

ТАВАРАЛӢ НОЗИМПУР ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ

**(ТАЪРИХИ МУОСИР, ДАВРАИ АВВАЛ.
СОЛҲОИ 1918 -1945)**

Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

**Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
тавсия кардааст**

Душанбе
«Маориф ва фарҳанг»
2013

ББК 63.3 (0) 5 Я 72
З-57

Зиёзода Т.Н. **Таърихи умумӣ**. *Китоби дарсӣ барои синфи 9.* – Душанбе.
«Маориф ва фарҳанг», 2013, 224 сах.

**Мухаррирон: Бурҳон Салмонов,
Мирзо Кенча**

Хонандагони азиз!

Китоб манбаи донишу маърифат аст, аз он баҳравар шавед ва онро эҳтиёт намоед. Кӯшиш ба харҷ диҳед, ки соли хониши оянда ҳам ин китоб бо намуди зебоаш дастраси бародарону хоҳаронатон гардад ва ба онҳо низ хизмат кунад.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли хониш	Охири соли хониш
1					
2					
3					
4					
5					

Хоҳишмандем фикру мулоҳизаҳои худро оид ба мазмуни китоби мазкур ба нишони 734024, ш. Душанбе, кӯчаи Нисормухаммад, 45, ба Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол намоед.

ISBN 978-99947-1-221-2

© «Маориф ва фарҳанг», 2013

МУҚАДДИМА

Китоби дарсии «Таърихи умумӣ» барои синфи 9-ум давраи аввали таърихи муосири ҷаҳон – солҳои 1919 – 1945-ро дар бар мегирад. Он пур аз воқеаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои ҷаҳон ва муносибатҳои байналмилалӣ буда, яке аз марҳалаҳои муҳимтарини таърихи умумибашарӣ аст. Ин давра дар тақдири халқу давлатҳои зиёди ҷаҳон нақш гузоштааст. Ҳамаи воқеаҳои таърихи муосир аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ сарчашма мегиранд.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ бо шикасти Иттифоқи Сегона анҷом ёфт. Дар натиҷаи ин умеду орзуҳои давлатҳои ин паймони ҷарбию сиёсӣ барбод рафтанд. Гузашта аз ин, давлатҳои аъзои паймони ғолиб - Антанта як қисми мустамликаҳои давлатҳои Иттифоқи Сегонаро дар байни худ тақсими карданд. Конференсияи сулҳи Париж, ки соли 1919 бо ташаббуси Англия, Фаронса ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико баргузор гардид, ин тақсимотро ба ҳукми қонун даровард.

Дар натиҷаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар империяҳои мустамликавии Австро-Венгрия якҷанд давлати соҳибистиклол таъсис ёфт. Лекин мустамликаҳои империяи Туркия тавассути вақолати аз тарафи Лигаи Миллатҳо қорӣ кардашуда ба давлатҳои Антанта дода шуданд.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ зиддиятҳои байни давлатҳои империалистиро баргараф карда натавонист. Аз тақсими мустамликаҳои Туркия ва Олмон ғайр аз якҷанд давлати абарқудрат давлатҳои дигар норозӣ буданд, аз он ҷумла Олмон, Италия ва Ҷопон. Дар оянда маҳз ҳамин давлатҳо ташаббускорони асосии оғози ҷанги нави ҷаҳонӣ шуданд.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аҳволи иқтисодию иҷтимоии мустамликаҳоро боз ҳам вазнинтар кард. Сабаб он буд, ки мамлакатҳои мустамликадор - Англия, Фаронса, Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Ҷопон, Иттиҳоди Шӯравӣ, Италия ва давлатҳои дигар ҷуброни хароҷоти ҷанг ва зарари бухрони иқтисодиро аз ҳисоби пурзӯр кардани истисмори мулкҳои мустамликавии худ мебароварданд. Ин кирдори мустамликадорон ба ҳисси миллии халқи мустамликаҳо беасар намонд. Ин буд, ки неруҳои ватандӯсти мустамликаҳо ва мулкҳои зервақолат барои ҳифзи ҳуқуқи инсонӣ ва аз нав барқарор кардани истиқлоли давлатии мамлакатҳои худ ба мубориза бархостанд.

Дар солҳои 20-ум ва 30-юми асри ХХ аввал дар Италияю Олмон ва баъд дар як қатор мамлакатҳои дигари Аврупо ва Америка ҳаракати фашистӣ оғоз ёфт. Дар баъзе давлатҳо, аз он ҷумла дар Олмон, Италия, Руминия, Булғория, Австрия, Аргентина ва Бразилия неруҳои фашистӣ ва фашистимаоб ба сари қудрат омаданд. Баъзе аз ин давлатҳо дар арсаи байналмилалӣ ниқорталаб буданд, махсусан Олмон, Италия ва Ҷопон.

Дар ин китоб инъикоси масъалаҳои ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои ҷаҳон, мулкҳои мустамликавӣ ва зервақолат низ мавқеи қалонро ишғол менамоянд.

БОБИ I МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1919 - 1923

§ 1. КОНФЕРЕНСИЯҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ СОЛҲОИ 1919-1923

Конференсияи сулҳи Париж. Баъди ҳар як ҷанге, ки ба итмом мерасад, масъалаи бастанӣ сулҳ ба миён меояд. Дар мавриди анҷом ёфтани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳам зарур буд, ки давлатҳои бар зидди ҳамдигар ҷангида ба сари мизи музокирот бинишинанд. Ҳамин тавр ҳам шуд. Барои таҳияи шартҳои он 18 январи соли 1919 Конференсияи сулҳи Париж ба қор шурӯъ кард.

Бояд гуфт, ки аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Иёлоти Муттаҳидаи Амрико даромади калон гирифт. Он дар солҳои ҷанг ба давлатҳои Антанта ба миқдори зиёд қарз дод. Англия ва Фаронса аз ИМА қариб 10 млрд доллар қарздор шуданд. Аз ин рӯ, ИМА дар конференсия ҳамчун давлати қарздор нисбат ба Англияю Фаронса мақоми қавитар дошт.

Ҳарчанд дар конференсияи Париж намоёндагони 17 давлати ҷаҳон ширкат меварзиданд, роҳбарии конференсия аслан дар ихтиёри президенти ИМА Вудро Вилсон, нахуствазири Англия Ллойд Ҷорҷ ва нахуствазири Фаронса Ҷорҷ Клемансо буд.

Дар конференсия «масъалаи русӣ», таҳияи созишномаи сулҳ бо Олмон ва давлатҳои дигари аъзои Иттифоқи Сегона баррасӣ гардид. Вале ҳар кадом давлати ташаббускори конференсия мақсади хос дошт.

Фаронса мехост, ки Олмон пора-пора гардад. Масалан, қаламрави соҳили чапи дарёи Рейн аз Олмон ҷудо ва ба давлати мухтор табдил дода шавад. Англия ва ИМА қатъан зидди ин пешниҳоди Фаронса баромаданд. Дар масъалаҳои дигари муносибат бо Олмони баъдичангӣ низ мавқеи ин се давлат мухолифи ҳамдигар буд. ИМА намехост, ки Ан-

Расми 1. Анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ

глия ва Фаронса нисбат ба Олмон пурқувваттар бошанд ё ки Олмон аз ҳар сеи ин давлатҳо пурзӯртар шавад. ИМА мехост, ки Олмон дар муқобили Фаронса тахминан қудрати баробар дошта бошад. Вале ИМА тақозои Англия ва Фаронсаро низ ба эътибор нагирифта наметавонист. Бинобар ин, бо назар-

Расми 2. Толори Конференсияи байналмилалӣи Париж (дар Версал) соли 1919

дошти манфиатҳои худ ИМА бо Олмон, Фаронса ва Англия ба лоиҳаи созишнома чунин шартҳои пешниҳод намуд, ки ба онҳо маъқул бошад. Ин лоиҳа ба Англия ва Фаронса имкон медод, ки аз ҳисоби Олмон талафоти моддии худро ҷуброн кунанд. Фаронса на танҳо музофотҳои Элзас ва Лотарингияро бозпас баргардонд, балки ҳамчунин ҳавзаи Са-

арро ба муҳлати 15 сол ба иҷора гирифт. Сарфи назар аз ин, Созишномаи сулҳи Париж имкон медод, ки Олмон ҳамчун давлат боқӣ монда, дар оянда тараққӣ кунад.

Бо чунин мазмун 28 июни соли 1919 Созишномаи сулҳи Париж дар ш. Версал ба имзо расид. Он аз 15 фасл ва 440 модда иборат буд. Мувофиқи ин созишнома як қисми заминҳои ишғолкардаи Олмон пас гардонда, қисми дигарашон ба ихтиёри давлатҳои дигар ва ё муваққатан ба зери идораи Лигаи Миллатҳо дода шуданд. Ғайр аз ин, Олмон аз мустамликаҳои худ маҳрум шуд.

Дар баробари ин, неруҳои ҳарбии Олмон маҳдуд карда шуданд. Ҳамчун гунаҳгори асосии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба зиммаи Олмон ба маблағи 132 млрд маркаи тилоӣ товони ҷанг гузошта шуд.

19 июли соли 1919 Маҷлиси Миллии Олмон Созишномаи сулҳи Парижро тасдиқ намуд. Дар аввали соли 1920 онро Англия, Фаронса ва Чопон низ тасдиқ карданд, ИМА ба ин созишнома имзо нагузошта, бо Олмон созишномаи сулҳи ҷудогона бастан. Баъдтар бо давлатҳои дигари Иттифоқи Сегона низ созишномаҳои сулҳ ба имзо расонда шуданд, аз он ҷумла бо Булғория, Венгрия ва Туркия.

Расми 3. Иштирокчиёни конференсияи сулҳи Париж

Империяи Австро-Венгрия пароканда карда шуд. Дар қаламрави собиқи ин империя давлатҳои Чехословакия, Югославия (Сербия, Хорватия ва Словения), Венгрия ва Австрия ташкил ёфтанд.

Лигаи Миллатҳо. Қисмати аввали Созишномаи сулҳи Версал таъсис намудани Лигаи Миллатҳо дар назар дошт. Дар ин қисмати созишнома Ойинномаи Лигаи Миллатҳо ҳам инъикос гардида буд. Фикри созмон додани Лигаи Миллатҳо аз нафрати халқҳои ҷаҳон нисбат ба Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва зарурати минбаъд пеши роҳи ҷангҳо гирифтани ба миён омад. Вале мақсади асосии давлатҳои бузург тавассути Лигаи Миллатҳо ба мақоми ҳукмрони ҷаҳон соҳиб шудан буд.

Давлатҳои аъзои Лигаи Миллатҳо уҳдадор шуданд, ки яқпорчагии ҳамдигарро аз таҷовузи хоричӣ таъмин намоянд.

Низоми Версал. Кулли нишондодҳои Конференсияи сулҳи Париж низоми баъдичангии муносибатҳои байналмилалиро ба вуҷуд овард, ки он дар таърих Низоми Версал ном гирифтааст. Ба ин низоми шартҳои Созишномаи сулҳи Версал, муайян намудани сарҳадҳои баъдичангии давлатҳои Аврупо, тақсими мустамликаҳои давлатҳои аъзои Иттифоқи Сегона ва ғайра дохил буданд. Вале, бо вуҷуди ин, Низоми Версал сулҳи бозъитимоди баъдичангиро таъмин карда натавонист.

Конференсияи Вашингтон. Конференсияи байналмилалӣ сулҳи Па-

Расми 5. Офарандагони асосии Низоми Версал Ллойд Ҷорҷ ва Ҷорҷ Клемансо (Англия, Фаронса) ва Вудро Вилсон (ИМА)

риж на ҳамаи зиддиятҳои давлатҳои империалистии ҷаҳонро ҳал карда тавонист, хусусан зиддиятҳои байни Англия, ИМА ва Ҷопонро. Дар Укёнуси Ором иқтидори флоти Ҷопон торафт афзунтар мешуд. Ҳарчанд соли 1902 Англия ва Ҷопон бо ҳам созишмомаи дӯстӣ баста, ҳатто дар ҳавзаи Укёнуси Ором флоти ҳарбии баҳрии муштарак ташкил карданд, лекин дере нагузашта дар масъалаи аслиҳои ҳарбии баҳрӣ дар байни Англия, Ҷопон ва ИМА зиддият пурзӯр шуд. Англисҳо аз тариқи иттифоқи худ бо Ҷопон дар ҳавзаи укёнуси Ором ба мақсадҳои худ расида наметавонистанд, чунки мақоми ИМА дар ин минтақа сол то сол баланд мешуд. Аз ин рӯ, дар шароити нав Англия ва Ҷопон лозим донистанд, ки манфиатҳои худро тавассути забоняккуни бо ИМА амалӣ намоянд.

Бо ҳамин мақсад бо ташаббуси ИМА 12 ноябри соли 1921 дар ш.

Вашингтон бо иштироки ҳайати вакилони ИМА, Англия, Чопон, Фаронса, Италия, Белгия, Голландия, Португалия ва Чин конференсияи байналмилалӣ баргузор шуд.

Конференсияи Вашингтон иттифоқи Англия ва Чопонро барҳам дод. 3 декабри соли 1921 созишномаи чор давлат - ИМА, Фаронса, Англия ва Чопон ба имзо расид. Ин созишнома дар амал ба шикасти Англия ва пирӯзии ИМА баробар буд. Мувофиқи созишномаи Конференсияи Вашингтон ИМА, Фаронса, Англия ва Чопон дар соҳибӣ қардани қазираҳои уқёнуси Ором ҳуқуқи баробар пайдо намуданд. Онҳо инчунин уҳдадор шуданд, ки дар ин минтақа ҳимоятгари дастачамъонаи манфиатҳои якдигар шаванд. Ин давлатҳо ба Антантаи Чаҳоргонаи Уқёнуси Ором табиқ ёфтанд. Ғайр аз ин, Конференсияи байналмилалӣи Вашингтон дар бораи эҳтироми якпорчагии Чин қарордод ба имзо расонид.

Конференсияҳои Генуя ва Гаага. Конференсияи Генуя (Италия) 10 апрели соли 1922 ба қор шурӯъ намуд. Дар он вакилон аз 29 давлати ҷаҳон иштирок карданд. Ба Конференсияи Генуя ҳамчун давлати қарздор Русияи Шӯравӣ низ даъват шуда буд.

Ширкаткунандагони Конференсияи Генуя талабномае пешниҳод намуданд, ки дар он гуфта мешуд: «Русияи Шӯравӣ бояд қарзҳои Русияи подшоҳӣ ва Ҳукумати муваққатии Русияро барои давлатҳои хориҷӣ пардозад ва моликияти хориҷӣро, ки Ҳокимияти Шӯравӣ милли эълон қардаст, ба соҳибони собиқашон баргардонад». Вале шартҳои талабномаи пешниҳодшударо ҳайати вакилони Русияи Шӯравӣ, ки сардораш Г. В. Чичерин буд, қотеона рад намуд. Г. В. Чичерин иброз дошт, ки дар натиҷаи таҷовузи ҳарбии давлатҳои Антанта мамлақати мо ба маблағи 39 млрд рубл зарар дидааст. Ин давлатҳо, аввал, бояд ҳамин маблағро ҷуброн кунанд.

Конференсияи Генуя 19 майи соли 1922 бенатиҷа ба анҷом расид. Он танҳо барои баррасии минбаъдаи масъалаҳои дар конференсия муҳокимашуда комиссия таъкил намуд. Ин комиссияҳо бояд ҳар чӣ тезтар дар шаҳри Гаага ҷамъ омада, вазифаҳои дар наздашон гузошташударо ҳал мекарданд.

Конференсияи Гаага қори хурдо 20 июни соли 1922 оғоз намуд. Дар ин конференсия на ҳайати сиёсии давлатҳои иштироккунандаи Конференсияи Генуя, балки мушовирон, намояндагони молиявӣ саноатӣ ва соҳибони собиқи он қорхонаҳои саноатӣ, ки Ҳукумати Шӯравӣ милли эълон қарда буд, иштирок карданд. Намояндагони ҳукумати Русияи Шӯравӣ дар конференсия ваъ-

Расми 6. Пешвозгирии симоҳои асосии Конференсияи Вашингтон

да доданд, ки арзиши корхонаҳои саноатӣ ба соҳибонашон аз тариқи ба онҳо ба иҷора додани ҳамин корхонаҳо ҷуброн карда мешавад. Чунин пешниҳодро касе ва ё давлате қабул накард.

Бо ҳамин Конференсияи Гаага низ бенатича анҷом ёфт.

Конференсияи Лозанна. Дар ин конференсия масъалаи тақсими мустамликаҳои Туркия ҳаллу фасл карда шуд. Дар ин масъала байни голибони ҷанг муҳолифат ба вучуд омад. Бинобар ин, созишномаи сулҳ бо Туркия хеле дер - танҳо 10 августи соли 1920 ба имзо расид. Мувофиқи ин созишнома мулкҳои мустамликавии Туркия дар байни мамлакатҳои империалистӣ тақсим карда шуданд. Қисми зиёди мустамликаҳои Туркия насиби Англия гардид. Туркия таслим шуд. Вале ҶШСФР ба ёрии Туркия омада, онро бо аслиҳаю тило таъмин кард.

Дар Туркия ин вақт муборизаи миллию озодихоҳӣ идома дошт. Даре нагузашта он ба инқилоби миллию демократӣ сабзида расид. Сардорони давлатҳои империалистӣ хостанд, ки ин муборизаро тавассути силоҳ сарқӯб намоянд. Барои ин кор артиши Юнонро истифода бурданд. Лекин артиши Юнонро артиши Туркия торумор кард.

10 октябри соли 1922, байни тарафҳо, дар бораи оташбас ҳуҷҷат ба имзо расид. Иттифоқчиён маҷбур шуданд, ки бо ҳукумати Мӯсо Камол ба сари мизи гуфтушунид бинишинанд. Бо ин мақсад 20 ноябри соли 1922 барои тайёр кардани шартномаи нави сулҳ бо Туркия дар шаҳри Лозанна конференсияи байналмилалӣ оғоз гардид, ки дар он намояндагони Англия, ИМА, Фаронса, Италия, Юнон, Ҷопон, Руминия, Югославия, Туркия, чанде аз ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ (ҶШСФР, Украина ва Гурҷистон) ширкат варзиданд.

Дар Конференсияи Лозанна шартномаи сулҳ бо Туркия ба имзо расид. Инчунин аз тарафи Фаронса, Италия, Ҷопон, Юнон, Руминия ва Югославия созишномаи муштараке ба имзо расид, ки мувофиқи он Туркия дар зер роҳбарии Камол Отатурк ҳамчун давлати соҳибистиқлол эътироф карда шуд.

Сарфи назар аз конференсияҳои номбурда, дар байни давлатҳои голиб ва шикастхӯрда масъалаҳои ҳаллношудаю баҳсталаби зиёд боқӣ монданд. Онҳо барои сар задани ҷангҳои нав, аз он ҷумла Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ замина гузоштанд.

СОЗИШНОМАИ ВЕРСАЛ

(28 июни соли 1919)

Моддаи 1. Ҳамаи давлатҳо, доминионҳо ва ё мустамликаҳо метавонанд аъзои Лига бошанд, ба шарте ки аз се ду ҳиссаи Маҷлис онҳоро ҷонибдорӣ кунад...

Ҳар узви Лига баъди огоҳии пешакии 2 - сола метавонад аз Лига барояд, ба шарте ки то ин лаҳза тамоми уҳдадориҳои байналхалқии худро иҷро карда бошад.

Моддаи 3. Маҷлис аз намояндагони аъзои Лига иборат аст.

Он дар вақти муайян ва ё дар ҳар вақти дигар чамъ меояд, ба шарте ки инро вазъият тақозо намояд - дар Қароргоҳи Лига ва ё ҷойи дигар, дар ҷойе, ки таъйин карда шуда бошад.

Моддаи 4. Шӯро аз намояндагони давлатҳои Иттифок ва Иттиҳод, инчунин аз намояндагони ҷор аъзои дигари Лига, ки намояндагии онҳо дар Шӯро доимӣ шуда бошад, иборат аст...

Моддаи 7. Қароргоҳи Лига Женева муқаррар карда мешавад.

Моддаи 10. Аъзои Лига уҳдадор мешаванд, ки якпорчагии давлати худро эҳтиром ва ҳифз намоянд ва ба истиклолияти сиёсии ҳамаи аъзои Лига муваффақ шаванд. Дар сурати ҳамла, таҳдид ва ё хатари ҳамла Шӯро баҳри таъмини ин уҳдадориҳо чораҳо меандешад.

Моддаи 32. Олмон соҳибхитиёрии Белгияро бар тамоми қаламрави баҳсноки Марэне, ки Марэнеи бетараф ном дорад, эътироф мекунад.

Моддаи 40. Олмон эътироф мекунад, ки аз 1 январи соли 1919 сар карда Герсоги Бузурги Люксембург ба ҳайати иттиҳоди гумрукии Олмон дохил намешавад...

Моддаи 42. Ба Олмон дар ихтиёри худ доштан ва ё сохтани истеҳкомҳо ҷӣ дар соҳили чапи Рейн ва ҷӣ дар соҳили рости Рейн - дар хати 50-километраи ғарбтари ин дарё манъ аст.

Савол ва супориш

1. Конференсияи сулҳи Париж кай ба қори худ шурӯъ кард? 2. Конференсияи сулҳи Париж кадом масъалаҳоро баррасӣ намуд? 3. Шартномаи сулҳ бо Олмон ҷӣ тавр таҳия шуда буд? 4. Англия, Фаронса ва ИМА аз Конференсияи сулҳи Париж ҷӣ фойида бурданӣ буданд? 5. Конференсияи сулҳи Париж сарҳадҳои баъдичангии давлатҳои Аврупоро ҷӣ тавр муқаррар намуд? 6. Шартномаи сулҳи Париж кай ва дар кучо ба имзо расид? 7. Таркиби Низоми Версалро шарҳ диҳед. 8. Конференсияи байналмилалӣи Вашингтон ба кадом масъалаҳо бахшида шуда буд? Оё ташаббускорони Конференсияи Генуя ба мақсадҳои худ зуд расиданд? 12. Дар бораи Конференсияи байналмилалӣи Лозанна ҷӣ медонед?

БОБИ II МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКА ДАР СОЛҲОИ 1919-1939

Расми 7. Харитаи Аврупо дар соли 1918

§ 2. ОЛМОН ДАР МАРҲАЛАИ НАВИ ТАЪРИХӢ ВА БА САРИ ҚУДРАТ ОМАДАНИ ФАШИЗМ

Қабули Конститутсияи Веймар. 6 феввали соли 1919 дар шаҳри Веймар Маҷлиси Муассисон ба қори худ шурӯъ кард. Ин вақт вазъи сиёсии мамлакат муътадил набуд. Аз ин рӯ, ҳукумати Олмон аз намояндагони ҳамаи ҳизбҳои сиёсии мамлакат ташкил карда шуд. Сарфи назар аз ин, дар ҳамин давра дар мамлакат ҳаракати инқилобӣ аз нав авҷ гирифт. 13 апрели соли 1919 дар Бавария Ҳокимияти Шӯравӣ эълон гардид, ки он ҳамагӣ ду ҳафта давом кард.

Фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва авҷи муборизаи инқилобӣ тақозо мекарданд, ки Олмон ҷумҳурӣ эълон карда шавад. Аз сабаби он ки дар ҳаёти Маҷлиси Миллии Муассисон ва ҳукумат намояндагони нерӯҳои чапгаро хеле зиёд буданд, тақозои онҳо оид ба масъалаи ҷамъиятӣ қардани воситаҳои истехсолот қисман ба иҷро расид. Дар ин бора яқинд санади қонунгузори ҳам қабул карда шуданд.

Маҷлиси Миллии Муассисон 31 июли соли 1919 Конститутсияи Олмонро қабул кард, ки аз рӯи номи ҷойи қароргоҳи Маҷлиси Миллии Муассисон Конститутсияи Веймар ном гирифтааст ва 11 августи ҳамон

Расми 8. Харитаи Олмон

сол дар мамлакат қорӣ карда шуд.

Мазмун ва моҳияти Конституцияи Веймар. Дар моддаҳои аввали Конституцияи Веймар гуфта шудааст, ки «Империяи Олмон ҷумҳурии мебошад», «ҳокимияти давлатӣ аз халқ сарчашма мегирад». Дар моддаҳои дигари он «ҳифзи меҳнат», «бо зиндагии сазовор таъмин кардани инсон» ва ғайра сабт шудаанд.

Конституция барои зану мард ҳуқуқи баробари интиҳобот, озодиҳо ва иштирок дар раёӣпурсиро дод. Салоҳияти мақоми қонунгузор - Рейхстаг васеъ карда шуд. Ҳукумати Олмон аз тариқи раёӣи акса-

ри аъзои парламент ташкил гардида, дар назди он масъул буд. Мақоми Рейхстаг аз тариқи палатаи дуҷоми парламент-Рейхстаг ва президенти мамлакат маҳдуд карда шуд. Азбаски Рейхстаг аз намоёндагони вилоятҳо иборат буд, он ҳуқуқи «рад» («вето»)-ро дошт.

Роҳбари ҳокимияти иҷроия - президент дорои ваколатҳои васеъ ва дар баъзе масъалаҳо ҳатто дорои ваколатҳои диктаторӣ буд. Президент Канслер ва вазиронро таъйин ва сабуқдӯш мекард. Рейхстагро пароканда карда, ба он интиҳоботи нав муқаррар менамуд, сарфармондеҳи артиш буд. Олмонро дар хориҷи кишвар намоёндагӣ мекард. Конституция ба ӯ ҳуқуқ дода буд, ки дар мавриди зарурӣ фармонҳои фавқулодда барорад ва ҳамаи чораҳои маҷбураниро истифода барад. Президент ҳатто ҳуқуқ дошт, ки амали моддаҳои муҳимтарини конституцияро боздорад. Дар амал ҳокимияти иҷроия ҳуқуқи диктаторӣ дошта, аз ҳокимияти қонунгузор боло меистод, аз Рейхстаг ҷудою мустақилона фаъолият мекард.

Сарфи назар аз ҳамаи маҳдудиятҳои ӯ, Конституцияи Веймар музаффарияти бузурги халқи Олмон буд.

Дар баробари муҳокимарониҳои гуногун Маҷлиси Миллии Веймар шартномаи сулҳ бо Олмонро мавриди муҳокима қарор дода, мақоми байналмилалӣ Ҷумҳурии Веймарро муайян кард.

Мувофиқи шартномаи сулҳи Версал Олмони шикастхӯрда гунаҳгори асосии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ эълон карда шуд. Ба ин шартнома ҳукумати

Шейдемани Олмон имзо нагузошта, ба истеъфо рафт. Ба ҳукумати нав намояндаи сотсиал-демократҳо Бауэр роҳбарӣ кард. Ин ҳукумат ба шартномаи сулҳ бо Олмон имзо гузошт, ки баъд онро 28 июли соли 1919 Маҷлиси Миллӣ низ тасдиқ намуд.

Болоравии иқтисодии Олмон. Соли 1923 дар Олмон нооромии иҷтимоию сиёсӣ ба вучуд омад. Ҳукумат барои пардохти товони чанг бо ғолибони чанг гуфтушунид кард. Дар натиҷа «нақшаи Дауэс» (Дауэс муаллифи ин нақша буд) қабул карда шуд. Ин нақша дар назар дошт, ки Олмон бояд ба ғолибон товони чангро аз соли 1924 то соли 1929 пардозад. Дар баробари ин, мамлакатҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама, ИМА изҳор намуданд, ки ба Олмон қарз медиҳанд. Ҳамин тавр, Олмон дар зарфи солҳои 1924-1929 ба маблағи 10 млрд. марка қарзи дарозмуддат ва зиёда аз 6 млрд. марка қарзи кӯтоҳмуддат гирифт. Ин маблағҳо барои аз-навсозии саноати Олмон истифода мешуданд. Навсозӣ ва васеъгардонии истеҳсолот дар асоси технологияи нав сурат мегирифт. Дар натиҷаи ин, махсусан соҳаҳои ҷавони саноати Олмон - электротехника ва химия босуръат тараққӣ карданд.

Дар Олмон рафти муттаҳидшавӣ ва марказонидани истеҳсолот ва сармоя вусъат ёфт. Дар охири солҳои 20-ум шумораи картелҳо нисбат ба давраи то оғози чанг 2 баробар афзуд. Соли 1925 консерни дар китъаи Аврупо бузургтарини химиявӣ "ИГ Фарбениндустри" таъсис ёфт, ки дар Олмон 80 фоизи истеҳсоли азот, қариб 100 фоизи бензин ва рангхоро ба уҳда дошт. «Ширкати пӯлод» бошад, дар ихтиёри худ то 300 корхона дошта, 40 фоизи истеҳсоли оҳану пӯлод ва 43 фоизи ҷӯяни мамлакатро таъмин мекард.

Консернҳои олмонӣ дар таъсиси 50 иттиҳодияи байналмилалӣ молиявӣ мавқеи ҳукмрон доштанд. Якчанд бонки калони Олмон ба 63 фоизи сармояи бонкии мамлакат назорат менамуданд. Дар солҳои чанг танзими давлатии инҳисор ба истеҳсолот қарор буд. Баъд аз чанг даҳолати давлат ба истеҳсолоти сармоядорӣ Олмон заиф шуд, чунки инҳисори давлатӣ самарайи истеҳсолоти сармоядориро баланд карда наметавонист.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929-1933. Дар Олмон бухрони иқтисодӣ ниҳоят шадид буд. Пастравии истеҳсолот қариб 3 сол давом дошт. Он дар саноат 40 фоизро ташкил намуд. Дар натиҷаи ин шумораи бекорон ба 7,5 миллион нафар расид. Музди меҳнати воқеии одамон 25-40 фоиз пойин рафт. Дар солҳои 1930-1933 даҳҳо ҳазор корхонаҳои хурду миёна ва ҳатто баъзе корхонаҳои саноатии калон ҳам муфлис шуданд. Ҳаҷми савдои ҷаҳанна паст гардид.

Бухрони иқтисодӣ соҳаи кишоварзиро ҳам фаро гирифт. Аз ин рӯ, дар ин солҳо маҷбуран фурухта шудани заминҳои хавлиҳои кишоварзон афзуд. Бухрон низомии муомилоти пулии мамлакатро низ вайрон кард. Ин буд, ки як қатор бонкҳо ба бухрон тоб оварда натавониста муфлис шуданд. Даромади умумии бонкҳои Олмон қариб ду баробар кам шуд.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929-1933 дар Олмон сохти сиёсии Чумхурии Веймарро ба ларза овард. Норизоии аҳолии мамлакат ва махусан аҳли меҳнат аз ҳукумат афзуд. Дар чунин шароит ҳаракати нерухои чапгаро авҷ гирифт. Ин ҳаракат доираҳои саноатиро молиявии Олмонро ба ташвиш оварда, шароит ва эҳтиёҷи табақаҳои болоии мамлакатро бо «дасти зӯр» ба миён овард.

Дар Олмон ба сари қудрат омадани фашизм. Дар Олмон ҳизби фашистӣ ҳамчун нури ҷарбию сиёсӣ ҳанӯз соли 1919 бо номи Ҳизби Миллии Сотсиал-Демократии Коргарӣ тавлид ёфта буд. Он вақт ҲМСДК ҳамчун олоти ҷарбиёни Олмон барои ба ҳокимияти сиёсӣ таъсир расондан хизмат мекард...

Ба ҲМСДК ефрейтор Адолф Гитлер ба сифати ҷосуси сиёсии Рейхсвер дохил шуда, дере нагузашта ҳамчун суҳанвару сиёсатмадори барҷаста ном баровард. Як гурӯҳ сармоядорони машхури Олмон ҲМСДК-ро бо маблағ таъмин мекарданд, аз он ҷумла Борзиг, Ф. Тиссен, Г. Стиннес.

Дар нимаи дуюми солҳои 20-ум шумораи аъзои ҲМСДК бемайлон меафзуд. Соли 1927 100 ҳазор нафар ва соли 1933 300 ҳазор нафар аъзо дошт. Дар интиҳоботи парламенти соли 1930 ҲМСДК 6,5 миллион овоз гирифта, баъди Ҳизби Социал - Демократии Олмон (ҲСДО) ба ҷойи дуум баромад. Ин ҳизб то соли 1933 боз ҳам бонуфузтар шуда, дар интиҳоботи парламенти овозҳои зиёди интиҳобкунандагонро соҳиб мешуд. Дар интиҳоботи президентии соли 1932 Гинденбург 19,8 миллион овоз ва Гитлер 13,4 миллион овози интиҳобкунандагонро соҳиб шуд.

Фаъолияти ҲМСДК Чумхурии Веймарро ба бухрони сиёсӣ гирифтор кард. Вакилони ҳизби фашистӣ дар Рейхстаг бисёр буданд. Аз ҳамин сабаб он ба ҳокимияти иҷроия итлоат намекард. Ин буд, ки президенти Олмон Гинденбург Рейхстагро пароканда кард.

Ғояҳои авомфиребонаи фашистон дар байни аҳли саноатчиёну қисме аз зиёиён ба тезӣ ҳамовозӣ пайдо мекард. Теъдоди зиёди сармоядорони калони Олмон Гитлерро ҷонибдорӣ мекарданд. Ин майлон дар ҷомеаи Олмон рӯз то рӯз меафзуд. Фишор ба президенти Олмон ба нафъи ҲМСДК зиёд мешуд. Гинденбург ба он тоб наоварда, 30 январӣ соли 1933 Гитлерро Канслери Олмон таъйин кард.

Расми 10. Соли 1933 дар Олмон ба сари ҳокимият омадани фашистон

Сиёсати хориҷии Олмон. Дар солҳои 20-ум сиёсати хориҷии Олмон асосан ба он равона карда шуда буд, ки мақоми худро дар арсаи байналмилалӣ аз нав барқарор кунад ва аз тобеияти сиёсӣ молиявӣ давлатҳои ғолиби Ҷанги якуми ҷаҳонӣ халос шавад.

Баъди дар Олмон ба сари қудрати иҷроия омадани Гитлер ва ҲМСДК дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумат тағйироти кулӣ ба амал омад. Фашистон дар мамлакат ғояҳои ниқорталабӣ ва инсонбадбиниро ҳамарӯза паҳн мекарданд. Инчунин, меҳостанд ба ҳокимияти мутлақ соҳиб шаванд. Барои ҳамин ҳукумати фашистии Гитлер нерӯҳои сиёсӣ дигар ва муассисаҳои демократии мамлакатро нест кард.

Фашистони Олмон шиор ба миён гузоштанд, ки «шартномаи сулҳи Париж таҷдиди назар карда шавад». Бо нияти эътироз ба ин шарнома моҳи октябри соли 1933 вакилони Олмон Конференсияи байналмилалӣ оид ба ҳалҳои силохро тарк намуданд. Даре нагузашта Олмон эълон кард, ки аз Лигаи Миллатҳо мебарояд.

Дипломатияи Олмони фашистӣ дар арсаи байналмилалӣ бомуваффақият амал мекард. Ба он муяссар шуд, ки дар Конференсияи байналмилалӣи Мюнхен ғалаба ба даст орад. Бо талаби Олмон ва онро дастгирӣ намудани Англия, Фаронса, ИМА ва ризояти ҳукумати Чехословакия вилояти Судет аз Чехословакия гирифта, ба Олмон дода шуд. Ба Олмон инчунин муяссар шуд, ки солҳои 1938-1939 Австрия ва Клайпедаро ба даст дарорад. Бо таппаббуси Олмон барои мубориза бар зидди ИҶШС «Иттиҳоди зидди коминтерн» таъсис дода шуд. Моҳи майи соли 1939 дар Берлин созишномаи «Иттиҳоди ҷарбӣи Италия ва Олмон» ба имзо расид. Соли 1940 Олмон бо Ҷопон низ чунин созишнома бастанд. Бо ҳамин иттиҳоди давлатҳои фашистӣ таъкил ёфт. 28 августи соли 1939 дар байни Олмон ва ИҶШС ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳучум накардан бастанд шуд.

Ҳамин тариқ, дастгоҳи давлатии фашистии Олмон баҳри амалӣ гардидани сиёсати истилогаронаи хориҷӣ бо шиддати тоҷор мекард. Ҳамагӣ баъди чанд рӯзи бо ИҶШС бастанд созишномаи ба ҳамдигар ҳучум накардан Олмони фашистӣ Ҷанги дуҷуми ҷаҳониро оғоз намуд.

Савол ва супориш

1. Ҷаро Конститутсияи Олмон «Конститутсияи Веймар» ном гирифтааст? 2. Конститутсияи Веймар дар бораи сохти сиёсӣ мақомоти ҳокимияти давлатии Олмон чӣ гуфтааст? 3. Ҷаро ҳукумати Шейдеман ба созишномаи сулҳи Париж имзо нагузашта, ба истеъфо рафт? 4. Дар Олмон фашизм кай ва чӣ тавр ба сари қудрат омад? 5. Гинденбург Гитлерро кай ва барои чӣ Канслери Олмон таъин намуд? 7. Сиёсати хориҷии Олмони солҳои 30-юмро таҳлил кунед.

§3. АНГЛИЯ - БОЗИГАРИ АСОСӢ ДАР НИЗОМИ МУСТАМЛИКАДОРИИ ҶАҶОН

Расми 11. Харитаи Англия

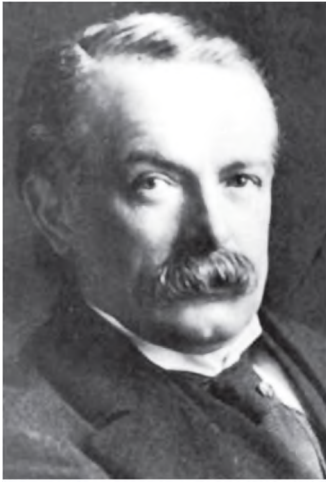
Англия дар солҳои аввали баъдичангӣ. Англия яке аз давлатҳои асосии ғолиби Ҷанги якуми ҷаҳонӣ буд. Ба вай муяссар шуд, ки Олмонро аз бозорҳои ҷаҳонӣ, баҳру уқёнусҳо ва мустамликаҳо танг карда барорад. Мулкҳои мустамликавии Британияи Кабир 2 миллиону 619 ҳаз. км²-ро ташкил мекард. Аҳолии мустамликаҳои Британияи Кабир ҳанӯз то оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ 525 миллион нафарро ташкил медод.

Соҳти сиёсии Англия мисли пештара мутлақияти шохигарии маҳдуд буд. Дар мамлакат кайҳо боз ҳизбҳои консервативӣ, лейбористӣ,

либералӣ ва сотсиалистӣ амал мекарданд. Соли 1919 Ҳизби коммунистӣ низ таъсис ёфт. Мубориза барои ҳокимият асосан дар байни се ҳизб - консервативӣ, либералӣ ва лейбористӣ сурат мегирифт. Баъди ҷанг низоми сиёсии демократии Британияи Кабир боз ҳам такмил дода шуд. Дар интихоботи соли 1918 дар таърихи Англия бори аввал занҳо иштирок намуданд. Ин иқдом қисми таркибии ислоҳоти низоми интихоботи Англия буд. Ислоҳоти мазкур меъёри молумулқии интихобкунандагонро бекор ва синну соли онҳоро барои мардҳо то 21 кам кард. Ин буд, ки шумораи интихобкунандагон аз 8 миллион якбора ба 21 миллион нафар расид.

Қонун дар бораи маориф маълумоти ҳатмии ибтидоиро барои кӯдакони то 14-сола муқаррар намуд. Тавассути як қонуни дигар ҳадди акали ҳаҷми маош муайян карда шуд.

Ба маҷрои осойишта даромадани иқтисоди Англия бо мушкилии зиёде амалӣ мегардид, ки ин сабаб дошт. Англия дар солҳои ҷанг то 70%и тичораташро аз даст дод. Бинобар ин, аз нав барқароркунии робитаҳои тичоратии бо давлатҳои он тарафи баҳру уқёнусҳо катъгардида ба мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ шуд. Дар мамлакат неруи сершумори қобили меҳнат бекор буд. Қарзи давлатӣ аз 650 млн. фунт - стерлинги соли 1914 ба 8 млрд. фунт-стерлинг расид.

*Расми 12. Дэвид Ллойд
Чорч – нахуствазири
Британияи Кабир*

Барои пешрафти иқтисодӣ ва ҳифзи иҷтимоии мардум Ҳизби консерваторон ва иттифоқчии он – Ҳизби либералӣ ба интихобкунандагон нисбат ба ҳизбҳои дигар барномаи муштаракӣ беҳтар пешниҳод намуданд. Аз ин рӯ, доираҳои соҳибкорӣ тичоратии мамлакат дар атрофи ин ҳизбҳо муттаҳид шуда, ғалабаи онҳоро дар интихоботи соли 1918 ва баъд дар интихоботҳои дигари наздиктарин ҳам таъмин намуданд. Иттифоқи Ҳизби консерваторон ва Ҳизби либералии ба сари қудрат омада барқароркунии иқтисоди Англия ва рушди онро таъмин карда тавонист. Сатҳи зиндагии мардум беҳтар шуд ва бекорӣ ба ҳадди ақал расид.

Британияи Кабир мамлакати калонтарини мустамликадор буд. Дар солҳои аввали баъдичангӣ дар мустамликаҳои он ҳаракати миллӣ - озодихоҳӣ вусъат ёфт. Ҳукумати Англия маҷбур мешуд, ки дар баъзе мустамликаҳо силоҳ ба қор бурда, бо дигар мустамликаҳо созиш карда, умри империяи мустамликавии Британияи Кабирро дарозтар кунад.

Сиёсати хориҷии Англия дар солҳои 1919 - 1923. Сиёсати хориҷии Англия ба он равона карда шуда буд, ки мавқеи худро дар арсаи байналмилалӣ мустаҳкам кунад. Аз ин рӯ, Низоми Версал дар Созишномаи сулҳи Париж бештар маҳз бо назардошти тақозои манфиатҳои империализми англис таҳия ва қабул карда шуда буд. Намояндагони Англия дар ин конференсия мақоми аввалро соҳиб шуданд, ҳарчанд рақобат бо Фаронса ва ИМА низ ба миён омада буд. Ба Англия муяссар шуд, ки баъди ҷанг давлати аз ҷиҳати иқтисодӣ пурқувваттарини ҷаҳон – ИМА нагузорад, ки дар бозсозии баъдичангии Аврупо ба мақоми аввал соҳиб шавад. Ин буд, ки доираҳои ҳукмрони ИМА аз натиҷаҳои конференсияи байналмилалӣ Париж норозӣ буданд.

Дар сиёсати нисбат ба Русияи Шӯравӣ Англия бо Фаронса ва ИМА ҳамфикр буд. Ҳанӯз баҳори соли 1918 таҷовузи зидди Русияи Шӯравӣ мамлакатҳои империалистӣ оғоз ёфта, соли 1919 таҷовузи Антанта ва Ҷопон ба ин давлат боз ҳам васеътар шуд, ки дар он ИМА ҳам фаъолона иштирок мекард.

Британияи Кабир яке аз давлатҳои фаъоли конференсияҳои Байналмилалӣ Вашингтон, Генуя, Гаага ва Лозанна буд. Дар ин конференсияҳо Британияи Кабир ҳамчун давлати дорои дипломатияи қавӣ баромад кард, ҳарчанд на ҳамаи ин конференсияҳо барои таъшиқкунандагонашон ва пеш аз ҳама, Британияи Кабир, нафъ бахшиданд

Англия дар солҳои 1924 - 1929. Дар солҳои 1924 - 1929 дар Англия болоравии иқтисодӣ нисбат ба солҳои 1919-1923 босуръаттар буд. Соли 1929 ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ба сатҳи соли 1913-и пешазчангӣ расид. Шумораи бекорон қариб 1 миллион нафарро ташкил намуд.

Сарфи назар аз болоравии истеҳсолоти саноатӣ, маҳз дар ҳамин солҳо дар Англия ҳаракати иҷтимоӣ ҷоннок шуд. Аҳли меҳнат аз ҳукумати ҳизбҳои консерваторон ва лейбористҳо ҳифозати иҷтимоии худро тақозо мекард. Бо ин мақсад заҳматкашон борҳо коршиканӣ кардаанд.

Қаблан барои ҳокимият асосан ду ҳизб - Ҳизби консервативӣ ва Ҳизби либералӣ мубориза мебуданд. Дар ин давра Ҳизби либералӣ дар майдони сиёсӣ мақоми худро аз даст дод. Ҷойи онро Ҳизби лейбористӣ гирифт. Барои ҳокимият асосан ҳизбҳои лейбористӣ ва консервативӣ мубориза мебуд. Ҳизби лейбористӣ охишта-охишта дар байни аҳли меҳнат обрӯманд шуда, дар интихоботи парламенти овозҳои зиёди интихобкунандагонро соҳиб мегардид. Масалан, дар интихоботи парламенти соли 1924 Ҳизби консервативӣ 534000, Ҳизби лейбористӣ 4348000 ва Ҳизби либералӣ 4252000 овоз гирифтанд, яъне Ҳизби лейбористӣ ба ҷойи дуум баромад. Ҳамин тариқ, дар муборизаи сиёсӣ гоҳ як ҳизб ба ҷойи аввал мебаромад ва гоҳ ҳизби дигар.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929-1933. Дар солҳои 1925-1926 Англияро коршиканиҳои коргарони саноатӣ фаро гирифтанд. Фаъолияти иттифоқҳои касаба (трэд-юнионҳо) ҷоннок шуд. Қонуни соли 1927 «Дар бораи муҳолифатҳо дар саноат ва трэд-юнионҳо» зиддихалқӣ буда, коршартоиҳои умумӣ ва яқдилонро манъ мекард. Дар ин давра ҳамкориҳои роҳбарияти Конфедератсияи британиявӣ меҳнат (КБМ) бо

Расми 13. Намуди Лондон – пойтахти Англия

сохибкорон ба маҷрои мусолиҳа даромад. Манфиатҳои сохибкорон ба-рои баланд бардоштани ҳаҷми истеҳсолот ва дар бозори ҷаҳонӣ рақобат карда тавонистани молҳои британиявӣ аз тарафи қисми ростгарои КБМ дастгирӣ ёфт. Соли 1926 конгресси тред-юнионҳо сиёсати даст кашидан аз мубориза бар зидди сохибкоронро интиҳоб намуд. Дар зери фишори ҳукумат иттифоқҳои касабаи Англия бо ҳамроҳии сохибкорон Шӯрои Саноати Миллиро ташкил намуданд. Ҳамин тавр, иттифоқҳои касаба ва сохибкорони Британияи Кабир бо роҳи зӯрӣ ошӣ шуданд.

Вале ин ҷораҳои иҷтимоию иқтисодӣ Англияро аз бухрони иқтисодӣ эмин дошта натавонистанд. Моҳияти бухрони иқтисодии Англия он буд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот кам шуд. То соли 1932 он тахминан 32 фоизи пеш аз бухронро ташкил намуд. Дар баъзе соҳаҳои алоҳида, масалан, дар истеҳсоли ҷӯян, пӯлод, мошинҳо, ангишт ва киштисозӣ маҳсулоти саноатӣ аз сатҳи умумӣ паст буд. Соли 1931 даромад аз тичорат ва пардохт номутаносиб шуд. Даромади хориҷӣ ҳам паст фурумад. Ба империализми англис беқурбшавии маблағҳои дар хориҷи кишвар гузоштааш зарбаи сахт зад. Он 24 фоизро ташкил намуд.

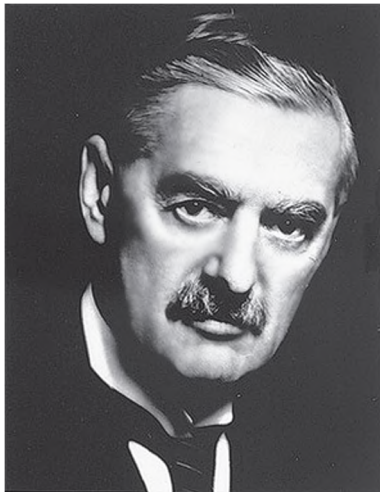
Аз бухрони иқтисодӣ аҳли меҳнат зарари калон дид. Дар натиҷаи муфлисшавии корхонаҳо ва баста шудани онҳо ҳазорон нафар кормандон бекор монданд. Дар Англия соли 1932 бекорон зиёда аз 3 миллион нафарро ташкил намуданд.

Соли 1938 дар Англия болоравии истеҳсолот оғоз ёфта, то миёнаҳои соли 1939 ба сатҳи тобухронӣ расид. Истеҳсоли неруи барқ, автомобил, пӯлод ва оҳан зиёд гардид ва сохтмон вусъат ёфт, шумораи бекорон кам шуд.

Дар солҳои 1934 - 1939 дар Англия Иттиҳоди милли ҳуқмронӣ мекард, ки он соли 1935 дар интиҳоботи парламентӣ ғалаба ба даст оварда буд.

Сарвазири Англия соли 1935 Болдуин ва аз соли 1937 Н. Чемберлен буд. Сиёсати дохилии ҳарду ҳукумат ҳам ба нафъи табақаҳои болоии Англия равона карда шуда буд. Барои гирифтани пеши роҳи ҳаракати фаъоли иҷтимоӣ яқчанд қонун қабул карда шуд.

Сиёсати хориҷии Англия дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Сиёсати хориҷии Англия дар солҳои 30-юм ба ҳифзи манфиатҳои империалистии мамлакат равона карда шуда буд. Аз ин рӯ, ҳукумат кӯшиш мекард, ки иттифоқи худро бо буржуазияи доминионҳо мустаҳкам карда, бар зидди ҳаракати

Расми 14. Нахуствазири Англия Невилл Чемберлен

миллию озодихоҳӣ мубориза барад. Ин иттифоқ дар сурати ҷанги Англия бо давлатҳои хориҷӣ ба нафъи империализми Британия хизмат мекард.

Сиёсати зиддиҳалқии империализми Британия дар муносибат бо Ҳиндустон бараъло исбот мегардид. Британияи Кабир мехост, ки мустамликадорӣ худро дар ин ҷо абадӣ гардонад. Бо ҳамин мақсад соли 1935 барои Ҳиндустон конституцияи нав таҳия намуд, ки он «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон» ном дошта, ҳолати мустамликавии Ҳиндустонро мустаҳкам ва идома мебахшид.

Дар арафаи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ҳукумат дар палатаи лордҳо лоиҳаи қонунро тасдиқ қунонд, ки ҳокимияти бе ин ҳам номаҳлуди генерал-губернатори Ҳиндустонро боз ҳам васеътар кард. Ин қонун ба губернатори Ҳиндустон ҳуқуқи диктаторӣ дод.

Англия дар Миср ҳам хӯҷаинӣ мекард. Иқтисод ва молияи Миср пурра дар зерӣ назорати Англия буданд. Соли 1936 Англия бо Миср шартномаи асоратоваре ба имзо расонда, онро тобеи худ гардонд. Англия ҳуқуқ пайдо кард, ки артиши худро дар ин мамлакат мустақар қунад.

Сиёсати Англия нисбат ба доминиони «таслимнашаванда», яъне Ирландия тағйир наёфт. Англия Ирландияро аз ҷиҳати иқтисодӣ саҳт истисмор мекард. Соли 1937 парламенти Ирландия Конституцияи нави мамлакатро қабул кард, ки он Ирландияро соҳибистиқлол эълон намуд. Вале баъди ин ҳам, тобеияти Ирландия ба шохигарии Англия аз байн нарафт.

Дар солҳои 1934-1939 муносибатҳои Англия бо Олмон, Италия ва Ҷопон тезутунд шуданд.

Савол ва супориш

1. Англия ба маҷрои ҳаёти осойишта чӣ тавр дохил мешуд? 2. Мустамликаи калонтарини Англияро аз ҳаритаи таърих нишон диҳед. 3. Дар бораи нуктаҳои асосии сиёсати хориҷии Англия дар солҳои 1919-1923 иттилоъ диҳед. 4. Дар бораи болоравии иқтисодии Англия дар солҳои 1924 - 1929 далелҳо биёред. 5. Ҳукумати Англия барои аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардани мамлакат кадом роҳу воситаҳоро ба қор мебард? Оё онҳо фоида оварданд? 6. Дар бораи сиёсати мустамликадорӣ Англия чӣ гуфта метавонед? 7. Дар солҳои 30-юм муносибатҳои Англия бо кадом давлатҳо тезутунд шуданд?

§ 4. ФАРОНСА ДАР ШАРОИТИ НОУСТУВОРИИ НИЗОМИ СИЁСИЮ ИҚТИСОДИИ БАЪДИҶАНГӢ

Зарари Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Фаронса. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Фаронса бадбахтиҳои бешумор овард. Зиёда аз 2 миллион нафар аҳолии он ҳалок ва маъҷуб гардиданд. Даҳ вилояти тараққикардаи саноатӣ хароб ва ғорат карда шуд. Мамлақати дорои захираи калони пулӣ ба мамлақати аз сармоядорони ИМА ва Англия қарздор табдил ёфт. Қарзи давлати Фаронса қариб 50 фоизи дороии миллиро ташкил намуд. Ҳаҷми

Расми 15. Харитаи маъмури Фаронса

истеҳсоли саноатӣ танҳо 57 Ҷоизи давраи тоҷангиро ташкил кард. Дар солҳои аввали баъдичангӣ ҳам пастравии он идома дошт.

Фаронса дар солҳои 1919-1929. Бо тараққиёти саноати ҳарбӣ дар марказ, қисматҳои ҷанубу ғарбӣ, ҷануб ва ғарби мамлакат марказҳои нави саноатӣ бунёд шуданд. Дар он ҷойҳо корхонаҳои металлургӣ, мошинсозӣ, таҷҳизоти электротехникӣ ва корхонаҳои дигар сохта шуданд, ки бо таҷҳизоти пешқадам мучаҳҳаз буданд.

Дар ин давра сармояи саноатӣ бонкӣ афзуд, ба марказонида шудани саноати Фаронса мусоидат кард. Ба Фаронса баргардонида шудани вилоятҳои Элзас ва Лотарингия дорои саноати пешқадами замонавӣ ва захираҳои ғани зеризаминӣ ба пешрафти умумии иқтисоди мамлакат мадад расонданд. Аксари корхонаҳои саноатӣ ин вилоятҳо ба ихтиёри инҳисорчиён - соҳибони консернҳои Де Ванделей ва Шнейдерҳо гузаштанд. Барои барқароркунии вилоятҳои дар ҷанг харобгардида Бонки Қарзи Миллӣ фаъолона ширкат меварзид. Дар натиҷаи ин дар иқтисоди Фаронса тағйироти кулӣ ба амал омад. Дар даромади милли ҳиссаи саноат афзуд. Дар содироти маҳсулоти саноати вазнин афзалият пайдо намуд. Қисми зиёди сармоя на барои қарзидхӣ, балки ба истеҳсолоти раво на мешуд. Дар ин давра сармояи Фаронса асосан ба мустамликаҳо бароварда мешуд.

Баъди ҷанг дар Фаронса низомии демократии сиёсии бисёрҳизбӣ пайваста ташаккул меёфт. Неруҳои сиёсӣ дар давраи интиҳоботи парламенти барои ба мақсадҳои барномавии худ расидан дар интиҳодияҳои интиҳоботи муттаҳид мешуданд. Неруҳои молиявӣ саноатӣ дар интиҳоботи соли 1919 Кумитаи ҷумҳуриявӣ тижорату саноат ва Иттифо-

ки манфиатҳои иқтисодиро таъсис намуда, барои ғалабаи номзадҳои худ маблағи зиёд - бештар аз 60 миллион франк харч карданд. Ҳамаи аҳзоби ростгаро дар Иттиҳоди миллӣ муттаҳид шуданд. Дар муқобили Иттиҳоди миллӣ аҳзоби чапгаро меистоданд. Инҳо хизбҳои радикалӣ, радикал-социалистӣ ва социалистӣ буданд.

Дар барномаҳои пешазинтихоботии онҳо сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва хориҷӣ дарҷ гардида буд. Масалан, дар барномаи нерухҳои чапгаро миллिसозии корхонаҳои калони саноатии таъйиноти истеъмолӣ, қорӣ намудани андоз аз даромад, ба манфиати коргарони фабрикаю заводҳо қабул кардани қонунҳо ва ғайра баён ёфта буданд. Ҳизби социалистӣ барномаи интихоботии ислоҳоти давлатиро пешниҳод намуд.

Дар интихоботи соли 1919 Иттиҳоди миллӣ дар Палатаи намояндагон аз се ду ҳиссаи ваколатномаҳои вакилонро соҳиб шуд.

Интихоботҳои парламенти солҳои 1924 ва 1929 ҳам бо ҳамин усул сурат гирифтанд.

Сиёсати хориҷии Фаронса дар солҳои 1919-1929. Сиёсати хориҷии Фаронса дар ин солҳо асосан аз Созишномаи Версал бармеояд. Вилоятҳои Элзас ва Лотарингия ба Фаронса баргардонда шуданд. Фаронса ҳавзаи Саарро аз Олмон ба муддати 15 сол иҷора гирифт. Таҳти назорати Антанта мондани соҳили чапи дарёи Рейн ва ба минтақаи ғайриҳарбӣ таъдид дода шудани он яке аз муваффақиятҳои калони сиёсати хориҷии Фаронса буд. Фаронса ба заиф гардонидани Олмон ҳам муваффақ шуд. Ин ҳолати Олмон мақоми Фаронсаро дар Аврупо ва ҷаҳон баландтар кард. Мулкҳои мустамликавии Фаронса васеъ шуданд. Як қисми Конгоро ба даст даровард. Барои бо Англия якҷоя идора кардани Того ва Камерун аз Лигаи Миллатҳо ваколатнома гирифт. Аз 132 млрд. маркаи тилои товони ҷанг (аз Олмон) 52 фоиз, яъне 64 миллиардро Фаронса ба даст овард.

Соли 1921 Фаронса бо Полша иттифоқи ҳарбӣ бафт. Баъди ин бо дастгирии Фаронса дар ҳаёти Чехословакия, Югославия ва Руминия Антантаи хурд созмон дода шуд. Фаронса ният дошт, ки ба ин давлатҳо таъя карда, бар зидди Олмон муборизаро давом диҳад.

Бухрони иқтисодии солҳои 30-юм дар Фаронса. Дар Фаронса бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ таъсири камтар дошт. Дар солҳои 20-ум Олмон ба Фаронса товони ҷанг дод. Ҳарбикунии мамлакат пеши роҳи шиддати бухрони иқтисодиро гирифт. Аз ин рӯ, бухрони иқтисодӣ Фаронсаро як сол дертар - соли 1930 фаро гирифт ва то соли 1936 давом кард. Соли 1936 оғози болоравии нави саноату кишоварзӣ вазъи зиндагии халқро то андозае беҳтар кард. Вале соли 1937 Фаронса ба бухрони нави иқтисодӣ дучор омад, ки он то оғози Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ тӯл кашид.

Дар солҳои бухрони иқтисодӣ дар Фаронса сармояи давлатии иқтисодӣ ва даҳолати давлат ба фаъолияти бонкҳою инҳисорҳо, нархгузорӣ, маҳдуд кардани ҳаҷми истеҳсолот дар кишоварзӣ ва азхуд кардани дороии мустамликаҳо зиёд шуд. Бо тақозои инҳисорчиёни ка-

лон ҳукумати Фаронса бо ном «Соҳаҳои зерӣ хифозат»-ро таъсис дод. Ба он бонкҳои асосӣ, ширкатҳои калони роҳҳои оҳан, корхонаҳои калони металлургияи химиявӣ ва ширкатҳои тичоратии ба бозори хориҷӣ робитадошта шомил гардиданд. Корхонаҳои «Соҳаҳои зерӣ хифозат» аз ҳазинаи давлат ёрии калон гирифта, супоришҳои давлатиро иҷро менамуданд. Ин сиёсат Фаронсаро аз бухрони иқтисодӣ бароварда бошад ҳам, корхонаҳои хурд ва миёнаро, ки аз дастгирии давлат маҳрум буданд, муфлис гардонид, нархи маҳсулоти кишоварзӣ, молҳои қосибӣ ва савдогарони хурдро паст кард.

Ҳаёти сиёсии Фаронса дар солҳои 30-юм. Соли 1932 дар Фаронса интихоботи навбатии парламентӣ баргузор гардид. Раиси Шӯрои Вазирони Фаронса А. Тардье ибраз дошт, ки Фаронса аз бухрони иқтисодӣ дар ҳамоно сурат зарар нахоҳад دید, ки агар нақши «Азнавсозии миллӣ»-и ӯ аз тарафи интихобкунандагон дастгирӣ ёбад. Ӯ хост, ки радикал-социалистонро ба тарафи худ кашад, вале ба мақсад нарасид. Сарвари радикал-социалистҳо дар арафаи интихобот бо номи «Картели чап» иттиҳоди интихоботӣ ташкил намуд. Ба ин иттиҳод гурӯҳҳои гуногуни сиёсии чапгаро ворид гардиданд.

Дар интихоботи мазкур «Картели чап» ғолиб омад. Сардори ҳукумат Эррио таъйин гардид. Ин ҳукумат дар сиёсати иҷтимоии худ ба муваффақияти ҷашмрасе ноил шуд. Дар сиёсати хориҷӣ бошад, ба муваффақияти бештаре расид. Ҳукумати 3. Эррио соли 1932 бо ИҶШС дар бораи ба ҳамдигар ҳучум накардан созишнома ба имзо расонид.

Солҳои 30-юм дар байни нерӯҳои чапгаро ва ростгаро барои ба ҳокимият соҳиб шудан рақобати сахт ҷараён дошт. Дар ин давра нерӯҳои чапгаро дар байни аҳли меҳнат таъсири зиёд доштанд. Бинобар ин, нерӯҳои ростгаро маҷбур буданд, ки бо нерӯҳои навтаъсиси фашистӣ дар Фаронса ҳамкорӣ кунанд. Дар оғози ҳамин давра дар Фаронса

Расми 16. Намоишҳои эътирозии зидди Ҳукумати Ҷабҳаи миллӣ, соли 1938

хатто ҳавфи табaddуло-ти фашистӣ вучуд дошт. Ба фашистони Фаронса баъзе сармоядорон ва ширкатҳои калон ёрии молиявӣ мерасониданд. Дар байни онҳо «Кумите де Форж», «Кумитаи саноати ангишт» ва консерни ҳарбии «Шнейдер-Крез» низ буданд.

Солҳои 1934 - 1935 нерӯҳои зиддифашистӣ Ҷабҳаи миллӣ ташкил намуданд. Онҳо барномаи интихоботии хурдо

тахия карда, ба маъракаи интихоботи соли 1936 ворид шуданд. Дар ин барнома ҳифзи озодиҳои демократӣ, ҳалӣ силоҳ, пароканда кардани лигаҳои фашистӣ, афви умум, кафолати ҳуқуқи иттифоқҳои касабароӣ барои тамоми меҳнаткашон, миллисозии саноати ҳарбӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ҳайати Лигаи Миллатҳо, ташкил намудани амнияти коллективона, чораҳои зидди таҷовузкорӣ, вусъат додани ҳаракатбарои сулҳ, барқарор кардани қобилияти харидорӣ аҳоли, ташкил намудани ҳазинаи миллии ёрӣ ба бекорон, бидуни ихтисор кам кардани музди меҳнат дар ҳафтаи корӣ, нафақа барои пиронсолон, мубориза бар зидди ҳанноти, қимати ва ғайра дохил карда шуда буданд.

Дар ин интихобот неруҳои дар Ҷабҳаи милли муттаҳидшуда ғалаба карданд.

Ба ҳукумати Ҷабҳаи милли сотсиалист Леон Блюм роҳбарӣ мекард. Ин ҳукумат барои амалӣ намудани барномаи пешазинтихоботӣ чидду ҷаҳди зиёде ба ҳарч дод ва як қисми онро иҷро ҳам намуд. Лекин соли 1937 ҳукумати Блюм ба истеъфо рафт, чунки аз уҳдаи иҷроӣ на ҳамаи ваъдаҳои пешазинтихоботии Ҷабҳаи милли баромада тавонист. Ҷӯро радикал К. Шотан иваз намуд. Вале ҳукумати Шотан ҳам аз уҳдаи иҷроӣ барномаи Ҷабҳаи Миллӣ набаромада, аз иҷроӣ ин кор даст кашид ва дере нагузашта ба истеъфо рафт. Ба ҳукумати нав муваққатан аз нав Леон Блюм роҳбарӣ кард. 10-уми апрели соли 1938 ҳукумати сотсиал-радикалҳо бо сардории Э. Даладье ташкил ёфт. Ҳукумати нав ба ҳулоса омад, ки Фаронсаро аз бӯҳрони иқтисодӣ тавассути аз «музаффарият»-ҳои Ҷабҳаи Миллӣ даст кашидан баровардан мумкин аст.

Сиёсати хориҷии ҳукумати Ҷабҳаи Миллӣ. Чораҷӯйҳои ҳукумати Ҷабҳаи Миллӣ ва ҳукумати Даладье қобилияти мудофиавии Фаронсаро суғат карданд. Ӯ ошкоро табаддулоти генерал Франкоро дар Испания дастгирӣ намуд. Соли 1938 Даладье ҳатто сарҳади байни Испания ва Фаронсаро кушода, бо ин кирдор имкон дод, ки дар Испания фашизм ғалаба кунад.

Моҳи сентябри соли 1938 Гитлер талаб кард, ки вилояти Судети Чехословакия ба Олмон дода шавад. Даладье розӣ шуд ва 29 сентябри соли 1938 дар конференсияи Мюнхен дар баробари намоёндагони Англия, Олмон, Италия ва Чехословакия барои ба Олмон додани вилояти Судети Чехословакияи соҳибистиқлол имзо гузошт.

Ҳиёлати Мюнхен Ҷабҳаи Миллиро пароканда кард, чунки қонибдори сиёсати хориҷии Фаронса танҳо Ҳизби радикал-сотсиалистӣ буд. Неруҳои дигари сиёсӣ аз ҷабҳа баромадани худро эълон карданд.

Баъди ҳиёлати Мюнхен ҳукумати Фаронса дар амал ба ифодагари манфиатҳои сиёсати хориҷии Олмон табдил ёфт.

Савол ва супориш

1. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Фаронса чӣ зарар овард? 2. Дар солҳои 1919 - 1923 болоравии саноати Фаронса чӣ таъсир сурат гирифт? 3. Нуктаҳои асосии сиёсати хориҷии Фаронса

солҳои 1924 - 1929-ро баён кунед 4. «Картели чап» дар Фаронса кай ба сари кудрат омад? 4. Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 - 1933 ба Фаронса чӣ зарар овард? 5. Фаъолияти Ҷабҳаи миллии Фаронсаро шарҳ диҳед. 6. Дар боран сиёсати хориҷии ҳукумати Ҷабҳаи миллии ва Даладӣе нақл кунед. 7. Ба сиёсати дохилии ва хориҷии Фаронсаи солҳои 20-ум ва 30-юм баҳо диҳед.

§ 5. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ДАР ҚУСТУҚҶҲӢ РОҲҲОИ НАВИ РУШД БАЪД АЗ ШИКАСТ ДАР КОНФЕРЕНСИЯИ ПАРИЖ (СОЛҲОИ 1919 - 1929)

Расми 17. Харитаи Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка

Оқибати Ҷанги якуми ҷаҳонӣ барои ИМА. Ҷанги якуми ҷаҳон қитъаи Америкаро фаро нагирифта буд. Иштироки артиши Америка дар амалиёти ҷарбӣ танҳо тобистони соли 1918 оғоз ёфт. Аз ин рӯ, талафоти ҷонии ИМА ҳамагӣ 120 ҳазор ва захмбардоштагон 280 ҳазор нафарро ташкил намуд.

Аз назари иқтисодӣ Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба ИМА даромади калон овард. ИМА ба давлатҳои ҷангкунанда лавозимоти ҷарбӣ, сару либос, хӯрокворӣ ва ғайра мефурухт. Даромади софи инхисорҳои Америка аз ин ҳисоб 39,6 млрд. долларро ташкил намуд. Ин даромад имкон дод, маблағгузорӣ ба саноати мамлакат афзояд. Маҳз бо ҳамин сабаб ҳиссаи ИМА дар истеҳсоли саноати ҷаҳон афзуд. Соли 1920 ИМА қариб нисфи истеҳсоли ҷаҳонии ангишт, аз панҷ се ҳиссаи ҷӯян ва пӯлод, аз се ду ҳиссаи нафт ва 85 фоизи автомобилҳои истеҳсолшудаи ҷаҳонро медод. Ҳамин тариқ, ИМА ба давлати пуриқтидортарини дунё табиқ ёфт.

ИМА дар давраи пеш аз ҷанг дар масъалаи ба хориҷа содир кардани сармоя аз давлатҳои дигари пуриқтидори ҷаҳон ақиб мемонд. Он ҳамагӣ 3 млрд. долларро ташкил медод, дар сурате, ки давлатҳои Авру-

24

по ба ИМА 5 млрд. доллар ворид намуда буданд.

Супоришҳои бузурги харбии давлатҳои Антанта ба ширкатҳои Америка қарзи Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро кам карданд. То соли 1919 маблағгузори дарозмуддати давлатҳои Аврупо дар ИМА то 3 млрд. доллар паст фурумад. Дар баробари ин ИМА содироти сармояро ба хориҷа густариш дод. Шақли асосии ин содирот қарзҳо буданд. Маблағи умумии содироти қарзҳо то аввали соли 1921-ум 11 млрд. долларро ташкил намуд. Ба давлатҳои хориҷӣ маблағгузори хусусии сармоядорони Америка низ афзуд. Соли 1919 ин гуна маблағгузорӣ ба 6,5 млрд. доллар расид. Аз ин бармеояд, ки ИМА дар солҳои ҷанг аз мамлакати қарздор ба мамлакати бузурги қарздиҳанда табдил ёфтааст.

Чунин ҳолат доираҳои ҳукмрони Америкаро водор менамуд, ки ба рои дар ҷаҳон ба мақоми сарварӣ соҳиб шудани Иёлоти Муттаҳидаи Америка мубориза баранд. Ба ин сиёсат президенти Америка Вудро Вилсон асос гузошта буд.

Сиёсати хориҷии ИМА дар солҳои 1919-1924. Сиёсати хориҷии ИМА дар давраи баъдичангӣ дар «Ҷаҳордах модда»-и 8 январи соли 1918 ба Конгресс пешниҳодкардаи президент Вудро Вилсон инъикос гардидааст. Дар ин нома барномаи баъдичангии бозсозӣ, муносибатҳои байналмилалӣ ва мақоми ИМА пешниҳод шуда буд. Дар ин ҳуҷҷат, аз он ҷумла чунин масъалаҳо баён ёфта буданд: бекор кардани созишномаҳои дар солҳои ҷанг ба таври пинҳонӣ басташудаи давлатҳои Антанта, эътирофи ҳаққи таъйини сарнавишти халқҳои давлатҳои мустамлика, барои ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон фароҳам овардани шароити яқсони гумрукӣ, дар мулкҳои Олмон ва Туркия эълон кардани қоидаи «дарҳои кушода» ва ғайра.

Дар Конференсияи байналмилалӣи Париж вакилони ИМА маҳз ба рои иҷро гардидани ҳамин барнома чидду ҷаҳд намуданд. ИМА наметост, ки Фаронса ва Англия дар натиҷаи қарорҳои Созишномаи сулҳи Париж аз ҳад зиёд пузӯр шаванд. Президенти ИМА В. Вилсон бар он ақида буд, ки Лигаи Миллатҳо барои Америка ҳамин вазифаро иҷро менамояд. Аз ин рӯ, созмон дода шудани Лигаи Миллатҳо ҳарчониба дастирӣ ва ташвиқу тарғиб мекард. Лекин ИМА Англия ва Фаронса муқобилати саҳт нишон дода, ин конференсияро ба маҷрои манфиатҳои худ дохил наму-

Расми 18. Ҳенри Форд ва писараи бо автомобили 10-уминмиллионии тамғаи «Форд-модел-Т»

данд. Хамин тариқ, нақшаҳои В. Вилсон дар Конференсияи сулҳи Париж амалӣ нашуданд. Шикасти дипломатии В. Вилсон дар Париж норизоии сармоядорону сиёсатмадорони Америкаро ба вучуд овард. Бо сардории раиси Комиссияи Сенат оид ба қорҳои хориҷӣ Генри Кэбот Лоч нисбати В. Вилсон оппозитсия ба вучуд омад. Қонибдорони Лоч талаб мекарданд, ки қарорҳои Созишномаи сулҳи Париж тасдиқ карда нашаванд ва ИМА дар фаъолияти Лигаи Миллатҳо ширкат наварзад. Лочихо шиор ба миён гузоштанд, ки «дастҳои Америка бояд кушода бошанд», то ки ҳуқуқҳои ҷаҳон шуда тавонад. Ба роҳбарияти Ҳизби ҷумҳуриятҳо аз ҷониби Сенат тасдиқ карда нашудани қарорҳои сулҳи Париж муяссар гардид. Сенат қарорҳои Созишномаи сулҳи Парижро рад кард ва сиёсати пешгирифтаи хориҷии ҳукумати В. Вилсон шикаст хӯрд.

Вазъи дохилии ИМА дар солҳои 1919-1924. Низоми танзими давлатии иқтисоди мамлакат яке аз сабаб ва омилҳои асосии болоравии иқтисодии ИМА гардид. Дар ин давра Конгресс қонунҳои қабул кард, ки ба пешравии саноат ва кишоварзӣ мусоидат намуданд. Дар натиҷа даромади қорхонаҳои саноатӣ ва фермерҳо афзуд. Музди меҳнати заҳматкашон ва хизматчиёни давлатӣ низ боло рафт. Зиндагии оммаи мардум беҳтар шуд.

Тағйирот дар ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ ба ҳаёти сиёсии мамлакат низ таъсир расонд. Тараққиёти сармояи давлатии инҳисорӣ дар мамлакат боиси пурзӯршавии неруҳои ирғичӣ гардид. Дар охири соли 1920 ва аввали соли 1921 бо амри вазири адлия комиссия дар саросари мамлакат гирудорҳои «радикалҳо»-ро ташкил намуд. Дар натиҷаи ин қисме аз зиёиёни пешқадамро ба маҳбас гирифта ва ё ба хориҷи кишвар таъйид карда шуданд. Дар ин давра ҳар гуна гурӯҳҳои ирғичӣ, аз он ҷумла Лигаи Америка ва дастаҳои Ку-клукс-кланҳо ба фаъолият шурӯъ карда, бар зидди аҳолии ғайрисафедпӯст мубориза мебуданд. Ҳаракати иҷтимоӣ дар нимаи аввали солҳои 20-ум иёлоти зиёди Америкаро фаро гирифт. Мардум арзишҳои демократӣ ва ғояҳои озодию бародариро ҳимоя мекарданд. Дар мамлакат мисли пештара ду ҳизби асосӣ - Ҳизби демократӣ ва Ҳизби ҷумҳуриятҳо бо ҳамдигар барои ҳокимият рақобат мекарданд. Дар баробари онҳо ҳизбу созмонҳои дигар ҳам ташкил ёфтанд. Соли 1919 дар ш. Чикаго анҷумани умумиамерикоӣ баргузор гардид, ки он Ҳизби миллии Коргариро таъсис дод. Дар ин давра Федератсияи меҳнати Чикаго, Лигаи ғайриҳизбӣҳо, Комитети 48 ва Ҳизби сотсиалистӣ низ ташкил ёфтанд. Дар ҳаёти Ҳизби сотсиалистӣ қаноти чап ташкил ёфт, ки он ба ақидаҳои коммунистӣ таъя мекард. Аъзои ин гурӯҳ соли 1919 аз Ҳизби сотсиалистӣ ҷудо шуда, ду ҳизби коммунистӣ ташкил намуданд.

Ҳар ҳизби сиёсӣ ҷомеаи Америкаро ба таври худ дидан мехост. Ҳаёти сиёсии Америка дар давраи интиҳоботҳои президентӣ ва парламентӣ махсусан фаъол мешуд. Солҳои 1919-1920 дар ИМА бӯҳрони барзиёдистехсолқунӣ ба амал омад. Бо хамин сабаб нархи маҳсулоти

кишоварзӣ 3-4 баробар паст фуромад. Истехсоли саноатӣ маҳдуд ва музди меҳнат кам шуд. Ин ҳолат обрӯи Ҳизби демократии дар сари қудратбударо паст кард. Аз ин ҳолат Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон устокорона истифода бурд. Дар интиҳоботи президентии соли 1920 номзади ин ҳизб Уоррен Гардинг ба гирифтани зиёда аз 16 миллион овози интиҳобкунандагон ноил шуд ва президенти ИМА интиҳоб гардид. Соли 1923 Гардинг вафот кард ва ҷойи ӯро то интиҳоботи навбатии президентӣ Калвин Кулич ишғол намуд. Дар интиҳоботи президентии соли 1924 Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон аз нав ғолиб омад. Номзади он Калвин Кулич 15,7 миллион овоз гирифта, ба муҳлати 4 соли оянда президенти ИМА интиҳоб шуд.

Болоравии нави иқтисодии ИМА. Аз соли 1924 болоравии нави иқтисодии ИМА оғоз ёфт ва то соли 1929 давом кард. Дар охири солҳои 20-ум нисбат ба давраи тоҷангӣ истехсоли саноатии ИМА 70 фоиз афзуд, ки 48 фоизи истехсолоти умумии саноатии мамлакатҳои сармоядорӣ ҷаҳонро ташкил намуд. Соли 1924 ИМА нисбат ба ҷамъи давлатҳои Англия, Фаронса, Олмон, Италия ва Ҷопон 10 фоиз зиёдтар маҳсулоти саноатӣ истехсол кардааст, чунки суръати тараққиёти саноати ИМА дар натиҷаи навоарӣ, ҷорӣ намудани стандартизатсия, ба миқдори зиёд истехсол кардани маснуоти техникую технологӣ ноил гардид.

Дар шароити болоравии иқтисодӣ соли 1928 дар ИМА интиҳоботи навбатии президентӣ баргузор гардид, ки дар он номзади Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон Герберт Гувер ғолиб омад. Ӯ фаро расидани «асри шукуфоии абадӣ»-и Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро пешгӯӣ кард.

Сиёсати хориҷии ИМА дар солҳои 1924-1929. Ба иқтидори бузурги иқтисодии Америка таъя намуда, Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон дар марҳалаи аввал сиёсати ишғоли молиявию иқтисодии ҷаҳонро ба ҷойи аввал гузошт. Дар солҳои 20-ум аз рӯи ҳаҷми содирот ИМА дар ҷаҳон ҷойи якумро нигоҳ медошт. Дар охири ҳар давра маблағгузории Америка дар хориҷи кишвар наздики 16,5 млрд. доллар ва бо қарзҳои давлатӣ 27 млрд. долларро ташкил намуд.

Аз тарафи ИМА забти ғаёлонаи иқтисодии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ бо ҷуръат амалӣ мешуд. То соли 1929 маблағгузории ИМА дар мамлакатҳои Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ ба ҳаҷми дар ин ҷо маблағгузорӣ кардани Англия баробар шуд. Дар охири солҳои 20-ум аз 20 мамлақати Америкаи Лотинӣ 14-тоашон дар зери назорати иқтисодӣ ва ҳарбии Америка буд.

ИМА ба Шарқи Дур ҳам диққати ҷиддӣ меод, алалхусус ба Чин. ИМА аз ин ҷо рақибони деринаи худро то ҳаде танг карда баровард, вале Ҷопон дар бозорҳои Чин ханӯз ҳам мавқеъ дошт. Ҷарҷанд ИМА, Англия ва Ҷопон дар масъалаи бозори Чин бо ҳамдигар рақобат мекарданд, вале хангоми соли 1924 дар Чин оғоз ёфтани инқилоби буржуазӣ онҳо зуд қувваҳои худро муттаҳид карда, бар зидди инқилоби Чин ба мубориза бархостанд, чунки ин инқилоб му-

холифи манфиатҳои ҳарсеи онҳо буд.

Дар солҳои 20-ум ИМА мавқеи худро дар Аврупо ҳам мустаҳкам кард. Дар ин китба «Нақшаи Дауэс» амалӣ шуд. Вомбаргҳои Америка аввал дар Олмон ва баъд дар баъзе давлатҳои дигари Аврупо ҳам ҳукмрон гардиданд. Вомбаргҳои чандинмиллиардаи ИМА ба ниқорталабони Олмон имкон доданд, ки иқтидори ҳарбию иқтисодии мамлакати худро аз нав барқарор намоянд.

Савол ва супориш

1. Чанги якуми ҷаҳонӣ барои ИМА чӣ тавр анҷом ёфт? 2. Президент Вудро Вилсон ба қадом сиёсати хориҷии ИМА асос гузоштааст? 4. «Ҷаҳордаҳ мода»-и Вудро Вилсонро шарҳ диҳед. 4. Оё дипломатияи ИМА дар Конференсияи сулҳи Париж ғалаба кард? 7. Ибораи Лоч «дастҳои Америка бояд қушода бошанд»-ро шарҳ диҳед. 8. Дар бораи ҳаёти иқтисодию сиёсии ИМА дар солҳои 1919-1924 нақл кунед. Конгресси ИМА барои пешрафти иқтисодии ИМА қадом воситаҳоро ба қор мебурд? 9. Дар бораи болоравии иқтисодии ИМА дар солҳои 1924 - 1929 далалҳо биёред. 10. Дар бораи ҳаёти сиёсии ИМА дар солҳои 1919 - 1929 нақл кунед.

§ 6. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ДАР СОЛҲОИ 1929 - 1939

Бухрони иқтисодии солҳои 1929-1933. Бухрони иқтисодии дар мамлакатҳои сармоядорӣ ҷаҳон баамаломата, пеш аз ҳама, Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро фаро гирифт. Ин бухрони барзиёдистехсол буд. Он соли 1929 дар биржаи Нью-Йорк оғоз ёфтааст.

Бухрони иқтисодӣ дар ИМА бештар ба саноати вазнин зарар овард. Барои дар сатҳи қаблӣ нигоҳ доштани даромад иттиҳодияҳои инҳисорӣ аз сиёсати ба таври сунъӣ дар сатҳи баланд нигоҳ доштани нархҳо истифода мебуданд. Барои ин онҳо ҳаҷми истеҳсолро ба ҳадди ақал ме-расонданд. Ҳамин тариқ, истеҳсоли пӯлод дар солҳои бухрон бештар аз чор баробар кам шуд. Дар ИМА аз 285 печи домнагӣ дар миёнаи соли 1932 ҳамагӣ 46-тоашон қор мекарданд.

Бухрон аҳволи коргаронро вазнин кард. То охири соли 1932 шумораи бекорон дар Америка қариб ба 17 миллион нафар расид, яъне ҳар коргари дуум бекор буд. Танҳо 10 фоизи коргарон бо қор пурра таъмин буданд.

Дар аввали солҳои 30-юм аҳволи фермерҳо то ҳадди фоҷиавӣ бад шуд. Соли 1932 нисбат ба соли 1929 нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва қорводорӣ то се-қор баробар паст гардид. Аз ҳамин сабаб дар қор соли бухрон дар ИМА барои напардохтани қарзҳо ва андозҳо 897 ҳазор хоҷагии фермерӣ ё муфлис гардиданд, ё маҷбуран фурухта шуданд.

Бухрон тамоми низоми молиявии мамлакатро фаро гирифт. Моҳи октябри соли 1929 биржаҳои ИМА воҳима зер кард. Нархи саҳмияҳо ба тезӣ паст фурумад. Ин раванд қариб се сол давом кард. То моҳи мар-

ти соли 1933 пастравии нархи умумии сахмияхо қариб 19 млрд. долларро ташкил намуд. Бухрони молиявӣ ба тамоми низоми бонкӣ зарба зад. Дар зарфи чор соли бухрон наздики 5 ҳазор бонк муфлис шуданд, ки ин панҷяки тамоми бонкҳои Америкаро ташкил меод.

Сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумати Г.Гувер. Маъмурияти ҷумҳуриятҳо ҳангоми руҳҳои аз бухрон баровардани Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро саросемавор меҷуст. Ба халқи Америка ваъдаҳо меод. Вале дар аввал президент Г. Гувер барои беҳтар кардани аҳволи мардум ғайр аз барои бекорон ташкил намудани ҷойҳои қориӣ начандон зиёд чораи дигаре андешида натавонист.

Сиёсати кишоварзии ҳукумати ИМА ба талаботи рӯз ҷавобгӯ набуд. Моҳи июни соли 1929 иҷлосияи махсуси Конгресс «Қонун дар бораи фуруши молҳои кишоварзӣ»-ро қабул кард. Дар асоси ин қонун идораи федералии фермерӣ таъсис дода шуд. Ин қонун мебоист вазифаи ба эътидол овардани нархи навро иҷро менамуд. Бо ҳамин мақсад аз хазинаи давлат ба идораи федералии фермерӣ 500 миллион доллар ҷудо карда шуд. Амалиёт оид ба хариди молҳои кишоварзӣ бо баъзе танаффусҳо қариб якуним сол давом кард. То миёнаҳои соли 1931 дар анборҳои идора захираи бузурги ин маҳсулот - 257 миллион бушел (1 бушел ба 36,3 кг баробар аст-Т.З.) гандум ва 1,3 миллион тоӣ пахта ҷамъ карда шуд. Чунин сиёсат кишоварзонро аз пурра муфлисшавӣ то як дараҷа нигоҳ дошт, вале пеши роҳи бухрони соҳаро гирифта натавонист. Идораи федералии фермерӣ захираи бузурги маҳсулоти кишоварзиро бо нархи харидашуда фурухта наметавонист. Ба ҳар ҳол, ин чора ёри буд ба фермерҳо.

Ҳукумати Гувер ба доди қорхонаҳои инҳисорҳо ҳам расид. Ҳукумати федералӣ бо мақсади ҳавасмандкунии маблағгузории хусусӣ барои арзон кардани қарзҳо чораҳо меандешид. Охири соли 1929 андоз аз даромади қорхонаҳоро паст кард. Соли 1933 ба молҳои воридотӣ андози гумрук зиёд карда шуд, ки ин чора ба болоравии нархи молҳои дар дохили кишвар истеҳсолшуда мусоидат кард ва истеҳсолкунандагони дохилӣ ҳавасманд шуданд.

Аз тирамоҳи соли 1931 ҳукумати Г.Гувер барои гирифтани пеши роҳи муфлисшавии бонкҳо ба маблағгузории бевоситаи қорхонаҳои инҳисорӣ гузашт. Моҳи октябри ҳамон сол Г. Гувер ташаббускори таъсиси Муассисаи миллии қарз шуд,

Расми 20. Президенти ИМА Франклин Делано Рузвелт

ки сармояи ойнномавии он 500 миллион доллар буд.

Барои аз бухрон баровардани иқтисодиёти ИМА ҳукумати Г. Гувер ва Конгресс чораҳои дигар низ меандешиданд.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929 - 1933 мавқеи байналмилалӣ империализми Америкаро як дараҷа паст кард. Савдои хориҷии ИМА кам шуда, қариб 70 фоизи пеш аз бухронро ташкил намуд. Беқурбшавии маблағҳои дар хориҷа гузоштаи Америка оғоз ёфт. Дар давраи бухрон дар байни ИМА ва рақибони империалистӣ он, махсусан Англия, дар масъалаи бозори фурӯши мол ва соҳаҳои маблағгузорӣ муборизаи шадид ба амал омад. Англия Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро аз Канада ва Америкаи Лотинӣ фишор дода мебаровард.

Сиёсати хориҷии ИМА дар солҳои 30-юм ба он овард, ки дар Шарқи Дурманбаи ҷанг ба вучуд омад. Вақте ки моҳи сентябри соли 1931 артиши Ҷопон Манчурияро истило кард, ҳукумати Гувер ҳатто аз маҳкумкунии сохтакоронаи ин иқдоми Ҷопон ҳам худдорӣ кард. Ҳукумати Гувер гумон дошт, ки баъди истилои Манчурия Ҷопон бар зидди ИҚШС лашкар мекашад. Вале Ҷопон сарбозони худро ба ҷониби Чин равона кард. Аз ин кирдори Ҷопон ИМА ибрози норизой намуд. Ба ҳар ҳол, рақобат бо ИМА дар Шарқи Дур Ҷопонро аз сиёсати таҷовузкоронаи хориҷӣ боздошта натавонист.

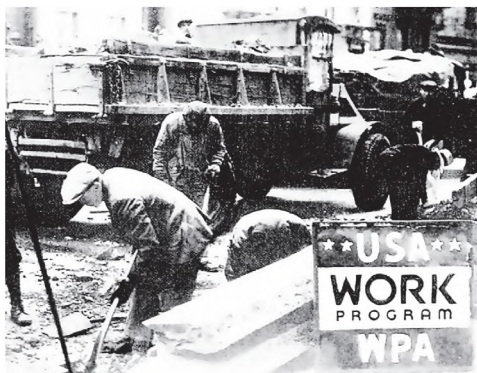
«Роҳи нав»-и Франклин Делано Рузвелт. Охири соли 1932 дар ИМА интиҳоботи навбатии президентӣ доир гардид. Дар он номзадҳо аз Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон Гувер ва аз Ҳизби демократӣ Рузвелт иштирок карданд. Дар ин интиҳобот номзоди демократҳо Франклин Делано Рузвелт ғалаба кард. Ба ҷонибдорӣ ӯ 22,8 миллион нафар интиҳобкунандагон ва ба ҷонибдорӣ Гувер ҳамагӣ 15,8 миллион нафар овоз доданд. Ҳамин тариқ, дар Америка ҳокимият ба дасти демократҳо тузашт.

9 марти соли 1933, баъди ҳамагӣ якчанд рӯзи ба иҷрои вазифаи президентӣ шурӯъ намудани Рузвелт, иҷлосияи махсуси Конгресс даъват карда шуд, ки он зиёда аз се моҳ давом кард. Дар ин муддат Конгресс қонунҳое қабул кард, ки қариб ҳамаи соҳаҳои ҳаёти Америкаро дар бар гирифтанд. Дар зарфи 100 рӯзи аввали президентӣ Рузвелт ба сиёсати ояндаи ҳукумати худ замина гузошт, ки он дар таърихи Америка «Роҳи нав» («Нью Дил») ном гирифтааст.

Ҳангоми таҳияи ин сиёсат ақидаҳои иқтисодшиноси машҳури англис Ҷон Мейнард Кейнс дастури амал қарор дода шуд. Кейнс ва пайравони ӯ бар он ақида буданд, ки барои таъмини ҷараёни муътадили тақрористехсоли сармоядорӣ танзими ғайболонаи давлатии иқтисодиёт зарур аст. Мувофиқи ин нишондод, вазифаи муҳимтарини иқтисодии «Роҳи нав»-и Рузвелт аз он иборат аст, ки тавассути ба рафти тақрористехсоли сармоядорӣ даҳолати қатъӣ қардан иқтисоди Америка аз бухрон бароварда шавад. "Роҳи нав"-и Рузвелт оғози ба ҳодисаи доимии ҳаёти иқтисодии Иёлоти Муттаҳидаи Америка табдил ёфтани сармояи ихтисорӣ буд.

Қисми асосии таркибии «Роҳи Нав»-и Рузвелт «Қонуни миллии барқароркунии Саноат» буд, ки он 16-уми июни соли 1933 ба ҳукми қонун даромад. Ин қонун аз 3 қисмат иборат аст.

Дар қисмати аввали ҚМБС chorī намудани танзими давлатии саноат дар назар дошта шуда буд. Ба ҳамаи иттиҳодияҳои саноатӣ пешниҳод карда шуд, ки барои худ «Қонуни виҷдони соҳибкорӣ»-ро таҳия намо-

Расми 21. Чойҳои нави қорӣ аз рӯйи барномаи «Роҳи нав»

янд. Баъди аз тарафи президенти ИМА тасдиқ карда шудан «Қонуни виҷдони соҳибкор» он ҳукми қонуниро мегирифт. Дар ин қонунҳо шароити корхона, ҳаҷми истехсол, бозори молфурӯшӣ ва андозаи нархи молҳо, ки аз он паст фурӯхтан мумкин набуд, инъикос ёфтанд.

Қисмати дуюми «Қонуни миллии барқароркунии саноат» тамоми муносибатҳои меҳнатиро фаро мегирифт. Моддаи 7-уми ҚМБС муқаррар карда буд, ки соҳибкорон ҳангоми таҳияи «Қонунҳои виҷдон» ҳадди ақали музди меҳнат ва ҳадди ниҳоии тӯли ҳафтаи кори-ро муайян намоянд. Ин модда ба кормандони корхонаҳо барои таъсиси иттифокҳои касаба ва бо соҳибкорон бастанӣ аҳдномаҳои коллективиро ҳуқуқ меод.

Дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ Идораи миллии меҳнат вазифаи муҳимро иҷро мекард. Он моҳи августи соли 1933 таъсис ёфт. Соли 1934 Конгресс Идораи миллии муносибатҳои Меҳнатиро таъсис намуд.

Қисмати сеюми «Қонуни миллии барқароркунии саноат» ба масъалаи бекорӣ бахшида шудааст. Конгресс барои амалӣ намудани ин қисмати ҚМБС Маъмурияти қорҳои чамбиятиро таъсис дод, ки ба он вазири қорҳои дохилӣ Г. Икес роҳбарӣ мекард. Барои иҷрои Барномаи МКЧ 3,6 млрд. доллар чудо карда шуд.

Ғайр аз чораҳои «Қонуни Миллии Барқароркунии Саноат» ҳукумати Рузвелт воситаҳои дигари ёрӣ ба бекоронро ҳам истифода мебард. Баҳори соли 1933 барои ҷавонони бекор ташкил кардани лагерҳои меҳнатӣ оғоз ёфт. Худи ҳамон вақт Маъмурияти махсуси ёрии фавқулода ММЁФ ташкил карда шуд, ки ба он Г. Гопкинс роҳбарӣ мекард. ММЁФ ба додани иҷорапулӣ ба иёлоте, ки барои мубориза бар зидди бекорӣ шурӯъ намуда буданд, машғул буд. Моҳи ноябри соли 1933 Маъмурияти қорҳои шаҳрвандӣ ташкил карда шуд. Ин идора бекоронро асосан дар фасли зимистон бо қори муваққатӣ таъмин мекард.

«Роҳи нав»-и Рузвелт «Қонун дар бораи ёрӣ ба фермерҳо»-ро низ дар

бар мегирифт, ки 12-уми майи соли 1933 қабул шудааст. Дар асоси ин қонун давлат барои аз бухрон баромадан ба хоҷагиҳои фермерӣ ёрии молиявӣ мерасонд.

Татбиқи «Роҳи нав»-и Рузвелт на танҳо иқтисодиёти Америкаро аз доми бухрон халос кард, балки инчунин давлатро дар ҷаҳон ба ҷойи аввал баровард.

Сиёсати хориҷии ИМА дар солҳои 1933-1939. Дар баробари ба сари қудрат омадани Франклин Рузвелт сиёсати хориҷии ИМА тағйир наёфт. Мақсади ӯ ҳам дар тамоми ҷаҳон мустақкам кардани мавқеи империализми Америка буд. Вале Рузвелт ин сиёсатро эҳтиёткорона амалӣ менамуд.

Маъмурияти демократии ИМА ҳаракат мекард, ки бо мамлакатҳои ҷаҳон муносибатҳои хуб дошта бошад.

Ҳукумати Рузвелт нисбати мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ сиёсати қатъитарро пеш гирифт, чунки солҳои бухрони иқтисодӣ дар ин ҷо мавқеи ИМА хеле заиф шуда буд. Дар шароити болоравии ҳаракати миллию озодихоӣ Рузвелт дар Америкаи Лотинӣ сиёсати «Ҳамсоия нек»-ро эълон кард. Эъломияҳои ботантанаи арбобони сиёсии ИМА дар бораи ба қорҳои дохилии давлатҳои Америкаи Лотинӣ «даҳолат накардан» тавассути баъзе гузаштҳо эътиқод пайдо намуданд. Ин буд, ки соли 1924 ҳукумати Ф. Рузвелт артиши Америкаро аз Гаити бозхонд, ки дар он ҷо қариб 20 сол боз мустақар буд. Созишномаи нав бо Куба «ислоҳи Платта», барои ин мамлакат тақдиромез буд (зеро ба ИМА ҳуқуқ меод, ки бар зидди Куба бо баҳонае ба таҷовузи ҳарбӣ даст занад), бекор карда шуд. Ғайр аз ин, бо давлатҳои зиёди Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ созишномаҳои барои онҳо мусоиди тичоратӣ баста шуданд. Ин созишномаҳо қарордодҳо аз ҳамин дипломатияи «гузаштқуниҳо»-и ИМА дар рақ мегирифтанд.

То оғози Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ мавқеи ИМА дар нимкураи ғарбӣ на танҳо аз нав барқарор карда шуд, балки боз ҳам қавитар гардид.

Нисбат ба давлатҳои Аврупо сиёсати солҳои 20-ум пешгирифтаи ИМА амал мекард. ИМА бо давлатҳои Аврупо ба ягон паймони ҳарбӣ дохил наменшуд.

Дар охири солҳои 30-юм баробари васеъ шудани ҳудуди таҷовузи Олмон ва Ҷопон ва тезутунд шудани зиддиятҳо дар байни ИМА ва мамлакатҳои иттиҳоди фашистӣ Ф. Рузвелт ва арбобони дигари сиёсии мулоҳизакори ИМА баъзан мавқеи ниҳоят ҷиддӣ ишғол менамуданд. Ф. Рузвелт тавассути якҷанд изҳорот амалҳои таҷовузқоронаи иттиҳоди давлатҳои фашистиро маҳкум кард. Барои исботи ии гуфтаҳо изҳороти Ф. Рузвелт дар Чикаго аз 5 октябри соли 1937-ро ном бурдан мумкин аст. Аз тариқи ин изҳорот Ф. Рузвелт ҳамаи халқҳои сулҳдӯстро даъват кард, ки атрофи давлатҳои таҷовузқорро «маминӯ» («қарантин») эълон кунанд. Баъдтар, моҳи январӣ соли 1939 Ф. Рузвелт пешниҳод кард, ки «Қонун дар бораи бетарафӣ»-и ИМА аз нав баррасӣ шавад.

Савол ва супориш

1. Солҳои бухрони иқтисодӣ чаро дар Америка маҳсулоти барои фурӯш истехсолшуда ба фурӯш намерафт? 2. Президент Гувер барои гирифтани пеши роҳи бухрони иқтисодӣ чӣ чораҳо андешид? 3. Дар Америка чаро ҳукумат хариди маҳсулоти кишоварзиро ташкил намуд? 4. Дар бораи сиёсати хориҷии ИМА, баҳусеус давраи бухрони иқтисодӣ маълумот диҳед. 5. Дар бораи интиҳоботи президентии соли 1932-и ИМА чӣ медонед? 6. «Роҳи Нав»-и Франклин Делано Рузвелтро шарҳ диҳед. 7. Дар замони президентии Ф. Рузвелт оё сиёсати хориҷии ИМА тағйир ёфт?

§ 13. КАНАДА - КОНФЕРЕНСИЯИ ПАРИЖ ВА ТАЛОШ БАҲРИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Расми 22. Харитаи Канада

Оқибатҳои ҷанг дар Канада. Канада аз ҷиҳати масоҳат дар ҷаҳон ҷойи дуюмро ишғол мекунад. 1 июли соли 1867 аз тарафи парламенти Англия «Қонун дар бораи Америкаи Шимолии Британия» қабул карда шуда буд. Соли 1921 аҳолии Канада ҳамагӣ 8,7 миллион нафарро ташкил мекард. Дар Канада таърихан ду миллат ташаккул ёфтаанд: англисҳои канадавӣ ва фаронсавиҳои канадавӣ. Англисҳои канадавӣ 43 фоиз, фаронсавиҳои канадавӣ 30 фоиз ва ақалиятҳои миллии боқимонда 27 фоизи аҳолии Канадаро ташкил медоданд.

Канада аз ҷониби Англия 4 августи соли 1914 ба Ҷангн якуми ҷаҳонӣ кашида шуд. Ҷанг ба тағйироти ҷиддии сохти иҷтимоию иқтисодии мамлакат мусоидат намуд. Он ба давлати саноатиро аграрӣ табдил ёфтани Канадаро тезонд. Саноати ҳарбии мамлакат таҳким ёфт. Соли 1916 дар корхонаҳои саноатии ҳарбии Канада зиёда аз 300 ҳазор нафар коргар кор мекарданд. Ҷар гулӯлаи сеюми Антанта, ки дар Ҷабҳаи Ғарбӣ метаркид, дар Канада истехсол карда мешуд. Дар оғози ҷанг ба аҳолии мамлакат лозим меомад, ки артиши ниммиллионнафараи Канадаро бо

Расми 23. Нахуствазири Канада Роберт Борден

хӯрок, сару либос ва лавозимоти чангӣ таъмин намояд. Вале солҳои 1920 - 1921 саноати Канадаро бухрони иқтисодӣ фаро гирифт. Иқтисоди Канада танҳо соли 1925 ба марҳалаи болоравӣ ворид гардид.

Дар солҳои чанг ҳукумати консервативии Р. Борден мамлакатро тавасути қонунҳои фавқулодда идора мекард. Баъзе қонунҳо ҳатто аз тасдиқи парламенти Канада нагузашта буданд. Лекн ин қонунҳои таъкиб, ки ҳукуку озодиҳои демократиро маҳдуд мекарданд, болоравии бархӯрдҳои иҷтимоӣ ва ҳаракати зиддиҳарбиро дар Канада боздошта натавонистанд.

Канада дар солҳои бухрони

иқтисодии ҷаҳонӣ. Баъд аз болоравии иқтисодии солҳои 1925-1929 ба Канада ҳам бухрони иқтисодӣ омад. Тамоюли яктарафаи содирот боиси он гардид, ки истехсоли маводи хоми Канадаро бухрони иқтисодии шадид фаро гирифт. Бухрон ба соҳаи кишоварзӣ аз ҳама бештар зарар расонд. Даромади аҳолии мамлакат ним баробар, даромади кишоварзон панҷ баробар кам шуд. Ҳар як одами дуҷуми ба меҳнати кироя машғул бекор монд. Соли 1932 аз 8,7 миллион нафар аҳолии Канада 1 миллиону 330 ҳазор нафарашон аз сабаби фақирӣ ва ё бекорӣ ёрӣ мегирифт.

Баҳори соли 1930 дар айни авҷи бухрони иқтисодӣ интиҳоботи навбатии парламентӣ баргузор гардид, ки дар он Ҳизби консервативӣ бо мушкilotи зиёд ғолиб омад. Раиси ҳукумат Р. Беннет таъйин карда шуд. Ин ҳукумат дар сиёсати дохилии худ усули маҷбуриро васеъ истифода мебард. Бинобар ин, онро ҳукумати «панҷаи оҳанин» номидаанд. Ин ҳукумат қоршиқаниҳоро ба воситаи пулис сарқӯб мекард. Ҳизби коммунистӣ ба таъқибот гирифтोर шуд. Моҳи августи соли 1931 ин ҳизб мамнӯъ эълон гардида, роҳбари он Тим Бак ба ҳабс гирифта шуд.

То аввали соли 1935 дар арафаи интиҳоботи навбатии парламент, натиҷаҳои ҳукмронии консерваторон он қадар хурсандибахш набуданд. Мамлакатро бекорӣ оммавӣ фаро гирифт, шиддати вазъи ҷамъиятӣ ба ҳадди баландтарин расид. Ин буд, ки консерваторон қариб дар ҳамаи легистратураҳо (мақомоти намояндагии маҳаллӣ) ба шикаст дучор шуданд. Дар чунин шароит ин ҳизб ду тақсим шуд. Қисмати ҷудошуда худро Ҳизби оппозитсионии реконструксия эълон кард. Барои сафҳои ҳизбро муттаҳид нигоҳ доштан Беннет бо барномаи нави иҷтимоӣ суҳанронӣ кард, ки дар он аз ҷумла гуфта буд: «Ба нобаробарӣ ва беадолатии тартиботи иҷтимоӣ феълӣ хотима медиҳем». Барномаи Беннет «Роҳи нав» ном гирифт. Ин роҳ бимаи иҷтимоӣ барои бекорон, рӯзи

корию 8-соата, ҳадди ақали музди меҳнат, рӯзи истироҳати ҳафтавор, қарзи имтиёзнӯк ба фермерҳо ва ғайраро дар назар дошт. Тобистони соли 1935 парламент дар ин масъалаҳо қонун қабул кард.

Дар интиҳоботи умумии парламентӣ моҳи октябри соли 1935 Ҳизби либералӣ ғалаба кард. Ин ҳизб дар интиҳобот бо шиори «Кинг ва ё бенизомай» иштирок намуд. Баъди ғалаба ба ҳукумати Канада Ҳизби либералӣ - У. Л. Макензи Кинг роҳбарӣ кард.

Канада дар солҳои 30-юм. Яке аз тадбирҳои аввалини ҳукумати солҳои 1936-1937 барои баррасӣ ба Суди Олии Канада пешниҳод карда шудани қонунҳои марбут ба «Роҳи нав»-и Беннет буд. Сабаби ин иқдом он буд, ки гӯё ин қонунҳо муҳолифи конституция бошанд. Дар баробари ин либералҳо моддаи 98-уми Кодекси ҷиноятии Канадаро, ки мувофиқи он фаъолияти Ҳизби коммунистӣ боздошта шуда буд, бекор карданд ва нақшаи роҳи оҳани Укёнуси Оромро, ки роҳи оҳани давлатии миллиро ба худ тобест кардани буд, рад намуданд. Қаблан иттифоқҳои касабӣ ба ҳукумат масъалаи бимаи иҷтимоиро ба бекорон пешниҳод намуда буданд, лекин либералҳо ҳалли масъаларо аз ҳад зиёд кашол доданд. Ҳукумат масъалаи суғуртаи иҷтимоӣ ва масъалаҳои дигари таъхирнопазирро ба комиссияи махсус супурд. Ин комиссия фикру мулоҳизаҳои худро оид ба масъалаҳои пешниҳодкардаи он танҳо дар оғози Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ иброн дошт.

Ҳукумати Макензи Кинг аз ҷанги тичоратӣ бо ИМА пурра даст кашид. Ҳукумати консерваторон дар солҳои бӯҳрони иқтисодӣ бо ИМА зиддиятҳои тичоратӣ дошт. Ҳукумати Кинг аз зиддият бо ИМА ба созиш гузашта, бо ин давлат якҷанд созишномаи тичоратӣ бастан. Дар иттиҳоди Англияю Америка, ки дар арафаи Ҷанги дуҷоми ҷаҳон таъшиқ ёфта буд, Канада ҳамчун ҳалқаи занҷири пайвандкунандаи ин давлатҳо хизмат мекард. Ҷунин мақоми Канада вобастагии онро ба ИМА то ҳадде бештар мекард. Дар Канада мавқеи қорхонаҳои инҳисории ИМА баланд шуд.

Сиёсати хориҷии Канада дар солҳои 1919-1939. Солҳои 20-ум дар Канада шиори «мақоми баробар дар империя» машҳур гардид. Хишти аввалин ба таҳкурсии сиёсати мустақили хориҷии Канада дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ гузошта шуд. Он вақт намоёнҳои Канада ба ҳайати кабинетҳои ҳарбии Британияи Кабир дохил гардид. Англия доминионҳоро ҳамчун иштирокчиёни муҳтори иттифоқи империя эътироф мекард. Ин гузаштҳоро Англия чораи муваққатии давраи ҷанг мешуморид. Вале шароити замони нав бозгашти усулҳои қарбонаи муносибатҳои байни Англия ва Канадаро имконнопазир гардонид. Дар Конференсияи сулҳи Парижи соли 1919 вакилони Канада бо вакилони Англия ба қарордоди Созишномаи Версал имзо гузоштанд. Соли 1923 воқеаи гӯшношудние рӯй дод. Канада бар хилофи зиддияти Англия дар бораи дар қисми шимолии Укёнуси Ором муҳофизат кардани пелтус аз номи «Доминиони Канада» бо ИМА созишномае ба имзо ра-

сонид. Соли 1926 Конференсияи империяи Британияи Кабир баргузор гардид. Дар он намояндагони доминионҳои ин империя ширкат варзиданд. Ин вақт намояндагони Канада чандин санадҳои сиёсати хориҷиро имзо карда буданд, яъне дар ин қор барои Канада акнун иизоме ба вучуд омада буд. Ин низом барои ҳамаи доминионҳои Англия асос шуд. Доминионҳои дигар ҳам талаб мекарданд, ки Англия ҳуқуқи истиқлоли сиёсати хориҷии онҳоро расман эътироф намояд. Канада моҳи феврал соли 1927 сафири нахустини худро ба ИМА фиристод. Баъди ин Канада бо якҷанд давлати дигар низ муносибатҳои дипломатӣ барқарор кард. Ниҳоят, соли 1931 санади Вестминстери Англия истиқлоли сиёсати хориҷӣ ва ваколатҳои қонунгузори доминионҳоро эътироф намуд. Бо вучуди ин, Канада бе иҷозати Англия ҳуқуқи ба «Қонун дар бораи Америкаи шимолии Британия»-и соли 1867 ҳеч гуна ислоҳ дароварданро надошт.

Канада ҳарчанд пайваста сӯйи истиқдол пеш мерафт, лекин ҳанӯз нишонаҳои муҳимтарини истиқлоли давлатӣ, аз он ҷумла парчам ва нишони давлатӣ, суруди миллӣ, шаҳрвандии тозаи канадавӣ, ҳуқуқи мустақиллона ҳал қардани масъалаҳои ҷанг ва сулҳро надошт. Дар баробари мустақили Канада торафт ба ИМА наздиктар мешуд ва тобеияташ ба ин давлат меафзуд.

Савол ва супориш

1. Оқибатҳои манфӣ ва мусбати Ҷанги якуми ҷаҳонӣ барои Канада қадомҳоянд? 2. Ҳукумати консерваторон бо сардори Р. Борден Канадаро чӣ тавр идора мекард? 3. Бӯхрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 - 1933 ба иқтисоди Канада чӣ гуна таъсир расонд? 4. Чаро Ҷизби консерваторон дар интиҳоботи умумии соли 1935 шикаст хӯрд? 6. Чаро «Роҳи нав»-и Беннет аз тарафи ҳукумати оянда мамнӯъ эълон карда шуд? 6. Ҳукумати Кинг масъалаи суғуртаи иҷтимоиро дар мавриди бекорӣ чӣ тавр ҳал кард? 7. Муносибатҳои тичоратии баъдичангии Канада ва ИМА чӣ тавр сураг гирифтанд? 8. Шиори «мақоми баробар дар империя»-ро маънидод қунед. 9. Чаро баъди ҷанг Англия дар иқдомҳои хориҷии Канада ба созиш роҳ меод?

§ 7. ИТТИҲОДИ ШҶРАВИ ДАР РОҶИ МУБОРИЗА БАР ОИ СОХТМОНИ СОТСИАЛИЗМ ВА ДИФОИ МАМЛАКАТ АЗ КИШВАРҶОИ ИМПЕРИАЛИСТӢ

Ҷанги шаҳрвандӣ. Тавре ки маълум аст, дар Русия 25 октябр (7 ноябр)-и соли 1917 Инқилоби сотсиалистӣ ғалаба қард. Лекин на ҳамаи шаҳрвандони империяи паҳновари Русия ҳокимияти болшевиконро қабул қарданд. Аз ҳамин сабаб баъди ҷанде дар ин давлат ҷанги шаҳрвандӣ сар зада, тамоми мамлакатро фаро гирифт. Он дар баъзе ҷойҳо аз соли 1917 то ссли 1921, дар баъзе ҷойҳо то соли 1924 ва дар баъзе минтақаҳои дигар аз ин ҳам дертар давом қард.

Болшевикон ҳанӯз дар оғози ҳукмронии худ фаъолияти ҳамаи

Расми 25. Харитаи Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ

хизбҳои сиёсиро манъ карданд, моликияти хусусиро аз соҳибонашон бо зӯр кашада гирифтанд. Қирдори ҳукумати нав як қисми аҳолиро маҷбур кард, ки ба даст силоҳ бигиранд. Сипоҳиёни подшоҳӣ низ ба муқобили ҳокимияти нав бархоста, барои барҳам задани Ҳокимияти Шӯравӣ мубориза мебуданд. Дар байни генералҳои номии артиши подшоҳии Русия Колчак, Деникин, Юденич, Врангел ва Краснов ҳам буданд.

Ба Ҳукумати Шӯравӣ зарур шуд, ки тамоми воситаҳои барои барҳам задани нерӯҳои зиддишӯравӣ сафарбар намояд. Барои бо аслиҳа, сару либос ва хӯрокворӣ таъмин намудани Артиши Сурхи навташқил дар мамлакат сиёсати «Коммунизми ҳарбӣ» ҷорӣ гардид. Мувофиқи ин сиёсат бозор, гардиши пул ва хариду фурӯш манъ карда шуд. Дастаҳои махсуси мақомоти ҳокимияти давлатӣ озӯқа ва сару либоси зиёдагии мардумро мусодира мекарданд. Дар мамлакат андозаи озӯқа («продразвёрстка») ҷорӣ карда шуд. Ҳамин тариқ, Артиши Сурх аз лавозимоти ҷангӣ, сару либос ва озӯқа таъмин шуда, дар зарфи солҳои 1919 - 1920 артиши муқолифноро торумор кард. Боқимондашон ба хориҷи кишвар фирор карданд.

Расми 26. В.И. Ленин - асосгузори Давлати Шӯравӣ

Тачовузи харбии Антанта бар зидди Русияи Шӯравӣ. Конференсияи байналмилалӣи сулҳи Париж соли 1919 Низоми Версалро таҳия кард, ки он мубориза бар зидди Русияи Шӯравиро ҳам дар назар дошт. Давлатҳои Антанта ният доштанд, ки музаффариятҳои Инқилоби сотсиалистӣи октябрро дар Русия барҳам диҳанд.

9 марти соли 1918 крейсери Англия «Глори» ба соҳилҳои Мурманск 200 нафар аскари англисро фурувард. Аз паси англисҳо ба ин ҷо аскарони пиёданӣи америкоӣ омаданд. То аввали соли 1919 ин тачовузкорон Ҳокимияти Шӯравиро аз нимҷазираи Кола то Архангелск барҳам доданд.

5 апрели соли 1918 дастаҳои аввалини аскарони пиёданӣи баҳрии Чопон ба шаҳри Владивосток фурумаданд. Баъди якҷанд ҳафта дар ин ҷо қисмҳои артиши ИМА ҳам пайдо шуданд.

Охириҳои моҳи майи соли 1918 дар

Расми 28. Ҳаҷвҳои Шӯравӣ ба муқобили капитализм

Расми 29. Чузӯи тоҷҳои артиши ИМА дар Владивосток

августии соли 1918 ба Қазқозу Осиёи Марказӣ зада даромад. Сипоҳиёни Фаронса дар шимоли Баҳри Сиёҳ бар зидди Русияи Шӯравӣ мубориза мебуданд. Дар тачовузи харбии Антанта бар зидди Русияи Шӯравӣ артиши Полша ҳам ғайбона ширкат варзид.

Соли 1918 тачовузкорон бар Артиши Сурх паси ҳам ғалаба ба даст меоварданд. Лекин баъд аз гузаптан ба сиёсати «Коммунизми харбӣ» таҷаббус ба дасти Артиши Сурх гузашт. Солҳои 1919-1920 тачовузкорон шикаст хӯрда, қаламрави Русияи Шӯравиро тарк карданд.

Сиёсати нави иқтисодӣ. Сиёсати «Коммунизми харбӣ» дар замони ҷанг натиҷаи хуб дод, вале дар замони осойишта тавассути он сохтани сотсиализм имконнопазир буд. Мамлакат дар шароити тарғиботи харбӣ

зиндагӣ карда наметавонист. Аз ҳамин сабаб соли 1921 дар анҷумани Х РКП (б) В. И. Ленин ва ҳамсафони ӯ Сиёсати нави иқтисодиро пешниҳод намуданд. Ин чора аз шароити ҷорӣ мамлакат бармеомад. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва таҷовузи ҷарбӣ давлатҳои империалистӣ саноят ва кишоварзӣ хароб гардида буданд. Ҳаҷми истеҳсолоти саноятӣ ва кишоварзӣ ниҳоят паст шуд. Дар мамлакат факру гуруснагӣ ва ҳаннотӣ ба дараҷаи ниҳоят расид. Ҳокимияти Шӯравӣ заводу фабрикаҳоро аз даст соҳибонашон каша гирифт, лекин мутахассисе надошт, ки онҳоро ба кор андозад. Бинобар ин, дар шароити осойишта ба ҶШСФР Сиёсати нави иқтисодӣ лозим шуд.

Сиёсати нави иқтисодӣ аз соли 1921 ҷорӣ гардид. Мувофиқи он, пул аз нав ба муомилот бароварда шуд, корхонаҳои саноятӣ ва як қисми замин дар зери назорати давлати сотсиалистӣ ба соҳибонашон баргардонидани шуданд. Принсипи асосии ин сиёсат гузариш аз развёретка (таксим)-и озуқа ба андозаи озуқа буд. Агар мувофиқи сиёсати «Коммунизми ҷарбӣ» давлат ба ҳар оилаи кишоварз танҳо барои зарурати ақал як миқдор ғалладонаи истеҳсолкардаашро дода, боқимондари мусодира мекард, пас, мувофиқи сиёсати нави иқтисодӣ, деҳқонон андозаи давлатии озуқаро пардохта, баъд метавонистанд қисми маҳсулоти аз хӯрок изофамондари ба бозор бароварда фурӯшанд.

Русияи Шӯравӣ, дар амал, ҳамин тавр аз нав унсурҳои иқтисоди бозоргониро ҷорӣ кард. Лекин иқтисоди бозоргонӣ ба табиати консепсияи болшевикии рушди иқтисодӣ мувофиқат намекард. Аз ин рӯ, гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ дар ин мамлакат чораи муваққатӣ буд. Давлати Шӯравӣ охири солҳои 20-ум аз ин сиёсат даст кашид. Тамоми иқтисодиёти ИҶШС ба ду шакли моликият - давлатию умумихалқӣ ва колхозию кооперативӣ асос ёфта буд.

Таъсисёбии ИҶШС. Империяи собиқӣ Русия давлати сермиллат буд. Ҳар як миллати ватани таърихӣ худро дошт. Ҷанги шаҳрвандӣ нишон дод, ки бе дар ҳайати Давлати Шӯравӣ муайян намудани мақоми сиёсӣ маъмурии онҳо давлати сотсиалистӣ сохтан номумкин аст. Бинобар ин, ҳизби ягона ва ҳукмрон РКП (б) бо сардории В. И. Ленин ба таъсиси Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) шурӯъ кард. Ҷумҳуриятҳои Шӯравӣ низ ба ин иқдом тайёр будани худро изҳор карданд.

Комиссияи махсуси барои ин кор таъсис додашуда пешниҳод кард, ки дар таъсиси федератсияи ҷамоҳири Шӯравӣ ғояи «автономия» («мухторият») ба асос гирифта шавад, лекин В. И. Ленин ин ақидаро рад кард. Ниҳоят, ақидаи ленинии «Таъсиси федератсияи ҷамоҳири баробарҳуқуқи шӯравии сотсиалистӣ» ба асос гирифта шуд.

Ҳамин тариқ, 30 декабри соли 1922 дар шаҳри Москва Анҷумани 1-уми Шӯроӣ муассисони ИҶШС баргузор гардид. Дар он вақилон аз ҷамоҳири Шӯравӣ ширкат варзиданд. Анҷуман худи ҳамон рӯз дар бораи дар ҳайати ҶШСФР, РСС Украина, РСС Белоруссия ва ЗСФСР таъ-

Расми 30. Плакати ҳаҷвиш британиӣ

Расми 31. Плакати ҳаҷвиш ҷопонӣ

сис додани Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) эълония қабул кард. Баъдтар теъдоди Ҷамоҳири Шӯравӣ ба 16 адад расонда шуд. РСС Тоҷикистон 16 октябри соли 1929 дар ҳайати ИҶШС ҳамчун ҷумҳурии 7-уми Шӯравӣ таъсис ёфтааст. Дар солҳои 50-ум РСС Карелофин ба ҷумҳурии худмӯхтор табдил дода шуд ва теъдоди Ҷамоҳири Шӯравӣ 15-то шуд.

Сиёсати хориҷии ИҶШС дар солҳои 20-ум. Аз рӯзи ташкилиҳои худ Русияи Шӯравӣ сиёсати сулҳҷӯёнаро пеш гирифта бошад ҳам, уҳдадорихои байналмилалӣ Русияи пешазинқилобиро ба зимма нагирифт. Аз хамин сабаб давлатҳои ба Русия қарздода ба таъвиш афтада, қарор доданд, ки конференсияи байналмилалӣ созмон дода, Русияро ба он даъват намоянд.

7 январи соли 1922 ҳукумати ҶШСФР аз Шӯрои олии Антанта баъроӣ иштирок дар Конференсияи байналмилалӣ иқтисодии Генуя даъватнома гирифт. Ҳайати вакилони ҶШСФР бо роҳбарии Г. В. Чичерин ба Конференсияи байналмилалӣ Генуя ҳозир шуд.

Конференсияи Генуя 10 апрели соли 1922 кушода шуд. Ҳайати вакилони ҶШСФР даъвоҳои намояндагони давлатҳои Антантаро дар бораи пардохти қарзҳои ҳукумати подшоҳӣ ва ҳукумати муваққатӣ, инчунин баргардонда шудани моликияти давлатҳо ва шахрвандони хориҷиро қатъан рад карда, иброз дошт, ки ҶШСФР давлати нав аст ва аз давлатҳои хориҷӣ ҳеҷ қарз нагирифтааст. Дар баробари ин, вакилони Русияи Шӯравӣ иброз доштанд, ки Русияи Шӯравӣ тайёр аст қорхонаҳои аз тарафи Ҳокимияти Шӯравӣ мусодирашударо ба соҳибонашон иҷора бидиҳад. Ин пешниҳод қабул нашуд. Дар баробари талабҳои намояндагони давлатҳои Антанта Г. В. Чичерин чунин шартҳои пешниҳод мекард, ки қабулнашаванда буданд. Яке аз пешниҳодоти комиссари қорҳои хориҷии Русияи Шӯравӣ он буд, ки Антанта бояд зарари дар натиҷаи таҷовузи ҳарбии зидди Русияи Шӯравӣ расондаашро ҷуброн

кунад. Баъди ин мо розӣ ҳастем, ки қарзҳои Русияро пардозем.

Ҳамин тавр, Конференсияи байналмилалӣи Генуя бенадид ба итмом расид. Конференсияи байналмилалӣи Гаага низ, ки масъалаи ҷуброни қарзҳои Русияро баррасӣ кард, ба сомондиҳандагонаш нафъ набахшид.

Сиёсати иқтисодии ИЧШС дар солҳои 1920-1939. Нақшаи аввалини иқтисодии Давлати Шӯравӣ «Нақшаи ГОЭЛРО»-и соли 1920 буд. Мувофиқи ин нақша, бояд дар мамлакат силсилаи неругоҳҳои барқии оби дорои 1,5 миллион кв/соат ва корхонаҳои саноатӣ, ки аз ин неругоҳҳои оби нури барқ мегиранд, сохта мешуданд.

Неругоҳҳои барқии оби Кашира ва Волхов аввалин неругоҳҳои барқӣ буданд, ки мувофиқи «Нақшаи ГОЭЛРО» сохта шуданд. Ин нақша дер татбиқ шуда бошад ҳам, барои пешрафти иқтисодии ИЧШС аҳаммияти бузург дошт.

Солҳои 1925 ва 1927 нақшаҳои индустрикунонӣ ва коллективонии кишоварзии ИЧШС қабул карда шуданд. Коллективонии кишоварзии ИЧШС аз соли 1928 оғоз ёфт. То ин вақт шаклҳои аввалини кооператсияи кишоварзӣ ба монанди ТОЗ-ҳо, артелҳои кишоварзӣ, иттифоқи ҷуфтгарон ва ғайра вучуд доштанд. Дар солҳои панҷсолаи якуми тараққиёти хоҷагии халқи ИЧШС (1928 - 1932) соҳаи кишоварзӣ қариб дар тамоми ИЧШС коллективонида шуд. Артелҳои кишоварзӣ тавлид ёфтанд, бо ҳамин роҳ моликияти хусусӣ ба замин барҳам дода шуд. Артелҳои кишоварзӣ моҳиятан кооперативию сотсиалистӣ буданд.

Дар саноат ҳам моликияти хусусӣ пурра барҳам дода шуд. Ин соҳа низ чун соҳаи кишоварзӣ аз рӯи нақша дар асоси моликияти сотсиалистӣ будани он пеш бурда мешуд.

Ҳамин тариқ, дар солҳои 1928-1936 ду шакли моликияти сотсиалистӣ ба вучуд омад: умумихалқӣ ва кооперативӣ. Конститутсияи 5 декабри соли 1936 қабул кардашудаи ИЧШС ҳам ҳамин ҷиҳати низоми иқтисодии Мамлақати Шӯравиро инъикос намуд.

Сиёсати хориҷии ИЧШС дар арафаи Ҷанги дуҷуми чаҳонӣ. Дар солҳои 30-юм Иттиҳоди Шӯравӣ сиёсати сулҳҷӯнаи хориҷиро пеш гирифт. Дар нимаи аввали ин давра дар чаҳон ду манбаи ҷанг ба вучуд омад. Яке дар Аврупо ва дигаре дар Шарқи Дур. ИЧШС ҷидду ҷаҳди зиёд ба харҷ меод, то ки пеши роҳи ҷанги нави чаҳонӣ гирифта шавад. ИЧШС бар он ақида буд, ки ин корро давлатҳои алоҳида иҷро карда наметавонанд. Бояд ИЧШС, Англия, Фаронса, ИМА ва давлатҳои дигар якҷоя амал карда, нагузоранд, ки ҷанги нави чаҳонӣ сар зананд. Натиҷаи ҳамин ҷидду ҷаҳд буд, ки 16-уми январи соли 1936 дар байни ИЧШС ва ИМА муносибатҳои дипломатӣ, аз нав барқарор карда шуданд. Худи ҳамон сол муносибатҳои дипломатӣ бо Испания ҳам барқарор гардиданд. Соли 1934 ИЧШС ба Лигаи Миллатҳо дохил шуд. Иттиҳоди Шӯравӣ солҳои 1935-1936 аз тарафи Италия истило ёфтани Ҳабашистон ва даҳлати ҳарбии Италия ва Олмон ба қорҳои дохилии Испанияро саҳт маҳкум кард.

Солҳои 1937-1938 хатари сар задани Чанги дуҷуми чаҳонӣ боз ҳам бештар шуд. Иттиҳоди давлатҳои фашистӣ иқтисодии худро ба маҷрои ҳарбӣ дароварда, ба чанг ҳаматарафа тайёри мидиданд. ИЧШС мисли пештара мавқеи сулҳҷӯёнаро пеш гирифта, давлатҳои бузурги чаҳонро даъват менамуд, ки ҳифзи коллективонаи осойиши халқҳои чаҳонро таъмин намоянд.

Соли 1938 Олмони фашистӣ бо ёрии Англия, Фаронса ва ИМА вилоти Судети Чехословакияро кашада гирифт. Баъд Австрияро ишғол намуд. ИЧШС алоҳида бошад ҳам, кӯшиш мекард, ки амнияти худро таъмин намояд. Ин буд, ки 23-юми августи соли 1939 дар байни ИЧШС ва Олмон ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳучум накардан ба имзо расид.

СОЗИШНОМАИ БА ҲАМДИГАР ҲУЧУМ НАКАРДАНИ БАЙНИ ОЛМОН ВА ИТТИҲОДИ ШҶРАВИ

23-юми августи соли 1939

Тобистони соли 1939 Олмон ба Иттиҳоди Шӯравӣ пешниҳод кард, ки дар бораи ба ҳамдигар ҳучум накардан созишнома банданд. Иттиҳоди Шӯравӣ ин пешниҳодро қабул кард.

Ҳукумати ИЧШС ва Ҳукумати Олмон:

Майлу хоҳиши пойдор намудани сулҳ дар байни ИЧШС ва Олмонро ба инбат гирифта, бо назардошти нишондодҳои асосии қарордод дар бораи бетарафӣ, ки дар байни ИЧШС ва Олмон моҳи апрели соли 1926 ба имзо расида буд, ба чунин қарор омаданд:

Моддаи 1. Ҳар ду тарафи Созишнома уҳдадор мешаванд, ки аз бақорбарии ҳар гуна зӯроварӣ, ҳар гуна амали тачовузкорона ва ҳар гуна ҳучум бар зидди ҳамдигар ҷӣ танҳо ва ҷӣ бо ҳамроҳии давлатҳои дигар, худдорӣ мекунад.

Моддаи 2. Дар сурате, ки агар яке аз тарафҳои аҳду паймонбаста аз тарафи мамлақати сеюм мавриди амалиётҳои ҳарбӣ қарор гирад, пас тарафи дигари Созишнома ин давлатро дар ягон шакл дастгирӣ намекунад.

Моддаи 3. Созишномаи мазкур ба муҳлати 10 сол баста мешавад. Агар яке аз тарафҳои Созишнома як сол пеш аз хотима ёфтани ҳамин муҳлат изҳор накунад, ки аз Созишнома мебарояд, он худ аз худ ба муҳлати 5 соли оянда тамдид мешавад.

Савол ва супориш

1. Чаро дар Русияи Шӯравӣ чанг сар зад? 2. Ҳукумати Русияи Шӯравӣ барои торумор кардани нерӯҳои зиддиникилобӣ ҷӣ чораҳо андешид? 3. Сиёсати «Коммунизми ҳарбӣ» ҷӣст? 4. Моҳияти Сиёсати нави иқтисодиро баён кунед. 5. ИЧШС кай ва ҷӣ тавр таъсис ёфт? 6. Дар бораи «Накшаи ГОЭЛРО» ҷӣ медонед? 7. Моҳияти индустрикуноӣ ва коллективонии кишоварзиро шарҳ диҳед. 10. ИЧШС дар сиёсати хоричии худ ба кадом комёбиҳо ноил шуд?

§ 8. ИТАЛИЯ ДАР МАРҲАЛАИ АЗНАВБАРҚАРОРШАВИ, ИМПЕРИЯ ВА ҲОКИМИЯТИ ФАШИСТӢ

*Расми 32. Харитаи маъмурии
Италия*

Оқибатҳои Чанги якуми ҷаҳонӣ барои Италия. Италия дар Чанги якуми ҷаҳонӣ тахминан 700 ҳазор нафар шаҳрвандони худро талаф дод ва зиёда аз 1 миллион нафар маъюб шуд. Дар натиҷаи чанг музофотҳои шимолӣ мамлакат хароб гардиданд. 60 фоизи флоти ҳарбӣ-бахрӣ барҳам хӯрд. Харочоти ҳарбӣ ба камшавии буҷа сабаб гардид. Харочот нисбат ба даромад афзуд. Қарзи дохилии давлат ба 15,3 млрд. лир расид. Италия аз иттифоқчиёни ҳарбии худ - ИМА ва Англия қарздор шуд,

Вақте ки Италия иттифоқчи Англия шуд, умед дошт, ки Трентино, Тироли Ҷанубӣ, Триест, Истрия

ва Далматсияро ба даст меорад. Вале Англияю Фаронса намехостанд, ки Италия дар ҳавзаи Баҳри Миёназамин пурзӯр шавад. ИМА низ дар ҳамин мавқеъ буд. Бинобар он, Конференсияи сулҳи Париж ба Италия танҳо қисми ғарбии Истрияро бо Триест, Поло ва Горатсияро дод.

Дар солҳои чанг ба сабаби зарурати ҳарбӣ саноати вазнини Италия, махсусан саноати металлургӣ, мошинсозӣ ва химия тараққӣ кард. Ширкатҳои «Ансолдо», «Илва», «Фиат» ва «Вреда» ба консернҳои пуриқтидор табдил ёфтанд. Соҳибони корхонаҳои миёна ва хурд маҷбур шуданд, ки ҳаҷми истеҳсолро кам кунанд. Баъзеи онҳо ба бухрон ва рақобат тоб наоварда муфлис шуданд.

Баъд аз хотимаи чанг саноати Италия ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ шуд, ки он сабаб дошт. Бозори калони дохилӣ мавҷуд набуд, робитаҳои тичоратӣ бо давлатҳои хориҷӣ то дараҷае заиф шуданд. Низомии молиявии мамлакат вайрон ва захираҳои тилои бонкҳои марказӣ кам шуд. Бо вучуди ин, ҳаҷми маблағи пулҳои қоғазии дар муомилотбуда 8 баробар афзуд. Ба ин ҳолати Италия бухрони иқтисодии соли 1920 низ таъсири манфӣ расонд.

Аз сабаби ночизии музди меҳнат аҳоли табақаҳои заҳматкаш, хиз-

матчиён ва харбиён вазнин шуд. Соли 1919 дар Италия шумораи бекорон ба 300 ҳазор нафар расид.

Вазъи сиёсии Италия дар солҳои 1919 - 1921. То соли 1919 дар Италия Конфедератсияи Умумии Меҳнат бо сардории Д'Арагон ва Ҳизби Сотсиалистӣ бо сардории ислохотхоҳ Туратти фаъолият доштанд. Ҳизби Сотсиалистӣ соли 1919 ба Интернационали Коммунистӣ пайваст. Дар муқобили ин ҳизб худи ҳамон сол Ҳизби Халқӣ таъсис ёфт. Сарвари ин ҳизб рӯҳонии ситсилиявӣ Стурсо буд ва Ҳизби Халқӣ дар байни аҳли заҳмати католикӣ таъягоҳи бозътимод дошт. Он барномаи васеи ислохоти иқтисодиро пешниҳод намуд. Барномаи Ҳизби Халқӣ дар назар дошт, ки фаъолияти идораи марказонидашудаи бюрократии ҳокимияти марказӣ маҳдуд ва заминҳои латифундиячиён (заминдорон)-и калон ба кишоварзон тақсим карда шаванд.

Баъд аз ҷанг дар Италия неруҳои иртиҷоӣ низ ба ҳаракат омада, муттаҳид мешуданд. 23 марти соли 1919 дар шаҳри Милан бо номи «Фаши да Комбаттименто» («Иттифоқи ҷанговар») созмони нава маҷлиси худро доир кард, ки ба ҳамин неруҳо тааллуқ дошт. Роҳбари «Фаши да Комбаттименто» Муссолини буд. Ин шахс бо сабаби ташвиқи иштироки Италия дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳанӯз соли 1914 аз Ҳизби Сотсиалистӣ хориҷ карда шуда буд.

Созмони навташқили фашистии Италия дар саҳифаҳои нашрияти худ «Пополо д'Италия» гояҳои инсонбадбинӣ, истилогарӣ, ниқорталабӣ ва миллатчиғии ашаддиро инъикос намуда, мардумро ба иштибоҳ менадохт. Мутаассифона, як қисми намояндагони сармоядорони калон ба «Фаши да Комбаттименто» ёрии моддӣ мерасонданд, чунки аз пурзӯр шудани неруҳои ҷангарои мамлакат, ки ин вақт фаъолияти худро вусъат дода буданд, метарсиданд. Фашистон аз ин ёрӣ истифода бурда, аз ҷумлаи ашхоси авбоши гузаро дастаҳои зархариди силоҳбадаст ташкил менамуданд.

Моҳи ноябри соли 1919 дар Италия интиҳоботи аввалини баъдичангии парламентӣ баргузор гардид, ки дар он Ҳизби Сотсиалистӣ ғалаба карда, ба гирифтани 156 ваколатномаи вақилӣ муваффақ шуд. Ҳизби Халқӣ ҳамагӣ 100 ҷой ба даст овард.

Соли 1921 дар Италия як қисми аъзои Ҳизби Сотсиалистиро тарқуфта Ҳизби Коммунистии Италияро ташкил намуданд. Ҳизби на-

Расми 33. Дар Италия ба сари ҳокимият омадани фашистон бо сарвариш Бенито Муссолини

вташкил танҳо дар байни табакаи коргарон такаюҳ дошт.

Вазъи мамлакат барои васеъ гардидани ҳаракати фашистӣ мусоидат мекард. Моҳи ноябри соли 1921 фашистони Италия таъсис дода шуданн хизби худро эълон карданд. Дастаҳои мусаллаҳи ин хизб бар зидди ашхоси сиёсӣ ва созмонҳои чамъиятию сиёсӣ амалиёти террористӣ анҷом дода, бо ин роҳ дар мамлакат дар бораи қудрати худ овоза паҳн намуда, ба дили мардум воҳима меандохтанд.

Ба ҳокимият соҳиб шудани фашистон. Тирамоҳи соли 1922 дар Италия воқеан ҳуқуқимиятӣ ҳукмфармо шуд - ҳокимияти қонунӣ ва ҳокимияти фашистон. Ҳокимияти давлатӣ дар ҳолати фалаҷӣ қарор дошт. Силоҳбадастони фашистӣ неруҳои озодидӯст ва чапгароро террор мекарданд. Давлат онҳоро аз дастаҳои мусаллаҳи Муссолини муҳофизат карда наметавонист. Аз тарафи фашистон хавфи табaddулотӣ давлатӣ таҳдид мекард. 24 октябри соли 1922 Муссолини дар шаҳри Неапол суҳанронӣ карда, дар назди ҳукумат талаби қатъӣ гузошт, ки ба фашистон мансаби вазирро бидиҳад. Нахуствазири ҳамонвақтаи Италия бо Муссолини дар ин бора гуфтушунид оғоз намуда, онро дидаю доништа кашол меод. Инро баҳона карда, Муссолини ҳамаи фашистони Италияро даъват намуд, ки ба Рим лашқар кашанд. Ҳамин тавр ҳам шуд. Фашистони хуб мусаллаҳ дар Рим ба ягон муқовимат дучор нашуданд. Қароли Италия Виктор Иммануил пойтахтро дар муҳосира эълон накард. Ба он ҷо сипоҳ ҳам надаровард. Баръакс, ба Муссолини вазифаи нахуствазирро пешниҳод намуд. Дар вақти ба ин вазифа тасдиқ намудани Муссолини 306 вакили парламент ба ҷонибдорӣ ва 102 вакил муқобил овоз доданд.

Ҳукумати аввали Муссолини эътилофӣ буд. Ба он то моҳи апрели соли 1923 намояндагони Ҳизби Халқӣ ва то охири соли 1924 намояндагони Ҳизби Либералӣ низ дохил буданд.

Дар айни замон Муссолини тамоми чораҳоро меандешид, ки дар Италия диктатураи фашистиро барпо намояд. Баҳри пиёда намудани ин мақсад фашистон бо фармони ӯ аксари роҳбарон ва фаъолони аҳзоби сиёсӣ гайрифашистиро ба ҳабс гирифта, лату қўб ва манзили онҳоро ба ҳок яксон мекарданд. Нисбат ба собиқ нахуствазир Нитти ва роҳбари оппозитсияи парламентӣ Чованни Амендолу низ ҳамин гуна рафтор карданд.

Моҳи ноябри соли 1926 ба Муссолини муяссар шуд, ки дар Италия диктатураи фашистиро пурра барпо намояд.

Сиёсати хориҷии фашистони Италия дар солҳои 1922-1929. Дар сиёсати хориҷии худ ҳукумати фашистӣ роҳи истилогариро пеш гирифт. Ин сиёсат ҳукмронии Италияро дар ҳавзаи Баҳри Миёназамин ва Шарқи Наздик таъмин мекард.

Соли 1923 Муссолини ба забти қазираи Корфуи Юнон даст зад, вале бо сабаби даҳолати Англия маҷбур шуд, ки аз ин қазира артиши Италияро бозхонад. Ин воқеа муносибатҳои байни Италия ва Англияро каме

ноустувор кард. Вале дере нагузашта дар байни онҳо ҳусни тафохум ба вучуд омад. Соли 1924 Италия бо ёрии Англия бандари Фиумеро ба даст даровард. Соли 1926 бошад, «пушгибон»-и Албания шуд. Англия ва Италия бо ҳам оид ба масъалаи нуфуз дар Ҳабашистон низ забон як карданд.

Моҳи феврالی соли 1929 дар байни Ватикан ва Италия созишномаҳои Латеран ба имзо расиданд. Тавассути ин созишномаҳо Ватикан ҳукумати диктатории фашистии Муссолиниро эътироф намуд. Папаи Рим Пийи XI Муссолиниро ҳатто "шахси аз тарафи Худо ба Италия фиристодашуда" эълон кард.

Вазъи иқтисодии Италия дар солҳои 1929 - 1938. Аз соли 1922 то соли 1929 болоравии нисбии саноати Италия ба амал омад. Соли 1929 ба Италия ҳам бухрони иқтисодӣ ворид шуд. Ин бухрон аз охири соли 1929 оғоз ёфт. Аз бухрон саноати бофандагӣ зарари калон дид. Бонкҳои зиёд муфлис шуданд. Хатари муфлисшавии Бонки тичоратӣ, Бонки италиявӣ қарз, Бонки Рим ва бонкҳои дигар ҳам ба амал омад.

Дар се соли аввали бухрон истехсоли саноатӣ 33 фоиз кам шуд. Дар роҳи оҳан боркашонӣ 40 фоиз ва музди меҳнат аз 12 то 50 фоиз пойин рафт. Шумораи бекорон ба 1 миллион нафар расид.

Бухрони иқтисодӣ боиси муфлисшавии аксари корхонаҳои саноатии хурду миёна гардид. Корхонаҳои дигар зуд муттаҳид мешуданд, то ки муфлис нашаванд.

Чораҳои ҳукумат барои гирифтани пеши роҳи бухрон ва ё аз бухрони иқтисодӣ баровардани Италия натиҷаи дилхоҳ надоданд. Дар солҳои бухрони иқтисодӣ корхонаҳои инҳисории калон пурзӯртар шуданд. Дар саноат ҳиссаи соҳаҳои инҳисории давлатӣ афзуд.

Низоми корпоративӣ (касабавӣ)-и фашистон. Соли 1930 бо декрети ҳукумати Италия Шӯрои Миллии Корпоративӣ таъсис дода шуд, ки вазифаи он аз роҳбарии умумӣ ба иқтисоди Италия ва танзими муносибатҳо дар байни кормандони соҳаҳои истехсоли иборат буд. Ба шӯро 22 корпоратсияи миллии марбут ба соҳаҳои асосии иқтисодии Италия дохил буданд.

То соли 1934 қариб тамоми мардуми қобили меҳнати Италия ба низоми корпоративӣ дохил карда шуд.

Корпоратсияҳо як навъ иттифоқҳои касабаи давлатии Италияи фашистӣ буданд. Дар назди онҳо вазифа гузошта шуда буд, ки оммаро дар атрофи фашистон муттаҳид сохта, ба «афзойиши обрӯи ва эътибори онҳо» мусоидат намоянд. Тавассути ин мақом фашистони Италия ба иқтисоди мамлакат, хоҳ давлатӣ ва хоҳ хусусӣ, даҳлат карда, онро ба нафъи худ истифода мебуданд.

Сиёсати хориҷии фашизми Италия дар солҳои 30-юм. Соли 1933 китоби Муссолини «Доктринаи фашизм» аз ҷоп баромад. Муссолини дар ин китоб вазифаи асосии давлати фашистӣ, ирода баҳри бунёди иқтидор ва империя, яъне ғояҳои истилогариро баён намудааст. Ба қавли ӯ, маҳз

ин сифатҳо нишонаи неруи ҳаётӣ будани «халқи эҳёшаванда» аст. Тахти мафҳуми «халқи эҳёшаванда» Муссолини мардуми Италияро дар назар дошт. Барои ташкил намудани империя ва онро ба давлати пешсафи ҷаҳон табдил додан Муссолини аз италиявиҳо тобеияти пурра ба давлат, интизоми саҳттарин ва худқурбонкуниро тақозо мекард.

Соли 1938 Муссолини роҳбарии вазоратҳои машғул ба дифоъро ба ихтиёри худ гирифта, эълон кард, ки «вақти аслиха расид». Дар бораи харбикунонии миллат қонуне ҳам қабул карда шуд.

Муссолини охирҳои соли 1934 ба забти Ҷабашистон омодагӣ гирифт. Артиши Италия баҳори соли 1936 қариб тамоми Ҷабашистонро ишғол намуд. 9-уми майи ҳамон сол Муссолини аз айвони қасри Венетсияи Рим ба империя табдил ёфтани Италияро эълон кард ва ба шохигарии Италия «империяи Ҷабашистон»-ро низ ҳамроҳ намуд.

Аз Ҷабашистонро забт намудани Италия Англия норозӣ буд. Бо ҳамин сабаб эълон кард, ки минбаъд ба Италия молҳои стратегӣ намефурӯшад. Вай намехост, ки Италия боз ҳам пурзӯртар шавад.

Мақсади навбатии фашистони Италия таҷовуз ба Испания буд. Ҳамин ки генералҳои иртиҷоӣ тобистопи соли 1936 бар зидди ҷумҳуриятҳои Испания исён бардоштанд, Муссолини ба ёрии онҳо шитофт. Лекин моҳи марти соли 1937 «легионҳо»-и Италия шикаст хӯрданд.

Ҳамкории фашистони Италия бо фашизми Олмон маҳз аз мубориша бар зидди ҷумҳуриятҳои Испания оғоз ёфт. Ба Муссолини ва Гитлер муяссар шуд, ки дар Испания ҳокимиятро ба дасти генерал Франко бидиҳанд.

Иттифоқи Италия бо Олмон дар Мюнхен ҳангоми сӯйқасди зидди Чехословакия, моҳи сентябри соли 1938, ба миён омад. 22 майи соли 1939 дар байни онҳо «Иттифоқи пӯлодин» баста шуд. Мувофиқи ин созишнома, ҳар ду тараф уҳдадор шуданд, ки ҳамдигарро «ҳам дар хушкӣ, ҳам дар баҳр ва ҳам дар фазо» дастгирӣ мекунанд.

Ҳамин тариқ, Италия ба Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ наздик мешуд.

Савол ва супориш

1. Оид ба оқибатҳои манфии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар Италия далел биёред. 2. Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ қадом ширкатҳои Италия бештар фоида диданд? 3. Дар боран оғози ҳаракати фашистӣ дар Италия нақл кунед. 4. Муссолини дар Италия қай ва чӣ тавр диктатураи фашистиро қорӣ намуд? 5. Низомии корпоративии Италияро чӣ тавр фаҳмидел? Он чӣ маънӣ дорад? 6. Дар бораи истилоғариҳои солҳои 20-уми Италия маълумот диҳед. 7. Италияи фашистӣ қай ба Ҷабашистон ҳамла кард? 8. Ҷаро Италияи фашистӣ ба исёни генералҳои иртиҷоии Испания ёрӣ расонд? 9. Дар байни Италия ва Олмон қай ва чӣ гуна иттифок баста шуд?

§ 9. ИСПАНИЯ ДОРОИ ИҚТИСОДИ АҚИБМОНДАИ ТОБЕЪ ВА ҒАЛАБАЮ ШИКАСТИ ИНҚИЛОБ

Расми 34. Харитаи маъмурии Испания дар соли 1935

Испания дар солҳои 1919-1930.

Испания баъд аз Чанги якуми ҷаҳонӣ ҳамчун мамлакати империалистии кишоварзӣю саноатӣ мисли пештара аз мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон ақибмонд, ҳарчанд ки дар солҳои ҷанг то дараҷае пеш рафта буд. Соли 1920 аз 20,3 миллион нафар аҳолии мамлакат 57 фоизи қобили меҳнат ба кишоварзӣ машғул буд, 21,9 фоиз дар саноат ва 20 фоиз дар соҳаи хизматрасонӣ кор мекард.

Аз тарафи дигар, иқтисоди ҳамаи музофотҳои Испания нобаробар тараққӣ мекард. Музофотҳои Шимол - Каталония, Баскония ва Астурия марказҳои калони саноати бофандагӣ, мошинсозӣ, электротехникӣ, химиявӣ, маъданҳои кӯҳӣ ва металлургӣ доштанд. Дар музофотҳои дигар бошад, корхонаҳои хурди хӯрокворӣ, дӯзандагӣ, шишабарорӣ ва коркарди ҷӯб мавҷуд буданд.

Дар баробари ин, ба баъзе соҳаҳои иқтисоди Испания сармояи хориҷӣ, алахусус сармояи Англия, Белгия ва Америка ворид шуда буд. Соли 1930 ҷамъи маблағгузориҳои хориҷӣ ба иқтисоди Испания қариб 1 млрд. долларро ташкил дод.

Дар Испания мутлақияти шоҳӣ ҳукмронӣ мекард. Артиш пуштибони бозғитимоди мутлақият буд. Дар он афсару генералҳои иртиҷой ба монанди Примо де Ривера, Санхурхо, Франко, Фанхул, Очоа ва ғайра бисёр буданд. Шоҳ тавассути онҳо умри ҳокимияти худро дароз мекард. Вай барои иҷрои ин мақсад ба иқдомҳои пастфитратона даст мезад. Масалан, моҳи сентябри соли 1923 генерал Примо де Ривера бо ризоияти шоҳ ва атрофиёни ӯ табаддулоти давлатӣ ба амал оварда, диктатураи ҳарбӣю мутлақияти истибодӣ барпо намуд. Ба муқобили ҳаракати миллию озодихоии халқҳои Испания ва мустамликаҳо низ тавассути артиш мубориза бурда мешуд.

Дар солҳои 20-ум дар Испания Ҳизби Сотсиалистии Коргарӣ, Ҳизби Коммунистӣ, Иттиҳодияи Иттифокҳои Касаба, Иттифоқи Уму-

мии Заҳматкашон, Конфедератсияи Миллии Меҳнат, Федератсияи Мутлақиятхоҳон ва баъзе хизбу созмонҳои дигар фаъолият карда, барои дар мамлакат барҳам додани диктатураи Примо де Ривера мубориза мебарданд. Ҳаракати зиддиктатории нерӯҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ оқибат натиҷаи мусбат дод. Примо де Ривера фаҳмид, ки мамлакатро бо роҳи зӯрварӣ идора кардан имконнопазир аст. Аз ин рӯ, 30 январӣ соли 1930 ба истеъфо рафт.

Ин вақт дар мамлакат инқилоби буржуазӣ демократӣ пухта мерасид.

Инқилоби буржуазӣ демократӣ дар Испания. Ҳалабаи инқилоби буржуазӣ демократии Испания дуру дароз давом кардааст. Он аз 3 марҳала иборат аст. Марҳалаи аввал аз 14 апрели соли 1931 то моҳи ноябри соли 1933-ро дарбар гирифта, марҳалаи «ҷумҳуриятию сотсиалистӣ» ном дорад. Марҳалаи дуюм аз моҳи ноябри соли 1933 то моҳи феврالی соли 1936-ро дарбар гирифтааст, ки дар таърих бо номи «дусолаи сиёҳ» маълум аст. Марҳалаи сеюм аз моҳи феврالی соли 1936, яъне аз вақти дар интиҳобот ба кортесҳо ҳалаба кардани Чабҳаи Халқӣ то охири моҳи мартӣ соли 1939 давом кардааст.

Инқилоби буржуазӣ демократии Испания 14 апрели соли 1931 ҳалаба кард. Он рӯз халқ ҳокимиятро ба Ҳукумати Муваққатӣ супурд. Вазиҳои сарвазирӣ ба уҳдаи Алкала Самора вогузор карда шуд. Вазири қорҳои дохилӣ Мигел Маура ва вазири қорҳои хориҷӣ А. Леррус таъйин гардиданд.

15 апрел Ҳукумати Муваққатӣ дар бораи афв қарор баровард. Ой дар ин вақт барои халқ озодихоӣ демократӣ - озодии вичдон ва эътиқод, озодии шахс, суҳан, фаъолияти иттифоқҳои касаба, дахлнопазирии молиякӣ хусусӣ ва ғайраро эълон кард.

Ҳукумати муваққатӣ барои ба вазъи муътадили сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат ва беҳбудии аҳволи халқ мусоидат кардан якҷанд қарори дигар ҳам бароварда, қисме аз онҳоро дар амал татбиқ намуд. Дар баробари ин ҷорабиниҳои худ Ҳукумати муваққатӣ барои демократисозии Испания низ кӯшиш мекард. 28 июни соли 1931 ба кортесҳои муассисон интиҳобот баргузор гардид, ки дар он танҳо мардҳои синнашон беш аз 23-сола иштирок карданд. Занҳо ҳанӯз ҳуқуқи интиҳобот надоштанд. Дар натиҷаи ин интиҳобот нерӯҳои чапгаро - иттиҳоди сотсиалистҳо ва ҷумҳуриятхоҳон, ки 30 январӣ соли 1930 бо номи «Аҳдномаи Сан-Себастьян» иттифоқ бафта буданд, 263 ваколатномаи вакилӣ ба даст оварда, ҳалаба карданд. Нерӯҳои ростгаро дар парламент (кортесҳо) ҳамагӣ 44 ҷой гирифтанд. Кортесҳои муассисон 14 июли соли 1931 ба қор шурӯъ карданд.

5 декабри соли 1931 Конститутсияи Испания қабул ва мувофиқи он Испания ҷумҳурии демократӣ эълон карда шуд. Конститутсия ба замон ҳуқуқи интиҳобот дод. Он барои дар Испания татбиқ намудани дигаргунсозихоӣ васеи демократӣ роҳ кушод.

Хукумати иттиҳоди сотсиалистон ва аҳзоби чумҳуриятҳо ҳамаҷамоа моҳи сентябри соли 1938 барҳам хӯрд, чунки сотсиалистҳо аз он хорич шуданд. Моҳи октябри соли 1933 кортесҳо пароканда карда шуданд.

Дар ҷараёни маъракаи интиҳоботӣ Ҳизби фалангаи фашистӣ ва аз он барвақттар Хунтаи ҳамла таъсис ёфт. Ин ду ҳизби фашистӣ моҳи февралӣ соли 1934 дар як ҳизб муттаҳид гардиданд. Ин нерӯҳои иртиқоӣ дар интиҳоботи соли 1933 ба кортесҳо бо гирифтани 217 ҷой галаба карданд.

Раиси Хукумати радикал Леррус таъйин гардид. Ин ҳукумат музаффариятҳои инқилоби буржуазии демократии Испанияро барҳам дод. Хавфи дар Испания барҳам дода шудани сохти чумҳуриятӣ ба миён омад.

Дар байни нерӯҳои фашистии Испания се ҷараёни асосӣ вучуд дошт: СЭДА (Конференсияи нерӯҳои ростгарои мухтори Испания), мутлақиятҳо ва фалангачиён, Ҳизби фаланга бо Хунтаи ҳамла муттаҳид шуда, номи «Фаланга»-ро гирифт. Агар СЭДА фашизмро ба гардани мардум ошкоро бор қарданӣ бошад, пас мутлақиятҳо ва фалангачиён қонибдорӣ ин корро ғайриошкоро, яъне тавассути табaddулотӣ давлатӣ ва диктатураи ҳарбӣ иҷро қарданӣ буданд.

Нерӯҳои чапгаро низ фаъолияти худро бар зидди нерӯҳои фашистӣ васеъ ва қоннок мекарданд. Дар зери роҳбарии онҳо моҳи октябри соли 1934 дар Мадрид, Билбао ва баъзе шаҳрҳои дигар қоршиқаниҳои қалони муташаккили эътирозӣ ба амал омаданд. Дар баъзе маҳалҳо қоршиқаниҳо ба шӯришҳои мусаллаҳона табдил ёфтанд.

Нерӯҳои фашистӣ аз ин ҳолат ба ташвиш афтоданд. Бинобар ин ошкоро ба иҷрои мақсадҳои иртиқоии худ шурӯъ намуда, 4 октябр Хукумати «давраи гузариш»-ро бо сардории Леррус таъсис доданд, ки ба ҳайати он 3 вазир аз СЭДА ҳам дохил гардид.

Нерӯҳои чапгаро ва он нерӯҳо, ки дар инқилоби буржуазии демократии соли 1931 галаба карда буданд, бо мақсади наҷот додани музаффариятҳои ин инқилоб дар Ҷабҳаи Халқӣ муттаҳид шуданд. Таҳти аҳдномаи таъсиси Ҷабҳаи Халқӣ Ҳизби сотсиалистӣ қоргарӣ, чумҳуриятҳо, ПОУМ (тротскийчиён), Ҳизби Синдикалистӣ, Ҳизби Федералии чумҳуриятҳо ва ғайра имзо гузоштанд. 15 январи соли 1935 барномаи Ҷабҳаи Халқӣ эълон карда шуд, ки дар он дар қатори дигар масъалаҳо, аз нав барқарор намудани музаффариятҳои инқилоби буржуазии демократии соли 1931 низ инъикос гардида буд.

Интиҳоботи 16 февралӣ соли 1936 нишон дод, ки аксари халқи Испания фашизм ва иртиқоъро қабул надоранд. Аз 470 вақиле, ки кортесҳо интиҳоб шуданд, 286 нафарашон намоёндағони Ҷабҳаи Халқӣ буданд. Нерӯҳои ростгаро ҳамагӣ 132 ҷой гирифта, дар Испания бо роҳи ошкоро муқаррар намудани диктатураи фашистиро аз даст доданд.

Исёни фашистӣ дар Испания. Хукумати ташкилқардаи Ҷабҳаи Халқӣ

бо сардории Асаней дар мамлакат ба татбиқи чорабиниҳои иқтисодию иҷтимоӣ шурӯъ намуд. Озодиҳои демократӣ аз нав барқарор карда шуданд. Баъди шикаст дар интиҳобот нерӯи фашистии Испания ба табaddулотии давлатии зидди ҷумҳурии даст заданд. Дар байни генералҳои ирғичии ба ин қор тайёр Санхурхо Франко ва Мола ҳам буданд. Фашистони мусаллаҳи Испания барои ба мақсади худ расидан аз усулҳои ҳамакидаҳои италиявӣ олмонӣ истифода бурда, ошкоро ба қуштор, таъкиб, лату қӯб, ғорат, торумори ашхосу нерӯҳои зиддифашистӣ саркарданд. Аввали соли 1934 Х. А. Прима де Ривера бо Гитлер ва моҳи марти ҳамон сол намояндагони Ривера дар Рим бо Муссолини вохӯрданд, то ки дар бораи аз онҳо гирифтани ёрии ҳарбӣ аҳду паймон кунанд.

Аввали моҳи июли соли 1936 дар Марокаши мустамликаҳои Испания исён оғоз ёфт, ки роҳбарии онро генерал Франко ба уҳда дошт. 18 июли исёни фашистӣ ба нимҷазираи Пиреней гузашт.

Ҷанги миллию инқилобӣ дар Испания. 19-уми июли соли 1936 майдони марказии ш. Мадрид - Пуэрто-дел Сол серодам шуд. Мардуми ба ин ҷо ҷамъомада аз ҳукумат аслиҳа талаб мекард. Ҷабҳаи Халқӣ таъҷилан ҳукумати навро таъсис дод, ки ба он ҷумҳуриятҳои чапгаро Хосе Херон роҳбарӣ кард. Ӯ ба губернаторҳои вилоятҳои фармуд, ки ба созмонҳои мардумӣ силоҳ диҳанд. Соқинони Мадрид ҳам силоҳ гирифта, ба мудофияи шаҳр омода шуд.

Дере нагузашта муборизаи шадидаи халқ бар зидди фашистон дар тамоми Испания паҳн гардид. То охири моҳи июл ба нерӯи зиддифашистӣ муяссар шуд, ки мамлакатро аз фашистон ҳимоя кунанд. Нерӯҳои фашистӣ дар сарғосари мамлакат ва алалхусус дар Мадрид аз нерӯҳои мардумӣ шикаст мехӯрданд. 27 июл генерал Моле ҳатто иброз дошт, ки мо бохтем. Франко амр кард, ки нерӯҳои фашистӣ муқобилатро бар зидди ҷумҳуриятҳои идома диҳанд. Ӯ ин вақт бесаброна ёрии ҳарбии Олмон, Италия ва Португалияро интизор буд.

Таҷовузи ҳарбии давлатҳои хориҷӣ ба Испания. Бегоҳии 25 июли

Расми 36. Манзараи ҷанги шаҳрвандӣ дар Испания

соли 1936 Гитлер намояндагони генерал Франко-ро қабул карда фармуд, ки ба исёнгарони испанӣ таъҷилан 20 ҳавопаймои боркаши «Ю-52» фирисода шавад. Муссолини ҳам баъди ду рӯз ба Франко 11 ҳавопаймои «Савойя-81» фирисод. Португалия ба пойгоҳи фашистон табдил ёфт. Ҳукумати ин мамлакат ба онҳо силоҳ ҳам дод. Ёрии давлатҳои фашистӣ

Расми 37. Оқибатҳои фоҷиабори ҷанги шахравандӣ дар Испания

исёнгаронро аз торумори қатъӣ наҷот дод. Минбаъд ёри доимии ин се давлат ба исёнгарон ба воқеаи доимӣ табдил ёфта, тано-суби неруҳои дар ҷанг иштироккardаро ба ғоидаи фашистони Испания ҳал кард. Акнун ин се давлати фашистӣ пурра иштирокчи ҷанги Франко бар зидди Ҷумҳурии Испания буданд. Ба ҷумҳуриятҳои испанӣ низ аз хориҷа ёрӣ меомад, вале на ба он

ҳаҷме, ки фашистон меғирифтанд.

Аввали моҳи августи соли 1936 ҳавопаймоҳои Италия ва Олмон ба рои ба Испания овардани қисмҳои артиши дар Марокаш будаи Испания шурӯ намуданд. Ғайр аз ин, аз ҷониби Олмон дар Испания легиони «Кондор»-и иборат аз 6 ҳазор нафар ҷанговар, 6 эскадриляи гулӯлаандоз ва 1 эскадриляи гидроплан ҷанг мекард. Баъдтар шумораи умумии артиши Олмон дар Испания ба 50 ҳазор нафар расонда шуд.

Аз Италия ба Испания артиши қариб 150-ҳазорнафара ва силоҳи зиёд фиристода шуд. Португалия дар баробари ба ихтиёри фашистон додани пойгоҳ, 20 ҳазор нафар аскараро афсар ҳам дод.

Дар натиҷаи ёри ҷарбии бузурги ин се давлати фашистӣ муқовимати ҷумҳуриятҳои Испания фуру нишонда шуд. Дар баробари таслим шудани шаҳри Мадрид муқобилати ҷумҳуриятҳои Испания моҳи марти соли 1939 пурра қатъ гардид.

Дар натиҷаи ғалабаи Франко Испания ба давлати фашистии террористӣ табдил ёфт. Франко ҳамаи онҳоеро, ки бар зидди фашистон мубориза мебуданд ва ё дар ҳаракати зиддифашистӣ ширкат варзида буданд, душмани Испания эълон кард.

Мувофиқи қонуни фашистии Франко трибуналҳои фавқуллода ташкил карда шуданд. Тавассути фаъолияти ин трибуналҳо неруҳои зиддифашистӣ ба ҷазоҳои ваҳшиёна гирифта шуданд.

Ҳамин тариқ, дар Испания сохти ҷумҳуриявӣ барҳам хӯрд. Ҳанӯз 1 октябри соли 1936 Франко генералиссимус эълон карда шуд.

Савол ва суҷуриш

1. Дар бораи вазъи иқтисодии Испания дар солҳои 20-ум далелҳо биёред. 2. Примо де Ривера дар Испания қай табaddулотӣ давлатӣ ба амал овард? 3. Аҳдномаи «Сан-Себастьян»-ро шарҳ диҳед. 4. Инқилоби буржуазии демократии Испания қай ғалаба кард? 5. Интиҳобот ба кортесҳои Испания қай баргузор гардид? 6. Кортесҳо қай Конститутсияи Испанияро қабул карданд? Мувофиқи он Испания қай гуна давлат номида шуд? 7. Дар интиҳоботи

парламентии соли 1933 кадом нерун сиёсӣ ғалаба кард? 8. Фашистони Испания бо кадом роҳҳо мехостанд, ки дар мамлакат диктатураи фашистӣ барпо кунанд? 9. Дар Испания барои чӣ Ҷабҳаи Халқӣ ташкил карда шуд? 10. Чаро Генерал Франко бо Гитлер ва Муссолини забон як кард?

§ 10. ТАЪСИСИ ҶУМҲУРИИ АВСТРИЯ. ҲАЁТИ СИЁСИЮ ИҚТИСОДИ ВА МАСЪАЛАИ «АНШЛЮС» БО ОЛМОНИ ФАШИСТӢ

Расми 38. Харитаи Австро-Венгрия

Расми 39. Харитаи Ҷумҳурии Австрия

Пароканда шудани Австро-Венгрия. Дар империяи Австро-Венгрияи сермиллат миллатҳои азияткашида аксари аҳолиро ташкил менамуданд. Бухрони иҷтимоӣ ва зиддиятҳои милли дар мамлакат ханӯз пеш аз оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба миён омад. Австро-Венгрия дар байни мамлакатҳои империалистӣ нисбатан заифтар буд.

Дар баробари тӯл кашидани ҷанг кайфияти зиддичангии халқи Австро-Венгрия торафт пурзӯртар мешуд. Аскарони Австро-Венгрия аз майдони набард фирор мекарданд ва ё таслим мешуданд. Норизоӣ аз иштирок кардани Австро-Венгрия дар ҷанг байни халқ рӯз то рӯз пурзӯртар мешуд. Бухрони иқтисодӣ ин равандро тезонид.

Мохи августи соли 1918 шикасти артиши Олмон ва барҳам хӯрдани ҷабҳаи Салоника ба мутлақияти Австро-Венгрия зарбаи ҳалокатовар зад. 3 ноябри соли 1918, яъне ҳанӯз то расман имзо шудани аҳдномаи оташбас дар мамлакат инқилоби буржуазияю демократӣ ба амал омад. Империяи Австро-Венгрия ба давлатҳои миллӣ пора-пора шуд. Давлатҳои Австрия, Чехословакия ва Венгрия ба вучуд омаданд. Қаламрави славянҳои ҷанубӣ ба ҳайати «Шоҳигарии сербҳо, хорватҳо ва словенҳо» дохил шуд. Қисми алоҳидаи Австро-Венгрия ба ҳайати Руминия ва Полша гузашт. Давлати сермиллати Империяи Габсбургҳо бо ҳамин мавҷудияти худро қатъ кард.

Таъсисёбии Ҷумҳурии Австрия. Буржуазияи Австрия дар зери таъсири намоишҳои оммавии халқ Австрияро ҷумҳурӣ эълон кард. Инқилоби буржуазӣ-демократии Австрия бе хунрезӣ ғалаба кард. Дар ташкили ҳукумати нав Ҳизби сотсиал-демократӣ фаъол буд.

30-юми октябри соли 1918 дар шаҳри Вена аз намояндагони ин ҳизб ва ҳизбҳои дигари буржуазӣ ҳукумати Австрия таъсис дода шуд. Ба он яке аз роҳбарони Ҳизби Сотсиал-Демократӣ Карл Реннер роҳбарӣ кард. Аз ҷиҳати сохти идорақунӣ Австрия ҷумҳурии демократӣ буд.

Ҷумҳурии Австрия дар солҳои 1919 - 1920. Дар солҳои 1919-1920 ва баъдтар ҳам ғояи «Аншлюс» («муттаҳидшавӣ»)-и Австрия бо Олмон дар байни неруҳои гуногуни сиёсии мамлакат орзуи дерина буд. Мувофиқи ин ғоя, гӯё Австрия худаш яққаю танҳо аз мушкilotи ба сари ҷомеа омада халос шуда наметавонад. Агар миллати Олмон дар як давлат муттаҳид шавад, қодир аст ба мақсадҳои иқтисодию иҷтимоии худ ноил гардад. Ҳизби халқии рӯ ба Олмони бузург маҳз дар ҳамин ақида буд. Ҳизби насронӣ-иҷтимоӣ бошад, дар мавқеи «ду давлати олмонӣ» меистод, яъне бояд ҳам Олмон ва ҳам Австрия вучуд дошта бошанд.

Ҳукумати Реннер кӯшиш мекард, ки ҳамроҳшавӣ бо Олмон ҳанӯз дар оғози мавҷудияти Ҷумҳурии Австрия амалӣ карда шавад. Маҷлиси Миллӣ он вақт ҳатто чунин эълomia ҳам қабул карда буд. Вале бо талаби Фаронса ба қарорҳои Созишномаи сулҳи Версал дар робита ба

*Расми 40. Канслери
Ҷумҳурии Австрия
Карл Реннер*

ин масъала моддае ворид шуд, ки хамроҳшавии Австрияро бо Олмон манъ мекард. Моддаи марбута дар созишномаи сулҳ бо Австрия, ки дар маҳаллаи Сен-Жермени наздикии Париж ба имзо расид, низ дохил карда шуд.

Дар тӯли зимистони солҳои 1919 - 1920 вазъи иқтисодии Австрия бениҳоят вазнин шуд. Аз ин рӯ, музди меҳнати мардум паст гардид. Хӯрокворӣ намерасид. Халқ қудрати харидориро аз даст дод. Ҳукумат аз уҳдаи баргараф кардани бухрон баромада наметавонист. Аз хамин сабаб кабинети Реннер 10 июни соли 1920 ба истеъфо рафт.

1 октябри соли 1920 Конститутсияи Чумхурии Австрия қабул карда шуд. Мувофиқи ин конститутсия, ҳамаи онҳое, ки синнашон ба 20 расида буд, ҳуқуқи интихоботӣ гирифтанд. Парлумони Австрия аз ду палата иборат буд - палатаи поёнӣ ва палатаи болоӣ. Ба палатаи болоӣ Шӯрои федератсия - намояндагони вилоятҳо дохил буданд. Австрия аз вилоятҳои Бургунленд, Каринтия, Австрияи Боло, Австрияи Поён, Залсбург, Штирия, Тирол ва Ферарлберг иборат буд.

Австрия дар солҳои 1921 - 1938. Тирамоҳи соли 1922 дар Австрия Ҳизби насронӣ-ичтимоӣ ба сари қудрат омад. Аз моҳи майи соли 1922 ба ҳайати ин ҳукумат намояндагони Ҳизби халқии олмонхоҳон низ дохил шуданд. Канслери Австрия Зейпел тасдиқ карда шуд. Игнас Зейпел меҳост, ки Австрияро ба давлати корпоративии ба Италияи фашистӣ монанд табдил бидиҳад. Ҷу муаллифи ғояи «давлати дуҷуми олмонӣ» буд. Ин сиёсатро баъзе давлатҳои Фарб дастгирӣ мекарданд.

Мувофиқи протоколҳои 4 октябри соли 1922-и дар Женева баимзорасидаи Лигаи Миллатҳо ҳукуматҳои Британияи Кабир, Фаронса, Италия ва Чехословакия уҳдадор шуда буданд, ки ба ҳукумати Австрия вомбарги байналмилалӣ ва 650 миллион крони тило қарз диҳанд, Тибқи ин протоколҳо Лигаи Миллатҳо барои роҳбарӣ ба Австрия Комиссари Олӣ таъйин кард. Бе иҷозати Комиссари Олӣ Ҳукумати Австрия ягон крони ин маблағро сарф карда наметавонист. Тамоми хоҷагии халқ таҳти назорати ин комиссар буд.

Ёрии ба иқтисоди Австрия расондашуда дар солҳои 20-ум саноат, кишоварзӣ ва вазъи иқтисодии Австрияро рушд дод.

Аз соли 1923 дар Австрия созмонҳои фашистӣ фаъолияти худро ҷоннок карданд. Ҳизби сотсиал-демократӣ дастаҳои коргарии худмуҳофизи «Шутсбунди чумхуриявӣ» ташкил дод, ки барои дар мамлакат барпо кардани диктатураи пролетариат тайёри меид. Теъдоди дастаҳои мусаллаҳи Ҳизби Шутсбунди чумхуриявӣ ба 100 ҳазор нафар расида буд. Аз аввали соли 1927 баромадҳои азъои созмони фашистии Хеймвер афзуд. 30 январ гурӯҳи фашистии мусаллаҳ ба сӯи намоишгарон оташ кушод. Ҳизби коммунистӣ ва Ҳизби сотсиал-демократӣ натавонистанд, ки қувваҳои худро муттаҳид карда, пеши роҳи фашистонро бигиранд.

Дар интихоботи парламенти 24 апрели соли 1927 Ҳизби насронӣ-

ичтимоӣ ва Ҳизби халқии Олмон дар иттиҳоди муштаракӣ интиҳоботӣ иштирок намуданд. Ин иттиҳод дар интиҳобот 1,7 миллион овоз гирифта, ғолиб баромад. Ҳизби сотсиал-демократ бошад, ба 1,5 миллион овози интиҳобкунандагон соҳиб шуд.

Солҳои 1929-1933 Австрияро бухрони ҷаҳонии иқтисодӣ фаро гирифт. Ин бухрон дар Австрия нисбат ба мамлакатҳои дигари сармоядорӣ оқибатҳои сахттар ба бор овард. Дар Австрия ҳаракати фашистӣ боз ҳам шадидтар гардид. Дар ин давра дар Австрия ҷараёни ҳаракати фашистӣ - хеймвер ва миллатчиҳо (натсистерҳо) амал мекарданд. Хатари фашистӣ дар Австрия натиҷаҳои интиҳоботи апрели соли 1932 ошкор сохтанд. Дар аксар шӯроҳои муниципалии Вена ва ландтагҳои Австрияи Поён, Залсбург, Каринтия ва Штирия номзадҳои фашист ғолиб омаданд.

Моҳи майи соли 1932 ҳукумати Долфус аз намоёндагони Ҳизби наслонӣ-ичтимоӣ таъсис ёфт.

Баъд аз он ки дар Олмон фашистон ба сари қудрат омаданд, ба фашизм майл кардани Австрия афзуд. Моҳи марти соли 1933 ҳукумати Долфус тавассути «қонунҳои фавқулода» парламентро дар амал аз вазифаҳои асосиаш дур карда, дар мамлакат режими худкома барпо намуд. Моҳи майи соли 1933 фаёлияти Ҳизби коммунистӣ манъ карда шуд. Ҳукумат бар зидди аъзои ин ҳизб таъқибот оғоз намуд.

Дар Австрия ба сари қудрат омадани фашистон. Аввали соли 1934 ҳукумати Долфус барои ба ҳокимияти мутлақ соҳиб шудан тайёрӣ دید. 12 феврал пулис хост, ки дар идораи Ҳизби сотсиал-демократӣ кофтуков анҷом диҳад, лекин ба муқобилати мусаллаҳонаи дастаи шутсбундчиён дучор омад. Задухӯрди дар Линс оғозёфта ба тезӣ дар марказҳои дигари саноатӣ ва дар шаҳри Вена паҳн гардид. Вале шутсбундчиён ба шикаст дучор шуданд. Баъди панҷ рӯзи муқовимат онҳо аз тарафи фашистон торумор карда шуданд. Бо ҳамин дар Австрия ҳукмронии фашистон оғоз ёфт.

Фашистони Австрия ҳокимияташонро тавассути сипоҳиёни худ мустаҳкам мекарданд. 1 майи соли 1934 Конститутсияи фашистии Австрия қарор карда шуд. Дар он принсипҳои сохти ҷамъиятии Австрия табақавию корпоративӣ эълон карда шуданд.

Дар байни ду ҷараёни фашистии Австрия, ки дар боло ном бурда шуд, рақобат пурзӯр гардид. Моҳи июли соли 1934 бо супориши Берлин амал карда, гурӯҳи миллатгароён ба табодулот даст заданд, то ки ба ҳокимият соҳиб шаванд. Дар ин сӯиқасд канслер Долфус кушта шуд, вале дар Австрия сӯиқасдчиёнро касе дастгирӣ накард. Худи Олмон ҷуръати ба Австрия даҳолат ва оғоз намудани таҷовузро накард. Ба ҳукумати наватшқили Шүшинг муяссар шуд, ки баромади фашистони Австрияро ба тезӣ сарқӯб кунад.

Тавре ки маълум аст, дар ҷанги зидди Ҳабашистон Италия ва Олмон бо ҳам наздик шуданд. Акнун ба муттаҳидшавии Австрия бо Олмон Италия ҳалал намерасонд. Созишномаи 11 июли соли 1936-и Ав-

стрия бо Олмон дар амал оғози ба Олмон ҳамроҳшавии Австрия буд. Моҳи феврالی соли 1938 Шушинг дар бораи ба миллатгароён супорида-ни ҳокимият ризоят дод. 11 марти соли 1938 артиши Олмон ба Австрия даромад. Ҳамин тариқ, Австрия ба Олмон ҳамроҳ шуд. Он танҳо баъди Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ аз нав ба истиқлол соҳиб шуда тавонист.

СОЗИШНОМАИ СУЛҲИ СЕН-ЖЕРМЕН

(10-уми сентябри соли 1919)

Созишномаи сулҳи Сен-Жермен 10-уми сентябри соли 1919 дар байни ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Италия, Ҷопон, Белгия, Чин, Куба, Юнон, Никарагуа, Панама, Полша, Португалия, Руминия, давлатҳои Сербу Хорвату Словения, Сиам, Чехословакия аз як тараф ва Австрия аз тарафи дигар, ба имзо расида буд. Ин созишнома ба силсилаи созишномаҳои дохил буд, ки Низоми Версал номида шудааст.

Моддаи 27. Ҳудуди Австрия чунин муқаррар карда шудаанд:

1) Бо Швейсария ва бо Люксембург: ҳудудҳои вучуддошта (нуктаҳои 2-6-и моддаи 27 дар назар дошганд, ки қисми музофоти Крайна ва Каринтия, Консентенланд ва ҷанубии Тиролро ба Италия медиҳад. Югославия қисми зиёди Крайна, Долматсия, Штирияи Ҷанубӣ ва Ҷанубу Шарқии Каринтияро гирифт. Бургенланд аз Венгрия қасида гирифта, ба Австрия дода шуд).

7) Бо Олмон: сарҳад то 3-юми августи соли 1914.

Моддаи 59. Австрия ба Ҷойдаи Руминия ... аз ҳамаи ҳуқуқи имтиёзҳои худ бар герсогии Буковина даст мекашад.

Моддаи 88. Истиқлоли Австрияро бе ризояти Лигаи Миллатҳо барҳам додан мумкин нест...

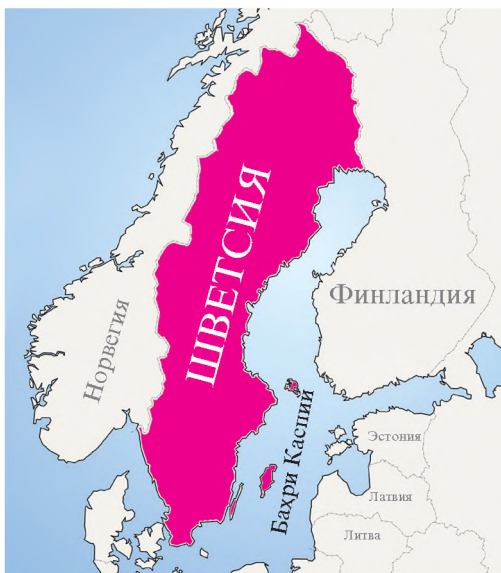
Моддаи 120. Шумораи умумии нерӯҳои ҷарбӣи артиши Австрия набояд аз 30000 нафар зиёд бошад.

Артиши Австрия танҳо барои тамоми қаламрави Австрия ва ҳифзи сарҳадҳои таъйин шудааст.

Савол ва супориш

1. Баъди парокандашавӣ дар қаламрави империяи Австро-Венгрия давлатҳои соҳибистиқлол ташкил ёфтанд? 2. Ҷумҳурии Австрия кай ва чӣ тавр таъсис ёфт? 3. «Аншлюс» чӣ маънӣ дорад ва он ба муносибатҳои байни Австрия ва Олмон ягон робита дошт? 4. Дар бораи вазъи иқтисодии солҳои 20-уми Австрия иттилоъ диҳед. 5. Дар бораи Конститутсияи соли 1920-и Австрия чӣҳо медонед? 6. Оё Конференсияи сулҳи Париж вазъи сиёсӣи иқтисодии Австрияро тағйир дод? 7. Дар бораи ташаққули ҳаракати фашистӣ дар Австрия, чӣҳо медонед? 8. Дар Австрия Конститутсияи фашистӣ кай қарор карда шуд? 9. Миллатгароён бо супориши Берлин дар Австрия кай табaddулот карданд? 10. Ба ҳайати Олмон воридшавии Австрия кай ва чӣ тавр ба амал омад?

§ 11. РАВНАКИ ИҚТИСОДӢ, ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА «РОҲИ МИЁНА»-И РУШДИ ШВЕТСИЯ

Расми 41. Харитаи Шветсия

Ҳаракати иҷтимоӣ ва ислохоти парламенти соли 1918. Чанги якуми ҷаҳонӣ ба вазъи ҷамъиятию сиёсии Шветсия низ таъсири манфӣ расонд. Тартиботи сиёсӣ, муҳосираи иқтисодии Англия ва дар натиҷаи он нарасидани сӯзишворию хӯрокворӣ, маҳсулоти дигари сермасриф, пастшавии музди меҳнат сатҳи ҳаракати иҷтимоиро дар Шветсия муайян намуданд. Ин ҳаракат дар заминаи ғояҳои сотсиал-демократӣ сурат мегирифт. Вазъи мазкур ба ҳизбҳои сиёсӣ ҳам таъсир расонд. Моҳи майи соли 1917 дар Ҳизби сотсиал-демократӣ ҷудой ба амал омад. Онҳое, ки дар ақидаи ҷапгарой буд-

данд, аз ин ҳизб баромада, Ҳизби сотсиал-демократии ҷапгароро таъсис доданд.

Вазъи иқтисодию сиёсии мамлакат ҳукумати консервативии Ҳаммаршелдро маҷбур кард, ки ба истеъфо равад. Ӯро халқ ҳатто «Хунгершелд» номида буд, ки маънои қисми аввали ин калима - «хунгер» гуруснагӣ аст. Ҳукумат ба дасти Ҳизби сотсиал-демократии ҷапгаро гузашт, лекин ин ҳизб ҳам дер ҳукмронӣ карда натавониста, ба истеъфо рафт. Тирамоҳи соли 1917 Ҳизби сотсиал-демократии ростгаро ҳукумати эътилофӣ ташкил намуд. Ин ҳукумат ҳам ба пастшавии ҳаракати иҷтимоӣ муваффақ шуда натавонист. Сотсиалистони ҷапгаро аз тариқи манифести инқилобӣ баромад карданд, ки муҳтавоаш мусодираи сармояи калон ва замини ашроф буд. Онҳо инчунин дар Шветсия барпо намудани соҳти ҷумҳуриявиро тақозо карда, мардумро ба коршикани даъват менамуданд. Коршиканиҳо оммаҳои васеи аҳолиро фаро гарифтанд. Ба ҳокимияти Шоҳ хатар таҳдид мекард. Артиш безътимод менамуд. Бинобар ин, Шоҳ Густави V қариб буд, ки ба императори Олмон Вилгелми II пайравӣ кунад. Ӯ бо ёрии сотсиал-демократҳои ростгаро дар оппозитсия буда тавонист, ки вазъи ғурӯҳро баргараф наояд. Баъди ин дар зери роҳбарии пешвои маъруф, парламентери ботаҷриба ва публицист Я. Брантинг оид ба ислохоти коммуналӣ ва парламент са-

росемавор қонунҳо таҳия ва қабул карда шуданд. Яке аз ин қонунҳо ҳуқуқи умумии интихоботиरो ба палатаи болоӣ, аз он ҷумла барои занон эълон кард.

Соли 1920 Ҳизби сотсиал-демократӣ баъди ғалаба дар интихоботи парламентӣ алоқаи ҳудро аз либералҳо канда, бо сардории ҳуди ҳамон Брантинг «Ҳукумати коргарӣ»-ро ташкил намуд. Азбаски ин ҳизб дар парламент ақаллиятро ташкил мекард, ҳукуматро дар дасти худ дуру дароз нигоҳ дошта наметавонист. Аз ҳамин сабаб ҳукумати Брантинг ба истеъфо рафт.

Расми 42. Нахуствазири Шветсия
Ҳаммаршелд

Шукуфои Шветсия дар солҳои 20-ум. Болоравии саноат дар Шветсия нисбат ба мамлакатҳои дигари сармоядорӣ тезтар ва самараноктар сурат мегирифт. Дар солҳои 1923- 1930 маҳсулоти саноатӣ 64 фоиз ва содирот 70 фоиз афзуд. Суръати истеҳсолоти Шветсия на танҳо аз мамлакатҳои Скандинавия, балки аз мамлакатҳои дигари калонтарини Ғарб ҳам тезтар буд. Ҳарида гирифтани ҳуқуқ (патент)-и истеҳсоли маснуоти саноатии Шветсия акнун аз қаламрави Аврупо ҳам берун баромад. Ширкатҳои шведӣ аҳаммияти байналмилалӣ пайдо намуданд. Масалан, «Шоҳи шведии гӯгирд» Ивар Крейгер, ки мартабаи соҳибкории ҳудро дар Петербург оғоз карда буд, қисми асосии истеҳсоли гӯгирди ҷаҳонро инҳисор карда, ба яке аз сармоядорони калонтарини ҷаҳон табдил ёфт. Дар баробари рушди саноат ва кишоварзии Шветсия музди меҳнати аҳоли хеле афзуд ва некуаҳволии мардум баланд шуд.

Дар ҷомеаи Шветсияи онвақта ҳукмрон гардидани унсурҳои демократӣ торафт ба амри воқеъӣ табдил меёфтанд. Дар мамлакат иттифокҳои касаба озодона фаъолият карда, манфиатҳои ҳудро ҳифз менамуданд. Чандин ҳизби сиёсӣ - сотсиал-демократҳо, либералҳо, коммунистҳо ва ҳизбҳои дигари хурду калон барои ҳокимияти давлатӣ байни ҳам мубориза мебуданд.

Шветсия дар солҳои бухрони иқтисодӣ. Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929-1933 ба Шветсия нисбат ба мамлакатҳои Аврупои ғарбӣ сустрар таъсир расонд. Дар солҳои 1930-1932 истеҳсоли саноатӣ танҳо 13 фоиз кам шуд. Сарфи назар аз ин, 80 фоизи коргарон бекор монданд. Музди меҳнати коргарон каме паст фурумад.

Ба тӯфайли бухрони иқтисодӣ дар Шветсия ҳаракати коргарӣ вусъат ёфт. Бо сабаби фиребу найранги «Шоҳи гӯгирд» Крейгер (худкушии ин

сохибкор ва муфлис шудани консерни ӯ) обрӯи байналмилалӣ сармояи Шветсия то андозае паст шуд. Ҳукумат барои фурӯ нишондани ҳаракати коршиканӣ аз дастаҳои калони коргарони зархарид истифода мебард. Онҳо аз тарафи ашхоси мусаллаҳ муҳофизат карда мешуданд. Дар ноҳия саноати Шимоли Одален яке аз намоишҳои калони аҳли меҳнат ба хунрезӣ табдил ёфт. Аскарон зидди намоишгарон оташ кушоданд. Дар натиҷа панҷ намоишгар кушта шуд. Дар Стокгоlm намоиши 50-ҳазораи эътирозӣ ба амал омад. Дар натиҷаи муборизаи пай дар пайи нерӯҳои чапгаро соли 1932 ҳукумати либералӣ ба истеъфо рафт.

*Расми 43. «Шоҳи ғўгирд»
Ивар Крейгер*

Дар интиҳоботи парламенти моҳи сентябри соли 1932 Ҳизби сотсиал-демократӣ бо барномаи баргараф кардани бухрони иқтисодӣ иштирок кард, ки асоси онро танзими давлатии иқтисоди сармоя ташкил менамуд. Мувофиқи ин барнома, ба корхонаҳои зарардида бояд аз буҷаи давлат ёрӣ расонда мешуд. Дар ин интиҳобот ҲСДШ 47 ғоизӣ овози интиҳобкунандагонро сохиб шуда, ғолибият ба даст овард. Ба ҳукумати сотсиал-демократӣ пешвои нави он П. А. Ханссон роҳбарӣ кард. Ин ҳизб соли 1933 бо кишоварзон созиш карда, дар парламент аксари курсиҳоро ишғол намуд ва бо ҳамин оппозитсияро заиф гардонд.

Дар натиҷаи ҷидду ҷаҳди ҳукумати П. А. Ханссон дар давраи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ҳаҷми истеҳсолоти саноати Шветсия 65 ғоиз афзуд. Чунин суръати тараққиёти иқтисодӣ ба ислохотҳои Шветсия имкон дод, ки барномаи ҳукумати роҳро барзиёд иҷро намоянд. Содироти сармоя зери назорати қатъии давлат қарор гирифт. Ин буд, ки содироти сармоя кам шуд. Чунин тамоюл имкон дод, ки қарздиҳӣ ба саноат афзояд. Барои ҳавасманд гардондани қарзгирандагон саноат ғоизи қарз кам карда шуд. Давлат имкон пайдо намуд, ки ба сохтмони асосӣ маблағгузорӣ кунад. Ин буд, ки соли 1939 бахш (сектор)-и давлатӣ дар истеҳсолот ва нақлиёт ба 15 ғоиз расонда шуд.

Давлат соҳаи кишоварзии Шветсияро аз рақобати хориҷӣ ҳифз мекард. Омӯзиши маҳсулоти кишоварзиро муассасаҳои калони давлатию кооперативӣ инҳисор карда буданд. Онҳо маҳсулотро аз кишоварзон бо нархи баланди кафолатдор мехариданд. Дар ин мамлакат аввалин бор маблағгузори муттасили хоҷагиҳои деҳот аз буҷаи давлат санҷида шуд, ки он натиҷаи хуб дод. Андозии моликиятдорони калон то ҳаде зиёд шуд.

Дар баробари ин давлат чораҳои иҷтимоӣ ҳам меандешид. Дар ро-

бита ба ин метавон қонун дар бораи ҳифзи модарон ва кӯдаконро мисол овард. Ин қонун аз он сабаб ба миён омад, ки дар мамлакат таваллуди кӯдак ба ҳадди фоҷиавӣ кам шуд.

Дар солҳои 30-юм дар Шветсия бархӯрд байни аҳли меҳнат ва сармоядорон аз байн рафт. Соли 1938 созмонҳои марказии иттифоқҳои касаба ва соҳибкорон ба «Қарордоди асосӣ» дар бораи бе мурочиат ба додгоҳ баргараф кардани муҳолифатҳои меҳнатӣ имзо гузоштанд. Ин буд, ки солҳои 1938 - 1939 дар мавриди низоъҳо шумораи рӯзҳои кории ғойиб 21 баробар кам шуданд.

Сотсиал-демократҳои ҷаҳон таҷрибаи бисёрҷабҳаи иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсии Шветсияро ҳаматарафа меомӯхтанд. Ислохотҳои ҷаҳон ва сотсиал-демократҳои таҷрибаи Шветсияро «сотсиализми скандинавӣ» ё худ «роҳи миёна»-и байни сармоядорӣ ва коммунизм номидаанд.

Сиёсати хориҷии Шветсия. Шветсия, ки дар Аврупои Шимолӣ давлати калонтарин аст, дар байни давлатҳои ҳамсоя ва махсусан давлатҳои ҳавзаи Баҳри Балтика соҳиби обрӯӣ баланд буд. Шветсия бо давлатҳои дигар, сарфи назар аз сохти сиёсии онҳо, ҳамкориҳои тичоратӣ дошт.

Шветсия дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ бетарафиро мавқеи худ қарор дода, аз амнияти дастаҷамъии давлатҳои зиддифашистӣ ҳам даст кашид. Дар баробари ин барои муҳофизати худ ҳаматарафа тайёрӣ меид.

Савол ва супориш

1. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Шветсия чӣ таъсир расонд? 2. Дар бораи фаъолияти аҳзоби сиёсии Шветсия маълумот диҳед. 3. Мисолҳои оред, ки аз шукӯфони Шветсия шаҳодат диҳанд. 4. Чаро таъсири бӯҳрони иқтисодӣ ба Шветсия кам буд? 5. Дар солҳои 1933 - 1939 саноат ва кишоварзии Шветсия чӣ таъсир расонд? Дар ин бора далелҳои оред. 6. Чаро дар иқтисоди Шветсия бахши давлатӣ зиёд шуд? 7. Чаро дар байни меҳнат ва сармояи Шветсия ваҳдат ба амал омад? 8. Моҳияти сиёсати хориҷии Шветсияро шарҳ диҳед.

§ 12. ҲАЁТИ СИЁСӢ ВА ИҚТИСОДИИ ВЕНГРИЯ БАӢДИ БА ДАСТ ОВАРДАНИ ИСТИҚЛОЛ

Сабабҳои инқилоб. Венгрия қисми таркибии мутлақияти империяи Австро-Венгрияи Габсбургҳо буд. Дар ин империя Австрия мақоми асосиро дар дасти худ нигоҳ медошт. Халқи венгер аз тарафи заминдорони буржуазияи худӣ ва Австрия истисмор қарда мешуд.

Венгрия аз ҷиҳати рушди саноатӣ ва кишоварзӣ аз Австрия ақиб монда буд. Дар баробари ин Венгрияро зиддиятҳои тезутунди иҷтимоӣ фаро гирифта буданд. Ин зиддиятҳо танҳо бо роҳи ба даст овардани истиқлоли давлатии Венгрия, барҳам додани мутлақият ва барпо намудани ҷумҳурии демократӣ, барҳам додани заминдорони мулкӣ, ба кишоварзон додани замин ва дар дохили худ Венгрия халқ кардани масъалаи миллий, баргараф намудани мумкин буд.

Дар ин замина дар Венгрия бӯҳрони инқилобӣ торафт шиддат мегирифт. Қайфияти зиддиҷангӣ артиши Австро-Венгрияро ҳам фаро ги-

Расми 45. Харитаи Венгрия дар ҳайати империяи Австро-Венгрия

рифт. Дар артиш исёнҳо ба амал меомаданд. Фирори аскарон меафзуд. Тобистони соли 1918 дар ҳар ду қисмати империя аскарону афсарони фирорӣ зиёда аз 100 ҳазор нафарро ташкил намуданд. Ин вақт дар зери таъсири шикасти ҳарбӣ дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои мазлуми Австро-Венгрия мохи октябри соли 1918 мутлақияти Габсбургҳо завоҷ ёфт.

Инқилоби буржуазии демократии соли 1918. Шаби 30 октябри соли 1918 дар Венгрия инқилоби буржуазии демократӣ оғоз ёфт. Ҳаёти инқилобӣ аз табақаҳои гуногуни аҳоли - буржуазияи коргарон, зиёӣну кишоварзон ва рӯҳонӣну табақаҳои дигари аҳоли иборат буд. Ҳамаи онҳоро зарурати ба даст овардани истиқлол, рушди иқтисодию иҷтимоии Венгрия муттаҳид кард.

Дар Будапешт тахти роҳбарии сотсиал-демократҳои чапгаро ва «сотсиалистҳои инқилобӣ» шӯриши мусаллаҳона бо ғалаба анҷом ёфт ва нерӯҳои инқилобӣ ба сари ҳокимият омаданд. Дар ҳамин ҳолат 24 ноябри соли 1918 дар Будапешт Ҳизби коммунистии Венгрия таъсис ёфт.

Барои ба тарафи худ кашидани оммаи халқ асосан Ҳизби сотсиал-демократӣ ва Ҳизби коммунистӣ мубориза мебарданд. Ба коммунистон

Расми 46. Харитаи сийёсии Венгрия

*Расми 47. Нахуствазири
Венгрия Михай Кироли*

муяссар шуд, ки дар баъзе маҳалҳо коргаронро ба тарафи худ кашида, шӯроҳо ташкил намоянд ва бо ҳамин роҳ намояндагони Ҳизби сотсиал-демократиро аз ҳокимият дур кунанд.

Инкилоби пролетарии соли 1919 дар Венгрия. 19 марти соли 1919 давлатҳои Антанта ба ҳукумати Венгрия бо нотаи махсус муроҷиат намуданд, ки як қисми қаламрави худро барои ҷой додани артиши Антанта ва давлатҳои аъзои ин паймон бидиҳад. Ин талаби Антанта норизоии мардуми Венгрияро ба вучуд овард. Ҳукумати М. Кироли ягон роҳи рад кардани талаби Антантаро наёфта, ба истеъфо рафт. Дар мамлакат бухрони ҳокимият ба амал омад.

Роҳбарони Ҳизби сотсиал-демократӣ ба назди роҳбарони Ҳизби коммунистии дар маҳбасбуда рафта, дар бораи ҳамкориҳои муштарак аҳду паймон карданд.

Ҳамин тариқ, 21 марти соли 1919 дар байни роҳбарони ҳизбҳои сотсиал-демократӣ ва коммунистӣ созишномае ба имзо расид, ки нуктаҳои асосии он аз бе таъхир дар Ҳизби ягонаи сотсиалистии Венгрия муттаҳид шудани ҳизбҳои коммунистӣ ва сотсиал-демократӣ, аз номи пролетариат ба даст гирифтани ҳокимият, таъҷилан ҳалҳои силоҳ кардани неруҳои ҳарбии буржуазия, ташкил намудани диктатураи пролетариат ва бастании иттифоқ бо Русия иборат буданд. Худи ҳамон рӯз ҳукумати нахустини Ҷумҳурии Венгрия ташкил карда шуд.

Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия ҳамагӣ 132 рӯз умр дид, вале дар ин муддат он як қатор дигаргунсозиҳои сотсиалистиро амалӣ кард. Аз он ҷумла синфҳои доро аз ҳуқуқи интихоботӣ ва унвонҳои пештара маҳрум, пулис ва жандармерияи қаблӣ пароканда карда, ба ҷойи онҳо Посбони сурх, ба ҷойи додгоҳҳои кӯҳна додгоҳҳои халқӣ таъсис дода, бонкҳо, корхонаҳои саноатӣ, шахтаҳо ва нақлиёти хусусӣ миллий карда шуданд.

Сарфи назар аз мушкilotи иқтисодӣ, ба Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия муяссар гардид, ки музди меҳнати коргаронро аз 15 то 25 фоиз зиёд кунанд. Ин нуктаҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия, ки моҳи июни соли 1919 аз тарафи Анҷумани умумивенгриявии шӯроҳо қабул шуд, икҷикос гардидаанд.

Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия 1 августи соли 1919 аз тарафи Антанта тавассути артиши Руминия ва Чехословакия барҳам дода шуд. Ба ҷойи Ҳукумати Шӯравӣ бо сардории Пейдел ҳукумати сотсиал-демократӣ омад, ки онро «ҳукумати иттифоқҳои касаба» ҳам меноманд. Ин ҳукумат ҳамаи қонунҳои Ҳокимияти Шӯравиро бекор кард.

Барпо шудани диктатураи Хорги. Баъди барҳам хӯрдани Ҷумҳурии

Шӯравии Венгрия дар мамлакат куштор ва зӯроварӣ ҳукмрон гардид. Дар натиҷа садҳо намоёндагони неруҳои чапгаро, аз он ҷумла роҳбарони Ҳизби коммунистӣ Тибор Самуэли, Ене Ласло, Отто Корвин ва даҳҳо муборизони дигари ҳокимияти шӯравӣ ҳалок гардиданд.

Моҳи ноябри соли 1919 бо ҳидояти Антанта шаҳри Будапешт аз таърифи артиши аксулинқилобии Хорти ишғол карда шуд. Хорти соли 1920 дар Венгрия интиҳоботи парламенти сохта гузаронида, овози бештари интиҳобкунандагонро соҳиб шуд ва бо ҳамин барои ба сари ҳокимият омадан асоси «қонунӣ» пайдо намуд. Парламент дар дасти диктатураи гузаро гуломи халқабаргӯш буд. Венгрия ба давлати шоҳӣ мубаддал гардид, Парламент Хортиро пуштибон (регент) «интиҳоб» карда, ба ӯ ҳуқуқи номаҳдуд дод. Силоҳи диктатураи Хорти зӯроварию хунрезӣ буд. Баромадҳои зидди диктатураи Хорти бераҳмона сарқӯб карда мешуданд.

Болоравии иқтисодии Венгрия дар солҳои 20-ум. Дар миёнаи солҳои 20-ум Венгрия мисли давлатҳои дигари сармоядорӣ ба маҷрои болоравии иқтисодӣ ворид гардид. Ба ин муваффақият ёрии мамлакатҳои ҳам ғоида овард, ки пешравии тарғиботи Хортиро меҳостанд. Соли 1924 Венгрия ба Лигаи Миллатҳо қабул шуд ва ба воситаи он 250 миллион крони тило «вонбарги шифоҳӣ» қарз гирифт. Маҳз бо ҳамин роҳ тарғиботи Хорти дар нимаи дуюми солҳои 20-ум тавонист, ки буҷаи давлатии бозътимод дошта бошад.

Венгрия дар солҳои бухрони иқтисодии ҷаҳон. Венгрия ба бухрони иқтисодӣ, ки мамлакатҳои дигари сармоядориро фаро гирифта буд, барвақттар дохил шуд. Аввал соҳаи кишоварзӣ ба бухрон гирифтанд. Баъд бухрон соҳаҳои дигари иқтисодӣ ҳам фаро гирифта, соли 1929 бо тамоми иқтисодаш зуҳур кард.

Сатҳи умумии истеҳсол қариб ду баробар кам шуд. Дар солҳои бухрони иқтисодӣ даҳҳо ширкати коркарди маъдан, мошинсозӣ ва саноати хӯрокворӣ муфлис гардиданд. Тахминан 700 корхона аз кор монд.

Бухрони иқтисодӣ зиндагии халқро душвор гардонд. Соли 1929 аҳли меҳнат нисфи музди меҳнати худро гирифта натавонист. Шумораи бекорон аз 800 ҳазор нафар ҳам бештар буд.

Вазъи пасти зиндагии мардум ба муҳолифатҳои иҷтимоӣ сабаб мешуданд. Намойишҳои оммавии эътирозӣ, коршиканиҳо, намоийишҳои кишоварзон ба амал меомаданд. Мардум барҳам додани бекорӣ, баланд бардоштани музди меҳнат ва додани замин ба кишоварзонро талаб мекард. Дар ин давра фаъолияти Ҳизби коммунистии Венгрия вусъат ёфт.

Соли 1932 дар Венгрия генерал Дюла Гембеш ба сари ҳокимият омад. Ҳукумати ӯ «дасти зӯр» номгузори шудааст. Д. Гембеш барномаи «эҳёи миллати венгер»-ро ба миён гузошт. Татбиқи ин барнома Венгрияро аз бухрони иқтисодӣ баровард.

Ба Олмони фашистӣ наздикшавии Венгрия. Баъди ба сари ҳокимият омадан хортичиён рӯ ба ҷониби Берлин оварданд.

Сиёсати ошкоро истилогаронаи гитлерчиён ба ҳукуматдорони Венгрия писанд омад. Хортичиён мехостанд, ки бо ёрии Олмон нақшаҳои истилогаронаро татбиқ намуда, мавқеи дохилӣ ва байналмилалӣ худро мустаҳкам кунанд. Бинобар ин, моҳи июни соли 1933 нахуствазир Венгрия Гембеш ба Берлин ташириф овард, то ки дар бораи ҳамкорӣ Венгрия бо Олмони гитлерӣ гуфтушунид кунад. Сиёсати хориҷии Венгрия дар арафаи Ҷанги дуҷони чаҳонӣ нишон дод, ки он ба хизматгори Олмони фашистӣ табдил ёфтааст. Венгрия низ чун Олмони гитлерӣ ба ҷанг тайёрӣ меид. Баҳори соли 1938 сарвазир Венгрия Калман Дарони панҷсолаи мусаллаҳшавии мамлакатро эълон кард.

Тирамоҳи соли 1938 ҳукумати Венгрия аз тарафи Олмон тасарруф шудани вилояти Судети Чехословакияро дастгирӣ намуд. Аз ин қор Венгрия ҳам фоида дид. Қисми ҷанубии Словакия ва як қисми Украинаи Закарпатия аз он Венгрия шуд. Венгрия инчунин моҳи марти соли 1939 бо дастгирии Берлин тамоми Украинаи Закарпатияро ишғол кард. Худи ҳамон сол Венгрия ба ҳайати давлатҳои иштирокчи «қарордоди зидди Коминтерн» дохил гардид.

СОЗИШНОМАИ СУЛҲИ ТРИАНОН (4-уми июни соли 1919)

Созишнома 4-уми июни соли 1919 дар Қасри Калони Трианони Версал дар байни ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Италия, Чопон, Белгия, Чин, Куба, Юнон, Никарагуа, Панама, Полша, Сиам ва Чехословакия аз як тараф ва Венгрия (дар натиҷаи парокандашавии империяи Австро-Венгрия) аз тарафи дигар, ба имзо расида буд.

Моддаи 36. Венгрия ба фоидаи ... Италия аз ҳар гуна даъво нисбат ба қаламрави собиқ Австро-Венгрия, ки ба ҳайати Италия дохил буданаш эътироф шудааст, даст мекашад.

Маддаи 181. Арзиши умумии таъминоти ҳамаи артишҳои Иттифоқчиён ва Давлатҳои муттаҳида дар қаламрави ишғолии Венгрия дар ҳамон шакле, ки сарҳадҳои он дар Созишномаи мазкур муқаррар карда шудааст, аз лаҳзаи ба имзо расидани сулҳи муваққат, аз 3-юми ноябри соли 1918 ба Венгрия воғузур аст.

Савол ва супориш

1. Сабабҳои барҳам хӯрдани мутлақияти Габсбургхоро муайян кунед. 2. Империяи Австро-Венгрия қай пароканда шуд? 3. Дар Венгрия инқилоби буржуазии демократӣ қай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 4. Дар Венгрия инқилоби пролетарӣ қай ва чӣ тавр ғалаба кард? 5. Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия дар мамлакат кадом тағйироти иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро амалӣ кард? 6. Ҷумҳурии Шӯравии Венгрия қай ва чӣ тавр барҳам дода шуд? 7. Дар Венгрия диктатураи Хорти қай барпо шуд? 8. Чаро Венгрия соли 1927 маҳз бо Италияи фашистӣ созишнома бааст? 9. Чаро ҳукумати Дюла Гембешро ҳукумати «дасти зӯр» номидаанд? 10. Венгрия бо кадом мақсад бо Олмони фашистӣ наздик шуд? 11. Венгрия Словакияи Ҷанубӣ ва Украинаи Закарпатияро чӣ тавр азони худ кард?

БОБИ Ш МАМЛАКАТҲОИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ

Расми 50. Харитаи Америкаи ЛотинӢ

Ба мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ дар қитъаи Америка давлатҳои дохиланд, ки мардуми онҳо аслан аз мамлакатҳои Аврупои халқҳои онҳо бо гурӯҳи забонҳои лотинӣ ҳарфзананда дохил мешаванд – дар Шимол аз Мексика сар карда ва дар Ҷануб то Аргентинаю Чилиро ташкил менамоянд. Тавре ки қаблан омӯхта будем, дар асри XIX дар натиҷаи муборизаи миллию озодихӯй аксар давлатҳои Америкаи Ҷанубӣ истиқлоли давлатӣ ба даст оварданд. Қисми дигари онҳо барои соҳибшавӣ ба ин мақом муқовимати давлатҳои абарқудрати вақтро аз сар мегузарониданд. Дар ин қисмати китоб танҳо се давлати Америкаи Лотинӣ инъикос меёбад - Мексика, Аргентина ва Бразилия

§ 14. МЕКСИКА: АЗ ИНҚИЛОБИ БУРЖУАЗИИ СОЛҲОИ 1910 - 1917 ТО МИЛЛИКУНИИ ШИРКАТҲОИ ХОРИҶӢ

Оқибатҳои инқилоби солҳои 1910-1917. Солҳои 1910-1917 дар Мексика инқилоби кишоварзон ба амал омад, ки моҳияти он демократӣ буд. Дар Мексика «конститутсияҳои» ба сари ҳокимият омаданд. Онҳо

Расми 51. Харитаи Мексика

манфиатҳои буржуазии хурд ва миёнаю заминдорони озодиҳо ро ифода менамуданд. Тадбирҳои самарабахши демократии конститутсияҳои ба аксари аҳоли писанд омад.

То соли 1917 Мексика мамлакати ақибмондаи кишоварзӣ ва ба сармояи хориҷӣ вобаста буд. Дар деҳот муносибатҳои мулкдорӣ ҳукмрон буданд. Ҳиссаи заминдороне, ки зиёда аз 1 миллион га замин доштанд, 83,5 фоизи заминҳои киштбобро ташкил мекард. Дар мамлакат 2,2 миллион нафар деҳқони безамин ва 3,6 миллион коргари кишоварзӣ мавҷуд буд. Заминҳои нопадканири навоҳии Лагун ва Юкатан дар ихтиёри инҳисорҳои хориҷӣ буданд.

Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Мексика воридшавии сармояи хориҷӣ ва пеш аз ҳама, сармояи ИМА афзуд. Дар ҳаҷми умумии маблағгузорию бевоситаи ИМА ба Америкаи Лотинӣ Мексика дар ҷойи дуум меистод. Дар Мексика инҳисорҳои хориҷӣ соҳаҳои асосии саноати кӯҳӣ ва нафтистехсолкунию электротехниқиро пурра азони худ карда буданд.

Моҳи феврالی соли 1917 дар Мексика Конститутсияи нав қабул карда шуд, ки он яке аз конститутсияҳои демократитарини ҳамонвақтаи ҷаҳон ба ҳисоб мерафт. Ин конститутсия заминро моликияти милли эълон карда, ба миллат ҳуқуқ дод, ки моликияти калон ба заминро маҳлуд созад ва иҷораҳои хориҷиёро аз эътибор соқит эълон кунад. Ба Конститутсияи нишондодох дар бораи озодиҳои демократӣ, аз он ҷумла кафолати ҳуқуқи инсон, аз давлат ҷудо карда шудани калесо, ҳуқуқи коршиканӣ ва озодиҳои дигари демократӣ дохил гардида буданд.

Мексика дар солҳои 1918 - 1923. Дар солҳои аввали баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар Мексика фаъолияти неруҳои сиёсии чапгаро вусъат ёфт. Ҳаракати коргарӣ авҷ гирифт. Ба ҳаракати коргарӣ созмонҳои

Расми 52. Венустиано Карранса

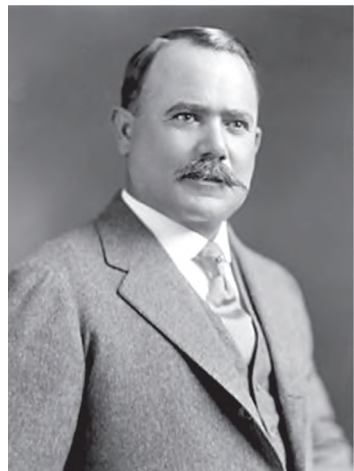
сотсиалистӣ ва коммунистӣ наздик буданд ва майли муттаҳид шуданро доштанд. Моҳи сентябри соли 1919 дар шаҳри Мехико Конгресси муштаракӣ миллии намояндагони созмонҳои сотсиалистӣ, коммунистӣ ва коргарӣ баргузор гардид, ки он Ҳизби коммунистии Мексикаро таъсис дод. Дар баробари ин ҳизб аз соли 1918 ҳизби дигаре бо номи Конференсияи коргарии Мексика ба фаъолият сар кард. Ин ҳизб дар мавқеи ислохотҳои меистод.

Дар аввали солҳои 20-ум иқтисоди Мексика ҳанӯз таҳти таъсири бӯҳрони иқтисодӣ буд. Маҳлуд шудани хариди маводи хом боиси баста шудани корхонаҳои саноатӣ, махсусан корхонаҳои саноати коркарди маъдан гардид.

Соли 1920 Конференсияи коргарии Мексика дар байни коргарон нуфузи зиёд пайдо кард. Роҳбарони он бо қаноти чапи «конститутсияхоҳон» наздик мешуданд. Ин гурӯҳ моҳи майи ҳамон сол ба даст силоҳ гирифта, бар зидди ҳукумати В. Карранса мубориза бурд. Артиши қаноти чапи «конститутсияхоҳон» шаҳри Мехикоро ишғол кард. В. Карранса ҳалок гардид. Президенти нави Мексика иштирокчи фаъоли инқилоб Алваро Обрегон интиҳоб карда шуд. Ӯ то соли 1924 дар ин вазифа буд.

Мексика дар солҳои 1924-1929. Солҳои 1924 - 1929 ҳангоми президентии генерал Калйес тарғиботи «каудилизми инқилобӣ» («каудило» - «дохӣ», «пешво») давраи бӯҳронро аз сар мегузaronид. Бинобар ин, ӯ сиёсати давлатдорӣ худро бо шиорҳои инқилобӣ ва моҳияти халқӣ доштани давлати Мексика рӯйпӯш мекард, то ки роҳбарони Конференсияи коргарии Мексикаро (ККМ) ба ҳайати ҳукумат ҷалб намояд. Дар давраи президентии Калйес роҳбари ККМ Короннес вазири саноат буд.

Дар солҳои аввали президентии Калйес ба ислоҳоти замин суръат бахшид. Ба деҳқонон 3,6 миллион гектар замин тақсим кард, яъне аз давраи президентии Обрегон ду баробар зиёдтар. Калйес ҳисси миллии мексикоӣҳоро бедор мекард. Ӯ соли 1926 як маъракаи сергавгоеро дар масъалаи маҳлуд кардани ҳуқуқи ширкатҳои нафтистехсолқунандаи Аме-

Расми 53. Президенти Мексика Алваро Обрегон

рика ташкил намуд, лекин аз он фоидае бардошта натавонист.

Дар сиёсати дохилии Калйес муҳолифат бо калисои католикӣ мавқеи хоса дошт. Солҳои 20-ум калисои католикии Мексика дигар мавқеи худро аз даст дода буд. Вале қисмати болоии роҳбарони калисо ба татбиқи моддаҳои дахлдори Конститутсияи соли 1917-и Мексика муқобилати саҳт нишон меод. Ин муҳолифат дар соли 1926 махсусан тезу тунд шуд. Ҳукумат тавассути чораҳои маъмури якчанд калисою дайрхоро баста, як теъдод ашхоси рӯҳонии ирғичоиро аз мамлакат ронд. Ба хотири эътироз калисо ибодатро қатъ кард. Муҳолифати калисо бо ҳукумат ба муборизаи мусаллаҳона табдил ёфт.

Мексика дар солҳои 1929-1934. Мисли давлатҳои дигари Америкаи Лотинӣ Мексика ҳам аз бӯҳрони иқтисодии ҷаҳонӣ саҳт зарар дид. Истеҳсоли нафт, тилло ва маъданҳои дигари ранга якбора паст фурумад. Соҳибкорони хориҷӣ, ки дар Мексика корхонаҳои саноати кӯҳӣ доштанд, аксари корхонаҳои маъдани худро баста, коргаронро ба таври оммавӣ аз кор ронданд. Аз ҳамин сабаб аз соли 1930 то соли 1933 шумораи бекорон 3,5 баробар афзуд. Бӯҳрон саноати ҳӯрокворӣ ва бофандагиро ҳам фаро гирифт. Ин ҳолат талабот ба маводи хоми кишоварзиро зиёд кард. Соҳаҳои содиротии кишоварзӣ зарари калон диданд. Киштзорҳои пахта ва хенекен кам шуданд. Заминҳои бекорхобидаи серҳосил афзуданд.

Соли 1929 таносуби қувваҳои сиёсии мамлакат тағйир ёфт. Буржуазияи миллии қувватгирифта акнун метавонист бо боварии том ҳукмронии бевоситаи худро дар пояи сиёсати ислохотхоҳӣ - милли амалӣ намояд.

Солҳои 1929-1934 дар мамлакат қариб 50 ҳизбу гурӯҳҳои сиёсӣ фаъолият доштанд. Соли 1929 Ҳизби милли-инқилобӣ (ҲМИ) таъсис ёфт, ки ба он намояндагони гурӯҳҳои гуногуни сиёсӣ дохил шуданд. Ин ҳизб аз ду қанот - қаноти чапгаро ва қаноти ростгаро иборат буд. Ба қаноти чапгаро Ҳизби милли-инқилобӣ (ҲМИ) намояндагони буржуазияи тичоратию саноатӣ ва ҳарбиён ва ба қаноти ростгарои он намояндагони буржуазияи майда, зиёён ва як қисми артиш мансуб буданд. Муборизаи ин ду гурӯҳи ҲМИ дар арафаи интиҳоботи президентии соли 1934 авҷ гирифт. Дар интиҳоботи мазкур Лесаро Карденас ном генерал, ки арбоби машҳури инқилоби Мексика буд, голиб омад. Ба сари ҳокимият омадани Карденас маъноӣ ба сари ҳокимият омадани ҷараёни демократии ҳизби ҳукмронро дошт. Карденас то соли 1940 президенти Мексика буд.

Расми 55. Президенти Мексика Лесаро Карденас

Иқтисоди Мексика дар давраи президентии Карденас. Ҳукумати Карденас дар мамлакат ислоҳоти заминро гузаронд. Мақсади ислоҳот мустаҳкам кардани ҷамоаҳои деҳқонӣ - ихдо буд. Дар рафти ислоҳот заминҳои заминдорони калони хориҷӣ мусодира карда шуданд. Ҳочагиҳои калони сармоядорие, ки ба парвариши пахта ва хенекен маҳсус гардонида шуда буданд, зарар надиданд. Баръакс, баъд аз мусодира ба ҳочагиҳои калони кооперативӣ табдил ёфтанд.

Ҳукумати Карденас дар саноати нафти мамлакат бар зидди зӯроварии сармояи хориҷӣ мубориза мебард. Дар Мексика истехсоли нафтро 17 корхонаи инҳисории англисӣ ва амрикоӣ, аз он ҷумла шӯъбаҳои «Роял Датч Шелл» ва «Стандард Ойл» соҳиб шуда буданд. Солҳои 1934-1935 дар Мексика ширкати давлатии нафти «Пемекс» ташкил карда шуд. Маҳсулоти нафти, ки ин ширкат дар ибтидо истехсол мекард, ҳамагӣ 0,2 фоизи талаботи мамлакатро қонеъ мекардонид. Инҳисорҳои амрикоӣ кӯшиш мекарданд, ширкати мексикویی «Пемекс»-ро барҳам диҳанд. Карденас барои мустаҳкам кардани маҷмаи истехсолкунандагони дохилӣ баъзе ҷораҳои бочуръатона андешид. Масалан, ӯ 18 марти соли 1938 ба декрет дар бораи миллिसозии моликияти ширкатҳои нафтистехсолкунандаи англисӣ ва амрикоӣ имзо гузошта, онҳоро ба ихтиёри «Пемекс» супурд. Дар ҷавоб ИМА аз робитаҳои иқтисодӣ бо Мексика - харидани нафт ва маводи хоми дигари он даст кашид, ба Мексика додани таҷҳизоти техникаи саноати нафтро қатъ кард. Дар зери фишори Англия Фаронса, Белгия ва Ҳолландия низ аз харидани нафти Мексика даст кашиданд. Вале ҳукумати Мексика ба ҳамаи ин мушкилиҳо тоб оварда тавонист. Дар ин кор хизмати Карденас бузург аст. Миллिसозии саноати нафт ва роҳҳои оҳан бахш (сектор)-и давлатии иқтисоди Мексикаро хеле мустаҳкам кард ва барои ба вучуд овардани иқтисоди соҳибистиклоли Мексика саҳми бузург гузошт.

Савол ва супориш

1. Инкилоби буржуазии демократии Мексика кай ба амал омадааст? 2. Унсурҳои демократии Конститутсияи соли 1917-и Мексикаро баён кунед. 3. Дар бораи болоравии фаволияти созмонҳои ҷамъиятии сиёсии Мексика далелҳо оред. 4. «Конститутсияҳои» кӣҳо буданд? 5. Дар бораи Ҳизби миллӣ - инкилобии Мексика ва президенти Мексика интиҳоб шудани Карденас нақл кунед. 6. Президент Карденас барои пешрафти Мексика чӣ тадбирҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ андешид? 7. Ҳукуматҳои Англия ва Америка бар зидди Мексика чӣ тадбирҳои ҷавобӣ қасосирӣ андешиданд?

§ 15. АРГЕНТИНАИ ДОРОИ ИҚТИСОДИ ТОБЕЪ ВА НОУСТУВОРИИ НИЗОМИ СИЁСӢ

Расми 56. Харитаи Аргентина

Окибатҳои Чанги якуми ҷаҳонӣ барои Аргентина. То оғози Чанги якуми ҷаҳонӣ Аргентина аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодӣ дар байни мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ дар ҷойи аввал меистод. Чанг барои тараққиёти иқтисоди Аргентина шароити мусоид муҳайё кард. Дар мамлакатҳои Аврупо талабот ба ғӯшт ва ғалладона, ки маҳсулоти асосии Аргентина буданд, афзуд. Аз рӯи истехсоли ин навъи маҳсулот Аргентина дар ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекард. Ин мақом ба Аргентина имкон дод, ки андӯхти сармоя ва рушди саноату кишоварзии худро амри воқеъӣ гардонанд. Солҳои 1914 - 1918 захираи тилои Аргентина ду баробар афзуд ва воридоти молҳои хориҷӣ

кам шуд. Ин омил барои пешрафти саноати миллий мусоидат кард. Соҳаи бофандагии саноати сабук, истехсоли семент босуръат тараққӣ карданд. Истехсоли нафт аз 7 ҳазор тоннаи соли 1912 дар соли 1922 ба 455,5 ҳазор тонна расид. Истехсоли нури барқ зиёд шуд. Шаҳрсозӣ ривоч ёфт. Ташаккули буржуазияи миллий суръат гирифт. Муносибатҳои сармоядорӣ дар деҳот ҳам рӯ ба тараққӣ ниҳоданд.

Сарфи назар аз пешрафти саноат ва кишоварзӣ, баъд аз Чанги якуми ҷаҳонӣ Аргентина ҳанӯз ҳам мамлакати сусттараққикарда ва аз ҷиҳати иқтисодӣ ба мамлакатҳои империалистӣ тобед мондан гирифт. Сармояи хориҷӣ бонкҳои асосӣ, рохҳои оҳан, қорхонаҳои калони саноатӣ ва заминҳои нопаддоканори киштбоби Аргентинаро дар зерин назорати худ нигоҳ медошт. Дар Аргентина баъдичангӣ мақоми сармояи Англия ва Иёлоти Муттаҳидаи Америка ниҳоят баланд буд. Аз соли 1913 то соли 1939 дар Аргентина маблағгузориҳои Америка аз 40 миллион то ба 331,8 миллион доллар расид, вале маблағгузориҳои Англия қариб бетағйир монд.

Дар кишоварзӣ латифундияҳо васеъ паҳн гардида буданд. Зиёда аз 80 фоизи заминҳои киштбобро латифундияҳои калон дар ихтиёр доштанд. Масоҳати ҳар як чунин латифундия ба 100 га замин баробар буд. Аз ин

бармеояд, ки дар Аргентина заминдории калон маъмул будааст. Аксари аҳоли ё камзамин ва ё безамин буд. Бинобар ин, соҳибони латифундияҳо заминҳои худро ба ичора меоданд. Латифундияҳои Аргентина бештар ба содирот нигаронида шуда буданд.

Хукумати радикалҳо бо сардории Ирихойен. Соли 1916 дар Аргентина интихоботи навбатии президентӣ баргузор гардид. Дар он неруҳои заминдори ҳуқуқронӣ бо сармояи хориҷӣ ва пеш аз ҳама бо Англия алоқадоршта шикаст хӯрданд. Ҳизби асосии оппозитсионӣ - Иттифоқи шахрвандии радикалӣ (ИШР) ғалаба кард. 12 октябри соли 1916 президенти Аргентина асосгузори Ҳизби либералӣ Иполито Ирихойени 64-сола интихоб шуд.

Хукумати Ирихойен як қатор чорабиниҳоро амалӣ кард. Баъд муддати тӯлонӣ дар мамлакат тартиботи конституционӣ барпо гардид ва озодиҳои демократӣ аз нав барқарор карда шуданд. Идораҳои давлатӣ қисман аз унсурҳои иртиқӣ тоза карда шуданд. Ирихойен мехост, ки ҳокимияти ашрофи заминдор - латифундиядоронро маҳдуд карда, мулкдорони хурд ва миёнаро дастгирӣ намояд.

Хукумати нав рушди саноати миллиро ҳарчониба ҳавасманд мекард. Барои аз тобеияти хориҷӣ баровардани иқтисод ва молияи Аргентина корҳои зиёдеро ба сомон мерасонид. Ирихойен барои ба зерӣ назорати давлат гирифтани саноати нафт аҳаммияти калон меод.

Хукумати Ирихойен ба рушди нумӯи маориф ҳам таваҷҷуҳ зоҳир мекард. Дар мамлакат ҳазорҳо мактаби нав кушода шуданд. Соли 1919 дар донишгоҳҳо ҳам ислоҳоти демократӣ анҷом дода шуд.

Дар сиёсати хориҷӣ ҳукумати радикалҳо принсипи соҳибхитӣ милли, ба корҳои дохилии давлатҳо даҳлат накардан, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва ҳифзи сулҳро татбиқ менамуд. Хукумати Аргентина бо ҳамин сабаб аз воридашавӣ ба Чанги якуми ҷаҳонӣ даст кашада, онро ҳамчун чанги истилогарона маҳкум кард. Аргентина Низомии Версалро низ маҳкум намуда, эълон дошт, ки он дар худ ҳавфи чанги навро ниҳон кардааст.

Аргентина муқобили даҳлати ИМА ба корҳои дохилии давлатҳои Америкаи Лотинӣ баромада, ба муборизаи ватанпарварони Америкаи Марказӣ бар зидди тачовузкорони Америка ҳамраъӣи худро баён намуд. Ирихойен кӯшиш кард, ки барои ба тачовузи ИМА муқобилат карда тавоништан Иттифоқи Ҷамоҳири Америкаи Лотинӣ созмон дода шавад, вале ҳукуматҳои давлатҳои Америкаи Лотинӣ пешниҳоди Ирихойенро дастгирӣ накарданд.

Аргентина дар солҳои 1921 - 1929. Сарфи назар аз он, ки дар давраи баъдичангӣ Иттифоқи шахрвандии радикалӣ ҳамчун ҳизби ҳуқуқрон дар мамлакат тадбирҳои самараноки иқтисодӣ ва сиёсати дурусти миллиро амалӣ мекард, вазъи иқтисодии мамлакат ҳанӯз ҳам хуб набуд. Ин ҳолат ба фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ҳам таъсир мерасонид. Дар миёнаи солҳои 20-ум Ҳизби иттифоқи шахрвандии радикалии ҳуқуқрон ба ду гурӯҳ

таксим шуд - қаноти ростгаро ва қаноти чапгаро. Ба қаноти чапгаро Марсело Алвеар роҳбарӣ намуда, манфиатҳои буржуазияи либералиро ифода мекард. Алвеар аз соли 1922 то соли 1928 президенти Ҷумҳурии Аргентина буд. Ҳукумати Алвеар аз идомаи ислоҳоти Ирихойен даст кашид. Қонибдорони Ирихойен талаб мекарданд, ки тавассути ислоҳот дар Аргентина мавқеи сармои хориҷӣ суғурта карда шавад. Пешниҳоди Ирихойенро аксари аҳоли дастгирӣ мекард. Бинобар ин, Ирихойен бори дуюм соли 1928 президент интихоб шуд. Ҳукумати Ирихойен тамоми ҷидду ҷаҳдашро ба он равона кард, ки саноати истихроҷ ва коркарди нафти Аргентинаро миллий кунад. Ирихойен пешниҳод намуд, ки ИМА ба корҳои Америкаи Лотинӣ дахлат накунад. ӯ муборизаи озодихонаи Сандиноро бар зидди империализми Америка дастгирӣ мекард. Ҳамаи ин ба тезу тунд гардидани муносибатҳои байни Аргентина ва ИМА сабаб шуд. Ҳатто қор ба қор расид, ки онҳо сафирони худро бозхонданд. Дар ҳолати мухолифат бо инҳисорҳои амрикоӣ ва ҳукумати ИМА ҳукумати Ирихойен ҳаракат мекард, ки бо рақиби ИМА - Англия муносибатҳои хуби анъанавӣ ба роҳ монад. Ҳукумати Ирихойен ҳатто бо дарназардошти манфиатҳои миллий бо Иттиҳоди Шӯравӣ ҳам муносибатҳои тичоратӣ ва иқтисодӣ барқарор кард. Иттиҳоди Шӯравӣ барои саноати нафти Аргентина таҷҳизот мефурӯхт. Аргентина аз ИҶШС нафт ҳам мехарид.

Неруҳои оппозитсионӣ аз вазъи ноустувори иқтисодии Аргентина ва онро дастгирӣ накардани империализми Америка истифода бурда, барои аз сари ҳокимият дур кардани Ирихойен тайёри медиданд.

Табаддулоти ҳарбии соли 1930 дар Аргентина. 6 сентябри соли 1930 қисмҳои артише, ки ба он генерал Хосе Урибуру фармондеҳ буд, табаддулот карданд. Ирихойен муқобилият накард. Табаддулотчиён Ирихойенро ба яке аз қазираҳои Ла-Плата бадарға карданд. Хосе Урибуру худро президенти муваққатии дорони ваколатҳои фавқуллода эълон кард. Баъди табаддулот ҳокимият ба ихтиёри заминдорону тоҷирон ва олигархияи молиявӣ, ки бо сармои хориҷӣ, ҳарбиён ва рӯҳониёни баландмартаба алоқаманд буд, гузашт. Кафолатҳои конституционӣ бекор карда шуда, мамлакат дар ҳолати муҳосира эълон гардид. Барои мубориза бар зидди коммунизм шӯбаи махсусе созон ёфт. Инчунин созмони террористии ҳарбии фашистимаоби Легиони шахрвандии Аргентина низ таъсис дода шуд. ИМА ҳукумати нави Аргентинаро ҳамон лаҳза ба расмият шинохт.

Вале ҳукумати Урибуру дар байни оммаи халқ обрӯӣ надошт. Халқи Аргентина бар зидди ӯ муқовимат ҳам кард. Ин буд,

Расми 59. Президенти Аргентина генерал Хосе Феликс Урибуру

Расми 61. Президент-ти Аргентина Роберто Марселино Мария Ортис

ки Урибуру соли 1931 аз усулҳои диктаторӣ даст кашид. Ҷ моҳи феврالی соли 1932 дар Аргентина тартиботи конституциониро аз нав барқарор кард. Дар интиҳоботи президентӣ Ҳизби миллӣ - демократии навташқил дар сафҳои худ нерӯҳои консервативиро муттаҳид карда, ба президент интиҳоб шудани Августин Хусто (1932-1938) муваффақ гардид. Ин шахс иштирокчии фаъоли табодулоти соли 1930 буд. Августин Хусто мамлакатро бо роҳи демократӣ пеш набурд. Баръакс, президентӣ нав бо роҳи Урибуру рафта, озодихон демократиро маҳлуд кард ва бар зидди нерӯҳои демократӣ мубориза бурд.

Фаъолияти оппозитсия. Зӯрвараии инҳисорҳои хоричӣ, ҳукумати Аргентина ва нерӯҳои иртиқоии оштинопазир дар миёнаи солҳои 30-юм нерӯҳои чапгаро ва демократиро ба мубориза бархезонданд. Моҳи июли соли 1933 маросими дафни президенти аз ҳокимият маҳрумшуда Ирихойен ба намоиши бузурги зиддиҳукумати табдил ёфт, ки дар он ҳазорҳо нафар одамон ширкат варзиданд. Моҳҳои феврал-апрели соли 1935 дар Санта-Фе, Ла-Плата ва Тукуман ҳангоми намоишҳои оммавии халқ аввалин бор ҳизбҳои гуногун - радикалҳо, коммунистон ва сотсиалистон ҳамкорӣ карданд. Минбаъд ин ҳамкориҳои ҳизбҳо ба муқобили ҳукумати Хусто идома ёфт. Ба муборизаи умумихалқӣ бар зидди тартиботи Хусто иттифоқҳои касаба, коргарон ва нерӯҳои дигари иҷтимоӣ сиёсӣ низ ҳамроҳ шуданд.

Қидду ҷаҳди нерӯҳои чапгаро барои ташқил намудани Ҷабҳаи халқӣ чандин сол давом кард, лекин он таъсис наёфт, чунки муҳтавои барномаи аксари нерӯҳои зиддиҳукумати аз ҳамдигар дур буд. Яке меҳост, ки дар мамлакат ҷомеаи демократӣ бунёд карда шавад, дигаре - ҷомеаи сотсиалистӣ, сеюмин - баргаштан ба ҷомеаи феодалӣ ва гайра.

Ба ҳар ҳол, муборизаи нерӯҳои зиддиҳукумати дар солҳои 30-юм барабас нарафт. Баъди соли 1936 дар мамлакат таъҷибот хотима ёфт. Ҳатто лоиҳаи қонуни «Манъи фаъолияти коммунистӣ» рад карда шуд. Моҳи феврالی соли 1938 намоёндаи қаноти чапи Ҳизби миллӣ - демократӣ Роберто Ортис президенти Аргентина интиҳоб шуд. Ӯ ба нерӯҳои оппозитсионӣ гузашт кард. Масалан, шахси иртиқоии гузаро А. Фреско аз вазифаи губернатори музофоти Буэнос-Айрес сабуқдӯш карда шуд.

Аргентина дар арафаи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ дар чунин вазъ қарор дошт. Тавре ки дидем, Аргентина дар бораи ҷанги дарлешистода ягон андеша ҳам надошт, ҳарчанд дар он ҷо ҳам кайҳо унсурҳои фашистии аз Олмон омада ба фаъолият оғоз карда буданд.

Савол ва супориш

1. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Аргентина чӣ фонда овард? 2. Ширкатҳои хориҷӣ дар Аргентина чӣ мавқеъ доштад? 3. Ирихойен барои маҳдуд кардани фаъолияти ширкатҳои хориҷӣ дар Аргентина ва принсипи соҳибхотӣ мамлакат чӣ қарор кард? 4. Дар бораи ҳукумати Алвар маълумот диҳед. 5. Бо кадом сабаб Ирихойен соли 1928 дар Аргентина бори дуюм президент интихоб шуд? 6. Ҷаро Ирихойен дар сӯҳбати хориҷии Аргентина ба ИМА, балки ба Англия тақдир кард? 7. Хосе Урибуру кай ва чӣ тавр табaddули ҳарбӣ кард? 8. Ҷаро Урибуру соли 1931 аз усули диктатории идораи Аргентина даст кашид? 9. Хусти дар солҳои 1932 - 1938 Аргентинаро чӣ тавр идора кард? 10. Президент Роберто Эртис аз президент Августин Хусти бо чӣ фарқ мекард?

§ 16. БРАЗИЛИЯ ДАР РОҶИ ЭҶҶИ МИЛЛӢ ВА НОРАВШАНИИ НИЗОМИ СИЁСӢ

Расми 62. Харитаи Бразилия

Шарҳи умумӣ. Бразилия яке аз давлатҳои калонтарини дунё буда, масоҳаташ 8,5 миллион км² аст. Дар арафои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аҳолии Бразилия 25 - 30 миллион нафарро ташкил мекард. Ҳокимияти давлатии ин мамлакат дар дасти сармоядорони «қаҳвагӣ»-и иёлотҳои Сан - Паулу ва Минас-Жеранс буд.

Ҳамин ки давраи империализм фаро расид, барои нуфузи дар Бразилия муносибатҳои байни Англия, ИМА ва Олмон тезу тунд шуданд. Дар аввали асри XIX ба Бразилия воридшавии сармояи ИМА ва Олмон афзуд, вале дар ин мамлакат дар арафои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ мақоми ҳукмрон дар дасти Англия буд. Соли 1915 қарзи умумии Бразилия аз мамлакатҳои хориҷӣ ба 0,5 миллиард доллар расид. Маблағгузориҳои бевоситаи Англия дар Бразилия 1,1 миллиард ва ИМА ҳамагӣ 50 миллион долларро ташкил мекард. Дар соҳаи савдо бошад, баръакс, солҳои 1908 - 1913 ҳиссаи ИМА 38,1 фоиз ва ҳиссаи Англия ҳамагӣ 16,9 фоиз буд.

Оқибатҳои Чанги якуми ҷаҳонӣ дар Бразилия. Аксари мардуми Бразилия ҷонибдори Антанта буд, ғайр аз мустамликаҳои ниммиллионнафараи олмониҳои қисмати ҷанубии мамлакат. Ин давлат дар Чанги якуми ҷаҳонӣ бевосита иштирок накарда бошад ҳам, ба Конференсияи сулҳи Париж даъват шуда буд.

Чанг барои Бразилия дар соҳаи иқтисод ва сиёсат оқибатҳои доманадор дошт. Бо сабаби заифшавии алоқаҳои иқтисодӣ бо мамлакатҳои Аврупо дар Бразилия аҳамияти сармояи Америка ниҳоят баланд шуд. Сармояи ИМА ба Бразилия бо суръати даҳчанд ворид мешуд. Зарурати ба хориҷа содир кардани қаҳва, катрон, чарм, пахта ва маҳсулоти дигар Бразилияро маҷбур сохт, ки ба мамлакат воридшавии молҳои кимати хориҷиро маҳдуд кунад. Ин чора ба тараққиҳои саноати худӣ мусоидат кард. Мисли пештара асоси истеҳсолоти саноати Бразилияро бофандагӣ ва ҳӯрокворӣ ташкил менамуд. Қисмати асосии саноат моҳияти касибии мануфактурӣ дошт. Аз рӯйи ҳисобҳои соли 1920 қариб дар нисфи корхонаҳои саноатӣ умуман ҳеҷ гуна ҳаракатдиҳандаҳои бугӣ, механикӣ ва ё барқӣ истифода намешуданд. Дар баробари ин, гурӯҳи начандон зиёди фабрикаҳо зиёда аз нисфи маҳсулоти саноати мамлакатро истеҳсол менамуданд. Дар ин корхонаҳо аз се ду ҳиссаи нуруи қобили меҳнати мамлакат кор мекард.

Лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда». Баъди ба итмом расидани Чанги якуми ҷаҳонӣ вазъи сиёсии Бразилия муътадил набуд. Ин ҳолат ҳатто дар артиши мамлакат ҳам ба назар мерасид. Қисме аз афсарони ҷавон дар ҳаракати «тененте» («лейтенант») иштирок мекарданд. Ҳаракати «тененте» дар Бразилия ба обрӯйи калон соҳиб шуд, чунки зидди зӯровариҳои ашрофони Сан-Паулу, Минас-Жеранс ва ҳукумати иртиқоии Артуро Бернардос силоҳ ба даст гирифт. Аз ҳаракати «тененте»-чиён илҳом гирифта, иттифоқҳои касаба ва кишоварзон ҳам бар зидди тартиботи зиддиҳалқӣ ба мубориза бархостанд.

Аввали соли 1922 «тененте»-чиён дар гарнизонҳои Манаус, Салвадор, Ресиф, Кампо-Гранде ва ҷойҳои дигар шӯриш бардоштанд. Ҳукумат ин намоишҳоро бераҳмона сарқӯб кард. 5 июли соли 1922 бо роҳбарии лейтенант Антонио Сакейра Кампос дар истеҳкоми Копакабанаи Рио-де-Жанейро шӯриши нав ба амал омад. Ҳукуматдорон ин шӯришро ҳам бераҳмона фуру нишонданд. Вале ҳаракати «тененте»-чиён бо ҳамин қатъ нагардид. «Тененте»-чиён шабакаи васеи ҷосусони пинҳонкор ташкил карда, муборизаи мусаллаҳонаро давом медоданд. Дар зери роҳбарии «тененте»-чиён 5 июли соли 1924 дар Сан-Паулу ҳам шӯриш оғоз ёфт. Баъди се рӯзи муҳорибаҳо шахр ба дасти шӯришчиён гузашт. Ба нуруҳои ҳукумати лозим омад, ки шахрро зиёда аз се моҳ муҳосира карда, бар шӯришчиён ғалаба кунанд. Дар ин шӯриш зиёда аз 4 ҳазор нафар одамон ҳалок гардиданд.

24 октябри соли 1924 гарнизони шаҳраки Санто-Анчело воқеъ дар ҷануби Бразилия бо шӯришчиёни Сан-Паулу ҳамроҳ шуд. Ҳамин тавр

лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда» оғоз ёфт, ки он 647 рӯз давом кард. Ин саф дар баробари харбу зарби майдони набард зиёда аз 24 ҳазор километр масофаро дар сар то сари мамлакат тай кард. Дар роҳпаймоии «Сафи мағлубнашаванда» аз 800 то 1000 нафар одамон иштирок карданд. Дар задухӯрдҳои хангоми ин роҳпаймой баамаломада тахминан 600 аскар ва 70 нафар шахрвандон ҳалок гардиданд. Лашкаркашии қахрамононаи «Сафи мағлубнашаванда» дар шуури халқи Бразилия нақши бузург гузошт. «Тененте»-чиён соли 1927 муборизаашонро қатъ карданд. Сарфи назар аз ин, лашкаркашии «Сафи мағлубнашаванда» барои ояндаи Бразилия аҳаммияти бузург дошт.

Бразилия дар солҳои бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ. Бухрони иқтисодии солҳои 1929-1933 ба иқтисоди Бразилия зарбаи сахт зад. Нархи қахва се баробар паст фурумад. Истехсолкунандагони маҳсулоти дигари содироти (аз он ҷумла пахта, қатрон, гӯшт, пӯст ва қанд)-ро дар ҳолати муфлисӣ гузошт. Муфлисшавӣ саноатро низ фаро гирифт. Масалан, соли 1930 дар Сан-Паулу зиёда аз 50 фоизи заводу фабрикаҳо баста шуданд, корхонаҳои дигар ҳафтае танҳо 2-3 рӯз кор мекарданд. Зиёда аз 2 миллион нафар одамон бекор монданд. Бад шудани аҳволи мардум афзойиши ҳаракати иҷтимоиро ба вучуд овард.

Бухрон дар байни табақаҳои ҳукмрон ҳам зиддиятро тавлид сохт. Як қисми онҳо тақозо мекарданд, ки рӯй ба ИМА оварда шавад.

Як гурӯҳ соли 1928 бо номи «Иттиҳоди либералӣ» иттифоқи сиёсии худро таъсис дод. Ин воқеа дар арафаи тайёри ба интихоботи президентӣ рух дода буд.

Номзад ба мансаби президенти мамлакат аз «Иттиҳоди либералӣ» - Жетулио Дорнеллес Варгас пешниҳод гардид. Ӯ собиқ губернатори иёлати Рио-Гранде-до-Сул буд. Иттиҳоди ҳукумати ростгаро ба мансаби президент номзадии губернатори иёлати Сан-Паулу - Лулио Престес де Албукеркро пешниҳод намуд. Ҳар ду номзад ҳам барномаи пешазинти-

хоботии хос доштанд. Варгас барои баланд кардани обрӯю эътибори худ аз барномаи «тененте»-чиён истифода бурд. Иттиҳоди ҳукумати ростгаро муқобили ҳар гуна навғониҳо буд. Вале барои ба тарафи худ кашидани интихобкунандагон дар бораи барҳам додани бекорӣ, муқаррар намудани рӯзи кории 8-соата, татбиқи барномаи васеи сохтмони манзил ва ғайра ваъдаҳо меод.

Расми 64. Президент Жетулио Дорнеллис Варгас

Вале «Иттиҳоди либералӣ» номзади худро тавассути интихобот соҳиби мансаби президентӣ накард. Барои иҷрои ин мақсад силоҳ ба даст гирифт. Аз 3 то 23 октябри соли 1930 нуруҳои ҳукумати ро- румор карда, ба сари ҳокимият омад.

Хукумати нав, ки акнун Ж. Варгас рохбараш буд, дар зарфи якчанд сол мамлакатро бо усули диктаторӣ идора кард. Ин усул норизоии ва-сеи аҳли ҷомеаи Бразилияро ба вучуд овард. Коршиканӣ вусъат меёфт. Дар Ресиф, Нитеро ва шаҳрҳои дигар намоишҳои зиддихукуматӣ ба амал омаданд. Дар иёлатҳои Сан-Паулу, Парана ва Санта-Катарина деҳқонон ошӯб бардоштанд.

Моҳи июли соли 1934 Конститутсияи Бразилия қабул карда шуд. К. Варгас президенти конститутсионии Бразилия интихоб гардид.

Неруҳои чапгарои Бразилия барои аз ҳокимият дур кардани Варгас ҷабҳаи халқӣ ташкил намуданд. Лекин ба онҳо муяссар нашуд, ки бо роҳи зӯрӣ ба мақсади худ ноил шаванд. Соли 1935 неруҳои чапгаро дар баъзе иёлоту шаҳрҳои Бразилия ҳатто исёнҳои мусаллаҳонаи зиддихукуматӣ ташкил намуданд, вале шикаст хӯрданд.

«Давлати нав» ва моҳияти он. Бо мақсади паҳш кардани ҳаракати инқилобӣ, бартараф намудани оппозитсияи сиёсӣ ва дар идораи мамлакат идома бахшидани сиёсати иртиҷой Ж. Варгас моҳи ноябри соли 1937 табaddулоти давлатӣ анҷом дод. Конгрессро пароканда ва конститутсияи соли 1934-ро бекор кард. Ж. Варгас дар Бразилия конститутсияи нав ҷорӣ намуда, эълон кард, ки «Давлати нав» месозад. Ӯ тамоми ҳокимияти давлатиро мутамарказ ва ҳизбҳои сиёсиро пароканда кард. Амри охирини ӯ қаҳру ғазаби неруҳои сиёсиро ба вучуд овард. Як қисми онҳо моҳи майи соли 1938 исёни мусаллаҳона бардоштанд, вале шикаст хӯрданд.

Тибқи Конститутсияи соли 1937, ҳамаи қорҳои рохбарӣ дар кохонаҳои алоҳида, фаъолияти созмонҳои ҷамъиятӣ ва пеш аз ҳама иттифокҳои касба, қорҳои идеологӣ, маданӣ, фаъолияти сиёсӣ ва ғайра бояд дар доираи низомии корпоративӣ - бо намояндагии баробари коргарон, хизматчиён ва соҳибкорон созмон дода мешуданд. Дар соҳаи иқтисодиёт «Давлати нав»-и Варгас як силсила ислохот анҷом дод, то ки ба пешрафти саноати миллӣ мусоидат кунад.

Тартиботи «Давлати нав» мустаҳкам набуд. Дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ шикаст хӯрдани иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ба Бразилия ҳам таъсири қалон расонд. Ғояҳои Ж. Варгас дар бораи ташкил намудани «Давлати нав»-и Бразилия пуч баромаданд. Дар мамлакат аз нав ғояҳои инқилобию демократӣ эҳё шуданд. Дар чунин шароит шикасти ғояи «Давлати нав»-и Ж. Варгас ногузир буд.

Савол ва супориш

1. Далелу рақамҳои дар шарҳи умумии ҳолати Бразилия овардашуда аз ҷӣ шаҳодат медиҳанд? 2. Оқибатҳои манфӣ ва мусбати Ҷанги якуми ҷаҳонӣ барои Бразилияро шарҳ диҳед. 3. «Тененте»-чиён ҷӣ мехостанд? 4. Дар бораи «Сафи мағлубнашаванда» нақл кунед. 5. Лашкарқашии «Сафи мағлубнашаванда»-и «тененте»-чиён ҷӣ аҳаммиат дошт? 6. Ж. Варгас аввалин бор ҷӣ тавр президенти Бразилия шуд? 9. Моҳияти Конститутсияи соли 1934-и Бразилияро шарҳ диҳед. 10. Конститутсияи соли 1937-и Бразилия ба дастовардҳои демократӣ ҷӣ зарар овард? 11. Низомии корпоративии Бразилияро маънидо кунед.

**БОБИ IV
МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО ДАР
СОЛҲОИ 1919-1939**

**§ 17. ЧИН - ТОБЕИ МАМЛАКАТҲОИ
ИМПЕРИАЛИСТӢ. ҲАРАКАТИ ОЗОДИҲОӢ ВА
ТАҶОВУЗИ ҲАРБИИ ЧОПОН**

Расми 64. Харитаи маъмурии Чин

Чин дар оғози марҳалаи муосир. Дар оғози давраи муосири таърихи ҷаҳон Чин мамлақати аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмонда ва аз ҷиҳати сиёсӣ феодалию ниммустамлика буд. Мамлақатҳои империалистӣ Чинро воқеан ба мамлақати ниммустамлика табдил дода буданд. Дар бандарҳои ҷинойён маҳаллаҳои хориҷӣ ва муассисаҳои аз тарафи империалистон идорашаванда ба вуҷуд омаданд, ки як қисми қаламрави Чинро ҳамчун «заминҳои иҷорагирифта» моли худ қарда буданд. Мамлақатҳои империалистӣ дар Чин артиш, флот, пулис ва муассисаҳои кашф (разведка) доштанд. Дар қаламрави Чин шаҳрвандони хориҷӣ ба рои молҳои воридотӣ аз 5 Ҷоиз бештар боҷи гумруқӣ муқаррар қарда наметавонистанд. Қарзи хориҷии Чин бениҳоят гарон буд. Корхонаю муассисаҳои инхисории хориҷӣ дар иқтисоди Чин нуфузи қалон доштанд.

Давлатҳои империалистӣ дар Чин ғайр аз истифодаи неруҳои худӣ ба Ҳарбӣни ифротии ҷиной низ таъя мекарданд. Бо дастгирии сиёсӣ,

молиявӣ, ҳарбию техникӣ ва ғайраи давлатҳои империалистӣ ҳарбиёни чиноӣ дар музофотҳо ҳокимияти шахрвандиро ба даст мебароварданд. Бо чунин роҳу воситаҳо пули гумрукии дохилӣ ва вазифаи чамбоварии андозро соҳибӣ мекарданд, ба ҳукумати марказӣ итоат накарда, пул сикка мезаданд.

Ҳаракати «4-уми майи соли 1919». Моҳи майи соли 1919 дар Чин ҳаракати меҳанпарастон оғоз ёфт, ки сабаби он қарори Конференсияи сулҳи Париж дар бораи музофоти Шандун буд. Олмон ин музофоти Чинро ҳанӯз охириҳои асри XIX ба мустамликаӣ худ таъдил дода буд. Вале дар солҳои Қанги якуми ҷаҳонӣ дар Шандун империализми Ҷопон мавқеи ҳудро мустақкам кард. Баробари хотима ёфтани Қанги якуми ҷаҳонӣ мардуми Чин умед дошт, ки соҳибхитиёрии Чин бар Шандун барқарор карда мешавад. Барои ин асоси бозътимод ҳам вучуд дошт.

Дар Қанги якуми ҷаҳонӣ Чин бар зидди Олмон меҷангид. Вале ғайриҷашмдошт давлатҳои империалистии ИМА, Англия ва Фаронса Шандунро ба Ҷопон гузашт карданд.

Қарори Конференсияи сулҳи Париж дар бораи Шандун қаҳру қазаби бепоеи мардуми Чинро барангехт. 4 майи соли 1919 аввалин шуда донишҷӯёни Пекин дар зери шиори «мубориза баҳри соҳибхитиёрии миллӣ» гирдиҷамойӣ ва намоиши эътирозӣ доир карданд. Ҷавонон тақозо карданд, ки хоинони миллат, ки Шандунро ба Ҷопон доданд, ҷазо дода шаванд. Ба намоишчиён табақаҳои дигари аҳоли низ ҳамроҳ шуданд. Ба муқобили иштирокчиёни намоиш аз қувваи пулис истифода бурда шуд. Ҷавобан ба ин 5 май донишҷӯёни Пекин дарсшиканӣ карданд. Ба онҳо донишҷӯёни Тяньзин, Шанхай ва шахрҳои дигар пайравӣ намуданд. Бо даъвати донишҷӯён мардуми Чин аз харидани молҳои ҷопонӣ даст кашиданд.

Моҳи июн ҳаракати зиёён ва донишҷӯён боз ҳам вусъат ёфт. Ин вақт маркази ҳаракати зиддиимпериалистӣ шаҳри Шанхай гардид. Дар натиҷаи муборизаи оммавӣ ҳукумати Чин маҷбур шуд, ки ба халқ гузашт кунад. Баъзе мансабдорони ҷопонимаобро аз кор сабуқдӯш кард, ба вакилони Чин фармуд, ки ба қарори Конференсияи сулҳи Париж дар бораи ба Ҷопон додани Шандун имзо нагузоранд ва иштирокчиёни намоишҳои зиддиимпериалистии моҳи майро, ки зиндонӣ карда шуда буданд, озод кард.

Ташкилѐбии ҷабҳаи муштарак. Ҳаракати 4 майи соли 1919 қатъ нагардид. Баъди он ки моҳи феврالی соли 1923

Расми 65. Сун Ят-сен

хукумати Сун Ят-сен мавқеи худро дар Гуанчжоу мустаҳкамтар кард, барои рушди ҳаракати озодихоҳӣ шароити мусоидтар фароҳам омад.

Сун Ят-сен роҳи мураккаби ҳаётро тай карда буд. Ӯро ҳарбиён ду дафъа (солҳои 1918 ва 1922) аз Гуанчжоу ронда буданд. Сун Ят-сен ба таъсиси ҷабҳаи муштарақ камар баст. Ӯ хуб мефаҳмид, ки дар сурати муттаҳид будани оммаи халқ мумкин аст дар Чин инқилоб ғалаба кунад. Аз ин рӯ, ба роҳбарони Ҳизби коммунистӣ пешниҳод кард, ки дар бораи ба ҷабҳаи муштарақи неруҳои инқилобӣ дохил шудани ҲКЧ андеша кунанд. Даре нагузашта ин пешниҳод натиҷаи мусбат дод. Анҷумани III Ҳизби коммунистӣ, ки моҳи июни соли 1923 дар Гуанчжоу баргузор гардид, қарор қабул кард, ки ҷабҳаи ташкилқардаи Сун Ят-сен дастгирӣ карда шавад. Ин вақт Сун Ят-сен роҳбари «Гоминдан» (Ҳизби халқии Чин) буд. Ҳамин тариқ, Ҳизби коммунистии Чин ба Ҷабҳаи Гоминдан дохил шуда, дар баробари ин мустақилии сиёсӣ ва ташкилии худро нигоҳ дошт.

Анҷумани I-уми Гоминдан моҳи январи соли 1924 бо иштироки коммунистон дар Гуанчжоу баргузор гардид. Бо ҳамин Гоминдан ҷабҳаи муштарақи ду ҳизб - Ҳизби халқии Чин (Гоминдан) ва Ҳизби коммунистии Чин таъсис ёфт. Анҷуман Кумитаи Иҷроияи марказии Гоминданро интихоб кард, ки ба он як қатор арбобони ҲКЧ интихоб гардиданд. Анҷумани Гоминдан эълония қабул кард, ки принсипи қаблан эълонқардаи Сун Ят-сен - «миллатдӯстӣ», «ҳокимияти халқӣ» ва «неқуаҳволии халқ» ба тариқи зайлмаънидод карда шаванд: «миллатдӯстӣ» - ҳамчун мубориза барои аз зери зулми империализм озод кардани Чин, «ҳокимияти халқӣ» - ҳамчун мубориза барои ҷумҳурие, ки дар он ҳокимият воқеан азони халқ аст ва «неқуаҳволии халқ» - ҳамчун баробарии ҳуқуқи халқ ба замин дар тақсим кардани заминҳое, ки аз заминдорони калон харида шудаанд, маҳдуд кардани сармоядорӣ тавассути милликунии бонкҳо, нақлиёт ва корхонаҳои калони моҳияти инҳисоридоштае, ки ба хориҷиён ва ё ба ҷиноихо тааллуқ доранд.

Табaddулот дар Пекин. Мустамликадорони хориҷӣ кӯшиш мекарданд, ки ҳаракати озодихоҳиро дар Чин сарқӯб намоянд. Ин замон хориҷиён дар ҷануби мамлакат мавқеи худро мустаҳкам карда, бар зидди Гуанчжоуи инқилобӣ лашқар мекашиданд, исён ва сӯйқасдҳо ташкил мекарданд. Моҳи октябри соли 1924 дастаҳои мусаллаҳи тоҷирони Гуанчжоу, ки роҳбарони онҳо бо империалистони англис робитаи мустаҳкам доштанд, исён бардоштанд. Исёнгарони Гуанчжоу аз Гонконг силоҳ ва ёриӣ моддӣ мегирифтанд. Ин исён тавассути неруҳои

Расми 66. Генерал Фэн Юй-сян

инкилобӣ фуру нишонда шуд. Кӯшиши ҳукумати Англия барои ташкил намудани таҷовузи рӯйрости зидди Гуанчжоуи инкилобӣ ба шикаст дучор гардид. Шикасти нақшаи империалистии барҳам додани маркази инкилобӣ - Гуанчжоу дар тамоми Чин болоравии нави ҳаракати ватанпарваронаро ба вучуд овард. Дар зери таъсири ин ҳаракат охири соли 1924 генерали яке аз гурӯҳҳои ҳарбии Шимол - Фэн Юй-сян артиши худро «Артиши халқӣ» ном ниҳода, ғайриҷашмдошти гурӯҳҳои ҳарбии муқобили ҳамдигар дар ҳолати душманӣ қарордошта шаҳри Пекинро ишғол кард. Вале баъд маълум гардид, ки Юй-сян бо ҳукумати Гуанчжоу чандон ҳамфикр набудааст.

Дар Пекин бо ризояти Фэн Юй-сян ҳукумати ҷопонгаро ташкил карда шуд. Ин ҳукумат конференсия ораста, ба он гурӯҳҳо ва шахсиятҳои гуногуни сиёсии мамлакатро даъват кард. Ба ин конференсия Сун Ят-сен ҳам даъват карда шуд. Ба Пекин Сун Ят-сен дар ҳолати бемории вазнин омада, 12 марти соли 1925 даргузашт.

«Ҳаракати 30-юми май». Тобистони соли 1925 болоравии ҳаракати инкилобӣ марказҳои асосии Чинро фаро гирифт. Файр аз Гуандун дар музофотҳои дигари Чин бедодгариҳои империалистони хориҷӣ ҳукмрон буданд. Яке аз ваҳшониятҳои мудҳиштарини онҳо дар сарзамини Чин воқеаҳои хунини 30 майи соли 1925 буд. Пулиси англиси маҳаллаҳои хориҷинишин ба ҷониби иштироккунандагони намоиши зиддиҷопонии дар Шанхай ва Тсиндао баргузоргардида оташ кушод.

Куштори 30 май қаҳру ғазаби бепоени мардуми Чинро ба вучуд овард. 1 июн дар Шанхай коршикании умумӣ ба амал омад, ки дар он то 200 ҳазор нафар одамон иштирок намуданд. 50 ҳазор нафар донишҷӯён даршикани карданд. Савдогарон дӯконҳои худро бастанд. Молҳои ҷопониро намехариданд. Дар Шанхай ба ҳаракати зиддиимпериалистӣ сармоядорони маҳаллӣ низ ҳамроҳ шуданд. Тобистони соли 1925 дар Шанхай коршикани қатъ гардида бошад ҳам, он ба ҳаракати боз ҳам шадидтари миллию озодихоҳии халқи Чин замина гузошт.

19 июни соли 1925 аҳли меҳнати шаҳри Ҳонконг коршикани

Расми 67. Чан Кай-шун

зиддиимпериалистӣ оғоз кард. Мустамликадорони англис хостанд, ин коршиканиро тавассути силоҳ бартараф кунанд. Бо ҳамин мақсад 23 июн намоишчиёни Гуанчжоуро тирборон карданд. Ин ҷинояти англисҳо боиси авҷ гирифтани муборизаи зиддиимпериалистӣ дар Чин гардид. Дар Гонконг ва Гуанчжоу коршикани

умумӣ доир гардид, ки дар он то 200 хазор нафар одамон иштирок карданд.

Дар ин ҳолат намояндаи Гоминдан Чан Кай-ши, ки сардори мактаби низомӣ буд, моҳи март соли 1926 табаддулоти ҳарбӣ анҷом дода, дар мамлакат диктатураи ҳарбӣ ташкил намуд.

Лашкаркашии ҳукумати Гуанчжоу ба Шимол. Мавҷудияти ҷабҳаи умумӣ имкон дод, ки ба Шимол лашкар кашида, Ҷумҳурии Демократии Чин ташкил карда шавад. То баҳори соли 1926 ҳукумати миллии инқилобии Гуанчжоу на танҳо музофоти Гуандун, балки музофотҳои дигари Чануби Чин - Гуанси ва Гуйчжоуро низ таҳти назорат гирифт. Баъд музофоти Хунан ҳам ба Гуанчжоу ҳамроҳ карда шуд. Ҳамаи ин ба ҳукумати Гуанчжоу ақибгоҳи бозътимод ба вучуд оварда, имкон дод, ки барои ба Шимол лашкар кашидан шурӯъ кунад.

Лашкаркашӣ ба Шимол 9 июни соли 1926 оғоз ёфт. Нақшаи ин лашкаркашӣ бо иштироки фаъолони мушовири ҳарбии шӯравӣ В. К. Блохер мураттаб гардид. Артиши миллию инқилобӣ (АМИ) моҳи август Хунан, моҳҳои сентябр - октябр музофоти Хубэй ва моҳҳои ноябр-декабри соли 1926 музофотҳои Сянтси ва Фусзянро ишғол намуд. То охири ҳамон сол ҳокимияти ҳукумати Гуанчжоу 7 музофотро дар бар гирифт.

Артиши миллию инқилобӣ музофоту шаҳрҳои Шимолро пайихам ба даст мебаровард. 22 март соли 1927 шаҳри Шанхай ва рӯзи дигар шаҳри Нанкин ҳам озод карда шуданд.

Шикаст хӯрдани инқилоб. Баъди озод шудани шаҳрҳои Шанхай ва Нанкин давлатҳои империалистӣ ба таҷовузи рӯйрости зидди Чин даст заданд. Дар соҳилҳои Баҳри Чин зиёда аз 170 киштии ҳарбии онҳо ҷамъ шуда буд. 24 март соли 1927 киштиҳои амрикоиву англисӣ бо артиллерия шаҳри Нанкинро гулӯлаборон карданд. Дар баробари ин намояндагони мамлакатҳои империалистӣ аз ҳукумати миллии Ухан қатъан талаб карданд, ки ба «гунаҳгорон» ҷазо диҳад. Ҳукумати Ухан уҳдадор шуд, ки минбаъд ба намоишҳои зидди хориҷӣ роҳ наметоҳад ва барои «талафот»-и ба онҳо воридкарда узрҳои кард.

Гулӯлаборонкунии Нанкин барои Чан Кай-ши ишорае буд ба иқдоми ошкорони зидди инқилоб. Дар амалӣ кардани табаддулот ӯ асосан ба артиши худ таъяс кард. 12 апрели соли 1927 Чан Кай-ши фармуд, ки гирдиҳамойии эътирозии зидди халъи силоҳи дастаҳои мусаллаҳи кӯҳканони Шанхай тирборон карда шавад. Ин табаддулоти ақсулинқилобӣ буд. Баъди Шанхай табаддулоти ақсулинқилобӣ дар Нанкин, Гуанчжоу ва шаҳрҳои дигари Чини Шарқӣ ва Чанубӣ ба амал омад. Ҳазорон иштирокчиҳои инқилоб қатл карда шуданд. Инқилоб шикаст хӯрд. 18 апрели соли 1927 дар Нанкин ҳукумати Чан Кай-ши таъсис ёфт.

Гоминдан дар сари ҳокимият. Баъд аз табаддулоти ҳарбии соли 1927 Гоминдан ба ҳизби ростгаро табдил ёфта, дар идораи Чин танҳо ба артиш

тақя мекард. Ташаккулёбии ҳокимияти Гоминдан дар натиҷаи бархӯрди гурӯҳҳои гуногуни сиёсӣ иҷтимоӣ, гоминданҳои «нав»-у ҳарбиёни «куҳна» ва нерӯҳои минтақавӣ дар тамоми Чин «қудратталаб» ба амал меомад. Чан Кай-ши шиори дар байни мардум машҳури муттаҳид сохтани мамлакатро истифода бурда, лашкаркашии худро бар зидди дастаҳои ҳарбие, ки Чини Шимолиро дар зери назорати худ нигоҳ медоштанд, оғоз намуд. Қисмҳои артиши ба тарафи Гоминдан гузашта, моҳи июни соли 1928 Пекинро ишғол карданд. Моҳи декабри соли 1928 роҳбари нави ҳарбиёни Шимолу Шарқӣ Чжан Сюэ-лян ҳукумати гоминдани Нанкинро эътироф кард. Сарфи назар аз ин, ба Чан Кай-ши муяссар нагардид, ки тамоми Чинро муттаҳид кунад. Ҳанӯз ҳам шахру ноҳияҳои зиёде дар ихтиёри дастаҳои силоҳбадасти маҳаллӣ буданд.

Ҳукумати Нанкин аслан манфиатҳои буржуазияи калони Чинро ифода намуда, ҷонибдори танзими давлатии иқтисод, марказонидани идораи давлат ва тамоми Чинро ба зери ҳокимияти худ муттаҳид кардан буд. Чан Кай-ши - даъвогари ҳокимияти олии барои ба ин мақсад расидан ба генералҳо, дастгоҳи ҳизбӣ, кашф, таблиғоти Гоминдан ва табақкаи болоии идораи маъмури тақя мекард.

Дар зери шиори Сун Ят-сен оид ба се марҳалаи идоракунӣ: марҳалаи ҳарбӣ, марҳалаи пуштибонии сиёсӣ ва марҳалаи ҳокимияти халқӣ роҳбарони Гоминдан дар Чин диктатураи саҳти ҳарбию политсиявӣ ташкил намуданд.

Таҷовузи Чопон ба Чин. Чопон баъд аз Чанги якуми чаҳонӣ иқтисодиёти худро барқарор карда, нерӯҳои ҳарбиашро бо аслиҳаи замонавӣ мусаллаҳ намуда, бо давлатҳои ғарбии ҳукмрони Чин рақобатпазир шуд. Сиёсати хориҷии Чопон маҳз ба Чин ниғаронида шуда буд. Иқдоми аввалини ин нақша аз тарафи артиши Чопон ишғол кардани шимолу шарқии Чин буд, ки он ба 18 сентябри соли 1931 рост омад. Ба дастгирии мамлакатҳои хориҷӣ умед баста, Чан Кай-ши ба артиши Чин амр кард, ки бе муқобилат ба тарафи ҷануб ақибнишинӣ кунад, вале Лигаи Миллатҳо, ки Чин ба он муроҷиат карда буд, таҷовузкорро маҳкум накард ва дар ҳаққи он ягон чора ҳам наандешид. Чунин муносибат сабаб дошт. Англия, Фаронса ва ИМА андеша мекарданд, ки Чопон ҳуҷуми худро дар Манҷурия густариш дода, баъд ба ИЧШС ҳамла хоҳад кард. Ин барои онҳо хатарнок буд.

Дар муносибат бо истилогарон ва муносибатҳо дар байни нерӯҳои сиёсӣ ҳарбии Чин ҳолати ҳайратангезе ба амал омад. Мамлакатҳои Ғарб аз ёрӣ ба Чин рӯй гардонданд, ҳукумати Гоминдан ба ҷойи зидди Чопон алайҳи Артиши Сурхи Чин ҷанг карданро афзалтар медонист. Чопон аз ин ҳолат истифода бурда, дар Чин ҷангҳои истилогаронаи худро давом медод. Моҳи январӣ соли 1932 артиши Чопон ба Шанхай ҳамла кард. Артиши 1-уми мустақар дар ин шаҳр ҳамроҳи халқ ба истилогарони Чопон муқобилати саҳт нишон медод. Задушӯрдҳо дар Шанхай зиёда аз як моҳ давом карданд. Мувофиқи қарордоди тарафайн

Чопон Шанхайро ба даст даровард. Чин артиши худро аз ин шаҳр бароварда, ухдадор шуд, ки дар Чин пешро хиҷолати зидди Чопонро бигирад. Моҳи март соли 1932 «хукумат»-и дастнишондаи чопонгарои Манчурия дар бораи таъсиси «давлати соҳибистиклоли Манчжоу-Го» эълония қабул кард. Ҳокими олии «давлат» аз соли 1924 «император» Пуи - намояндаи охиринаи сулолаи Тсини соли 1911 аз тарафи инқилоб сарнагуншуда эълон карда шуд.

Аввали соли 1938 артиши Чопон ба Чини Шимолӣ зада даромад ва ба Пекин ва Тяньзин наздик шуд. Моҳи май дар Тангу байни ҳукумати Нанкин ва Чопон созишнома ба имзо расид. Мувофиқи он, қисмати шимолу ғарбии музофоти Хэбэй, ки ба Манчурия ҳамсарҳад буд, минтақаи ғайриҳарбӣ эълон карда шуд. Моҳи июли соли 1935 ҳарбиёни Чопон ба гардани ҳукуматдорони Чин созишномаи махфияро бор карданд. Мувофиқи ин санад, Чини Шимолӣ дар амал ба доираи манфиатҳои Чопон табдил ёфт.

Чанги озодихонаи халқи Чин. Чанги озодихонаи халқи Чин бар зидди Чопон солҳои 1931-1945 сурат гирифт. Дар масъалаи мубориза бар зидди истилогарони Чопон ду ҳизби сиёсӣ - Ҳизби Гоминдан ва Ҳизби коммунистӣ қариб дар як мавқеъ қарор доштанд. 8 июли соли 1937 КМ Ҳизби коммунистӣ халқи Чинро даъват кард, ки бар зидди истилогарони Чопон бархезад. Ин ҳизб ба Гоминдан ҳам чунин мурочиат кард. 17 июли соли 1937 Ҳизби Гоминдан тавассути Чан Кай-ши изҳор кард, ки даъвати коммунистонро қабул мекунад. Чанги озодихонаи халқи Чин бар зидди Чопон як рӯз барвақтар – 7 июли соли 1937 дар наздикии Пекин оғоз ёфт.

Дере нагузашта Қабҳаи Муштараки миллии зиддичопонӣ таъкил ёфт. Ба он ҳамаи нерӯҳои ватанпарвари Чин дохил шуданд. Дар як муддати кӯтоҳ артиши Гоминдан ба 3 миллион нафар расид, вале он ҳанӯз таҷрибаи ғани чангӣ надошт. Аз ҳамин сабаб артиши Чопон моҳи июл Тяньзин ва Пекин, моҳҳои сентябр-ноябр марказҳои дигари асосии Чини шимолро забт кард. Моҳҳои ноябр-декабри соли 1937 Шанхай ва Нанкинро муҳосира намуд. Артиши Чопон соли 1938 ҳам ишғолкунии шаҳру навоҳӣ ва музофотҳои Чинро идома дод.

Муваффақияти артиши Гоминдан охириҳои соли 1937 ва аввалиҳои соли 1938 дар маҳали ба ҳам пайвастишавии музофотҳои Шанси, Чахар, Хэбэй оғоз ёфтааст. Дар ин чо яке аз полкҳои Артиши 8-ум бо дастгирии халқ бар зидди артиши Чопон ба мубориза бархост. Баъд қисмҳои дигари ин артиш навоҳии зиёди Чини шимолро озод карданд. Дар Чануб соли 1938 Артиши 4-уми навтаъкил ба ҳучуми ҷавобӣ гузашта, дар ҳавзаи дарёи Янззи поён шаҳру навоҳии зиёдеро озод кард. Солҳои 1938-1940 ҳудуди аз артиши Чопон озодшуда васеъ шуд. Аҳолии ин каламрав наздики 100 миллион нафарро таъкил мекард.

Савол ва супориш

1. Чинро дар оғози давраи муосири таърихи ҷаҳон чӣ гуна дарёфтед? 2. Дар бораи «Ҳаракати 4-уми май» чӣҳо медонед? 3. Оё мардуми Чин қарори Конференсияи сулҳи Париж оид ба Чинро қабул кард? 4. Ҷабҳаи муштараки Чин чӣ тавр ва кай таъсис ёфт? 5. Табаддулоти дар Пекин баамаломадаро шарҳ диҳед. 6. Се принсипи халқии Сун Ят-сен дар Анҷумани 1-уми Гоминдан чӣ тавр шарҳ дода шуд? 7. Дар бораи «Ҳаракати 30-юми май» чӣҳо медонед? 8. Чан Кай-ши кай табаддулоти ҳарбӣ кард? 9. Лашкаркашии ҳукумати Гуанҷжоу ба Шимол чӣ дод? 10. Чан Кай-ши кай табаддулоти аксулинкилобӣ анҷом дод?

§ 18. ҶОПОН АЗ «ИСЁНИ БИРИНЧӢ» ТО ТАҶОВУЗИ ЗИДДИ ЧИН ВА ХАТАРИ ФАШИСТӢ

Расми 69. Харитаи Ҷопон

«Исёни биринчӣ»-и соли 1918. Сармоядорони Ҷопон Ҷанги якуми ҷаҳониرو барои дар бозорҳои Чин ва мамлакатҳои дигари Шарқ мустаҳкам кардани мавқеи худ истифода бурданд. Дар натиҷа санаат ва савдои Ҷопон боло рафта, ба ширкатҳои инҳисорӣ, пеш аз ҳама ба консернҳои Митсуи, Митсубиси, Ясуда ва Умито даромади беандоза калон овард. Сарфи назар аз ин, соҳаи кишоварзии Ҷопон аз бухрон баромада натавонист. Безаминию камзаминии кишвар давом мекард, шумораи деҳқонони иҷоракор торафт меафзуд. Аз мушкилоти бо хӯрокворӣ таъмин кардани аҳоли истифода бурда, савдогарон нархи маҳсулоти асосии кишоварзӣ - биринҷро беҳад баланд бардоштанд. Яке аз намоишҳои оммавии мардуми камбағал ва гурусна бо ҳамин алоқаманд аст, ки онро «Исёни биринҷ» номидаанд.

Нархи баланди ҳаннотона ба биринҷ баҳонаи «Исёни биринҷ» шуд. 3 августи соли 1918 завҷаҳои моҳигирони яке аз маҳаллаҳои лабибахриё, ки дар вилояти Тояма воқеъ буд, киштии пури биринҷро ба даст оварданд. Баъди ин анборҳои биринҷи ба ҳаннотон тааллуқдоштаро валанд

гор карданд. Сипас, ошӯбҳо ба Киото гузаштанд. Дар ин ҷо издиҳоми гуруснагон дӯконҳои биринҷро кушода, биринҷро дар байни худ тақсим мекарданд. Намойиши бисёрхазорнафараи камбағалон дар шаҳрҳои Осака, Кобэ, Наҳоя, баъдтар дар Токио ва шаҳрҳои дигар ҳам оғоз ёфтанд. Дар як муддати кӯтоҳ «Исёни биринҷ» аз се як ҳиссаи қаламрави Ҷопонро фаро гирифт. Шумораи умумии иштирокчиёни ин ҳаракат қариб 10 миллион нафарро ташкил намуд.

Ҳукумат «Исёни биринҷ»-ро фурӯ нишонд, вале он ҳамчун ҳодисаи пурзӯри ҳаракати чамбиятӣ пурра аз байн нарафт. Ин воқеа ҳукумати Ҷопонро маҷбур кард, ки дар бораи вазъи иҷтимоии мардум андеша кунад.

Конференсияи Вашингтон, аҳаммияти он барои Ҷопон. Баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ муборизаи давлатҳои империалистӣ барои доираи нуфуз дар ҳавзаи Укёнуси Ором тезтунд шуд. Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Ҷопон мавқеи худро дар Шарқи Дур мустаҳкам кард. Аз созишномаи байни Англия ва Ҷопони соли 1902 ИМА норозӣ буд, ба Англия фишор меовард. Ҷопон ҳам ба ИМА муқобилат карда наметавонист. Бинобар ин, Англия розӣ шуд, ки ин созишнома таҷдиди назар карда шавад. Моҳи ноябри соли 1921 дар Вашингтон оид ба масъалаҳои маҳдудкунии шумораи иншооти ҳарбии баҳрӣ ва доираи нуфуз дар Укёнуси Ором ва Шарқи Дур конференсияи байналмилалӣ доир гардид, ки он таносуби нави қувваҳои инъикос намуд.

Ғайр аз қарордоди 9 давлат дар бораи эътирофи соҳибхитӣҳои Чин, ИМА ба он муваффақ шуд, ки шартномаи соли 1902 дар байни Англия ва Ҷопон басташудаи иттифоқӣ аз эътибор соқит карда шавад. Дар байни 4 давлат - ИМА, Англия, Фаронса ва Ҷопон дар бораи кафолати ҳамдигарии дахлнопазир будани ҷазираҳо-мулкҳои дар Укёнуси Ором будаи онҳо ва маҳдудгардонии сатҳи борбардории флотҳои ҳарбии баҳрии ИМА, Англия, Фаронса ва Ҷопон шартномаҳо ба имзо расиданд.

ИМА тавонист, ки рақибони асосии худро аз ҳавзаи Укёнуси Ором фишор дода бароварда, барои ба мамлакатҳои ин минтақа воридшавии иқтисодию сиёсӣ шароити мусоид фароҳам оварад.

Сарфи назар аз ин, Конференсияи Вашингтон дар Шарқи Дур ва ҳавзаи Укёнуси Ором сулҳу суботи бозътимодно раъмин карда натавонист. Империалистони Ҷопон барои нуфузи худро дар ин минтақаҳо ва сёе кардан бо қотеияти том ҷидду ҷаҳд мекарданд.

Вазъи дохилии Ҷопон. Аз охири соли 1923 болоравии нави иқтисодии Ҷопон оғоз ёфт. 1 сентябри соли 1923 дар Ҷопон заминчунбии саҳт рух дод. Ҳукумат ба зарардидагон, аз он ҷумла ба соҳибони корхонаҳои саноатӣ мадад расонд. Ҷамаи пардохтҳои онҳо аз тарафи давлат ба муҳлати муайян мавқуф гузошта шуданд. Ин сабукиҳо барои аз нав барқароркунӣ ва рушди саноат имкон доданд.

Соли 1927 иқтисоди Ҷопон бухрони иқтисодиро аз сар мегузаро-

нид. Дар чунин шароит баҳори ҳамон сол ҳукумати Танака ба сари ҳокимият омад. Танака роҳбари Ҳизби Сеюкай буд. Барномаи фаъолияти ҳукумати Сеюкай, ки дар он масъалаи ҳукмрони чаҳон шудани Ҷопон ва роҳҳои мушаххаси расидан ба ин мақсад баён ёфта буданд, ба императори Ҷопон пешниҳод карда шуд. Дар барномаи ҳукумати Танака аз ҷумла гуфта шуда буд, ки «Ба хотири худмуҳофизаткунӣ ва зарурати ҳифзи дигарон агар Ҷопон сиёсати «хун ва оҳан»-ро амалӣ накунад, мушкilotи худро дар Осиёи Шарқӣ баргараф карда наметавонад... Барои он ки Чин забт шавад, мо бояд аввал Манҷурия ва Муғулистонро ишғол намоем. Барои забт кардани чаҳон мо бояд аввал Чинро забт кунем. Агар мо Чинро забт карда тавонем, пас ҳамаи давлатҳои хурди Осиё, Ҳиндустон тарсида, ба мо таслим мешаванд».

Аз он вақт сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҳукумати Танака баҳри иҷрои ин мақсадҳо равона карда шуд.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929 - 1933 дар Ҷопон. Ин бухрон дар Ҷопон моҳи октябри соли 1929 оғоз ёфт. Азбаски Ҷопон бо ИМА робитаи иқтисодию тиҷоратӣ дошт, ин бухрон дар биржаи Нью-Йорк оғоз ёфта, дере нагузашта Ҷопонро ҳам фаро гирифт. Баробари саршавии бухрони иқтисодии чаҳонӣ робитаҳои тиҷоратӣ дар байни ин ду давлат низоми пештараи худро аз даст дод. Масалан, соли 1930 ИМА хариди пилларо аз Ҷопон то 30 фоиз кам кард. Ин иқдоми номатлуб, вале аз ноилоҷӣ ба иқтисоди Ҷопон зарбаи сахт буд, чунки қариб нисфи кишоварзони Ҷопон ба кирмакпарварӣ машғул буданд. Бо сабаби ба фуруш нарафтани пилла нархи он дар бозори дохилӣ хеле паст фурумад. Шумораи кишоварзоне, ки ба кирмакпарварӣ машғул буданд, хеле кам шуд. Ин ҳолат боиси пастшавии музди меҳнат ва бекормонии кишоварзон гардид. Инчунин корхонаҳои хурду миёнаи зиёде муфлис шуданд.

Дар солҳои бухрони иқтисодӣ Ҷопон мустамликаҳои худро бештар истисмор мекард. Аз ҳамин сабаб дар Тайван шӯриши калон сарзад. Дар Корея бар зидди мустамликадорони Ҷопон ҳаракати миллию озодихоҳӣ вусъат ёфт.

Муборизаи фашистон барои ҳокимият. Сиёсати истилогаронаи хориҷӣ мусаллаҳшавии Ҷопонро тақозо мекард. Аз ҳад зиёд шудани нерӯҳои ҳарбии Ҷопон, заиф будани ҳукумат, таблиғи зӯроварӣ, даъвои ашхоси дар вазифаҳои баланди давлатибуда дар бораи ҳукмрони чаҳон шудани Ҷопон бегуфтугӯ дар ин мамлакати Шарқ ғояҳои фашистӣ ва нерӯҳои фашистиро ба вуҷуд меоварданд.

Дар шароити мусаллаҳшавии бошитоҷ дар Ҷопон гурӯҳҳои созмонҳои фашистимаоб маҳсусан, дар ҳайати афсару генералҳо хеле зиёд шуданд. Яке аз ин созмонҳо «Иттифоқи афсарони ҷавон» ном дошт. Ин созмон муқобили парламент буд. Аҳзоби сиёсиро нолозим мешуморид.

Дар мамлакат нерӯҳои фашистӣ рӯз то рӯз меафзуданд ва мақоми онҳо баландтар мешуд. Ҳукумат пеши роҳи афсарону генералҳои иф-

ротиро намегирифт. Чунин муносибат ба оқибати фочиаангез расонид. Моҳи октябри соли 1931 онҳо бар зидди ҳукумат сӯиқасд кардани шуданд. Ҳарчанд ин сӯиқасд ошкор шуд, вале иштирокчиёни он ҷазо нагирифтанд. 15 майи соли 1932 Иттифоқи афсарони ҷавон исёни нави фашистӣ бардоштанд. Дар натиҷаи ин исён нахуствазир Инукай кушта шуд. Аз ҷайби яке аз иштирокчиёни исён рӯйхати онҳое ёфт шуд, ки бояд қатл карда мешуданд. 25 феввали соли 1936 исёни навбатии Иттифоқи афсарони ҷавон ба амал омад. Дар зарфи 3 рӯз онҳо арбобони намоёни давлат – собиқ нахуствазир Сайто, вазири молия Токахаси ва генерал Ватанабэро қатл карданд. Сарвазир Икада аз қатл тасодуфан начот ёфт. Ин исён бо мушкилии зиёд фуру нишонда шуд.

Таҷовузи Чопон ба Чин. Ҳукумати Чопон барои аз бухрони иқтисодӣ

Расми 70. Артиши квантуни Чопон дар соҳили дарёи Халхин-Гол (соли 1939)

баромадани мамлакат ва хотима додани муборизаи сиёсии дохилӣ ба ҷанги зидди Чин тайёри медид. Дар навбати аввал ҳукумат ният дошт, ки шимолу шарқи Чинро забт кунад. Ин минтақаи Чин аз маъдан, ангиштсанг, тило ва дарахт ганӣ буд. Дар сурати забти шимолу шарқи Чин ин ҷо барои ишғоли қисмҳои ди-

гари Чин ва таҷовузи зидди Муғулистону ИҚШС ҳамчун тақягоҳ хизмат карда метавонист.

Моҳи сентябри соли 1931 Чопон ба Манчурия зада даромада, то аввали соли 1932 онро ишғол кард. Баъд аз ишғоли Манчурия Чопон худи ҳамон сол аввал Шанхай ва баъд музофоти Жэхэро,

ки он аслан Муғулистони дохилӣ аст, ба даст дароварда, баъд таҷовузи худро дар Чини шимолӣ тавсия додани буд.

Барои «дасту пойи худро кушодан» Чопон моҳи марти соли 1933 аз Лигаи Миллатҳо баромада, даъво кард, ки ҳукмрони Осиеи Шарқӣ ша-

Расми 71. Қушунҳои Чопон ба Нанкин ворид мешаванд

вад ва эълон дошт, ки агар дар ҳавзаи Уқёнуси Ором иншоотҳои ҳарбии баҳриаш маҳлуд карда шаванд, аз шартномаи Вашингтон хориҷ хоҳад шуд.

Сиёсати таҷовузкоронаи ҳукумати Чопон бар зидди ИЧШС низ ни-гаронида шуда буд. Аз ин рӯ, Ҳукумати Шӯравӣ ба ҳукумати Чопон пешниҳод кард, ки барои ба ҳамдигар ҳучум накардан шартнома бан-данд, вале ҳукумати Чопон онро рад кард. Дар тӯли солҳои 1934-1936 артиши Чопон ба қаламрави ИЧШС ва Муғулистон борҳо ҳамла кард. Артишҳои Муғулистон ва ИЧШС ба таҷовузкорон ҷавоби сазовор до-данд.

7 июли соли 1937 таҷовузи мусаллаҳонаи Чопон ба Шимоли Чин оғоз ёфт. Баъд артиши таҷовузкор амалиёти худро дар тамоми Чин вусъат дод. Иқтисоди Чопон қариб пурра барои ҷанг равона карда шуд. Ҷанги зидди Чин қариб 70 - 80 фоизи маблағи Чопонро ба коми худ мекашид.

Амалиёти ҷангии артиши Чопон бар зидди Чин, Манҷурия ва Шарқи Дури Иттиҳоди Шӯравиро ҳам дар бар гирифтанд. Мухориба дар назди кӯли Ҳасан, дар соҳили дарёи Халхин-Голи Муғулистон ва муҳорибаҳои дигари Артиши Квантуни Чопон дар ин бора шаҳодат медиҳанд. Дар мавриди ба таҷовузи Чопон гирифтгор шудани Муғулистон артиши ИЧШС ба ин давлат ёри мерасонд. Бо вучуди ҷидду ҷаҳди зиёд ба арти-ши Чопон муяссар нашуд, ки Муғулистон ва қисми ИЧШС-ро ба даст дарорад.

Сиёсати иртиҷоии хориҷӣ Чопонро ба нерӯҳои иртиҷоии дигар на-здик мекард. 27 сентябри соли 1940 ҳукумати Коноэ бо Олмони гитлерӣ ва Италияи фашистӣ «Созишномаи сегона» ба имзо расонд. Ин созиш-нома имкон дод, ки Чопон дар ҳавзаи Уқёнуси Ором ва Шарқи Дур истилогарӣҳои худро давом бидиҳад.

Ҷанги Чопон бар зидди Чин аз соли 1937 то соли 1941 давом кард. Дар ин давра Чопон на танҳо Чин, балки баъзе давлатҳои дигари Шарқи Дур ва ҳавзаи Уқёнуси Оромро низ ишғол намуд.

Савол ва супориш

1. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба иқтисоди Чопон чӣ таъсир расонд? 2. «Исёни биринҷ»-ро шарҳ диҳед. 3. Конференсияи Вашингтони соли 1921 чӣ қарорҳо қабул кард? 4. Вазъи иқтисодии сиёсии Чопони солҳои 20-умро баён кунед. 5. Далелҳои оред, ки дар бораи ҳаракати фаши-стони Чопон шаҳодат диҳанд. 6. Иттифоқи афсарони ҷавон чӣ хел созон буд? 7. Империа-лизми Чопон оид ба сиёсати хориҷии худ чӣ ниятҳо дошт? 8. Таҷовузи зидди Чинро Чопон кай оғоз кард? 9. Чопон соли 1940 чаро ҳамроҳи Италия ва Олмон ба «Созишномаи сегона» имзо гузошт?

§ 20. ИНДОНЕЗИЯ ДАР РОҶИ МУБОРИЗА БАҲРИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Расми 72. Харитаи Индонезия

Воридшавии Индонезия ба замони муосир. Мамлакатҳои империалистӣ ба Индонезия ҳамчун ба манбаи ашёи хоми кишоварзӣ, бозори молҳои саноатӣ, нуруи арзони корӣ ва ҷойи муносиби маблағгузорӣ назар мекарданд. Аз ҳамин сабаб иқтисоди Индонезия яктарафа пеш меорафт. Ин мамлакат на саноати сабук дошт ва на саноати вазнин. Баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ империализми Ҳолландия ҳокимияти худро дар Индонезия базӯр нигоҳ медошт.

Дар истисмори халқи Индонезия ИМА ва Ҷопон торафт фаъолонатар ширкат меварзиданд. Ин вақт талабот ба маҳсулоти Индонезия, аз он ҷумла қалъагӣ, каучук, қанд, тамоку, ҷой ва қаҳва афзуд. Соли 1937 дар Индонезия ҷамъи маблағгузори мамлакатҳои сармоядорӣ зиёда аз 2 миллиарду 264 миллион долларро ташкил намуд, ки қариб нисфи он аз Ҳолландия буд.

Коркарди аввалияи ашёи хоми Индонезия асосан ба сармоядорони давлати мустамликадор тааллуқ дошт. Танҳо баъзе навъҳои саноати анъанавӣ, аз он ҷумла корхонаҳои хурди истеҳсоли газворҳои гуногуни миллӣ - батика ба соҳибкорони Индонезия тааллуқ дошт.

Дар Ява қариб 60 фоизи аҳолии Индонезия зиндагӣ мекард. Бинобар ин, дар қазираи мазкур сол то сол нарасидани замини кишт ҳис карда мешуд. Қисми зиёди кишоварзонро иҷоракорон ва муздурон ташкил мекарданд. Андозҳои вазнин ва коркардадихӣ (баршина) онҳоеро бештар муфлис мекарданд, ки ханӯз ҳам қитъаҳои хурди заминро аз даст додани набуданд. Чунин ҳолат кишоварзонро ба ҳаракати фаъоли иҷтимоӣ водор мекард. Соли 1919 кишоварзони деҳаи Чимарамеи Яваи ғарбӣ аз пардохти андоз рӯй тофтанд. Соли 1920 шӯришчиён дар деҳаи Толли-Толии Сулавесии марказӣ мансабдорони маҳаллии Ҳолландиро ба қатл расонданд. Маъмурияти мустамликавӣ иштирокчиёни намоишҳои халқи маҳаллиро тавассути силоҳ фурӯ менишонд.

Сиёсати ҳукумати Ҳолландия дар Индонезия. Ҳукуматдорони ҳолландӣ ба созмонҳои индонезиявӣ хушро назорат карда, баъзе фаъолтарин шахсиятҳои ин мустамликаҳои худро таъйин мекарданд. Дар баробари ин, мустамликадорон ҳаракат менамуданд, ки аз ашрофи маҳаллиро ба тарафи худ кашанд. Ҳанӯз соли 1918 онҳо Шӯрои Халқӣ (фолксраад) – парламенти халқиро таъсис дода буданд. Як қисми вакилони фолксраадро генерал-губернатори Индонезия ва қисми дигари онро намояндагони ваколатдори интихобкунандагон аз ҳисоби «шӯроҳо»-и музофотҳои интихоб мекарданд. Мақоми «парламент» (фолксраад) танҳо маслиҳатӣ буд. Аз ин рӯ, қарорҳои онҳо иҷро кардани ҳукумат шарт набуд. Дар фолксраад аксариятро ҳолландӣ ташкил мекарданд. Вале баъд мустамликадорони ҳолландӣ маҷбур шуданд, ки ба ҳайати вакилони "парламент" намояндагони ашрофи Индонезияро ҳам дохил намо-янд. Генерал-губернатор ваъда дод, ки минбаъд иттиҳодияҳои миллат-гарои Индонезияро таъқиб намекунад.

Ҳолландӣ баъд аз Чанги якуми ҷаҳонӣ ҳам ҳилаю найрангро ба-рои дар Индонезия дароз кардани умри мустамликадорӣ худ давом меоданд. Масалан, дар яке аз моддаҳои Конститутсияи соли 1922 Нидерландия риёкорона «Ҳиндустони Нидерландия (дар санадҳои расмӣ ҳолландӣ Индонезияро ҳамин тавр меномиданд) - «қисми баробарҳуқуқи империя» номида шуда буд, ки ин дурӯғи маҳз аст.

Нерӯҳои озодихоҳи миллии Индонезия. Баъд аз анҷом ёфтани Чанги якуми ҷаҳонӣ дар Индонезия ҳаракати миллию озодихоҳӣ ба марҳалаи нав қадам ниҳод. Бо роҳи зӯрӣ фуру нишондани ин ҳаракат барои му-стамликадорони Ҳолландия оқибатҳои нохуш дошт. Бинобар ин, ба Ҳолландия лозим омад, ки дар ин мустамлика усули идоракунии худро каме тағйир диҳад. Дар натиҷаи ин, дар Индонезия созмонҳои кас-бию сиёсии истиқлолхоҳ таъсис ёфтанд, созмонҳои қаблӣ миллию динӣ фаъолияти худро идома доданд. Соли 1919 аз тарафи коргарон мар-кази муштараки иттифоқҳои касаба ташкил карда шуд, ки асоси онро иттифоқҳои касабаи нақлиётчиён ташкил меоданд.

Фаъолияти иттифоқҳои миллии ҳам рӯ ба густариш ниҳод. Соли 1917 созмони кӯхнатарини маданияту маърифатии мамлакат «Буди Утомо («Мақсади олии»)» бо барномаи сиёсии хос баромад кард. Дар он аз ҷумла гуфта мешуд, ки бояд ҳуқуқи аврупоӣ ва индонезӣ баробар карда шаванд. Ба ташкилҳои созмонҳои калони миллии индонезӣ мусулмон будани аксари аҳоли (дар Индонезия қариб 90 фоизи аҳоли мусулмон буд) мусоидат мекард. Як наъми иттиҳоди нерӯҳои зиддиимпериалистии мардумии динӣ созмони Саракати ислом (Иттифоқи ислом) буд, ки то 2 миллион нафар мусулмонони Индонезияро муттаҳид мекард. Саракати ислом барои бар зидди мустамликадорӣ Ҳолландия муттаҳид кардани халқи Индонезия омили муҳим буд.

Соли 1923 як гурӯҳи калон аз Саракати ислом ҷудо шуда, созмони Саракати ракат (Иттиҳоди халқ)-ро таъсис дод. Ғайр аз ин нерӯҳо дар

Индонезия Ҳизби коммунистӣ ҳам фаъолият мекард. Ин ҳизб низ дар мавқеи истиқлоли Индонезия меистод.

Солҳои 1926 - 1931 дар Индонезия асосан ду ҳизби сиёсӣ фаъолият мекарданд - Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳизби халқӣ. Ҳизби халқӣ соли 1931 ба Ҳизби Индонезия Партиндо табдил дода шуд. Дар аввали ҳамон сол Ҳизби ягонагии халқи Индонезия ҳам таъсис ёфт. Дар солҳои 30-юм яке аз ҳизбҳои калонтарин Ҳизби халқӣ буд. Он зиёда аз 20 ҳазор аъзо дошт. Аз соли 1933 ба ин ҳизб Сукарно аз ҳабс баромада роҳбарӣ мекард.

Шӯриши солҳои 1926-1927. Дар Индонезия баъд аз Чанги якуми ҷаҳонӣ муборизаи миллию озодихоҳӣ оғоз ёфт. Он дар баъзе маҳалҳо ба шӯриши мусаллаҳона мубаддал гардид. Яке аз ин шӯришҳо соли 1926 дар шаҳри Чакартаи Ява ба амал омад. Шӯришгарон неругоҳи телефонию пойтахтро ишғол карданд. Вале кӯшиши ишғоли неругоҳ, роҳи оҳан ва маҳбас натиҷаи дилхоҳ наод. Дар Бантам, ки дар ғарбтари Ява воқеъ гардидааст, ҷанги ҳақиқии ҷирикӣ ба амал омад. Шӯриш ноҳияҳои атрофи шаҳри Бандунг ва Яваи марказиро ҳам фаро гирифт. Мустамликадорон ин шӯришро бераҳмона саркӯб карда, баъд артишро аз Чакарта ба навоҳии дигари шӯришбардошта бурданд. Дар ҷазираи Суматра ҳам шӯриш сар зад. Сипоҳи мустамликавии Ҳолландия ин шӯришро ҳам фуру нишонд. Мустамликадорон зиёда аз 20 нафар шӯришгаронро қатл карданд, қариб 4500 нафарро ба ҳабс гирифтанд, 3 ҳазор нафари дигарро ба болооби дарёи Дигул, ки дар Мрианаи Ғарбӣ воқеъ аст, ба таъбидаи якумра ҳукм карданд. Баъзе роҳбарони шӯриш маҷбур шуданд, ки ба хорича фирор намоянд.

Шӯришҳои солҳои 1926-1927 нишон доданд, ки ҳолландихоро низ ба воҳима овардан мумкин аст ва дар Индонезия низоми мустамликавӣ абадӣ нест. Худи мустамликадорон ҳам хуб мефаҳмиданд, ки дар Индонезия мавқеи мустаҳкам надоранд. Аз ҳамин сабаб ба халқи маҳаллӣ гузаптҳои нав карданд.

Оқибатҳои бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ дар Индонезия. Бухрони иқтисодӣ дар Индонезия аз соли 1929 то солҳои 1936-1937 давом карда, ба халқи ин мустамликаи Ҳолландия зарари зиёд овард. Соҳаи кишоварзии Индонезия муддати дуру дароз дар ҳолати бухрон қарор дошт. Нархҳои ҷаҳонӣ ба каучук, дорувор, қалъагӣ, нафт ва қанд пойин рафта, боиси кам шудани истеҳсоли онҳо гардид. Арзиши нафт 50 фоиз пойин рафта, қарзи хоричӣ афзуд.

Буржуазияи Нидерландия кӯшиш мекард, ки аз бухрони иқтисодӣ тавассuti меҳнаткашони мустамликаҳо халос шавад. Ин аст, ки дар солҳои бухрон дар ҳолати 2 баробар камшавии хароҷоти иҷтимоӣ андозҳо то 70 – 80 фоиз зиёд шуданд. Оилаҳои буданд, ки аз гуруснагӣ дар ҳолати марговар қарор доштанд. Ба ҳар сари узви чунин оилаҳо рӯзе ҳамагӣ 2 сент рост меомад. Музди меҳнати коргарон 25 - 30 фоиз ва маоши хизматчиён ду баробар кам шуд. Шумораи бекорон танҳо дар корхонаҳои истеҳсоли қанд ба 100 ҳазор нафар расид.

Индонезия дар арафаи Чанги дуюми чахонӣ. Солҳои 1935 - 1939 дар иқтисоди Индонезия баъзе тағйироти мусбат ба амал омаданд. Қисми асосии маблағгузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва саноати коркарди аввалия равона карда шуд, нархи молҳои стратегӣ боло рафт. Соли 1939 ҳиссаи Индонезия дар истеҳсоли чахонии каучук 37 фоиз, қальбагӣ 17 фоиз, нафт наздики 3 фоизро таъкил мекард. Қариб 80 фоизи каучуки Индонезия ба ИМА ва Англия содир карда мешуд. Дар тичорат бо Индонезия мақоми Чопон афзуд. Аз ҳамин сабаб ҳукуматдорони ҳолландӣ барои содироти маҳсулот аз Индонезия ба Чопон монеаҳо эҷод мекарданд.

Дар ҳолати наздикшавии чанги нави чахонӣ маъмурияти мустамликавӣ зӯрвариро бар зидди ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Индонезия пурзӯр мекард. Генерал-губернатор Де Ёнг, ки дастнишондаи инҳисори нафти англисию ҳолландии «Шелл» буд, эълон дошт: «Ҳолландиҳо 300 сол боз Ҳиндустони Нидерландияро тавассути шамшеру калтак идора мекунанд ва мо дар ин ҷо боз сесад соли дигар ҳукмронӣ хоҳем кард!»

Дар чунин шароит нуруҳои сиёсии Индонезия сафҳои худро мустаҳкам мекарданд. Соли 1935 созмонҳои ислохотхоҳ дар Ҳизби Индонезияи бузург (Паруандра) муттаҳид шуданд. Вале аъзои ин ҳизб он қадар зиёд набуданд. Соли 1937 Ҳизби Гериндо, яъне Ҳаракати халқи Индонезия таъсис ёфт. Ин ҳизб дар 73 бахши худ зиёда аз 10 ҳазор нафар аъзоро муттаҳид мекард. Вале аҳзоби хурд ҳар қадом дар алоҳидагӣ ба мақсади сиёсии умумимиллӣ расида наметавонишанд.

Бо ҳамин сабаб моҳи майи соли 1939 онҳо Иттиҳодияи сиёсии Индонезия (ИСИ)-ро таъсис доданд. Ин созмон дар амал федератсияи ҳамаи ҳизбҳои асосии Индонезия буд. Ба он аз ҷумла Гериндо, Саракати ислом ва Периндра ҳам дохил буданд.

Иттиҳоди сиёсии Индонезия ба маъмурияти мустамликавии Ҳолландия пешниҳод кард, ки дар Индонезия ислохоти демократӣ гузаронда шавад. Дар ин сурат тайёр аст, ки бо ҳукуматдорони ҳолландӣ чидду ҷаҳди худро алайҳи хатари таҷовузи зидди Индонезия, ки аз тарафи Чопон ба миён омадааст, равона кунад. Вале мустамликадорони Ҳолландия ин пешниҳоди Иттиҳоди Сиёсии Индонезияро қабул накарданд. Баръакс, ба таъқиби ин созмон даст заданд.

Савол ва супориш

1. Индонезия ба давраи муосири таърихи худ дар қадом ҳолати сиёсӣ иқтисодӣ ворид шуд? 2. Чаро мардуми галачазираи Индонезия шӯриш мебардоштанд? 3. Сиёсати мустамликадорони Ҳолландияро дар Индонезия бо далелҳо шарҳ диҳед. 4. Дар Конститутсияи Нидерландияи соли 1922 мақоми Индонезия чӣ гуна муқаррар карда шуда буд? 5. Дар солҳои 1926 - 1927 дар қадом навоҳии Индонезия шӯришҳо ба амал омаданд? 6. Оё дар бораи созмонҳои сиёсии Индонезия иттилоъ доред? 7. Мустамликадорони ҳолландӣ барои пешгирии кардани густариши минбаъдаи ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Индонезия чӣ чораҳо андешиданд? 8. Дар бораи ҳолати ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодии Индонезияи арафаи Чанги дуюми чахонӣ маълумот диҳед.

§ 19. МУБОРИЗАИ МИЛЛИЮ ОЗОДИХОҶОНаИ ХАЛҚҲОИ ҲИНДУСТОН БАҲРИ РАҲОЙ АЗ ЮҒИ МУСТАМЛИКАВИИ БРИТАНИЯ

Расми 73. Харитаи Ҳиндустон

Ҳиндустон дар оғози давраи муосир. Чанги якуми ҷаҳон зиддиятҳои байни Англия ва мустамликаҳои он - Ҳиндустонро боз ҳам тезтундтар кард. Дар ин давра соҳибони корхонаҳои саноати Ҳиндустон сарватмандтар шуданд, алалхусус соҳибони он корхонаҳо, ки ба истеҳсоли молҳои бофандагӣ машғул буданд. Бо сабаби афзудани супоришҳои ҳарбӣ дар Англия талабот ба ин маҳсулот афзуд ва заводи маъдани Тата васеъ карда шуд. Сармоядорони ҳиндӣ кӯшиш мекарданд, ки бештар ба истеҳсолот маблағгузорӣ кунанд. Дар баробари ин, соҳибкорони ҳиндӣ дар масъалаи ба Ҳиндустон ворид сохтани таҷҳизоти саноатӣ ба Англия вобаста буданд. Ин омилҳои сиёсати империализми англис рафти тараққиёти саноати Ҳиндустонро боздошта, имконоти соҳибкорони онро маҳдуд кард. Дар натиҷаи ин дар соҳаи иқтисодӣ байни буржуазияи миллии ҳиндӣ ва империализми англис зиддиятҳо меафзуданд.

Дар масъалаи сиёсӣ низ чунин буд. Буржуазияи ҳиндӣ барои дар идоракунии Ҳиндустон васеъ ширкат варзидан ҷидду ҷаҳди ҳарбии Англияро дастгирӣ мекард. Маҳз барои ҳамин Конгресси миллии Ҳиндустон қавонони ҳиндиро ба артиши Англия таълиф мекард ва дар ғуруши вомбаргҳои ҳарбӣ низ ширкат меварзид. Вале умеди буржуазияи Ҳиндустон ҷомаи амал напӯшид. Халқҳои Ҳиндустон мисли пештара аз ҳуқуқи сиёсӣ бархурдор набуданд. Дар солҳои минбаъда ин ду зиддият - зиддиятҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ манбаи асосии муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон шуд.

Болоравии ҳаракати зиддиимпериалистӣ. Дар шароити Чанги якуми

чаҳонӣ дар Ҳиндустон мавқеи мустамликадории Англия як қадар заиф шуд. Аз ҳамин сабаб Англия меҳост, ки ин «камбудӣ»-ро баргараф кунад. Гайр аз ин, баъди анҷоми Ҷанги якуми чаҳонӣ дар Ҳиндустон ҳаракати миллию озодихоҳӣ вусъат ёфт. Ана ҳамин ду сабаби асосӣ империализми англисро водор намуд, ки мақоми мустамликавии Ҳиндустонро барои худ қонунӣ гардонад. Ин корро танҳо тавассути қонун амалӣ кардан мумкин буд. Ислохотҳои пешниҳодкардаи Монтегю-Чемсфорд ва Роулетта бо ҳамин сабаб ба миён омаданд. Ислохоти аввал барои мустаҳкамкунии ҳолати мустамликавии Ҳиндустон ва ислохоти дуюм бар зидди иштирокчиёни муборизаи миллию озодихоҳии ин мустамлика нигаронида шуда буд. Мувофиқи қонуни дуюм, пулис ва маъмурияти мустамликавӣ ваколатҳои фавқулодда гирифтанд. Онҳо метавонистанд ҳар касеро, ки барои ҳукумат шубҳанок намояд, ҳабс карда, ба суд кашанд. Ин кирдори маъмурияти мустамликавӣ дар сар то сари мамлакат эътирози мардумро ба вучуд овард.

Оғози болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Ҳиндустон дар шароити нав сурат мегирифт. Бинобар ин, Конгресси миллии Ҳиндустон ба ҳулоса омад, ки империализми англис танҳо тавассути ҳаракати оммавӣ ба гузафт розӣ мешавад. Ба ҳамин хотир КМҲ ба густариш додани муборизаи оммавӣ шурӯъ кард. Яке аз шаклҳои муборизаи оммавӣ ин ҳизб муқобилат бидуни зӯрварӣ «Сатиаграҳа» («Истодагарӣ дар ҳақиқат») буд.

Фаъолияти инқилобии Маҳатма Карамчанд Ганди. Муқобилат бидуни зӯрвариро Маҳатма Ганди ханӯз аз соли 1916 таблиғ мекард. Маҳатма Ганди дар мамлакат роҳбари Конгресси миллии Ҳиндустон эътироф шуд ва таълимоти ӯ дар бораи роҳҳои муборизаи озодихоҳии Ҳиндустон ғояи расмӣ ин ҳизб гардид. Шурӯъ аз соли 1918 Конгресси миллии Ҳиндустон ба ҳизби оммавӣ зиддиимпериалистӣ мубаддал гардид. Маҳатма Ганди ҳамчун сарвари Конгресс намоишҳои оммавӣ мардуми Ҳиндустонро ташкил мекард. Ин тадбир барои ба муборизаи миллию озодихоҳӣ ҳамроҳ шудани табақаҳои васеи аҳолии мамлакат мусоидат менамуд.

Ақидаҳои Маҳатма Ганди барои ҳамаи табақаҳои ватанпарвари Ҳиндустон наздик ва фаҳмо буданд. Дар ақидаҳои сиёсии Маҳатма Ганди тамаддуни буржуазӣ ва саноати мошинӣ ба зери танқиди саҳт гирифта шудааст. Ӯ ҷонибдори истехсолоти касибӣю ҳунармандӣ буд. Маҳатма Ганди маҳз онҳоро воситаи эҳёи иқтисодии Ҳиндустон медонист.

Маҳатма Ганди дар пеши худ вазифа гузошт, ки ҳамаи синфу табақаҳои ҷомеаи Ҳиндустонро барои мубориза бар зидди империализми Англия муттаҳид созад. Вай муқобили муборизаи синфӣ буда, буржуазияи Ҳиндустонро роҳбари табиӣ ҳаракати зиддиимпериалистӣ меҳисобид.

Бо даъвати Маҳатма Ганди моҳи апрели соли 1919 дар Панҷоб,

Музофотҳои Муттахида, Биҳор, Бангола ва Мадрас бар зидди қонуни Роулетта гирдиҳамоию рохпаймоиҳо доир гардиданд. Дар намоишҳо буржуазияи хурд, коргарон, хизматчиён ва ҷамоаҳои асосии динӣ ширкат меварзиданд. Мусулмонҳо ба ин ҳаракат барои он ҷамъ шуданд, ки империализми Англия мехост Туркияро пора-пора кунад. Султони Туркия сарвар, яъне халифаи динии мусулмонон ҳам буд. Аз ин рӯ, уламои дини мусулмонони Ҳиндустон мусулмонони ҳамаи мамлакатҳоро даъват намуданд, ки ба ҳифзи султони Туркия бархезанд. Ин даъват аз ҷониби оммаи мусулмонҳо ҳамчун як ишора барои иштирок дар намоишҳои зиддиимпериалистӣ қабул гардид. Ғайр аз ин, мусулмонҳои Ҳиндустон ба халқи Афғонистон, ки бар зидди истилогарони Англия мубориза меварданд, хайрхоҳ буданд.

Ба ҳаракати зиддиимпериалистӣ ҳодисаи моҳи апрели соли 1919 дар Амритсари Панҷоб рӯйдодда қувват бахшид. Ҳукуматдорони англис аз он шаҳр ду нафар сарвари ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон - Китчу ва Сатапаларо пеш карданд. Бо нияти эътироз зидди ғайриқонунӣ пеш карда шудани ин ду нафар дар майдони Чалианвала-Бағии ин шаҳр гирдиҳамоии 20-ҳазорнафара ба амал омад. Лашкари англис роҳҳои даромад ба майдонро баста, ба сӯи ҷамъомадагон оташ кушод. Дар натиҷа садҳо нафар одамон ҳалок шуда, ҳазорон нафар захм бардоштанд. Ҷавобан ба ин дар тамоми мамлакат намоишҳои эътирозии мардум ба амал омад. Дар Лоҳур намоиш ба шӯриш табдил ёфт. Воқеаҳои Панҷоб ба тамоми рафти минбаъдаи ҳаракати миллию озодихоҳии Ҳиндустон таъсир расонданд. Дар Бомбай, Аҳмадобод, Калкутта ва шаҳрҳои дигари Ҳиндустон намоишҳои оммавӣ сар шуданд.

Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон. Бо вучуди ин империализми англис аз мақсадҳои сиёҳи худ даст намекашид. Парламенти Англия «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон»-ро тасдиқ намуд. Ин воқеа вазъро дар Ҳиндустон боз ҳам тезу тундтар кард. Мувофиқи ин ислоҳоти конституционӣ Ҳиндустон ҳамчун мустамлика мондан гирифт. Вале бо мақсади дар Ҳиндустон мустаҳкамтар кардани мавқеи худ Англия шумораи интихобкунандагонро ба маҷлиси қонунгузори марказӣ ва музофотҳои он зиёд кард. Ба ҳиндустонӣҳо дар мақомоти ҳокимияти иҷроия мансабҳо ҷудо карда шуданд. «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон» низоми нави интихоботро муқаррар кард. Мувофиқи ин низоми, барои ҳар як ҷамоаи калонтарини динии Ҳиндустон - ҳиндуия ва ислом дар мақомоти қонунгузор теъдоди ҷойҳо муайян карда шуд.

Бо мақсади эътироз бар зидди дар Ҳиндустон гузаронида шудани ислоҳоти конституционӣ тобистони соли 1920 Конгресси миллии Ҳиндустон дар зери роҳбарии Маҳатма Ганди маъракаи итоатнакунии шаҳрвандӣ ташкил намуд, ки шиори он «свараҷа» - «истиклол» буд. Молҳои англисӣ харидорӣ намешуданд. Мардуми ҳинду аз қор дар муассисаҳои англисӣ даст кашиданд. Дар баъзе маҳалҳо қатороҳо аз ҳаракат бозмонданд.

Соли 1922 дар маҳаллаи Чаури-Чаура аҳолии маҳаллӣ аз кирдори мустамликадорон ба қаҳру ғазаб омада, якчанд нафар пулисро катл карданд. Принципи мубориза бидуни зӯрвариро дастури амал қарор дода, Конгресси миллии Ҳиндустон ба қарор омад, ки мардум муқобилатро бар зидди ҳукумати Англия бас карда, аз паси қор раванд, андохоро пардозанд ва ғайра. Бо ҳамин давраи аввали баъдичангии болоравии ҳаракати миллию озодихоии халқҳои Ҳиндустон анҷом пазируфт.

Ҳиндустон дар солҳои 1923-1927. Дар ин солҳо дар Ҳиндустон сармоядорӣ милли густариш ёфт. Шумораи фабрикаҳои, ки ба сармоядорони ҳиндӣ тааллуқ доштанд, афзуд. Вале сармояи инхисорҳои англисӣ ба воситаи бонкҳо ва идораҳои намоёндагии худ ба ворид намудани таҷҳизот, қарз ва воситаҳои дигари муҳими рушди соҳибкорӣ ҳиндӣ назорат мекард. Дар баробари ин, рақобат дар байни сармояи Англия ва Ҳиндустон махсусан дар бозори молҳои бофандагӣ пурзӯр шуд. Барои бо молҳои бофандагии соҳибкорони ҳиндӣ рақобат карда тавоништан нархи аслии молҳои истеҳсолкардари кам кардан лозим буд. Бо ҳамин мақсад соҳибкорони англис қисме аз коргаронро аз қор пеш мекарданд. Ҳукумати Англия барои ширкатҳои англисӣ, ки дар Ҳиндустон молҳои худро мефурӯхтанд ва ё ба Англияю дигар давлатҳо мебароварданд, арзиши 1 рупияи ҳиндиро ба 1 шиллингу 6 пенс баробар кард, яъне нисбат ба пештара қимматтар. Ин имтиёз танҳо ба молҳои ширкатҳои соҳибкорони англис дахл дошт. Аз чунин чораи молиявии ғаразноки ҳукумати Англия соҳибкорони англис фоида меиданду соҳибкорони ҳиндӣ зарар.

Ҳукуматдорони Англия таъқибот бар зидди созмонҳои ҷамъиятии сиёсӣ ва махсусан бар зидди КМҲ-ро давом медоданд. Созмонҳои зиёди маҳаллии Конгресс торумор карда шуданд. Аз қариб миллион нафар аъзои КМҲ ҳамагӣ чандсад ҳазор нафар боқӣ монд. Мустамликадорони Англия барои паст кардани ҳаракати миллию озодихоии халқҳои

Расми 74. Маҳатма Карамчанд Ганди бо оилааш

Ҳиндустон аз омили динӣ устокорона истифода мебуданд. Созмонҳои динию мазҳабии Ҳинду - «Маҳасабҳа» ва Лигаи мусулмониро бо ҳам ҷанг меандохтанд. Соли 1923 дар байни ин ду ҷамоаи динӣ задухӯрд ба амал омад. Лигаи мусулмонӣ маъракаи ба дини мусулмонӣ гардонидани пайравони дини ҳиндуияро оғоз кард. Ҳинду - «Маҳасабҳа» низ мусулмонҳоро ба дини ҳиндуия даъват мекард.

Дар шароити сустшавии муборизаи озодихоӣ дар Кон-

гресси миллии Ҳиндустон дар масъалаи интихоби роҳҳои ин мубориза ягонагӣ набуд. Бинобар ин, КМҲ ба се гурӯҳ тақсим шуд. Гурӯҳи ростгаро, ки онро ҷонибдорони тағйирот меномиданд, талаб мекард, ки аз муборизаи оммавӣ даст кашада, бо роҳи ҳамкориҳои «конститутсионӣ» бо маъмурияти британи ба сӯи «Сварача» ҳаракат карда шавад. Арбоби намоёни ин гурӯҳ Мотилал Неру буд. Гурӯҳи ростгаро Ҳизби Сварачаро таъсис дод, ки баъди чанде он аз Конгресс баромад.

Ба гурӯҳе, ки «муҳолифони дигаргунӣ» ном гирифта буд, Махатма Ганди роҳбарӣ мекард. Ин гурӯҳ ҷонибдори таъя ба омма буд. Ганди бар он ақида буд, ки бояд фаъолияти Конгресси миллии Ҳиндустон ба шароити нави сиёсӣ мутобиқ гардонда шавад. Бинобар ин, ӯ «Барномаи бунёдкорӣ»-ро пешниҳод кард. Нуктаҳои асосии ин барнома чунинанд: таблиғоти бофандагии касбӣ, мубориза бар зидди майпарасти, барҳам додани зуҳуроти тоқатнопазирӣ нисбат ба махавҳо. Чархи ресмонресӣ

Расми 75. Роҳбарони Конгресси миллии Ҳиндустон. Аз чап ба рост: Лаъл Лаҷпал Рой, Бал Гандахар Тилак, Бепин Чандра Пал. Соли 1918

воситаи аз фақирӣ ва гуруснагӣ наҷот додани деҳқонон эълон карда шуд. Ҳамаи конгрессчиён ва ҷонибдорони ҳаракати зиддиимпериалистӣ сару либоси худро танҳо аз газвор дӯхта мепӯшиданд. Соли 1925 дар зери сарпарастии КМҲ, Созмони умумиҳиндии касибони газворбоф таъсис дода шуд. Конгресс инчунин чанд маъракаи ҳифзи ҳуқуқи инсонии махавҳоро доир кард.

Дар конгресс гурӯҳи сеюм - қаноти чапгаро ҳам таъсис ёфт, ки роҳбарони

он Чавохирлол Нехру ва С.Ч.Бос буданд. Гурӯҳи чапгаро аз сиёсати роҳбарони КМҲ норозӣ буда, Сварачачиёро маҳкум мекард. Чапгароён тақозо мекарданд, ки муборизаи оммавии зиддиимпериалистӣ ҷоннок карда шавад. Ин гурӯҳ бештар ба ҳаракати коргарӣ ва кишоварзӣ таъя мекард.

Ҳаракати коммунистӣ ба Ҳиндустон ҳам омад. Дар ин ҷо баъди Чанги якуми ҷаҳонӣ чандин маҳфили коммунистӣ амал мекард. Моҳи декабри соли 1925 дар шаҳри Канпур Конференсияи коммунистони Ҳиндустон баргузор гардид ва Ҳизби коммунистии Ҳиндустон таъсис карда шуд.

Солҳои 1923-1927 ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон давраи бухронро аз сар мегузаронид. Бо вучуди ин, табақаҳои фақирӣ

мамлакат - коргарон ва кишоварзон ба таври муташаққил ҳам набошад, бар зидди мустамликадорони англис мубориза мебурданд.

Ҳиндустон дар солҳои 1928 - 1933. Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 - 1933 ба вазъи иқтисодӣ ва сиёсии Ҳиндустон таъсири калон расонид. Ҳиндустони мустамлика, ки ба бозори умумиҷаҳонии сармоядорӣ ворид шуда буд, ба бухрони иқтисодии хеле саҳт гарифтор шуд. Англия ҳаракат мекард, ки вазнинии бухрони иқтисодиро ба гардани мустамликаҳои худ, аз он ҷумла ба Ҳиндустон бор кунад. Бухрон нархи маҳсулоти кишоварзии Ҳиндустонро хеле паस्त кард, боиси кам шудани киштзори парвариши зироатҳо, афзойиши қарзи кишоварзон ва беамину муфлисшавии минбаъдаи онҳо гардид. Якҷанд музофоти Ҳиндустонро гуруснагии шадид фаро гирифт.

Аз бухрон саноати Ҳиндустон низ зарари калон дид. Муфлисшавии оммавии қосибон ва қиёми сармоядорони хурду миёна сар шуд. Барои аз бухрон раҳо ёфтани сармоядорон шумораи коргарон ва хизматчиёни корхонаҳо яқинро кам мекарданд.

Дар натиҷаи ин ҷора музди меҳнат кам, шиддатнокии меҳнат баланд ва шумораи бекорон зиёд шуд. Пастшавии нархи маҳсулоти кишоварзӣ ва ҷораҳои соҳибкорон ба онҳо имкон доданд, ки аз ҳисоби нисбат ба маҳсулоти кишоварзӣ баландтар будани нархи маҳсулоти саноатӣ сармояи бештар ба даст оварда, барои васеъкунии истеҳсолот ба қор баранд. Ин амал ба марказонида шудани сармоя, ба вучуд омадани корхонаҳои инҳисорӣ мусоидат кард. Инҳисорҳои ҳиндӣ дар ҷараёни ба Ҳиндустон воридшавии сармоя ва ҳамкорӣ бо сармоядорони хориҷӣ ташаққул меёфтанд. Онҳо инчунин бо сармояи тичоратӣ судхӯрӣ, заминдорӣ калон ва ҳокимони маҳаллӣ робита доштанд.

Англия бо роҳи фиребу найранг меҳост, ки ҳуқуқҳои худро дар Ҳиндустон давом бидиҳад. Соли 1928 лорд Саймон ба Ҳиндустон сафар кард. Вай бояд Конститутсияи Ҳиндустонро таҳия мекард. Лекин дар ҳаёти комиссия ягон ҳиндустонӣ набуд. Ҷунин муносибати мустамликадорон мавҷи пурзӯри эътирози мардуми ин мустамликаро ба вучуд овард.

Дар солҳои бухрони иқтисодӣ дар Ҳиндустон ҳаракати коргарӣ авҷ гирифт. Масалан, моҳи апрели соли 1928 дар ш. Бомбай то 150 ҳазор нафар бофандагон қоршиқанӣ карданд. Онҳо баланд кардани музди меҳнат ва аз корхонаҳо пеш нақардани коргаронро талаб менамуданд.

Бо мақсади маҳв кардани ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Ҳиндустон маъмурияти мустамликавӣ солҳои 1929-1939 аз болои 32 нафар арбоби ҳаракати миллию озодихоҳӣ парвандаҳои ҷиной кушода, ба додгоҳ пешниҳод намуд. Муруфияи додгоҳӣ аз рӯи ин парванда қариб ҷор сол давом кард.

Усулҳои муборизаи Конгресси миллии Ҳиндустон созмонҳои пинҳон амалкунандаро қонеъ карда наметавонист. Онҳо роҳҳои дигарро интиҳоб карданд. Масалан, Созмони сотсиалистии Ҷумҳурии Ҳиндустон

террорро воситаи бехтарин мешуморид.

Моҳи апрели соли 1929 як гурӯҳи ин созмони террористӣ бинои марказии Маҷлиси қонунгузorro тарконд. Иштирокчиёни ин тарқиш дастгир ва ҳабс карда шуданд. Дар шаҳру музофотҳои гуногуни Ҳиндустон барои ҳифзи террористони ҳабсшуда гирдиҳамоиву намоишҳо баргузор гардиданд. Додгоҳ ба террористон ҷазои саҳт дод. Роҳбари созмон Бҳабат Сингх қатл карда шуд.

Ҳаракати пинҳонкории террористӣ натиҷаи мусбат надод. Бо ҳамин Созмони сотсиалистии Ҷумҳурии Ҳиндустон мавҷудияташро қатъ кард.

Аз тарафи Конгресси миллии Ҳиндустон интиҳоб карда шудани усулҳои муборизаи миллию озодихоҳӣ дуру дароз давом кард. Ин ҳизб оқибат ба ҳулоса омад, ки ҳамаи неруҳои ватанпарварро муттаҳид кардан лозим аст. Ин буд, ки конференсияи якҷояи ҳизбҳои гуногуни Ҳиндустон дар зери роҳбарии Мотилол Нехру кумитаи муштараке интиҳоб кард. Ин кумита лоиҳаи Конститутсияи Ҳиндустонро таҳия намуд, ки дар он ба Ҳиндустон дода шудани ҳуқуқи доминионро пешбинӣ карда буд. Моҳи декабри соли 1928 лоиҳаи Конститутсияи Ҳиндустон аз тарафи иҷлосияи Конгресси миллий тасдиқ карда шуд. Вале қисмати чапгарои Конгресс муҳолифи ин конститутсия баромада, истиқлоли пурраи Ҳиндустонро тақозо намуд. Соли 1929 дар Лохур иҷлосияи навбатии КМҲ баргузор гардид, ки он дар бораи зарурати то ба даст овардани истиқлоли Ҳиндустон идома додани мубориза қарор қабул кард.

Моҳи марти соли 1930 Маҳатма Ганди ҳамроҳи гурӯҳи начандон калони ҷонибдорони худ аз Аҳмадобод ба деҳаи Дандии воқеъ дар соҳили баҳри Араб рафта, дар он ҷо оби шӯрро бухор карда, намаки хушк ҳосил намуд. Ин иқдоми Маҳатма Ганди чунин маъно дошт, ки аз ҳамон рӯз расман инҳисори Англия дар Ҳиндустон ба намак барҳам дода шуд. Миёнаҳои моҳи апрели ҳамон сол маъракаи расмии итоатнакунии шаҳравандӣ аз нав оғоз ёфт. Мардуми Ҳиндустон аз итоат ба маъмурияти англисӣ даст кашид. Империалистони англис хостанд, ки маъракаи итоатнакунии шаҳравандии мардуми Ҳиндустонро фуру нишонанд. Бо ҳамин мақсад моҳи майи соли 1930 Конгресси миллии Ҳиндустонро ғайриқонунӣ эълон карданд. Маҳатма Ганди, Мотилол Нехру, Ҷавохирлол Нехру, роҳбарони дигари Конгресс ва зиёда аз 60 ҳазор нафар иштирокчиёни ҳаракати миллию озодихоҳӣ ба маҳбас андохта шуданд. Сарфи назар аз ин террор, онҳо ҳаракати итоатнакунии шаҳравандиро манъ карда натавонистанд. Итоатнакунии шаҳравандӣ музофоти Шимолу Ғарбии наздисарҳадӣ ва шаҳри калонтарини он - Пешоварро ҳам фаро гирифт. Дар ин ҷо итоатнакунии шаҳравандӣ ба шӯриш табдил ёфт ва шаҳр ба дасти шӯришчиён гузашт. Мустамликадорон танҳо баъди ду ҳафта тавонистанд, ки ҳокимияти худро дар ин шаҳр аз нав барқарор кунанд.

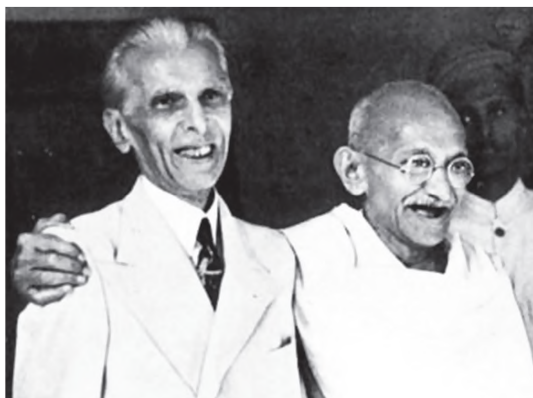
Вазъ дар бисёр шаҳру музофотҳои Ҳиндустон ором набуд. Аз ҳамин сабаб тобистони соли 1930 ҳукуматдорони мустамликавӣ дар шаҳрҳои

Пешовар, Шолапур, Читтагонг, Бомбай, Калкутта, Мадрас ва баъзе шаҳрҳои дигари Ҳиндустон вазъи фавқулода эълон карданд.

Тобистони соли 1931 дар шаҳри Лондон бо иштироки намояндагони хизбу чамоаҳо ва сарварони музофотҳои Ҳиндустон конференсияи «Мизи мудаввар» баргузор гардид. Дар конференсия намояндаи Конгресси миллӣ Маҳатма Ганди иштирок дошт. Империалистони англис дар ин конгресс кӯшиш намуданд, ки иттифоқи худро бо сарварони музофотҳои Ҳиндустон мустаҳкам карда, дар байни аҳзоби динии хиндуия ва ислом тухми низоъ коранд. Кӯшиши Маҳатма Ганди барои ба сари мақсади ягона овардани ҳамаи намояндагони Ҳиндустон натиҷаи мусбат надод. Ӯ конференсияро тарк карда, ба Ҳиндустон омад ва бо қарори Кумитаи корғарии Конгресси миллӣ маъракаи нави итоатнакунии шаҳрвандиро доир кард. Мустамликачиён Маҳатма Ганди ва ҳамаи иштирокчиёни иҷлосияи навбатии Конгрессро ба ҳабс гирифтанд. Дар ҳабс Маҳатма Ганди ҳамчун эътироз ба қарори ҳукумати мустамликавӣ дар бораи ба чамоаи алоҳида ҷудо кардани маҳавҳо гуруснагӣ эълон кард. Ҳарчанд ин гуруснанишинии Маҳатма Ганди дар як қатор шаҳру музофотҳо ошӯбҳои алоҳидаро ба вучуд овард, вале аз соли 1931 ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Ҳиндустон рӯ ба таназзул ниҳод.

Ҳиндустон дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Сарфи назар аз ақиқомонӣ, Ҳиндустон яке аз мустамликаҳои аз ҷиҳати саноат тараққиқардатарини Англия ба ҳисоб мерафт. Дар солҳои пеш аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ шумораи корхонаҳои бофандагӣ ва истеҳсоли маъдан зиёд шуд. Иттиҳодияҳои инҳисории қаблан бавучудодада мустаҳкамтар шуда, инҳисорҳои нав тавлид ёфтанд.

Болоравии сармоядорӣ миллӣ дар байни буржуазияи Ҳиндустон ва сармоядорони хориҷӣ барои ба даст овардани бозори дохилӣ рақобати тезутунде ба вучуд овард.

Расми 76. Муҳаммадали Чиноҳ ва Маҳатма Ганди

Барои дар ин мубориза мустаҳкам кардани мавқеи инҳисорҳои англисӣ, соли 1936, ҳукуматдорони мустамликавӣ қонун дар бораи идораҳои намояндагиро тасдиқ намуданд. Ин қонун имкон меод, ки аз ҳисоби кам кардани даромади соҳибкорони хиндӣ даромади инҳисорҳои англисӣ зиёд карда шавад. Бо мақсади назорат ба сармояи Ҳиндустон англисҳо дар ин ҷо Бонки захираи

Ҳиндустонро таъсис доданд. Бонки мазкур сармояи Ҳиндустонро истифода бурда, ба саноати он қарз наметод. Ин кирдори Бонки захираи Ҳиндустон ба таври сунъӣ рушди саноати Ҳиндустонро бозмедошт.

Сарфи назар аз ин монеаҳо, сармоядорони Ҳиндӣ тавонистанд, ки мавқеи сармояи хориҷиро дар Ҳиндустон як дараҷа суғат гардонанд. Ба саноат воридшавии сармояи хориҷӣ оғоз ёфт. Ин иқдоми мусбат дар навбати аввал дар саноати коркарди чӯд дида мешуд. Соли 1938 чандин қонҳои маъдан ва ангишт аз дасти англисҳо ба соҳибқорони Ҳиндӣ гузаштанд. Сарфи назар аз пирӯзиҳои сармоядорони Ҳиндӣ, мақоми роҳбарӣ дар иқтисоди Ҳиндустон ҳанӯз ҳам дар дасти инҳисорҳои англисӣ буд.

Мустамликадорони Англия ба ҳаракати миллию озодихоии Ҳиндустон зарба зада, баъд зӯрवारиро бар зидди истиқлолхоҳони ин мустамлика пурзӯр намуданд. Созмонҳои демократӣ ва миллиро манъ ва арбобони зиёди муборизаи миллию озодихоии Ҳиндустонро ҳабс карданд.

Ин вақт дар байни нерӯҳои миллии Ҳиндустон ягонагӣ набуд. Ҳар кадом манфиатҳои миллат ва ё динро ҳимоя мекард. Масалан, Лигаи мусулмонон, ки роҳбараш Муҳаммад Алӣ Ҷиноҳ буд, барои ташкил кардани давлати Покистон мубориза мебуд.

Соли 1935 ҳукуматдорони Англия «Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон»-ро қабул карданд. Ин қонун дар ҳолати мустамликавӣ мондани Ҳиндустонро қонунӣ гардонд. Ду иҷтисоии дар соли 1936 баргузоргардидаи Конгресси миллии Ҳиндустон ҳамчун вазифаҳои асосӣ мубориза бар зидди «конститутсияи гуломона» ва тақозо роҷеъ ба интиҳоб кардани Маҷлиси муассисони Ҳиндустонро дар асоси интиҳоботи

Расми 77. Муҳаммадали Ҷиноҳ

Расми 78. Муҳаммад Иқбол

умумӣ ба миён гузоштанд.

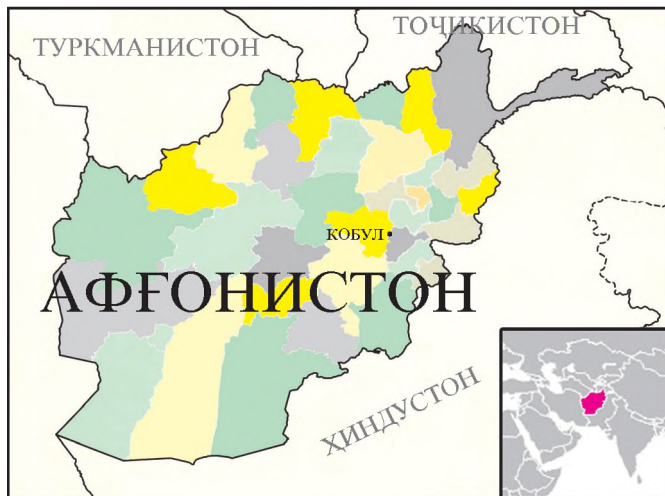
Ҳамин тариқ, дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон вусъат пайдо кард. Ин ҳолат барои дар Ҳиндустон тавлид ёфтани ҷабҳаи муштаракӣ зиддиимпериалистӣ шароити зарурӣ фароҳам меовард.

Мутафаккири бузурги Ҳиндустон Муҳаммад Иқбол дар ташаккули бедории миллии халқҳои Ҳиндустон мақоми хосса дошт. Ӯ мардуми Ҳиндустон ва тамоми Шарқро даъват мекард, ки аз хоби гарон бар хезанд ва истиқлоли давлатӣ ба даст оранд.

Савол ва супориш

1. Оғози давраи муосири Ҳиндустонро чӣ гуна дарёфед? 2. Дар бораи ислоҳоти Монтего - Чемфорд ва Роуллетта чӣ медонед? 3. Оё қонунҳои оид ба Ҳиндустон қабулкардаи Англия вазъи ҷамъиятию сиёсии Ҳиндустонро муътадил гардонданд? 4. Дар бораи фаъолияти инқилобии Маҳатма Ганди мухтасар маълумот диҳед. 5. Соли 1919 дар Амритсар чӣ воқеа рӯй дод? 6. Маъракаи «итоатнақунии шаҳравандӣ» ва «хунсои молҳои англисӣ»-ро шарҳ диҳед. 7. Ҳукуматдорони мустамликавӣ бар зидди созмонҳои ҷамъиятию сиёсии Ҳиндустон чӣ тавр мубориза мебарданд? 8. Дар байни созмонҳои ду дини асосии Ҳиндустон - «Маҳасабҳа» ва Лигаи мусулмонон кай бархӯрд ба амал омад? 9. Ҳиндустон дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар қадом ҳолат қарор дошт?

§ 21. ҶАНГИ СЕЮМИ АНГЛИЯЮ АҶҶОНИСТОН ВА ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТИИ ҚИШВАР

Расми 79. Харитаи Афғонистон

Соҳибистиқлол гардидани Афғонистон. Дар Афғонистон ҳаракати миллию озодихоҳӣ бар зидди Англия нигаронида шуда буд. Дар ин мубориза неруҳои гуногуни ватанпарвар ширкат варзиданд. Лекин неруи

Расми 80. Шоҳи Афғонистон - Ҳабибуллоҳон

аз ҳама суботқору дорои ақидаҳои пешқадам Ҷавонафғонҳо буданд. Иштирокчиёни ин ҳаракат баҳри истиқлоли Афғонистон ва амалӣ кардани ислоҳоти идораи давлатӣ, иқтисод ва маданият мубориза мебуданд. Ҷавонафғонҳо чандон зиёд набуданд. Бо вучуди ин, барномаи фаъолияти онҳо ба аксари ҷомеаи Афғонистон наздик ва фаҳмо буд.

Роҳбарони Афғонистон барои вусъат ёфтани муборизаи миллию озодихоҳӣ ба ҳаракати Ҷавонафғонҳо ва неруҳои дигари мамлакат имкон наредоданд. Режими Ҳабибуллоҳон бо ҳукуматдорони Англия созиш мекард.

Сиёсати Ҳабибуллоҳон, ки ба барҳам додани ҳолати ниммустамликавии Афғонистон зид буд ва имкон меод, ки мавқеи сармояи Англия дар иқтисоди Афғонистон мустақкам шавад, норизоии ҳаракати Ҷавонафғонҳо ба вучуд меовард. Ба ин кирдори ҳукумат на танҳо Ҷавонафғонҳо, балки арбобони бонуфузи ҷамъият - Пирафғонҳо низ муҳолиф буданд. Ин неру дар зерии шиори «ҳифзи исломи азали», дар Афғонистон маҳдуд кардани нуфузи хориҷиёро тақозо мекард.

Дар солҳои 1919-1929 вазъи тичорати хориҷии Афғонистон вазнин гардид ва аз ҳама сабаб даромади гумрукӣ кам шуд. Барои ҷуброни он ҳукумати амир Ҳабибуллоҳон дар мамлакат андозҳои нав ҷорӣ намуд. Ин иқдом вазъи бе ин ҳам вазнини мардумро боз ҳам вазнинтар кард. Бо сабаби камшавии маош дар артиш боз норизоии хизматчиёни ҳарбӣ меафзуд.

Моҳи феввали соли 1919 Ҳабибуллоҳон дар натиҷаи табаддули давлатӣ кушта шуд. Баъд аз чанд рӯзи мубориза ба тахт яке аз писарони Ҳабибуллоҳон - Амонуллоҳон нишаст. Амири нав бо Ҷавонафғонҳо алоқаи зич дошт. аз ин рӯ, аҳолии Кобул ва артиш ба Амонуллоҳон изҳор доштанд, ки ўро дастгирӣ мекунанд. Амонуллоҳон ва ҷонибдорони ў ваъда доданд, ки ба истиқлоли Афғонистон муваффақ шуда, дар мамлакат ислоҳот мегузаронанд.

28 феввали соли 1919 Амонуллоҳон истиқлоли Афғонистонро эълон кард.

Расми 81. Шоҳи Афғонистон Амонуллоҳон

Ин хабар дар мамлакат бо хушию хурсандӣ истиқбол карда шуд. Амонуллохон ҳамчун чораҳои таъхирнопазир маоши аскару афсаронро зиёд кард ва гумруки дохилиро барҳам дод.

То аввали моҳи марти соли 1919 ҳокимияти Амонуллохон дар тамоми мамлакат қорӣ карда шуд.

3 марти соли 1919 ҳукумати Афғонистон ба ҳукуматдорони Британияи Кабири дар Ҳиндустон буда дар бораи аз нав баррасӣ кардани муносибатҳои тарафҳо - байни Англияю Афғонистон, дар асоси баробарҳуқуқӣ муроҷиат кард. Вале дар ҷавоби баъд аз якуним моҳ ба Кобул расида аз Амонуллохон талаб карда мешуд, ки шартҳои созишномаи асоратовари қаблӣ риоя карда шаванд. Маълум буд, ки ғосибони Англия нияти ба Афғонистон ташкил кардани таҷовузро доранд.

Дар мустақкам кардани мавқеи байналмилалӣ Афғонистон ва пешгирӣ намудани таҷовузи Англия ҳукумати Амонуллохон ба ҚШСФР (Ҷумҳурии Шӯравии Федеративии Сотсиалистии Русия) умед мебаст. Русияи Шӯравӣ истиқлоли Афғонистонро ба расмият шинохт. Дар байни Афғонистон ва ҚШСФР муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардида, дар ин бора созишнома ҳам ба имзо расид. Русияи Шӯравӣ ваъда дод, ки дар мубориза бар зидди империализм ба Афғонистон ёрӣ хоҳад расонд.

Ҷанги сеюми Англия бар зидди Афғонистон. Моҳи майи соли 1919 Англия зидди Афғонистон ҷанги сеюми истилогарона оғоз намуд. Артиши хуб мусаллаҳ ва аз ҷиҳати шумора чандин баробар зиёди Англия аз самти Хайбар ба қаламрави Афғонистон зада даромад ва ният дошт, ки Кобулро ишғол кунад. Артиши Афғонистон, ки дар сарҳадҳои ҷанубӣ ва ҷанубу шарқӣ мустақар буд, аз ҳисоби қабिलाҳои маҳаллӣ пурра гардида, ба таҷовузқорон муқобилати шадид нишон медод. Неруҳои ҳарбии Русияи Шӯравии дар Осиеи Марказӣ буда бар зидди сипоҳиёни англис ба ҳуҷум гузаштанд. Миёнаҳои моҳи майи соли 1919 қабिलाҳои папшту бар зидди англисҳо шӯриш бардоштанд. Ин вақт дар Ҳиндустон ҳаракати миллию озодихоҳии зидди Британияи Кабир боз ҳам вусъат ёфта, аҳволи англисҳоро дар Афғонистон вазнин кард.

Ҳамаи ин Англияро маҷбур сохт, ки баъди як моҳи оғозёбии ҷанг, 3 июни соли 1919 бо афғонҳо дар бораи сулҳ гуфтушунидро сар кунад. Созишномаи пешакии сулҳи байни Афғонистон ва Англия 8 августи ҳамон сол дар шаҳри Равалпиндии Ҳиндустон ба имзо расид. Мувофиқи ин созишнома, Англия истиқлоли давлатии Афғонистонро эътироф кард. Истиқлоли Афғонистонро чандин давлати дигари ҷаҳон, аз он ҷумла Эрон, Туркия ва ҚШСФР низ эътироф намуданд ва дар байни онҳо муносибатҳои дипломатӣ барқарор гардид. Созишномаи ниҳонии сулҳи Англия ва Афғонистон моҳи ноябри соли 1921 баста шуд.

Вазъи дохилии ҳукумати Ҷавонафғонҳо. Дар шароити истиқлоли давлатӣ солҳои 20-ум дар Афғонистон ислохоти муҳим доир гардид. Мақсад аз ислохот рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва идораи самараноки дав-

лати Афғонистонро таъмин намудан буд. Зимни ислохот дастгоҳи идораи марказӣ ва маҳаллӣ мустаҳкам қарда шуд. Соли 1923 Конституцияи якуми Афғонистон эълон гардид, ки дар он дахлнопазирии моликият ва манзил, дар назди қонун баробар будани шахрвандон ва ҳуқуқҳои дигари шахрвандӣ инъикос ёфта буданд. Ҳукумат ҳокимияти хонҳои қабилаҳоро маҳдуд ва ҳуқуқи онҳоро дар ҷамъовариҳои андозии давлатӣ бекор кард. Ҳуқуқи рӯҳониёнро дар масъалаи идораи додгоҳ ва маориф маҳдуд ва шумораи муассисаҳои таълимии дунявиро зиёд намуд.

Қонун дар бораи саноат, ки соли 1921 қабул қарда шуд, ба соҳибкорони миллӣ имтиёзҳои калон дод. Ҳукумат дар қори созмон додани ширкатҳои саҳомӣ мусоидат кард. Соли 1923 Қонун дар бораи замин интишор гардид. Ин қонун заминро ҳамчун моликияти хусусӣ ба соҳибони он дод. Соҳибони заминро ғайр аз андозии замин аз уҳдадорӣҳои дигар озод кард. Андозии молӣ (натуралӣ)-ро бо андозии пулӣ иваз намуд.

Солҳои 1927 - 1928 Амонуллоҳон ба хориҷа сафари дуру дароз кард. Дар рафти ин сафар ӯ дар Ҳиндустон, Миср, Туркия, Эрон, ИЧШС ва баъзе давлатҳои дигар хуб таҷрибаи давлатдорӣ омӯхт. Баъди бозгашт кӯшиш кард, ки дар мамлакат фаъолияти ислохотпешагии худро вусъат диҳад.

Сабабҳои сар задани инқилоби мардумӣ дар Афғонистон. Амонуллоҳон дар Афғонистон ислохотро татбиқ намуд, ки на ба ҳамаи табақаҳои аҳолии мамлакат маъқул буд. Аз он, махсусан, мардуми одӣ ягон бехбудии зиндагиро эҳсос накард. Иддае аз арбобони сиёсӣ ва ислomӣ низ аз ислохоти Амонуллоҳон норозӣ буданд.

Моҳи августи соли 1928 гурӯҳи калони рӯҳониёни баландмартабаи Кобул, ки дар байни онҳо Қозӣ Абдурахмони Пағмонӣ, Қозӣ Фазлулҳақхон ва Абдулқодирӣ Пағмонӣ ҳам буданд, ҷамъ 400 нафар зери роҳбарии М. Сиддиқхони Мучаддадӣ ба муқобили Амонуллоҳон исён бардоштанд. Онҳо Амонуллоҳонро кофир ва бедин эълон доштанд. Баъд ба Пактиё рафта, он ҷо дар байни халқи одӣ муҳтавои ин қарори худро ташвиқу тарғиб намуданд. Онҳо мехостанд, ки мардуми Пактиё пешниҳодотро барои гирифтани пешии роҳи харобгардӣ Афғонистон ба подшоҳ бифиристанд. Вале қабिलाҳои ҷанубӣ бо ин исёнгарон ҳамроҳ нашуданд. Пас онҳо ба сипоҳиёни дар Гардез буда муроҷиат қарданд. Фармондеҳони ин артиш пешниҳодро қабул накарданд ва онҳоро дастгир намуда, ба ҳукумат супурданд. Амонуллоҳон исёнгаронро қатл кард. Танҳо М. Мучаддадиро ба хоҷагии хизматҳои падараш - Шамсулмашоих Мучаддадӣ, ки гозӣ ва муҷоҳиди зидди англисҳо буд, раҳм қарда, ба ҳабси яқумра маҳкум намуд.

Гурӯҳи дигар бо сардорӣи генерал М. Нодирхон барои ишғоли тоҷу тахти Афғонистон бар зидди Амонуллоҳон мубориза мебард. Барои расидан ба мақсади худ тирамоҳи соли 1928 дар байни мардуми қабिलाҳои Шарқӣ ҳар гуна варақаю расмҳои Амонуллоҳон ва хонаво-

даи ўро беобрўйкунанда паҳн мекарданд. Ин муҳолифон, аз ҷумла исбот кардани мешуданд, ки малика Сурайё асилзода ва афгон нест. Бо далелҳои зиёди худ Амонуллохонро ба ғарбпарастии дар байни мардуми Афғонистон ва хусусан дар байни духтарону занони афгон паҳн кардани бадахлоқию бешармӣ муттаҳам мекарданд.

Яке аз сабабҳои дигар, ин шӯриши қабилаҳои шинворӣ буд, ҳарчанд он сабаби асосии ин ҳаракат шуда наметавонист.

То соли 1928 бо қарори ҳукумат қабилаҳои шарқии Афғонистон аз пардохти ҳама гуна андоз ва боч ба муҳлати 4 сол озод карда шуда буданд. Тирамоҳи ҳамон сол ҳукумат қарор баровард, ки қабилаҳои Шарқӣ ҳамаи андозҳои 4 соли қаблан напардохтаи худро пардозанд.

Ин иқдоми ҳукумат каҳру газаби қабилаҳои шинвориро ба вучуд овард. Моҳи декабри соли 1928 ошӯбҳо на танҳо қабилаҳои мазкур, балки тамоми қабилаҳои шарқиро фаро гирифтанд. Дар ин замина ҳатто дар байни қабилаҳои санғухелӣ ва шинворихо задухӯрд ҳам ба амал омад. Шинворихоро аксари қабилаҳои ин минтақа дастгирӣ карданд. Дастаҳои низомии шинворихо аз ҳисоби қабилаҳои дигари ин ҷой ба тезӣ меафзуданд. Шӯришгарон чандин маҳалро ишғол карданд. Дар Дакка ба аскарони ҳукумати шикаст дода, шаҳри Чалолобро муҳосира намуданд.

Оғози инқилоби мардумӣ дар Афғонистон. Тавре ки дар болотар гуфта шуд, ҳукумат Аҳмад Алихонро ба Кӯҳистон ва Кӯҳдоман барои ҷамъоварии аскар фиристод. Ў дар Ҷабал-ус-Сироч чиргаи мардуми вилоятҳои шимолро доир намуд. Дар ин чирга намояндагони мардуми Кӯҳдоман, Кӯҳистон, Соланг ва вилоятҳои дигар аз сиёсати иҷтимоии ҳукумат норизоӣ баён намуданд. Сарфи назар аз ин норизоӣ, шимолиҳо иброз доштанд, ки тайёранд 6 ҳазор аскар ҷамъ карда, ба ихтиёри ҳукумати Амонуллохон бидиҳанд. Дар ин чирга масъалаи «Бачаи Саққо» (ҳукумати Амонуллохон ва душманонаш ин таҳаллуси таҳқиромезро ба шаҳси шуҷоу некӯкор Ҷабибуллоҳи Калақонии Кӯҳдоманӣ дода буданд) ҳам ба миён омад. Аҳмад Алихон аз байн бурдани ўро тақозо намуд. Чанд нафар пешниҳод карданд, ки минбаъд Ҷабибуллохон тавба кунад ва ба касе қордор нашавад. Вале аксари мутлақи иштирокдорони чирга аз «Бачаи Саққо» пуштибонӣ карданд. Илова бар ин, чирга талаб кард, ки ҳар касе бо гуноҳи ҳамқорӣ бо «Бачаи Саққо» дастгир ва ба ҳабс гирифта шудааст, бояд бе таъхир озод карда шавад. Ҳукуматдорон ночор бо Ҷабибуллохон тавассути Қуръон аҳду паймон карданд. Мувофиқи ин аҳду паймон Ҷабибуллохон мебоист ба дастаи аскарон сарварӣ карда, дар сарқуб кардани қабилаҳои Шарқӣ ширкат меварзид. Ҳамин тариқ, ба Ҷабибуллоҳони Калақонӣ рутбаи афсари бригад, 3 ҳазор рупия маоши ҳармоҳа, 81 туфанг ва 200 ҳазор дона тир доданд.

Вале баъди як рӯз аз тарафи ҳукумат аҳдшиканӣ рух дод ва 12 декабри соли 1928 дастаи мусаллаҳи Ҷабибуллоҳони Калақонӣ ба қалъаи 108

*Расми 82. Ҳабибуллохони
Калаконӣ (Бачаи Саққо)*

Саройи Хоча ҳамла карда, кӯрхонаи пур аз силоҳро ба даст даровард. Баъди хуб мусаллаҳ шудан дастаи Ҳабибуллохони Калаконӣ ду тақсим шуд. Яке бо роҳбарии Саид Ҳусейнхон ба тарафи Чоряккор ва дастаи дигар дар зери роҳбарии худӣ Ҳабибуллохони Калаконӣ ба ҷониби Кобул раҳсипор гардид.

Саид Ҳусейнхон Чоряккорро ба даст дароварда, бо дастаи 300 - нафара ба сӯи Кобул ҳаракат кард. Дар Кобул тахминан аз 2 то 3,5 ҳазор нафар ихтиёриёни аз Кӯҳистон ва Кӯҳдоман ҷамъшуда чанд рӯз боз сарсону саргардон ва дар ҳолати номуайяни буданд. Ин аскарон аз амали Ҳабибуллохони Калаконӣ ва Саид Ҳусейнхон бохабар шуда, ба яке аз кӯрхонаҳои дигар - Шерпур ҳамла карда,

онро ба даст дароварданд ва мусаллаҳ шуданд.

Баъди чор рӯзи аз Саройи Хоча баромадан Ҳабибуллохони Калаконӣ ба Кобул омада расид. Шаҳрро танҳо 11 нафар шогирдони мактаби низомӣ ғимоя мекарданд. Ҳамаи аскарон барои сарқӯб кардани шӯриш ба минтақаи Шарқ рафта буданд. Кобул ба дасти шӯришчиён гузашт.

Ҳукумати Амонуллохон неруҳои ҳарбии дар гирду атрофбударо муттаҳид карда, бар зидди Ҳабибуллохони Калаконӣ ва Саид Ҳусейнхон равон сохт. Ба Амонуллохон муяссар шуд, ки тавассути ин қувваҳо шӯришчиёнро ба ақибнишинӣ маҷбур намояд.

Амонуллохон саросемавор тамоми чораҳоро меандешид, то ки мавҷи шӯришро паст кунад. Бо назардошти зиддияти пурзӯри мардум маҷмӯи ислоҳоти худро иборат аз 18 модда бекор эълон кард. Баъди ин қисме аз арбобони дини ислом фатво доданд, ки ҳукумати Амонуллохонро дастгирӣ мебояд. Ба зери ин санад 14 нафар рӯхониёни машҳур ва бонуфузи мамлакат имзо гузоштанд, лекин он пешӣ роҳи инқилобро гирифта натавонист.

Ғалабаи инқилоб. Дар зери роҳбарии Ҳабибуллохон дастаи калони шӯришчиён аз Шакардара то Вазиристон қад-қадӣ кӯҳҳои Хинҷон босуръат ба сӯи Кобул ҳаракат карда, баъди чандин задухӯрди наздишаҳрӣ ба Кобул зада даромаданд. То соати 10-и 15 январӣ соли 1929 қариб тамоми шаҳр дар дасти шӯришгарон буд. Аскарони ҳукумати таслим ва ҳалӣ силоҳ карда шуданд. Майдони ҳавой низ ба дасти шӯришгарон гузашт. Амонуллохон ҳис кард, ки муқовимат дигар ғоида надорад. Бинобар ин, аз вазиғайи подшоҳии Афғонистон ба истеғфо рафтани худро эълон карда, тахту тоҷи подшоҳиро ба бародари калониаш Иноятулло-

хон супорид. Вале подшоҳии Иноятуллохон ҳамагӣ 3 рӯз давом кард.

Иноятуллохон навакак ба тоҷу тахти Афғонистон соҳибшуда хайатеро иборат аз Муҳаммад Содикхони Мучаддадӣ, Муҳаммад Усмонхон ва Қозӣ Муҳаммад Акбархон ба назди Ҳабибуллохони Калаконӣ фиристонд, ки ӯ подшоҳи нави Афғонистонро эътироф кунад. Ин ашхос ба ҷойи он ки супориши Иноятуллохонро ба ҷо биёранд, ҳар қадам кӯшиш ба ҳарч меод исбот намояд, ки ба вазифаи шоҳи Афғонистон маҳз ӯ сазовортар аст. Вале шахси ба Ҳабибуллохони Калаконӣ наздик - Шерхони Соҳибзода, ки марди оқил ва зирак буд, лаҷоми суҳбатро ба даст гирифта, ба сафирони Иноятуллохон иброз дошт, ки ҷаро ин вазифаро ҳуди Ҳабибуллохони Калаконӣ ба уҳда нагирад. Охир, маҳз ӯ Кобулро ишғол кард. Ҳамин тариқ, Ҳабибуллохони Калаконӣ 18-уми январӣ соли 1929 шоҳи нави Афғонистон эълон карда шуд.

Вазъи сиёсии Афғонистон баъди ғалабаи инқилоб. Ҳукумати Ҳабибуллохони Калакониро, ба истиснои як қисми ками музофотҳои Ҷанубӣ ва Шарқӣ, табақаҳои зиёди аҳолии мамлакат дастгирӣ мекарданд.

Ислоҳоти иқтисодию иҷтимоии Ҳабибуллохони Калаконӣ, ки дар эълומии ӯ аз 18 январӣ соли 1929 инъикос гардидааст, аз масъалаҳои марказӣ ва муҳимтарин буд. Ин мушкилотро ҳазинаи давлатии иборат аз 18 ҷувол пулҳои тилоиву нукрагии аз тарафи Амонуллохон ва Иноятуллохон ба яғмо бурдашуда боз ҳам мушкилтар кард. Бе маблағи зарурӣ ислоҳотро дар амал татбиқ кардан амри муҳол буд. Ҳабибуллохон тасмим гирифт, ки бар зидди ришвахӯрӣ, ришваситонӣ ва сӯйистеъмом аз вазифа муборизаи беамон барад. Лекин барои иҷрои бомуваффақияти барнома иллатҳои ҷомеа ҳалал мерасониданд.

Бояд гуфт, ки ҳукумати Ҳабибуллохони Калаконӣ аз уҳдаи иҷрои чунин қори мушкил баромада наметавонист, чунки вай алҳол дар сар то сари мамлакат ҳокимияти худро мустақкам накарда буд. Гузашта аз ин, дар маҳалҳо ҷоҳталабони нав ба майдон мебаромаданд. 20-уми январӣ соли 1929 дар Ҷалолобод Алӣ Аҳмадхон худро подшоҳи Афғонистон эълон карда, ҳамон замон аз Англия ёрии молиявӣ ҳарбӣ дархост кард, то ки ҳукумати Ҳабибуллохони Калакониро сарнагун созад.

Таҷовузи ҳарбии Игтӣҳои Шӯравӣ бар зидди ҳукумати Ҳабибуллохон. Музокироти Москва барои Амонуллохон мусбат ҳал шуд. Ҷузъу томҳои Шӯравӣ дар шимолӣ Афғонистон зерӣ роҳбарии В. Примаков ва гумоштаи Амонуллохон - Фулом Набихони Ҷарҳӣ ба амалиёти ҳарбии зидди ҳукумати Ҳабибуллохони Калаконӣ шурӯъ карда, Мазори Шарифро ишғол намуданд.

Артиши ҳукумати Ҳабибуллохони Калаконӣ дар Мазори Шариф бар зидди аскарони шӯравӣ муқовимат карда натавонист ва то 3 ҳазор нафар аскарӣ худро талаф дод.

Баъди ғалаба дар Мазори Шариф аскарони Шӯравӣ ба Кобул раҳсипор шуданд. Дастаи 3-ҳазорнафараи ҳукумати Ҳабибуллохони

Калаконӣ бо сардории Саид Хусейнхон пеши роҳи аскарони Шӯравиро гирифт, то ки ба Кобул даромадан натавонанд. Вале ин даста аз ҷониби аскарони Шӯравӣ дар наздикии Ойбек торумор карда шуд. Аз 3 ҳазор аскари Саид Хусейнхон тақрибан 1000 нафар ҷон ба саломат бурданд.

Хабари фирори Амонуллохонро шунида, Хукумати Шӯравӣ ҷузъу томҳои худро аз Афғонистон баровард, чунки ин «ёри» ба хотири ӯ расонида шуда буд.

18 сентябри соли 1929 М. Нодирхон ба воситаи вакили махсуси худ Ҳоҷӣ Муҳаммад Акбар ба муншии умумии корҳои хориҷии Ҳиндустон Д. Бора номаи махрамона фиристод. Дар он аз Англия ёрии ҳарбӣ хоста, дар баробари ин барои Британияи Кабир дар Афғонистон имтиёзҳои зиёде ваъда кард.

Ӯ баъди ёрии моддӣ, молӣ ва низомии Англия аз ҷумлаи унсурҳои иргичой то 12 ҳазор нафар аскари зархарид чамъ карда, онҳоро мусаллаҳ намуд.

Мухорибаи ҳалқунанда дар байни неруҳои ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калаконӣ ва неруҳои М. Нодирхон дар Кобул ва маҳалҳои гирду атрофи он ба амал омад. Дар ин мухориба фармондеҳи бехтарини Ҳабибуллоҳони Калаконӣ Пурдилхон қахрамонона ҳалок шуд.

Ҳабибуллоҳони Калаконӣ бо дастаи хурд бо мушқилоти зиёд худро ба Чоряккор расонд, то ки қувваҳои худро муттаҳид сохта, бар зидди М. Нодирхон муборизаро давом бидиҳад. Вале дар шароити нави ба амал омада ғалабаи Ҳабибуллоҳони Калаконӣ бар Нодирхон аз эҳтимол дур буд.

Ба сари қудрат омадани Муҳаммад Нодирхон. 15-уми декабри соли 1929 М. Нодирхон ворида Кобул шуда, ваъдаҳои қаблӣи худро дар бораи даъвогари тоҷу тахти Афғонистон набудан «фаромӯш» карда, худро подшоҳи мамлакат эълон намуд.

М. Нодирхон баъди эълони подшоҳии худ намояндагонашро ба назди Ҳабибуллоҳони Калаконӣ фиристода, тақозо кард, ки муқовимат бар зидди ӯро бас қунад. М. Нодирхон бо Қуръон қасам хӯрд, ки ба ӯву ҳамроҳонаш осебе намерасонад. Ҳабибуллоҳони Калаконӣ ба Нодирхон бовар карда, ба Кобул омад, лекин подшоҳи нав ба қавлаш вафо накарда, Ҳабибуллоҳони Калаконӣ ва 16 нафар аъзои ҳукумати ӯро дар аввалҳои моҳи ноябри соли 1929 дар маҳаллаи Чаман ба дор овехт. Ҳамин тариқ, ҳукумати Ҳабибуллоҳони Калаконӣи Кӯҳдоманӣ, ки воқеан мардумӣ буду баҳри аз байн бурдани ҳокимияти хонадону қавмӣ, зулму истибод ва ба хотири ягонагии мардуми Афғонистон хизмат мекард, аз байн бурда шуд. Ба ин ҳам омилҳои дохилӣ ва ҳам хориҷӣ сабаб шуданд. Муборизаи Ҳабибуллоҳони Калаконӣ ва ҳамроҳонаш дурашхонтарин саҳифаи таърихи муосири Афғонистон буд.

Афғонистон дар солҳои 30-юм. Сיעсати дохилии Нодирхон ба мустаҳкам кардани ҳокимияти заминдорон ва давлати буржуазӣ расона карда шуда буд. Ӯ ҳокимияти марказиро мустаҳкам намуда, баъ-

зе имтиёзҳои хонҳо ва рӯхониёнро аз нав барқарор кард. Рӯхониёни исломӣ дар қори адолати додҳои ва маорифи Афғонистон ба мақоми аввалаи худ соҳиб шуданд. Дар баробари ин фаъолияти онҳо аз тарафи давлат мавриди назорат қарор гирифт. Ба идораи давлатӣ табақаи бо-лоии тоҷирон ҳам роҳ дода шуд.

Сиёсати ҳукумати нав дар Конститутсияи соли 1931 эълон кардаи Афғонистон таҷассум ёфт. Конститутсия мақоми рӯхониёнро дар адолати додҳои маориф ва иштироки бевоситаи қабилаҳоро дар фаъолияти мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимият мустаҳкам кард, дар асоси конститутсия дар соҳаи қонунгузорӣ ҳамчун мақоми интихобии дорои ҳуқуқи маслиҳатӣ Шӯрои халқӣ таъсис дода шуд. Қонуни асосии соли 1931 дар ташаккули давлати Афғонистон

Расми 83. Муҳаммад Нодирхон

барои аз мутлақияти номаҳдуд ба мутлақияти конститутсионӣ гузаштан қадами нав гардид.

Соли 1933 баъд аз вафоти Нодирхон ба тахти подшоҳии Афғонистон Муҳаммад Зоҳиршоҳ нишаст. Дар замони ҳукмронии ин шоҳ сиёсати дохилию хориҷии Афғонистон тағйир наёфт.

Дар арафаи Чанги ду-юми ҷаҳонӣ мамлакатҳои империалистӣ, аз ҷумла Ол-

мон, Италия ва ИЧШС мехостанд Афғонистонро аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ ба худ тобеъ кунанд. Махсусан инҳисорҳои Олмон робитаҳои иқтисодии худро бо Афғонистон мустаҳкам карданд. «Мутахассисон» ва «мушовирон»-и олмонӣ ба дастгоҳи ҳокимияти давлатӣ ва артиши Афғонистон дохил гардиданд. Ин сиёсат ба нафъи Олмону Италия ва бар хилофи манфиатҳои ИЧШС буд.

Расми 84. Муҳаммад Зоҳиршоҳ

Савол ва супориш

1. Дар Афғонистон баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ кадом нерӯҳои сиёсӣ чамбояти барои истиқлоли давлати Афғонистон мубориза мебарданд? 2. «Ҷавонофгонҳо» ва «Пирафгонҳо» чӣ меҳостанд? 3. Дар бораи ҷанги сеюми Англия бар зидди Афғонистон маълумот диҳед. 4. Дар бораи вазъи дохилии ҳукумати ҷавонофгонҳо чӣ гуфта метавонед? 5. Солҳои 1927 - 1928 ҷаро Амонуллоҳон ба давлатҳои хориҷӣ сафари дурудароз кард? 6. Сабабҳои инқилоби мардумии солҳои 1928 - 1929 Афғонистонро муайян кунед. 7. Дар бораи оғози шӯриши дастаи Ҳабибуллоҳони Қалақонӣ далелҳо оред. 8. Дар бораи ҷанги нерӯҳои Шӯравӣ бар зидди ҳукумати Ҳабибуллоҳони Қалақонӣ чӣҳо медонед? 9. Ба тахти подшоҳии Афғонистон соҳиб шудани М. Нодирхон чӣ гуна сурат гирифт? 10. Дар бораи тақдири Ҳабибуллоҳони Қалақонӣ Қўҳдоманӣ чӣҳо медонед?

§ 22. ЭРОН ДАР СОЛҲОИ АВВАЛИ БАӢД АЗ ҶАНГИ ЯКУМИ ҶАҲОНӢ ВА ВУСӢАТӢБИИ ЗИДӢЯТҲОИ ДОХИЛӢ

Расми 85. Харитаи Эрон

Эрон дар оғози давраи муосир. То соли 1919 Эрон давлати ақибмондаи кишоварзӣ, ниммустамликаи Англия ва Русия буд. Иқтисоди он дар ҳолати ҷарабӣ қарор дошт. Низоми молия таназзул ёфт, савдои дохи-

лию хориҷӣ, майдони кишт ва саршумори чарво ниҳоят кам, нархи нон ва дигар хӯроқворихо баланд шуд. Ҳанногӣ ривоч ёфта, гурусиагӣ амри воқеӣ гардид, вабо ва бемориҳои дигар зиёд шуданд.

Зиёда аз нисфи аҳолии Эронро деҳқонони муқимӣ таъшиқ намуда, аз ҷор се ҳиссаи қабилаҳои гуногун, аз он ҷумла курдҳо, лурҳо, бахтиёрӣҳо, балучҳо, қашқоӣҳо, туркманҳо ва арабҳо ба ҷорводорӣю кӯчанишинӣ машғул буданд. Аз панҷ як ҳиссаи аҳолии мамлакат дар шаҳрҳо сукунат дошт.

Дар Эрон ғайр аз корхонаҳои саноатӣ иҷоравӣ хориҷӣ масалан, конҳои нафти ҷанубу ғарбӣ, коркарди моҳӣ дар баҳри Хазар ва роҳсозӣ, нерӯгоҳҳои барқӣи начандон калон, фабрикаҳои бофандагӣ, зарфбарорӣ, коркарди ҷарм ва фабрикаҳои дигари милли мавҷуд буданд. Аксари ин корхонаҳо дар рақобат бо хориҷиён тоб наоварда, муфлис мешуданд.

Эрон тоҷирони хурди бисёр дошт. Лекин рақобат бо хориҷиён, худсарии ҳукумати шоҳ, хонҳо ва заифии ҳарбии Эрон ба аҳволи онҳо таъсири манфӣ мерасонид. Тоҷирони калон ба мулкдорони калон асосан ба сармояи хориҷӣ робита доштанд. Бинобар ин, аҳволи онҳо бад набуд. Ин табақаи тоҷирон аслан ҳамчун буржуазияи миёнаравӣ байни Эрон ва хориҷиён шинохта шудааст.

Соҳти сиёсии Эрон мутлақияти тавассути конститутсияи солҳои 1906 - 1907 маҳдудкардашуда ва сарвараш сулолаи шоҳони Қочорҳо буд.

Баъди дар Русия ғалаба кардани Инқилоби Октябр Русияи Шӯравӣ ҳаракат мекард, ки дар қаламрави зерӣ назораташ будаи Эрон ҳам ғалабаи ин инқилобро таъмин намояд. Ин қор дар зерӣ шиори ба истиқлоли давлатӣи Эрон ҷонибдор будани Русия ба ҷо оварда мешуд. Бо ёрии мақомоти маъмурию ҳарбии Русияи Шӯравӣ соли 1918 дар Техрон иттифоқҳои касабаи қормандони матбааҳо, нонпазҳо, омӯзгорон ва ғайра таъсис ёфта, инчунин қоршиқани ноширон ва қормандони васоити нақлиёт таъшиқ карда шуд. Аз ҳисоби намояндагони инқилобии аскарони рус ва аҳолии маҳаллӣ дар Рафт, Энзели, Табриз, Ҳамадон ва Қирмоншоҳ шӯроҳо таъсис дода шуданд. Дар Гелон дастаҳои ҷирикҳои ҷангалӣ фаъолияти худро вусъат доданд ва ҳатто Рафтро ишғол намуданд. Вале Ҳукумати Шӯравӣ бо сабаби вазнинии вазъи дохилии мамлакат натавонист, ҳокимияти худро дар тамоми Эрон густириш диҳад. Англия дар Эрон боҷуръатона амал мекард.

Эронро ишғол кардани Англия. Бо мақсади дар Эрон фуру нишондани ҳаракати миллию озодихоӣ, ба Ҳиндустон роҳ надодани Эрон, ба худ бештар тобеъ гардонидан ва онро ба тақягоҳи таҷовузҳои оянда табдил додан Англия дар ибтидои соли 1918 ба пурра ишғол намудани Эрон шурӯъ кард. Ба шимолу ғарби Эрон дастаи генерал Денстервил фиристода шуд. Ин генерал вазифадор карда шуд, ки аввал Рафт ва баъд Қафқозро ишғол кунад. Ба шимолу шарқи Эрон неруҳои ҳарбии Англия бо сардорӣи Маллесон равон карда шуд. Вай бояд вилоятҳои

Туркистон ва Моварои Хазарро ишғол мекард. Моҳи августи соли 1918 сарвари чанғалиҳо Кучунхон бо англисҳо дар бораи ба Боку роҳ додан ва бо озуқа таъмин намудани онҳо қарордод ба имзо расонид. Баъди ин англисҳо Раштро ишғол намуда, ба Боку зада даромаданд.

Моҳи августи соли 1918 дар Техрон бо сардории Восиқуддавла ҳукумати рӯ ба Англия ташкил карда шуд. Ин ҳукумат намояндаи аввалини дипломати Шӯравӣ И. О. Коломийсевро, ки моҳи ноябри соли 1918 ба Эрон омада буд, эътироф накард. Сафорати русҳо торумор карда шуд. Моҳи июли соли 1919 И. О. Коломийсев бори дуюм ба Эрон омад, вале дар ин ҷо дастгир ва дар маҳаллаи Бандари Гоз қатл карда шуд.

9-уми январи соли 1919 қарордоди Эрон ва Англия ба имзо расид, ки мувофиқи он артиш, молия, сохтмони роҳҳо, тичорати хориҷӣ ва чанде аз соҳаҳои дигари ҳаёти иқтисодӣ ва ҷамъиятию сиёсии Эрон ба зери назорати мушовирон ва мутахассисони англис гузаштанд.

Баъди ба имзо расидани қарордоди мазкур англисҳо таъҷилан ба татбиқи он шурӯъ намуданд. Молияи Эрон ба мушовири молиявии англис Э. Смит тобеъ карда шуд. Афсарон ва мутахассисони Англия бар артиши Эрон назорат қорӣ карданд. Дар бораи гумруки Англияю Эрон қарордоди махсус ба имзо расид, ки мувофиқи он ба молҳои англисӣ нархҳои пасти гумрукӣ ва ба молҳои аз Русияи Шӯравӣ омада нархҳои баланди гумрукӣ муқаррар карда шуданд.

Ҳамин тариқ, Эрон ба Англия тобеъ карда шуд.

Болоравии ҳаракати миллию озодиҳоӣ дар Эрон. Истилои Эрон аз ҷониби англисҳо махсусан дар шимолӣ мамлакат ҳаракати зидди-империалистиро ба вучуд овард. 7 апрели соли 1920 дар Табриз бар зидди ҳукумати ирғичоии шоҳ ва империалистони англис шӯриш ба амал омад, ки ба он роҳбари Ҳизби демократии Озарбойҷон шайх Муҳаммади Хиёбонӣ сарварӣ мекард. Дар шӯриш табақаҳои гуногуни ин минтақа иштирок карданд. Демократҳои Озарбойҷон ба муқобили қарордоди соли 1919-и Англияю Эрон баромада, истиқлоли давлатӣ, ҷумҳурӣ эълон карда шудани Эрон, татбиқи ислоҳоти демократӣ ва барои Озарбойҷон мухториятро тақозо мекарданд. Шӯришчиён аз Табриз губернатори шоҳ ва мансабдорони дигари ирғичоиро ронданд. Онҳо ҳокимиятро дар Табриз ва шаҳру навоҳии Озарбойҷон ба даст дароварданд. Баъди чанде дар зери роҳбарии англисҳо дар Табриз сӯйқасди аксулинқиқобӣ ба амал омад. Моҳи сентябри соли 1920 нерӯҳои муштараки англисҳо, сипоҳиёни шоҳ ва ашхоси ирғичоъпешаи маҳаллӣ шӯришро сарқӯб карданд. Шайх Муҳаммади Хиёбонӣ ва ҷонибдорони ӯ қатл карда шуданд.

Соли 1920 ҳаракати миллию озодиҳоӣ дар музофоти дигари шимолӣ Эрон - Гелон ҳам вусъат ёфт. Баъди аз Боку ва тамоми Қафқоз ронда шудани англисҳо, моҳи майи соли 1920, дастаҳои чанғалиҳо аввал Рашт ва баъд тамоми Гелонро то Манчил ва қисме аз Мозандаронро то

шаҳри Барфорушро ишғол намуданд. 5 июни соли 1920 Ҷумҳурии Гелон эълон карда шуд.

Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Озарбойҷону Эрон ва Гелон ба болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ ва демократӣ дар вилоятҳои дигари Эрон тақони бузург дод. Ин ҳаракат ба он овард, ки моҳи июни соли 1920 ҳукумати Воиқуддавла ба истеъфо рафт. Ҳукумате, ки онро иваз кард, аз эътирофи қарордоди бо Англия басташудаи барои Эрон асоратвар худдорӣ намуд.

Дар Эрон чунин вазъ ба амал омад: агар Англия Эронро маҷбур мекард, ки қарордоди соли 1919-ро ба тасвиб расонад, пас дар Эрон ҳаракати миллию озодихоҳӣ пурзӯр мешуд. Аз ин рӯ, империалистони англис усули дигарро ба қор бурданд. Тасмим гирифтанд, ки ин қарордро тавассути беобрӯӣ қардани роҳбарони эронӣ татбиқ намоянд. Барои ин қор аз табаддулоти давлатӣ ҳам рӯй намегардониданд. Онҳо дар Техрон бо сардории Саид Зиёвуддини Таботабой, ки бо англисҳо робита дошт, 21 феввали соли 1921 табаддулоти давлатӣ анҷом доданд. Дар ин сӯйқасд подполковник Ризоҳон ва афсарони сангари чузъу томҳои артиши эронӣ ва казакҳо ширкат варзиданд.

Бо сардории Саид Зиёвуддини Таботабой ҳукумати нав ташкил карда шуд. Ризоҳон аввал сарвари дивизияи казакӣ, баъд вазири ҳарбӣ таъйин гардид. Бо мақсади паст қардани шиддати ҳаракати миллию озодихоҳӣ ин ҳукумат дар бораи «мубориза бар зидди ашрофон» эълония нашр намуд. Дар ин ҳуҷҷат мустақилии сиёсати хориҷии Эрон ва аз эътибор соқит карда шудани қарордоди соли 1919-и Англияю Эрон эълон карда шуд.

Дар баробари Англия ҳукумати Эрон ба ҳамсоияи шимолӣ - Русияи Шӯравӣ ҳам аҳаммияти қалон меод. 26 феввали соли 1921 дар шаҳри Москва байни Русияи Шӯравияю Эрон шартнома баста шуд, ки мавқеи байналмилалӣи Эронро то дараҷае баландтар қард. Ин қарордод муҳолифи манфиатҳои Англия буд.

Шӯриш дар Хуросон. Тобистони соли 1921 дар Хуросон шӯриш ба амал омад, ки он бар зидди империализми Англия ва ашхоси иртиҷоъпешаи маҳаллӣ нигаронида шуда буд. Норизоии аҳоли ба кайфияти чузъу томҳои артиш ва пулис низ асар қард. Роҳбарии онҳоро Муҳаммад Тақихон Пасиён ба уҳда дошт. Вақте ки тобистони соли 1921 дар Техрон ҳукумати Қавом ташкил ёфт, Муҳаммад Тақихон аз иҷрои фармонҳои ӯ сар печид, чунки, ба ақидаи ӯ, Қавом шахси иртиҷоъпеша ва ҷосуси хориҷиён аст. Дар Машҳад Кумитаи миллие таъсис ёфт, ки манфиатҳои буржуазияи миллӣ ва зиёёнро ифода мекард. Кумитаи миллӣ ва Муҳаммад Тақихон тақозо қарданд, ки Эронро аз зери зулми аҷнабиён озод қарда, дар мамлакат интиҳоботи Маҷлис гузаронида, озодихоҳи демократӣ амалӣ қарда шаванд. Баъд аз Машҳад бар зидди ҳукумати Қавом дар минтақаи Хуросон ҳам ҳаракати ҷамъиятӣ вусъат ёфт. Кишоварзони ин ҷо аз пардохти андозҳо ва иҷрои уҳдадорӣҳои

Расми 86. Сарвазир Қавом

зинаро ба зери назорат бигирад. Тавасути сафорати Милспо ИМА кӯшиш ба харч дод, ки барои ба таври васеъ ба Эрон воридшавии сармои Америка замина тайёр карда, алалхусус ҳуқуқи истехсоли нафти Эронро ба даст дарорад. Милспо чидду чаҳд кард, ки пеши роҳи густариши муносибатҳои Русияи Шӯравию Эронро бигирад. Қавом ҳам дар ҳамин мавқеъ буд. Ӯ бо ҳамин сабаб ба тасвиб расидани созишномаи соли 1921-и Русияи Шӯравию Эронро кашол меод. Дар ин кор Милспо низ «саҳм» мегузошт.

Сиёсати марказонидани мамлакат.

Буржуазияи Эрон ҷонибдори марказонида шудани ҳокимияти давлатии Эрон буд. Сиёсати марказонида шудани ҳокимияти давлатӣ ва мубориза ба муқобили ҷудоихоҳии хонҳои саркаш ба манфиатҳои ин табақаи ҷамъиятӣ мувофиқат мекард.

Аввали соли 1922 ҷузъу томҳои гуногун, аз он ҷумла казакҳо, сарбозҳо ва жандармҳо ба артиши ягонаи марказонидашуда табдил дода шуданд. Тобекунӣ ва ҳалқи силоҳи дастаҳои ашрофони казак, аз он ҷумла-хонҳо оғоз ёфт. Солҳои 1922- 1923 хонҳои Эрони Шимолӣ ва соли 1923 хонҳои Луристон ба ҳукумати марказии Эрон тобей карда шуданд.

Ба ҳокимияти марказӣ тобей кардани хонҳо, ҳокимони вилоятҳо, заминдорони калони саркаш ва фуру нишондани ҳаракати демократӣ асосан тавассути нерӯҳои ҳарбии зери роҳбарии Ризохон ба иҷро мерасид. Ин иқдом оғоз эътибори ӯро дар байни заминдорони калон ва буржуазия, ки тақияҳои асосии Ризохон буданд, баланд кард. Ризохонро Иттиҳоди миллӣ аввали соли 1922 таъсисёфта, ки аз намоёндагони буржуазияи миллӣ, заминдорони калони миллатгаро, зиёӣони пешқадам, қосибон ва коргарон иборат буд, дастгирӣ мекард.

Вале, мутаассифона, Ризохон ба ҳокимияти диктаторӣ беш аз пеш майл мекард. Ин буд, ки дар Иттиҳоди миллӣ ҷудой ба амал омад. Қисмати ростгарои Иттиҳоди миллӣ ва заминдорони калон ба Ризохон бештар наздик шуда, ҳизби «Тачаддуд»-ро таъсис дод. Қисмати чапгарои Иттиҳоди миллӣ, ки манфиатҳои табақаю нерӯҳои демократиро ифода менамуд, бар зидди кӯшишҳои диктатории Ризохон баромад.

Барҳам хӯрдани ҳукмронии сулолаи

Расми 87. Ризошоҳи Паҳлавӣ

Қочорҳо дар Эрон. Моҳи октябри соли 1923 Ризоҳон нахуствазир таъйин карда шуд. Дар интиҳобот ба Маҷлиси Панҷум, ки дар зери фишори артиш ва политсия доир гардид, теъдоди зиёди ҷонибдорони Ризоҳон интиҳоб гардиданд.

Бо мақсади беобрӯӣ кардани макоми сулолаи Қочорҳо Ризоҳон кӯшиш ба ҳарч меод, ки ҳаракати охири соли 1923 вусъатёфтаи ҷумҳуриятхоҳонро истифода барад. Вале баъди ба ҳаракати оммавӣ табдил ёфтани он тарсида, бар зидди ҷумҳуриятхоҳон аз зӯрварӣ қор гирифт.

Моҳи феврالی соли 1925 Маҷлис дар зери фишори неруҳои ҳарбӣ Ризоҳонро бо вақолатҳои номаҳдуд сарфармондеҳи олий таъйин намуд. 31 октябри соли 1925 Маҷлис дар бораи барҳам додани ҳокимияти сулолаи Қочорҳо ва муваққатан ба Ризоҳон дода шудани ҳокимияти шохии Эрон қарор қабул кард. 12 декабри соли 1925 Маҷлиси муассисони аз ҷумлаи ҷонибдорони нахуствазир интиҳобшуда мансаби шохии Эронро ба Ризошоҳи Паҳлавӣ меросӣ эълон намуд.

Болоравии иқтисоди Эрон. Сарфи назар аз он ки дар деҳоти Эрон ҳанӯз ҳам муносибатҳои кишоварзӣ - мулкии бобой ҳукмрон буданд, дар шаҳрҳо охиста-оҳиста муносибатҳои сармоядорӣ саноатӣ ба вучуд меомаданд. Дар Эрони Шимолӣ хоҷагиҳои қалони кишоварзӣ пайдо шуданд, ки меҳнати кироҷро истифода мебуданд. Бо вучуди ин, чунин хоҷагиҳо бо маънии том сармоядорӣ набуданд.

Солҳои 20-ум давлат ҷораҳои андешид, ки дар Эрон нуфузи мамлакатҳои империалистиро маҳдуд ва истиклоли давлатии Эронро мустаҳкамтар қунад. Созишномаи соли 1927 бо ИЧШС баимзорасидаи баробарҳуқуқи Эрон аз ҷумлаи чунин ҷораҳо буд. Соли 1928 ба Эрон муяссар шуд, ки тартиботи таслимро нисбати худ барҳам диҳад.

Ҳамин тариқ, Эрон бо роҳи истиклол пеш мерафт. Соли 1928 Бонки миллии Эрон таъсис дода шуд, ки он ҳуқуқи ҷопи арзи миллиро аз Бонки шоханшоҳии Англия кашада гирифт. Чандин қонуну қарорҳои дигар ҳам қабул карда шуданд, ки истиклоли сиёсӣ ва иқтисодии Эронро таъмин намуданд.

Расми 88. Муҳаммад Ризошоҳи Паҳлавӣ

Сиёсати пуштибонии давлат ба рушди саноати миллии замина гузошт. Дар баробари корхонаҳои хусусӣ корхонаҳои давлатӣ ҳам сохта шуданд. Дар натиҷаи ин хусусан саноати бофандагӣ ва қорқарди аввалияи ашёи хом тараққӣ кард. То соли 1940 дар Эрон 25 фабрикаҳои бофандагӣ, 8 корхонаҳои мохутбофӣ, қорқарди тамоқу, чармгарӣ, 8 заводи қанд, қир (семент), глицерин, даҳҳо осеб, фабрикаҳои шохию пахтазоқакунӣ ва

гайра кор мекарданд. Дар кӯхҳои Албурз ангиштсанг истехсол карда мешуд. Дар байни солҳои 1928 - 1933 шохроҳи оҳани Эрон ва роҳҳои нақлиётгарди дарозии умумиашон 20 ҳазор км сохта шуданд, ки Техронро ба вилоятҳои мамлакат мепайвастанд.

Сиёсати хориҷии Эрон дар солҳои 30-юм. Соли 1933 Эрон бо ширкати нафти Англия қарордоди нав ба имзо расонд. Ба ивази ба ҳазинаи Эрон як қадар зиёд кардани пардохти маблағ муҳлати иҷораи истехсоли нафти Эрон то соли 1993 тамдид карда шуд. Мисли пештара ҳуқуқ ва имтиёзҳои истифодаи нафти Эрон дар ихтиёри Англия мондан гирифт.

Солҳои 30-юм Ризошоҳ робитаи Эронро бо ИҶШС маҳдуд карда, баъд нисбат ба ин давлат мавқеи душманонаро ишғол намуд ва соли 1938 аз бастанӣ созишномаи нави тичоратӣ бо ИҶШС даст кашид. Дар арафаи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ Эрон бо Олмони фашистӣ наздик шуд. Олмон ният дошт, ки қаламрави Эронро ба тақягоҳи ҷарбии худ табдил дода, нақшаҳои истилогаронаи худро дар амал татбиқ намояд.

Дар арафаи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ дар тичорати хориҷии Эрон саҳми Олмон 40-45 фоизро ташкил мекард. Олмон ба Эрон ворид кардани таҷҳизоти роҳи оҳан ва саноати ро инҳисор карда буд. Мутахассисони олмонӣ дар Эрон барои ҳавопаймоҳои Олмон фурудгоҳҳо месохтанд, ба ин ҷо лавозимоти ҷарбӣ меоварданд, заводҳои ҷарбӣ ва корхонаю муассисаҳои дигарро ба зерӣ назорати худ мегирифтанд.

Савол ва супориш

1. Ҷаро иҷозатномаҳои солҳои 1921 ва 1923-и ба ширкатҳои нафти америкоӣ додаи Эрон бекор карда шуданд? 2. Соли 1922 мушовирони америкоӣ бо қадом мақсад ба Эрон омаданд? 3. Сиёсати марказонидани Эрон ҷӣ тавр татбиқ карда шуд? 4. Ҷаро Иттиҳоди миллӣ Ризохоноро дастгирӣ мекард? 5. Сулолаи шохҳои эронӣ Қочорҳо қай барҳам дода шуд? 6. Аз тарафи Маҷлиси муассисон қай мансаби шохҳои Эрон ба Ризохоно меросӣ эълон карда ва ба ӯ ҷӣ таҳаллус дода шуд? 7. Қадом соҳаҳои саноати Эронӣ солҳои 20-уму 30-юмро мелонед? 8. Дар бораи сиёсати хориҷии Эронӣ арафаи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ҷӣ фикру андеша доред?

§ 24. ИНҚИЛОБИ МИЛЛИЮ ДЕМОКРАТИИ СОЛҲОИ 1918-1923 ДАР ТУРКИЯ

Созишномаи Мудрос. Моҳи март ва то тобистони соли 1918 нуруҳои ҷарбии Туркия Гурҷистони Ҷанубӣ, қисми зиёди Арманистони Шарқӣ ва Озарбойҷонро ишғол намуданд. Вале бухрони сиёсии дар Туркия пухтарасида охиста-охиста артишро ҳам фаро гирифт. Истилогарон ба муқовимати шадиди мардуми Қафқоз дучор шуданд. Аз ин рӯ, дар ин минтақа давом додани таҷовуз барои Туркия номумкин гардид. Аз ҳамин сабаб Туркия ба баровардани нуруҳои ҷарбии худ аз Қафқоз сар кард.

Туркия дар Қафқоз шикаст хӯрда, минбаъд пеши роҳи ҳуҷуми нуруҳои ҷарбии Антантаро дар Байнаннаҳрайн, Фаластин ва Сурия гирифта на-

Расми 89. Харитаи Империяи Усмониҳо дар аввали асри XX

тавонист. 30 октябри соли 1918 империяи Усмониҳо таслим шуда, бо мамлакатҳои Антанта Созишномаи сулҳи Мудросро ба имзо расонд (Мудрос бандарест дар ҷазираи Лемнос - Т.З.). Ин созишнома барои Туркия бениҳоят вазнин буд. Давлатҳои Антанта ба пора-пора кардани Империяи Усмониҳо ва азони худ намудани мулкҳои арабии он қонеъ нашуда, ҳуқуқ пайдо намуданд, ки ҳар қучои Туркияро, ки мехоҳанд, забт кардан гиранд. Артиши Туркия пароканда гардид, лавозимоти ҳарбии дар Туркия буда ба неруҳои ҳарбии Антанта дода шуданд. Антанта ба ҳукумати Туркия баъди баста шудани Созишномаи сулҳи Мудрос назорат ҷорӣ кард. Баъди ин ҳамчун давлати соҳибистиклол боқӣ мондани Туркия зери суол монд.

Тачовузи ҳарбии хориҷӣ ба Туркия. Баъди ба имзо расидани Созишномаи сулҳи Мудрос Султон Меҳмети VI Воҳидиддин ва ҳукумати ӯ дар амал ба лӯхтак табдил ёфтанд. Давлатҳои Антанта ба Туркия қувваи ҳарбӣ дароварданд, то ки онро истило карда, ба мустамликаҳои худ табдил бидиҳанд. Англия ҷанубу шарқии Анатолия ва бо ҳамроҳии Фаронса Фракияи шарқию гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёхро ишғол намуд. Дастаҳои мусаллаҳи ватандӯсти Туркия то метавонистанд, ба истилогарон муқовимат мекарданд.

Тачовузи хориҷӣ ва оғози дар байни мамлакатҳои империалистӣ тақсим карда шудани Туркия ҳисси ватанпарварии буржуазияи миллӣ, зиёиён ва ҳарбиёнро бедор кард. Онҳо ба ташкил додани созмонҳои худ шурӯъ намуданд. Дар сар то сари мамлакат бахшҳои «Чамбияти хифзи ҳуқуқи миллати турк» таъсис ёфтанд. Дар байни буржуазияи миллӣ генерал Мустафо Камол ба мақому мартабаи калон соҳиб буд. Ин вақт ӯ ба муборизаи миллию озодихоии халқи турк бар зидди истилогарон

Расми 90. Артишии Британия дар Бағдод

роҳбарӣ мекард. Аз рӯи номи ин шахс муборизони миллатгарои буржуазиро инқилобии Туркияро «камолчиён» меномиданд.

Огози муборизаи зиддиимпериалистӣ. Таҷовузкорон ҳамдигарро дастгирӣ мекарданд. Юнон аз дасттирии Англия, Фаронса ва ИМА руҳбаланд гардида, 15 июни соли 1919 қувваҳои ҳарбии худро ба Измир фурувард, то ки яке аз навоҳии тараққикардатарини Туркия - Анатолияи ғарбиро ишғол намояд. Дар якчанд маҳали соҳилҳои Баҳри Миёназамин қувваҳои ҳарбии Италия ва Фаронса фурумада, қаламрави истилои Туркияро дар ҷанубу шарқии мамлакат ваъсеъ карданд.

Измирро ишғол кардани Юнон, аз тарафи Антанта ишғол карда шудани навоҳии нав ва хатари тақсими карда шудани Туркия мавҷи ҳаракати зиддиимпериалистии халқи ин мамлакатро ба вуҷуд овард. Дар Истамбул ва шаҳрҳои дигари Туркия гирдиҳамоию намоишҳои эътирозӣ ба амал омаданд. Дар баъзе ҷойҳо дастаҳои мусаллаҳи ҷирикӣ ташкил меёфтанд.

Расми 91. Мустафо Камол Отатурк

Маркази оммавии ҳаракати муқовимат Анатолияи Шарқӣ буд. Дар он ҷо Мустафо Камол бо ҷуръату илҳоми баланди ватандӯстона фаъолият дошт, то ки ҷамъитҳои парокандаи ҳифзи ҳуқуқи туркро муттаҳид созад. Моҳҳои август - сентябри соли 1919 анҷуманҳои ин созмонҳо дар Эрзурум ва Сивас зери роҳбарии Мустафо Камол маркази роҳбарии умумитуркӣ - Кумитаи намояндагии ҷамоатҳои ҳифзи ҳуқуқро таъсис доданд. Кумитаи намояндагии ҷамъиятҳои ҳифзи ҳуқуқ дар амал ҳукумате буд, ки дар муқобили ҳукумати султон меистод. Султон бошад, қариб пурра тобеи мамлакатҳои империалистӣ гардида, аслан дар муборизаи миллию озодихоҳии халқи турк саҳм намегирифт. Маҳз танҳо Кумитаи намояндагии ҷамоатҳои ҳифзи ҳуқуқ ба муборизаи миллию озодихоҳии халқи турк роҳбарӣ мекард.

Дере нагузашта ҳаракати таъсисдодаи Мустафо Камол чунон пурзӯр шуд, ки онро ҳам истилогарон ва ҳам султон эътироф мекарданд. Камолчиён барои созиш кардан тайёр буданд. Бинобар ин, охири соли 1919 бо ИМА, Фаронса ва вазирони ҳукумати султони гуфтушунид карданд.

Ҳукумати султони Туркия ба бӯҳрони сиёсӣ гарифтор шуда буд. Аз ин рӯ, охири соли 1919 ба палатаи поёнии Маҷлиси мамлакат интиҳобот доир кард. Дар интиҳобот иттиҳоди миллатгароён ва иттифоқчиёни онҳо ғалаба карданд. Моҳи январӣ соли 1920 дар Истанбул Палатаи намояндагон ба қор шурӯъ намуда, «Эъломияи милли»-ро қабул кард, ки дар он тақозои камолчиён дар бораи дар ҳайати Анатолия, Фракияи Шарқӣ ва минтақаи гулӯгоҳҳо таъсис додани давлати миллии Туркия баён шуда буд. Палатаи намояндагон дар ин ҷо назорати хоричиро мамнӯъ эълон кард.

Ҳукуматдорони Англия фаъолияти вакилонро ҳилофи манфиатҳои худ ҳисобида, 16 мартӣ соли 1920 ишғоли Истанбулро эълон карданд, ҳол он ки қувваҳои ҳарбии Антанта онро ҳанӯз моҳи ноябри соли 1918 ишғол карда буданд. Бо ҷидду ҷаҳди ҳукумати султони давлатҳои Антанта Палатаи Намояндагон пароканда ва аксари вакилони он ҳаёс карда шуданд. Ҷавобан ба ин кирдори истилогарон ва ҳукумати султони Мустафо Камол ба вакилони халқи ҳаёсношуда пешниҳод кард, ки барои иштирок дар Маҷлиси бузурги миллии Туркия (МБМТ) ба шаҳри Анқара ҳозир шаванд.

Болоравии муборизаи озодихоҳонаи халқи турк. 23 апрели соли 1920 дар шаҳри Анқара Маҷлиси муассисони намояндагии буржуазияи миллии, заминдорон, зиёён ва рӯҳониён баргузор гардид. Маҷлиси бузурги миллии Туркия барои садоқат ба халқу ватан савганд ёд кард. Дар ин ҷо Мустафо Камол расман роҳбари МБМТ интиҳоб шуд. 3 мартӣ соли 1920 Ҳукумати Туркия таъсис дода шуд, ки ба он ҳам Мустафо Камол роҳбарӣ мекард. Бо ҳамин дар мамлакат дуҳокимият ба амал омад - ҳукумати султони ва ҳукумати Камол.

Ҳукумати Анқара ба таъсис додани артиши худ шурӯъ кард, ки асо-

Расми 92. Халифои Туркия Меҳмети VI - Воҳидиддин, 17 ноябри соли 1922 дар киштии британи «Малайя» Истанбулро тарк кард.

си онро боқимондаҳои артиши султони ба тарафи камолчиён гузашта ташкил менамуд. Ин артиш дар аввал аз уҳдаи муборизаи мустаким бар зидди истилогарон баромада наметавонист. Аз ин рӯ, шакли асосии муборизаи он ҳаракати чирикӣ буд, ки то ин вақт шуморааш боз ҳам зиёдтар шуда, қаламрави фаъолияташ густариш ёфт.

Ин вақт иттифоқчиён нишондодҳои Созишномаи сулҳи Севр (воқеъ дар наздикии шаҳри Париж)-ро иҷро мекарданд. Аз ин созишнома аз ҳама зиёдтар Англия фоида мебардошт. Ба Созишномаи сулҳи Севр ҳукумати султони Туркия 10-уми августи соли 1920 имзо гузошт. Мувофиқи ин созишнома қисми зиёди Туркия бояд дар байни Англия, Фаронса, Италия ва Юнон тақсим карда мешуд. Шимолу шарқии Туркия ба Арманистон мегузашт. Тахти пуштибонии Англия давлати Курд таъсис меёфт. Дар ин ҳолат Туркия ҳамчун давлат аз байн мерафт.

Камолчиён ба муқобили истилогарони хориҷӣ танҳо мубориза мекорданд. Онҳо 20 январи соли 1921 Конститутсияи муваққатии Туркияро қабул карданд. Ин конститутсия Маҷлиси бузурги миллии Туркияро ҳокимияти олии мамлакат эълон кард.

Шикасти тачовузи Англия, Юнон ва Туркия. Баҳори соли 1921 қувваҳои ҳарбии Юнон ва Антанта бо силоҳу муҳиммоти замонавӣ дар самти Анатолияи марказӣ ва Анқара ба ҳучуми густарда шуруъ намуданд. Баъди муҳорибаҳои шадид 2 сентябри соли 1921 ба нерӯҳои камолчиён муяссар гардид, ки нерӯҳои душманро аз пешравӣ боздоранд. Вале ин замон дар байни давлатҳои Антанта муҳолифатҳо ба вуҷуд омаданд. Фаронса дар Каликия амалиётҳои ҳарбиرو қатъ карда, 20 октябри

соли 1921 дар шаҳри Анкара бо ҳукумати МБМТ созишномаи оташбас ба имзо расонд. Италия неруҳои худро аз Осиеи Хурд кӯчонд. Ҳар дуи ин давлатҳо бо Туркия муносибатҳои тичоратии худро аз нав ба роҳ монданд. Дар муқобили Туркия танҳо Англия монд. Юнон то миёнаҳои соли 1922 бар зидди Туркия ягон навъ амалиёти ҳарбӣ анҷом наметод.

Камолчиён ба ҳучуми ҷавобӣ ҳаматарафа тайёри дида, 26 августи соли 1922 бар зидди Юнон амалиёти ҳарбӣ оғоз намуданд ва баъди якҷанд муқорибати зафарманд моҳи сентябр онро аз қаламрави Анатолия ронданд. Моҳи октябри соли 1922 давлатҳои Антанта ва Юнон дар шаҳри Мудания созишномаи бо Туркия хотима бахшидани ҷангро ба имзо расонданд. Ҳамин тариқ, ҷанги озодихоҳонаи халқи турк бо галабаи пурраи ӯ анҷом пазируфт.

Барҳам дода шудани соҳти подшоҳӣ - султонӣ дар Туркия. Ҳарҷанд ҳукумати МБМТ на танҳо дар дохили Туркия, балки дар хориҷи кишвар низ қайҳо эътироф гардида буд, дар Истанбул ҳокимияти султонӣ вучуд дошт, ки воқеан ба манфиати Антанта фаъолият мекард. Барои ба имзо расидани созишномаи ниҳони сулҳ бо Туркия мамлакатҳои Антанта конференсияи байналмилалӣ даъват намуданд. Ба ин конференсия дар қатори ҳукумати МБМТ ҳукумати султонӣ низ даъват карда шуд. Ин воқеа камолчиёнро водор намуд, ки тақдир ҳукумати султониро ба вақти дигар мавқуф нагузоранд. 1 ноябри соли 1922 МБМТ ҳукумати султониро барҳам дода, хилофати Туркияро нигоҳ дошт. Султони охиринаи Туркия Меҳмеди VI - Воҳидидин дар киштии англисӣ ба ҷазираи Малта фирор кард. 18 ноябр МБМТ дар бораи аз мансабҳои султон ва халифаи Туркия маҳрум кардани Меҳмеди VI - Воҳидидин қарор қабул кард. Халифаи Туркия шохзода Абдулмаҷид интиҳоб карда шуд.

1 апрели соли 1923 МБМТ худро пароканда ва интиҳоботи парламенти Туркияро эълон кард. Худи ҳамон моҳ зери роҳбарии Мустафо Камол Ҳизби халқии Туркия таъсис ёфт. Ин ҳизб дар интиҳоботи парламенти соли 1923 пурра галаба кард. 29 октябри соли 1923 парламенти Туркия барои мамлакатро Ҷумҳурии Туркия эълон намудан қарор қабул кард. Президенти аввалини Туркия Мустафо Камол интиҳоб шуд. Ин шахс дар мамлакат обрӯӣ бениҳоят баланд дошт.

Ҳамин тариқ, инқилоби миллию буржуазии Туркия, ки «инқилоби камолчиён» ҳам ном дошт, бо ташкили Ҷумҳурии Туркия анҷом пазируфт. Ин инқилоб соҳти мутлақияти рӯҳонии мамлакатро барҳам дода, истиқлоли сиёсии Туркияро барқарор намуд.

Созишномаи сулҳи Лозанна. Гуфтушунид дар байни давлатҳои аъзои Антанта ва Туркия 20 ноябри соли 1922 дар шаҳри Лозаннаи Швейсария оғоз ёфта, 24 июли соли 1923 Созишномаи сулҳ ба имзо расид.

Мувофиқи Созишномаи сулҳи Лозанна давлатҳои Антанта истиқлоли Туркияро дар худуди Фракияи Шарқӣ, Осиеи Хурд, паҳнкӯҳи ғарбии Арман ва қисмати шимолии дашти Сурияю Байнаннаҳрайн эътироф карданд. Созишномаи сулҳи Лозанна инчунин таслими Туркияро, ки

дар қарордодҳои гуногуни бо ин давлат баимзорасида инъикос гардида буд, бекор кард. Ҳукумати Анкара дар баъзе масъалаҳо, аз он ҷумла дар масъалаи қарзи хориҷии Туркия, ичора, нархномаҳои гумруқӣ ва баҳсҳои гуногуни марбут ба қаламрави Туркия, масалан, оид ба масъалаи минтақаи гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ ба давлатҳои Антанта гузашт кард.

Созишномаи сулҳи Лозанна ҳамчун санади байналмилалӣ дар эътирофи давлати нави соҳибистиклоли миллии Туркия, ки дар натиҷаи муборизаи озодихонаи халқи турк тавлид ёфтааст, дорои аҳаммияти бузурги таърихӣ мебошад.

Савол ва супориш

1. Муҳтавои Созишномаи сулҳи Мудросро баён кунед.
2. Чаро мамлакатҳои аъзои Антанта ба Туркия таҷовуз ташкил намуанд?
3. Дар бораи Ҷамъияти ҳифзи ҳуқуқи миллии турк чӣ медонед?
4. Муборизаи миллии озодихонаи халқи турк бар зидди истилогарони хориҷӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт?
5. Мустафо Камол дар Анатолия ба қадом инқилоб даст зад?
6. Дар бораи интихобот ба Палатаи Намояндагон ва «Эълони милли»-и қабулкардаи он маълумот диҳед.
7. Дар бораи болоравии ҳаракати миллии озодихонаи халқи турк бар зидди истилогарони хориҷӣ далелҳо биёред.
8. Ҳукумати Анкара чӣ тавр артиш ташкил кард?
9. Дар бораи шартҳои созишномаи Севр чӣ медонед?
10. Таҷовузи Антанта бар зидди Туркия кай ва чӣ тавр шикаст хӯрд?
11. Сохти султони Туркия кай барҳам дода шуд?
12. Туркия кай ҷумҳурӣ эълон карда шуд?

§ 25. ҶУМҲУРИИ ТУРКИЯ ДАР МАРҲАЛАИ ТАҲҚИМИ ИСТИҚЛОЛ ВА КАЛАВИШҲОИ СИЁСАТИ ХОРИҶӢ (СОЛҲОИ 1923-1939)

Расми 93. Харитаи Ҷумҳурии Туркия

Сиёсати иқтисодии камолчиён. Туркия дар марҳалаи мубориза барои истиқлол яке аз мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ сустрараққикардаи ҷаҳон буд. Иқтисоди моҳиятан кишоварзӣ, ниммустамликавӣ ва ба сармояи хориҷӣ тобеъ дошт. Туркияро ширкатҳои пурзӯри ҷаҳон аз соли 1911 сар карда, бетанаффус ғорат мекарданд.

Баъди ба истиқлоли давлатӣ расидани Туркия, ғалабаи инқилоби миллию буржуазӣ ва эълон карда шудани Ҷумҳурии Туркия камолчиён барои истиқлоли иқтисодии мамлакат чандин тadbирро амалӣ карданд. Ҳукумат корхонаҳои саноатӣ ва роҳҳои оҳани хориҷиёро харида гирифт, инҳисори тамоқи хориҷиёро милли кард, ҳуқуқи мутлақи сикка задан ва ба муомилот баровардани арзҳои қоғазиро ба даст гирифт. Барои ин кор Бонки марказии Туркия таъсис дода шуд. Таркиби асосии сиёсати иқтисодии ҳукумат этатизм - яъне маблағгузори давлатӣ ба саноат ва нақлиёти роҳи оҳан буд. Минбаъд этатизм дар соҳаҳои дигари иқтисоди Туркия низ ҷорӣ карда шуд. Дар баробари маблағгузори давлатӣ ташаббуси хусусии соҳибкорони турк низ дастгирӣ карда мешуд.

Этатизм ҳамчун шакли сармоядории давлатӣ дар Туркия аҳамияти мусбат дошт, дар он марҳала таъсири сармояи хориҷиро дар мамлакат маҳдуд мекард.

Сиёсати иқтисодии ҳукумати Мустафо Камол то як дараҷа нерӯҳои истеҳсолкунандаи мамлакатро тараққӣ дод, вале барои тараққиёти ҳаматарафа ва босуръати хоҷагии халқи мамлакат заминаи устувор ба вучуд оварда натавонист. Махсусан соҳти кишоварзӣ суст пеш мерафт, чунки замин мисли пештара дар дасти заминдорони калон буд. Ин соҳаи иқтисоди Туркия ҳанӯз дар зинаи муносибатҳои тосармоядорӣ қарор дошт, ҳатто хоҷагиҳои натуралӣ ва ҷорякдорӣ ҳам мавҷуд буданд.

Дар солҳои 20-уму 30-юм дар Туркия корхонаҳои аввалини саноати хӯрокворӣ ва саноати сабук сохта шуданд. Масъалаи нақлиёт дар Туркия хеле ҷиддӣ буд. Аз ин рӯ, ҳукумат барои бехтар кардани ин соҳа ҷораҳои зарурӣ меандешид. Савдои хориҷии Туркия хоси мамлакатҳои сустрараққӣ буд, яъне ба хориҷа асосан ашёи хом ва маҳсулоти аз коркарди аввалия гузашта бароварда мешуд.

Ислоҳоти давлатӣ дар Туркия. Барои Туркияи ҷумҳуриявӣ ислоҳот дар сохтори идораи давлатӣ, қонунгузорӣ, фарҳанг ва тарзи зиндагии мардум хеле муҳим буд.

Силсилаи тadbирҳои давлатӣ оид ба маориф ба ин соҳа моҳияти дунявӣ бахшиданд. То ин вақт маорифи Туркия асосан моҳияти динӣ дошт. Моҳи марти соли 1924 Хилофати Туркия барҳам дода шуд. Ҷамаи аъзои сулолаи Усмониҳо аз мамлакат ронда шуданд. Вазорати дин ва вақф барҳам хӯрд. Рӯҳониҳо аз моликияти хусусии худ маҳрум гардиданд. Ҷамаи мактабҳои исломӣ баста шуданд. Назорат ба таълимгоҳҳо ба ихтиёри вазорати маориф гузашт. Адолати додгоҳӣ аз ихтиёри рӯҳониён гирифта шуд.

Ислохоти маъмурӣ асосан ба вилоятҳо тақсим карда шудани мамлакатро дар бар гирифт. Вилоятҳо бевосита ба марказ тобеъ карда шуданд.

Ислохоти солҳои 1923-1924 асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Туркияро ташкил кард, ки он 20 апрели соли 1924 қабул карда шуд. Конститутсияи Туркия миллати ягонаи ин давлат туркхоро ном мебард. Дар он ақаллиятҳои миллии инъикос наёфта буданд.

Солҳои 1925 - 1929 қонунҳои ҷиной ва шаҳрвандие қабул карда шуданд, ки ба қонунҳои аврупоӣ монанд буданд. Қонуни шаҳрвандӣ бисёрзаниро манъ карда, дар масъалаи никоҳ ва талоқ ҳуқуқи замонро бо ҳуқуқи мардон баробар эълон кард. Тақвим ва сару либоси аврупоидӯхт ҷорӣ карда шуданд. Духтарону занони турк тарқи фаранҷӣ карданд. Алифҳои арабиасос ба алифҳои лотинӣ иваз карда шуд. Соли 1928 аз конститутсия нишондод дар бораи он ки ислом дини давлатӣ аст, бардошта шуд ва бо ҳамин Туркия ба ҷумҳурии дунявӣ мубаддал гардид.

Ислохоти анҷомдодаи Мустафо Камол (аз соли 1924 ба ин ному насаби ӯ тахаллуси «Отатурк» ҳамроҳ гардид) ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии Туркияро тақон бахшид. Баъди дар Туркия амалӣ кардани сиёсати этатизм ва дар рафти ислохот ғояи камолгарой (аз номи Камол) пурра ташаккул ёфт, ки онро «Отатуркизм» ҳам меноманд. Ин арзиши ғоявӣ дар барномаҳои Ҳизби халқӣ-ҷумҳуриятҳои, ки солҳои 1927 ва 1931 қабул карда шудаанд, инъикос ёфтааст. Принсипҳои асосии ин ғояи Камол Отатурк чунин эълон карда шуданд: 1) «ҷумҳуриятҳои»; 2) «миллӣ»; 3) «этатизм»; 4) «лаитсизм» (ҷудо будани ислом аз қорҳои давлатӣ ва маориф); 5) «ягонагии халқи турк»; 6) «инқилобӣ» (садоқат ба ғояҳо ва ислохоти Камол).

Моҳи октябри соли 1923 пойтахти Туркия аз Истанбул ба Анқара кӯчонда шуд.

Бухрони иқтисодии солҳои 1929-1933 дар Туркия. Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929 - 1933 ба иқтисоди Туркия зарбаи сахт зад, вале зарбаи он ба Туркия нисбат ба дигар давлатҳои сармоядорӣ камтар буд. Сиёсати этатизм имкон дод, ки солҳои бухрон истехсолот танзим карда шавад. Мувофиқи сиёсати этатизми Камол Отатурк бахш (сектор)-и давлатӣ дар иқтисоди Туркия хеле бузург буд. Сабаби дигари ин таъсир ба хусусиятҳои кишоварзии Туркия вобастагӣ дошт. Туркия ба хориҷа бештар маҳсулоти зироатҳои техникаӣ, мева, зироатҳои полизӣ, аз он ҷумла тамоку, меваи хушк ва чормағз мебаровард. Дар солҳои бухрони иқтисодӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ нархи ин маҳсулот нисбат ба маҳсулоти ғалладона ё пахта каме паст шуд. Ҳукумат барои паст кардани таъсири манфии бухрон чораҳо меандешид. Масалан, кам кардани воридот ва зиёд намудани содиротро харҷониба дастгирӣ мекард. Истехсолкунандагони дохилӣ ба ин гуна тадбирҳо аз он сабаб ҳавасманд буданд, ки маҳсулоти истехсолкардаи онҳо дар дохили мамлакат харидор меёфт. Ба ҳукумати Туркия муяссар гардид, ки дар солҳои бухрони

иктисодӣ ҳам курби арзи миллий - лирро устувор нигоҳ дорад. Ин буд, ки Туркия аз бухрони иқтисодӣ тезтар баромад.

Барои бехтар кардани вазъи иҷтимоии мардум ҳукумат чораҳои таъсирбахши дигар ҳам меандешид. Соли 1936 дар таърихи Туркия аввалин бор конун дар бораи меҳнат қабул карда шуд, ки дар он қорӣ кардани рӯзи кории 8-соата, рӯзи истироҳат ва рухсатии меҳнати ҳарсолаи пулакӣ инъикос ёфтааст. Дар баробари ин, қонуни мазкур коршиканиро манъ эълон кардааст.

Вале дар солҳои бухрони иқтисодӣ тамоми Туркия ором набуд. Соли 1930 қурдҳои Туркия шӯриш бардоштанд. Шӯришчиёни қурд аз созмонҳои қурдии Сурия, Ироқ ва Эрон ёрӣ мегирифтанд. Ҳукумат ба навоҳии шӯришбардошта - Игдир, Боязит ва Ван қувваи ҳарбӣ равон кард. Соли 1932 манбаъҳои охиринаи ин шӯриш аз байн бурда шуданд. Бо қарори додгоҳ 4 нафар роҳбарони шӯриши қурдҳо ба қатл расонда шуданд.

Муносибати камолчиён бо оппозитсия. Соли 1938 Камол Отатурк вафот кард. Президенти нави Туркия Исмет Инёню интиҳоб шуд. Дар солҳои 30-юм бар зидди ҳукмронии камолчиён оппозитсия ташаккул ёфт. Ҳанӯз хангоми барҳаёт будани Камол Отатурк муносибатҳо дар байни тарафҳои муҳолиф то дараҷае тезтунд шуда буданд. Баъди ба сари ҳокимият омадани Исмет Инёню општишавии неруҳои ҳукмрон бо оппозитсия ва наздикшавии камолчиён бо рақибони деринаи худ ба амал омад. Ин иқдоми мусбат имкон фароҳам овард, ки роҳбарони оппозитсия аз муҳоҷират ба ватан баргарданд. Дар шароити општӣ будани ҳукумат бо оппозитсия, буржуазияи миллий бо буржуазияи миёнарав, ки онро дар байни сармоядорони дохилӣ ва хориҷӣ компрадор (мустамликадор) ҳам меноманд, ҳамкорӣ вучуд дошт, чунки ҳам ин ва ҳам он бо инҳисорҳои хориҷӣ робитаи ногустастанӣ доштанд. Ин ҳолати буржуазияи миллий аз он далолат мекард, ки доирҳои ҳукмрони Туркия ба давлатҳои империалистӣ наздик мешаванд. Ба давлатҳои империалистӣ наздикшавии Туркия дар солҳои 30-юм беш аз пеш вусъат меёфт. Ин сиёсатро оппозитсия ҳам дастгирӣ мекард.

Сиёсати хориҷии Чумҳурии Туркия. Ҳукуматдорони Чумҳурии Туркия умед доштанд, ки баъди ба Созишномаи Лозанна имзо гузоштан мамлакатҳои бузург бо Туркия муносибатҳоро дар асоси баробарҳуқуқӣ ба роҳ мемонанд, вале ин тавр нашуд. Онҳо тасдиқ кар-

Расми 94. Президенти Туркия
Исмет Инёню

дани санадҳои Лозаннаро кашол меоданд, то ки ҳукумати Туркия ба онҳо гузашт кунад. Танҳо соли 1924 Созишномаи Лозанна бо ҳамаи замимаҳои ба маҷрои иҷро даромад, Лекин баъди ин ҳам Англия ва Фаронса нисбат ба Туркия хисси эҳтиром надоштанд. Англия дар Туркия нерӯҳои иртиқоиро дастгирӣ мекард. Фаронса тавонист, ки қарзҳои султони Усмонӣро ба гадани Ҷумҳурии Туркия бор кунад. Фашистони Италия бошанд, даъво мекарданд, ки Анатолияи нопадоканор ба ёрии маданӣ ва мустамликадорӣ онҳо эҳтиёҷ дорад.

Моҳи майи соли 1930 Олмон бо Туркия қарордоди тичоратӣ имзо кард. Даре нагузашта дар тичорати хориҷии Туркия ин мамлакат ба ҷойи аввал баромад. Ҳамзамон Англия ва Фаронса кӯшиш мекарданд, ки таъсири худро ба Туркия пурзӯр намоянд. ИМА ҳам аз соли 1930 муносибатҳои тичоратӣ худро бо Туркия васеъ кардан гирифт.

Соли 1932 Туркия ба Лигаи Миллатҳо дохил шуд. Дар зери фишори мамлакатҳои империалистӣ соли 1933 Туркия муҳлати иҷрои иҷораи Бонки Оттоманро тамдид кард. Ин бонк дар Туркия силоҳи асосии сармояи Англия ва Фаронса буд. Бонки Оттоман, сарфи назар аз мушкилоти зиёд, ба пардохти қарзи хориҷии ҳукумати подшоҳии пешин шурӯъ кард. Туркия соли 1934 бо Юнон ва Югославия созишнома бааст.

Аз соли 1938 сар қарда дар Туркия Олмони фашистӣ ҳам ғайб шуд.

Дар конференсияи байналмилалӣ моҳҳои июн ва июли соли 1936 оид ба гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ дар Монтрёи Швейсария барпошуда Туркия ба қабул шудани конвенсияи байналмилалӣ муваффақ шуд. Мувофиқи ин санад, назорати байналмилалӣ ба гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳ бекор қарда шуд. Туркия ҳуқуқ пайдо кард, ки гулӯгоҳҳои Баҳри Сиёҳро

Расми 95. Манзараи соҳилии Истанбул

Расми 96. Санчаки Хатай (дар қисмати ҷанубии Туркия шиора шудааст)

гайриҳарбӣ эълон кунанд. Акнун Туркия ҳам дар замони осойишта ва ҳам дар замони ҷанг муҳофиз ва назоратчии ягонаи ин гулӯгоҳҳо буд.

Баъди ба имзо расидани конвенсияи Монтрё Англия муборизаро барои пайдо намудани нуфуз дар Туркия пурзӯр кард. Бо ин мақсад ба Туркия лавозимоти ҳарбии зиёд дод.

Соли 1937 Туркия ба иттифоқномаи Саадобод имзо гузошт, ки он ба таъсиси Антантаи Шарқи Наздики моёи сиёсати империалистии Англия боис гардид. Бо мақсади ба тарафи худ кашидани Туркия ҳукуматҳои Англия ва Фаронса бо ҳам маслиҳат карда, ба ҳулосае омаданд, ки Санчаки Александретро аз Сурия ҷудо карда, ба Туркия диҳанд. Ин Санҷак соли 1939 бо номи вилояти Хатай ба ҳайати Туркия дохил карда шуд.

Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ доираҳои бонуфузи ҳукмрони Туркия ба ҷониби Англия, Фаронса ва ИМА майл доштанд. Дар баробари ин, нерӯҳои зиёде ва махсусан ҳарбиёни Туркия ҷонибдори ҳамкорӣ бо Олмони фашистӣ буданд.

Савол ва супориш

1. Сиёсати иқтисодии камолчиёнро шарҳ диҳед.
2. Этатизм чист?
3. Ислоҳоти солҳои 1923-1924 қадом соҳаҳои Туркияро фаро гирифт?
4. Қай пойтахти Туркия аз Истанбул ба Анкара кӯчонда шуд?
5. Конститутсияи Ҷумҳурии Туркия қай қабул карда шудааст?
6. Қадом қонунҳо тарзи зиндагии мардуми Туркияро дар бар гирифтанд?
7. Принсипҳои асосии идеологияи Камол Отатуркро, ки бо номи «камолизм» машҳур аст, ном бурда, шарҳ диҳед.
8. Чаро камолчиён бо оппозитсия оштии шуданд?
9. Дар бораи мақоми Англия, Фаронса, Олмон ва ИМА дар Туркия ҷӣ гуфта метавонед?
10. Чаро Англия ва Фаронса Санчаки Александретро, ки дар ҳайати Сурия буд, ба Туркия доданд?

§ 26. АРАБИСТОНИ САУДӢ - ТАЪСИСИ ДАВЛАТИ САУДӢ ВА ҲАМКОРӢ БО ШИРКАТҲОИ НАФТИ ИМА

Таъсис ёфтани Арабистони Саудӣ. Соли 1920 амир Ибни Сауд ном шахс аморати Ваҳҳобиёнро дар Начд барпо намудааст. Солҳои 1920 - 1925 Ибни Сауд қисми Асир ва Ҳичозро ба Начд ҳамроҳ намуд. Соли 1927 Ибни Сауд қаламрави давлати худро боз ҳам васеътар кард ва расман ба тахти подшоҳии Арабистони Саудӣ (1927 - 1933) нишаст. Ин дав-

Расми 97. Харитаи Арабистони Саудӣ

лат соли 1932 номи Арабистони Саудиро гирифтааст.

Арабистони Саудӣ дар нимҷазираи Арабистон давлати ягона набуд. Дар муқобили он Ямани пурқувват ҳам меистод. Ин давлатҳо баъроӣ забт кардани қаламрави ҳамдигар борҳо ҷанг кардаанд. Яке аз ин бархӯрдҳо соли 1934 ба амал омад, ки ба фоидаи Арабистони Саудӣ анҷом ёфт. Дар натиҷаи ин пирузӣ Арабистони Саудӣ тавонист, ки тамоми Асир ва қисми ханӯз ишғолнашудаи Наҷдро ишғол намуда, ба худ ҳамроҳ кунад. Дар ҳудудҳои ҳозираи худ Арабистони Саудӣ аз ҳамин давра вучуд дорад.

Соҳти сиёсии Арабистони Саудӣ. Арабистони Саудӣ давлати динӣ ва тарзи идоракунии он мутлақияти подшоҳӣ мебошад. Сардори давлат ва ҳукумат подшоҳ аст. Вай ҳам сарвари сиёсӣ ва ҳам сарвари рӯҳонӣ (исломӣ)-и мамлакат мебошад. Ислам идеологияи расмӣи давлатӣ аст. Аз ин рӯ, қонунҳои Арабистони Саудӣ дар асоси шариати исломӣ таҳия карда шудаанд. Подшоҳ ҳокимияти иҷроия ва қонунгузорро дар ихтиёр дорад. Ҳамзамон нахуствазир сарфармондеҳи неруҳои мусаллаҳ ва додҳои олии Додгоҳи Олии Арабистони Саудӣ мебошад.

Ҳукумат аз ҷумлаи аъзои хонадони подшоҳ ташкил карда мешавад. Дар назди подшоҳ Шӯрои Маслиҳатӣ амал мекунад. Ин мақом,

Расми 98. Шоҳи Макка Ибни Сауд (Арабистони Саудӣ)

тавре ки аз номаш ҳам бармеоёд, маслиҳатӣ буда, дар мавриди баррасии масъалаҳои гуногуни сиёсати дохилию хориҷӣ ба подшоҳ пешниҳодҳо ироа менамояд. Аз тарафи подшоҳ қабул ва ё иҷро карда шудани пешниҳодоти Шӯрои Маслиҳатӣ шарт нест.

Мансаби подшоҳ аз соли таъсис ёфтани Арабистони Саудӣ меросӣ аст. Дар сурати ғавтидани подшоҳ ба ин вазифа яке аз аъзои сулолаи Саудҳо менишинад.

Вазъи иқтисодии Арабистони Саудӣ. Нафт асоси иқтисоди Арабистони Саудиро ташкил менамуд. Захираҳои он дар мамлакат бениҳоят зиёд буданд. Дар солҳои 30-юм ҳаҷми истеҳсоли нафти Арабистони

Саудӣ босуръат пеш рафт ва дар он ҳаҷми истеҳсоли нафт кашф карда шуданд. Ба ҳаҷми истеҳсоли нафти Арабистони Саудӣ асосан хориҷиён машғул буданд. Соли 1933 корхонаҳои нафтистехсолкунии инҳисории Америка барои ҳаҷми истеҳсоли нафт дар қисми зиёди қаламрави мамлакат иҷозатнома (консессия) гирифтанд. Дар Арабистони Саудӣ истеҳсоли саноати нафт, яъне аз нафт ҳосил кардани бензин, керосин, солярка, афтол, солидол ва ғ. соли 1938 оғоз ёфтааст.

Корхонаи инҳисории Америка «Стандарт ойл Компани оф Калифорния» ба истеҳсоли нафти Арабистони Саудӣ асос гузоштааст. Ин корхонаи инҳисории амриқоӣ ба истеҳсоли нафти Арабистони Саудӣ танҳо машғул нашуд. Бо қарордоди дутарафаи Арабистони Саудӣ ва инҳисори номбурда ширкати муштараки «Калифорния арабиен стандарт ойл компани» таъсис ёфта, дар мамлакат қариб 6-7 сол ба истеҳсоли нафт машғул шуд. Соли 1943 ба истеҳсол ва фурӯши нафти Арабистони Саудӣ ширкати дигар - «Арабиен Америкэн ойл компани», ки онро маъмулан дар шакли мухтасар «Арамко» мена-

Расми 99. Манзараи имрӯзаи пойтахти Арабистони Саудӣ - Рияд (Эр-Рияд)

манд, машғул шуд. Ин ширкати навташкил қариб 90 фоизи истехсоли нафти Арабистони Саудиро дар ихтиёр дошт.

Аз ҷиҳати истехсоли нафт Арабистони Саудӣ он вақт дар байни давлатҳои ҷаҳон баъди ИМА ҷойи дуҷумро ишғол мекард. «Арамко» аз истехсол ва фурӯши маҳсулоти нафти ин давлат даромади қалон ба даст меовард. Тахминан 92 фоизи даромади миллии Арабистони Саудӣ аз ҳисоби фурӯши нафт буд.

Ғайр аз нафт, ба миқдори кам ҳам бошад, дар Арабистони Саудӣ тило, нуқра, оҳан, мис ва маъданҳои дигар низ истехсол карда мешуданд.

Дар Арабистони Саудӣ ҳунармандӣ ва касибӣ низ тараққӣ карда буд. Вале қорқунони ин соҳа хеле кам буданд. Қариб 75 фоизи аҳолии мамлакат ба кишоварзӣ машғул буд. Он вақт соҳаи асосии кишоварзии Арабистони Саудӣ ҷорводорӣ ба шумор мерафт. Дар музофоти Асир ва баъзе минтақаҳои дигари мамлакат гандум, ҷав, ҷуворимаққа, ҷуворӣ, шолӣ, сабзавот, нахл, қаҳва, мевачоти ситрусӣ, анор, анҷир, бодом ва ғайра парвариш карда мешуданд. Як қисми аҳолии соҳилҳои баҳру дарёҳо ба моҳигирӣ ва ё ҷамъоварии марворид, марҷони сиёҳ ва қаҳрабо машғул буд.

Савол ва супориш

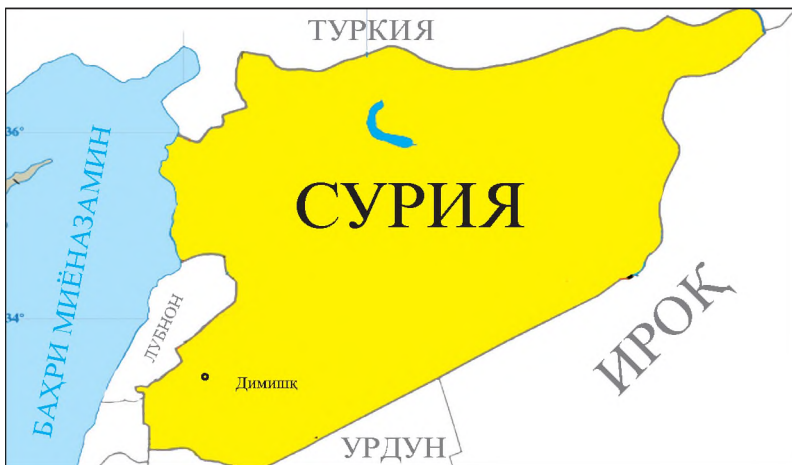
1. Арабистони Саудӣ дар қучо воқеъ гардидааст? 2. Дар бораи таъсис ёфтани Арабистони Саудӣ маълумот диҳед. 3. Сохти сиёсии Арабистонро шарҳ диҳед. 4. Ҷанги байни Арабистони Саудӣ ва Яман дар соли 1934 чӣ дод? 5. Сарвати асосии Арабистони Саудӣ чист? 6. Дар бораи «Стандарт ойл компани оф Калифорния» ва «Арабиен Америкэн ойл компани» нақл кунед. 7. Ибни Сауд дар Арабистони Саудӣ қадом солҳо ҳукмронӣ кардааст? 8. Дар бораи вазъи кишоварзии Арабистони Саудӣ ҳикоя кунед. Аз мавзӯё хулоса бароред.

§ 27. СУРИЯ, ЛИГАИ МИЛЛАТҲО ВА ЗЕРВАКОЛАТИ ФАРОНСА

Сурия дар оғози давраи муосир. Сурия тӯли қариб 400 сол дар зери ноғи мустамликавии Туркия буда, дар охири ҷанги якуми ҷаҳонӣ аз тарафи артиши Антанта ишғол карда шуд. Мувофиқи қарордоди Конференсияи сулҳи Париж, Сурия қаламрави зерваколлати Фаронса гардид, ки ин баробар буд ба тақдир ёфтани он ба мустамликаҳои Фаронса.

Дар давраи истилои Фаронса сохти ҷамъиятии Сурия мулкдорӣ бар замин ва машғулияти асосии аҳолии он кишоварзӣ буд. Замиҳои зиёди киштбод дар дасти заминдорони қалон буданд. Қисме аз деҳқонон (фаллоҳон) дар ихтиёри худ қитъаҳои начандон қалони замин доштанд. Қисми дигари кишоварзон аз сабаби камзаминӣ ба мардикорӣ машғул буданд.

Молҳои арзони истехсоли фабрикавии хориҷӣ ба бозорҳои Сурия роҳ ёфта, ба рушди истехсолоти касибӣю ҳунармандии ин давлат монё мешуданд. Саноати Сурия хеле суст пеш мерафт. Мардуми ихтисосманд

Расми 100. Харитаи Сурия - зерваколати Фаронса

ва зиёён дар ватан кор намеёфтанд. Бинобар ин, маҷбур мешуданд, ки дар ҷустуҷӯи кор ба давлатҳои хориҷӣ кӯч банданд.

Сармоядорони Сурия дар шароити воридшавии сармояи Фаронса ба саноат бештар ба савдою судхӯрӣ маблағгузорӣ карда, замин ҳам меҳариданд. Вале сармоядороне, ки замин меҳариданд, дар истифодаи он муносибатҳои сармоядориро истифода намебурданд.

Баъди ба Сурия омадани Фаронса дар ин ҷо сохти сиёсӣ ва иҷтимоӣ тағйир наёфт. Ҳокимияти муқарраргардида барои мустаҳкам кардани ҳукмронии Фаронса истифода мешуд. Аҳволи халқи Сурия боз ҳам вазнинтар шуд. Акнун ӯ маҷбур буд, ки як қисми қарзи империяи Усмонӣро пардозад. Ба зиммаи халқи араби Сурия пардохти товони ҷанги Туркия низ бор карда шуд. Ширкатҳои инхисории Фаронса аз Сурия барои иҷора иҷозатномаҳои ғайриқонунии мегирифтанд. Тоҷирони Фаронса бозорҳои Сурияро аз молҳои саноатӣ пур мекарданд. Дар баробари ин аз Сурия маҳсулоти хӯроквориро бо нархи арзон харидани менамуданд.

Муборизаи озодихонаи халқи Сурия. Сурия аз зери зулми империяи Усмонӣ ҳалос шуда, ба доми мустамликавии империализми Фаронса гирифтанд. Тақдирҳои Сурияро мамлакатҳои империалистӣ ҳал карданд. Халқи он баҳри истиқлоли ватани худ аз нав ба мубориза бархост. Дар Сурияи Ғарбӣ дастаҳои ҷирикҳои фаллоҳон ва кӯчиён ташкил ёфтанд. Шӯриши аввалини зидди фаронсавихоӣ истилоғар моҳи майи соли 1919 дар вилояти Латак ба амал омад. Дар Сурияи Шарқӣ бо номи «клубҳои арабӣ» марказҳои ҳаракати зиддиимпериалистӣ машҳур буданд.

Конференсияи сулҳи Париж истиқлоли Сурияро эътироф накард.

Моҳи ноябри соли 1919 Шӯрои миллии халқ таъсис ёфт, ки ба он на-

мояндагони чараёнҳои гуногуни сиёсӣ чамбиятии аксар шахру навоҳии вилоятҳои Сурия дохил шуданд. Шӯрои миллии халқ аз тариқи маблағи чамбовардаи худ дастаҳои ихтиёриёро мусаллаҳ мекард. Барои муназзам сохтани чараёни муборизаи озодихоҳона ва идораи минтақаҳои аз истилогарон озод кардашуда моҳи декабри соли 1919 Ҳукумати Сурияро ташкил намуд.

Ба рушди ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Сурия амир Файсал ва наздикони ӯ монеъ мешуданд. Файсал дар аввали соли 1920 ҳатто бо нахуствазирӣ Фаронса Клемансо қарордоде ҳам имзо кард, ки мувофиқи он, қисмати шарқии мамлакат ба зери сарпарастӣ (протекторат)-и Фаронса даромад. Ин кирдори Файсал хиёнати рӯйрости зидди халқ ва давлати Сурия буд. Нерӯҳои истиқлолхоҳи Сурия ба муқобили ин хиёнати амир эътироз баён намуда, иброз доштанд, ки қарордоди имзокардаи амир Файсалро эътироф намекунанд.

Файсал бар зидди нерӯҳои ватанпарвари Сурия ба мубориза ҳам даст зад, ки он дар амал табаддулот буд. Ӯ фармон дод, ки Шӯрои миллии халқ пароканда карда шавад. Моҳи марти соли 1920 Файсал худро подшоҳи Сурия эълон кард.

Моҳи апрели соли 1920 Конференсияи Сан-Ремо Сурияро ба қаламрави зерваколати Фаронса супурд. Моҳи июл қувваҳои ҳарбии Фаронса ба Сурияи Шарқӣ ворид карда шуданд.

Солҳои 1920-1922 дар вилояти Хайрон - шимолӣ Сурия ва шаҳри Димишқ борҳо шӯриш ва гирдиҳамойиву намоишҳои зидди Фаронса доир гардиданд.

18 октябри соли 1925 дастаҳои чирикҳои хуб мусаллаҳшуда ба шаҳри Димишқ даромаданд. Қувваҳои ҳарбии Фаронса бо чирикҳои Сурия муқовимат карда натавониста, маҷбур шуданд, ки шаҳрро тарк кунанд.

Моҳи майи соли 1926 қувваҳои ҳарбии Фаронса ҳуҷуми густурдаи зидди шӯришчиёни Сурияро оғоз намуданд. Фаронсавиҳо вилояти Чабан-Друзро забт намуда, Димишқро гулӯлаборон карда, баъд ба мавзеи Гуга ва Сурияи Шимолӣ ҳамла карданд. Даҳҳо ҳазор нафар чирикҳои машғул ба чамбоварии ғалладона боз ба артиш баргаштанд. Дар натиҷа зимистони соли 1926 ва баҳори соли 1927 ҷанг дар байни артиши истилогарон ва ватандӯстони Сурия аз нав авҷ гирифт. Истилогарони Фаронса дар натиҷаи истифодаи силоҳи навтарин ва сафарбарии нерӯҳои иловагӣ танҳо баҳори соли 1927 тавонистанд ба размандагони Сурия ғалаба кунанд.

Сурия дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар Сурия ҳаракати коршикании зидди ҳукумати маҳаллӣ, соҳибкорон ва маъмурияти мустамликавӣ пурзӯр шуд. Моҳҳои январ - февралӣ соли 1936 дар Сурия коршикании умумии зидди ҷазодихии иштирокчиёни ҳаракати миллию озодихоҳии Сурия доир гардид. Дар рафти ин коршиканиӣ дар сар то сари мамлакат намоишҳои якдилӣ бо коршиканон ба амал омаданд.

Ин дафъа ҳаракати зиддифаронсаи чунон пурзӯр буд, ки мустамликадорон онро хатто тавассути силоҳ ҳам фуру нишонда натавонистанд. Аз ҳамин сабаб маҷбур шуданд, ки гузашт кунанд. Амали конститутсияро аз нав қорӣ намуданд. Аз намояндагони Иттиҳоди миллии кабинети вазирони Сурияро ташкил карданд. Дар натиҷаи музокироти роҳбарони ин ҳизб бо ҳукумати Фаронса моҳи сентябри соли 1936 қарордоде имзо карда шуд, ки яке аз моддаҳои он дар зарфи се соли оянда зерваколати Фаронса будани Сурияро бекор мекард. Вале дар баробари ин модда ба қарордоди мазкур чандин моддаҳои ҳам дохил карда шуданд, ки баъди аз зери ваколат баромадан ҳам назорати Фаронса ба қорҳои ҳарбӣ, иқтисодӣ ва сиёсии Сурия боқӣ мемонд. Сарфи назар аз гузаштҳои иловагии ҳукумати Сурия, ин қарордодро парламенти Фаронса тасдиқ накард. Нерӯҳои иртиқои парламенти Фаронса мехостанд, ки дар Сурия тартиботи ваколат нигоҳ дошта шавад.

Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ парламенти Сурия пароканда карда шуд. Дар Сурия диктатураи бевоситаи Фаронса ҳукмрон гардид. Вале ба империализми Фаронса муяссар нагардид, ки ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Сурияро сарқӯб намоянд.

Ба халқи Сурия лозим омад, ки муборизаро бар зидди мустамликадорони Фаронсаро давом диҳад. Ба вай танҳо соли 1943 муяссар гардид, ки ба бекор карда шудани ваколати Фаронса бар Сурия муваффақ шавад. Баъди ба даст овардани истиқлол ҳам ба Сурия лозим омад, ки ҳудудро аз Фаронса ва давлатҳои дигари империалистӣ ҷимоя кунад.

Савол ва супориш

1. Сурияи оғози давраи муосирро чӣ гуна дарёфтед? 2. Зерваколати Фаронса будани Сурияро шарҳ диҳед. 3. Шӯрои миллии халқ баъд аз таъсис ёфтагӣ ба қадом қорҳо машғул шуд? 4. Дар бораи муборизаи миллию озодихоҳонаи халқи Сурия мисолҳо биёред. 5. Вазъи ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Сурия дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ чӣ гуна буд? 6. Дар арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ гузашти мустамликадорони Фаронса ба халқи Сурия аз чӣ иборат буд? 7. Сурия қай истиқлоли давлатӣ ба даст овард?

§ 28. МУБОРИЗАИ МИЛЛИЮ ОЗОДИХОҲИИ ИРОҚ БАР ЗИДДИ ЗҶУРОВАРИИ АНГЛИЯ

Ироқро ишғол кардани Англия. Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Ироқ аз тарафи қувваҳои ҳарбии Англия ишғол карда шуд. Сиёсати гораггаронаи Туркия ва амалиёти ҳарбии англисҳо хоҷагии халқи Ироқро ба ҳолати ногувор гирифтанд. Дар натиҷаи ба қувваҳои ҳарбии Англия ва корпусҳои меҳнатии Туркия сафарбар карда шудани мардҳо нарасидани неруи қорӣ ҳис карда мешуд. Бо ҳамин сабаб қариб 50% заминҳои ҳосилхези вилояти Мосул бекор ҳобида буданд. Косибии анъанавӣ ва саноати нафтаи Ироқ низ рӯ ба таназзул ниҳод. Аҳолии мамлакат аз нарасидани озуқа азоб мекашид. Нархи наво аз се то панҷ баробар боло рафт, ҳанноти авҷ гирифт. Дар мамлакат вабо,

Расми 103. Харитаи Ироқ

маҳав ва домана паҳн шуд. Аз гурӯснағӣ ва беморӣ даҳҳо ҳазор нафар одамон фавтиданд.

Англия Ироқро забт карда, хост, ки онро ба мустамликаи худ табдил бидиҳад. Дар марказ ва дар маҳалҳо тамоми ҳокимият дар дасти маъмурияти англисоҳ буд. Барои ба тарафи худ кашидани аҳолии Англия дар Ироқ ислоҳоти замин гузаронид. Мувофиқи ин ислоҳот, замин ба шайхҳои қабилаҳо, ашрофони рӯҳонӣ ва буржуазияи миёнарав (компрадор) дода шуд. Вале ислоҳот сиёсати умумии мустамликадорони Англияро тағйир наод. Ироқ дар ҳолати мустамликавии беҳуқуқ мондан гирифт.

Шӯриши озодихонаи солҳои 1918-1920. Халқ ва табақаҳои гуногуни иҷтимоии мамлакат, аз он ҷумла арабҳо, курдҳо, буржуазияи калон, аҳли илму фарҳанг, рӯҳониён, коргарон, деҳқонон ва кӯчиён ба сиёсати аз тарафи Англия мустамликасозии Ироқ бо нафрат менигаристанд. Англисоҳ ба корҳои дохилии ҷамоаҳо ва уламои динӣ даҳлат мекарданд. Ҳатто мухторияти шаҳрҳои муқаддаси шиҳо - Начаф ва Карбалоро бекор карданд, ки ин, бегуфтуғу, қаҳру ғазаби пайравони ин мазҳаби дини исломро ба вучуд овард.

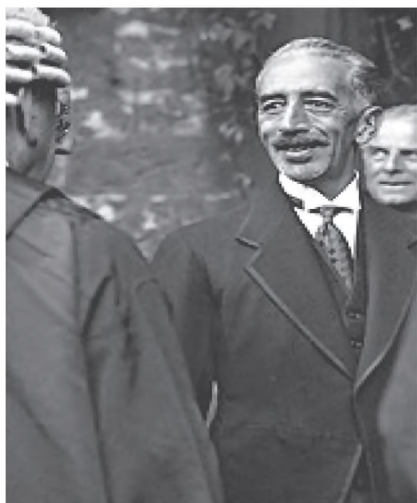
Чунин вазъ ватандӯстони Ироқро маҷбур месохт, ки бар зидди мустамликадорон мубориза баранд. Онҳо созмони ватанпарваронаи «Посбони Истиқлол»-ро таъсис доданд. Дар баробари ин созмон, инчунин созмони «Назри Ироқ» ҳам тавлид ёфт, ки ҳадафи он ҳамкорӣ бо Англияро дошт.

Муборизаи миллию озодихонии халқи Ироқ асосан зери роҳбарии шайхҳои қабилаҳо ва сарварони дини ислом сурат мегирифт. Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ин мубориза авҷ гирифта, ба шӯриш ҳам табдил ёфта буд.

Яке аз шӯришҳои калонтарини зидди Англия баҳори соли 1918 дар Начаф ва чандин шаҳрҳои дигари Фуроти миёна ба амал омад. Моҳҳои май-июни соли 1919 шӯриши аз хама калонтарину дарозмуддат шӯриши курдҳо буд, ки роҳбарии онро шайх Маҳмуд ба уҳда дошт. Ин шӯриш шиори ташкил кардани давлати соҳибистиклоли Курдистонро ба миён гузошт.

Аввали соли 1920 маркази ҳаракати миллию озодихоҳӣ ба вилоятҳои арабнишини Ироқ кӯчид. Зимистон ва баҳори соли 1920 қабилаҳои бадавӣҳо қариб тамоми Байнанаҳрайн - мобайни дарёҳои Дачла ва Фуроти шимолтари Бағдодро аз истилогарон озод ва лашкаркашӣ ба Мосулро оғоз карданд. Роҳбарони Назри Ироқ бо мақсади ба гузашт розӣ кардани Англия дар конгресси Ироқ, ки дар шаҳри Халаб баргузор гардид, 8 марти соли 1920 истиқлоли Ироқро эълон карданд. Вале ин қарордод танҳо дар рӯи қоғаз монд.

Конференсияи Сан-Ремо қарор қабул кард, ки Ироқ зерваколати Англия доништа шавад. Ба муқобили ин қарор моҳҳои май-июни соли 1920 дар Бағдод ва бисёр шаҳрҳои дигари Ироқ намоишҳои эътирозии оммавӣ доир гардиданд. Иштирокчиёни онҳо истиқлоли давлатии Ироқро тақозо намуданд. Дар маҷлиси созмони «Посбони Истиқлол» шайхҳои қабилаҳои Ироқи марказӣ ва уламои шиъа дар бораи оғози шӯриши мусаллаҳона қарор қабул карданд. Ин шӯриш 30-юми июни соли 1920 аз намоиши қабилае дар Рамайса оғоз ёфта, дере нагузашта ба ҷанги озодихонаи умумихалқии Ироқ мубаддал гардид. Дар тӯли ҳамагӣ як моҳ шӯришчиён қисмати арабии Ироқро қариб пурра озод карданд. Танҳо нуқтаҳои тақягоҳи воқеъ дар водии Дачла (байни Басра

Расми 104. Шӯҳи Ироқ - Файсали I (ваф.соли 1933)

ва Бағдод) аз англисҳо озод нокарда монданд. Мустамликадорони Англия бар зидди размандағони Ироқ артиши 150-ҳазорнафараи худро равон карданд. Қувваҳои ҳарбии Англия дар миёнаҳои моҳи ноябри соли 1920 нерӯҳои асосии қабилаҳои Ироқро торумор намуданд. Лекин чирикҳои Ироқ боз чандин моҳи дигар мубориза бар зидди англисҳоро давом доданд.

Ироқ дар давраи ваколат. Комиссари олии Англия дар Ироқ моҳи октябри соли 1920 ҳукумати муваққатии Ироқро таъсис дод. Бо ҷидду ҷаҳди Англия 23 августи соли 1921 писари ҳокими Ҳичоз Файсал ал-Ҳошимӣ подшоҳи Ироқ эълон карда шуд.

Ба ҳамаи мақомоти ҳукумати подшоҳӣ мушовирони англис дохил карда шуданд. Дар музофотҳо нозирони англис ҳокими мутлақ буданд. Ҳуқмрони воқеии Ироқ комиссари олии Англия буд. Мувофиқи қарордоди соли 1922 ҳукумати подшоҳӣ дар масъалаи сиёсати байналмилалӣ ва молиявӣ бояд ба «маслиҳат»-ҳои комиссари олии Англия таъҷиб мекард. Англия дар Ироқ қувваҳои ҳарбӣ ҳам дошт.

Шартҳои асоратовари қарордоди мазкур аҳли ҷамъияти Ироқро ба қаҳру ғазаб оварданд. Ба ҳаракати эътирозии мардуми Ироқ, ки тамоми мамлакатро фаро гирифта буд, Ҳизби миллии Ироқ бо роҳбарии Абу-Тимман, Ҳизби эҳёи Ироқ бо сардорӣ Ассад ва уламои маъруфи шиъа сарварӣ мекарданд. Мустамликадорон соли 1924 намоишҳои зидди маъмурияти мустамликавино сарқуб карда, қарордоди ба нафъи худро бо Ироқ ба имзо расонданд. Баъди ин Конститутсияи Ироқ тасдиқ карда шуд, ки онро Вазорати мустамликаҳои Британияи Кабир таъҷиб карда буд.

30 июни соли 1930 арбоби маъруфи давлатӣ Нурӣ Саид, ки чанде пеш ба ҳукумати Ироқ роҳбарӣ мекард, қарордоди нави Англия ва Ироқро ба муҳлати 25 сол имзо кард. Мувофиқи қарордоди мазкур, Ироқ давлати соҳибистиклол эълон карда шуд. Англия мувофиқи қарордоди соли 1930 ҳуқуқ гирифт, ки дар масъалаҳои сиёсати хориҷӣ «маслиҳатчӣ»-и Ироқ бошад. Пойгоҳҳои ҳарбии Англия мисли пештара дар Ироқ мондан гирифтанд. Англия инчунин ҳуқуқ дошт, ки мушовирони ҳарбии худро ба Ироқ равон кунад.

Моҳи ноябри соли 1930 созмони «Бародарии милли» таъсис ёфт, ки ба он нерӯҳои нисбат ба ҳукумати Нурӣ Саид дар оппозитсия буда муттаҳид шуданд. Моҳи январӣ соли 1931 ба ҳайати «Бародарии милли» Ҳизби миллии Ироқи Абу-Тимман ҳам дохил шуд. Ин ҳаракат тақозо мекард, ки созишномаи соли 1930 аз эътибор соқит карда, ҳукумат ба истеъфо равад. Талабҳои созмони мазкурро оммаи халқ дастгирӣ мекард.

Ҳукумати Нурӣ Саид ба қувваҳои ҳарбии Англия таъҷиб карда, вусъати минбаъдаи ҳаракати миллию озодихоро дар Ироқ боздошт ва 3 октябри соли 1932 ухдадорӣҳои Ироқро оид ба созишномаи соли 1930 расман эълон кард. Бо ин роҳ ҳукумати Нурӣ Саид барои ба Лигаи Миллатҳо қабул шудани Ироқ муваффақ гардид.

Баъди он ҳам ки дар моҳи март соли 1933 бо роҳбарии Равдид Алӣ Алҳайданӣ ҳукумати «Бародарии милли» ба сари

Расми 106. Шоҳи Ироқ
Ғозии ибн Файсал (1934-1939)

қудрат омад, вазъ тағйир наёфт. Ин ҳукумат низ ваъда дод, ки созишно-
маи соли 1930-ро риоя мекунад.

Моҳи августи соли 1933 ҳукумати «Бародарии миллӣ» ба муқобили
ошурҳои сокини Ироқ куштор ташкил кард. Ҳизби миллии Ироқ бар
зидди ин майлони фаъолияти ҳукумат баромад. Ҳукумати Рашид Алӣ
Алҳайданӣ маҷбур шуд, ки ба истеъфо равад.

Моҳи марти соли 1935 қabilaҳои сокини минтақаи Фуроти Миёна
шӯриш бардоштанд. Ии воқеаро Бародарии миллӣ барои аз нав ба сари
ҳокимият омадани худ истифода бурд. Вале ғайр аз ваъдаҳои зиёд кори
дигаре накард. Мақоми мустамликавии Ироқ мувофиқи ҳамон созиш-
номаи соли 1930 мондан гирифт.

Ироқ дар арафаи Чанги дуюми чаҳонӣ. Муқобилони ҳукумати «Ба-
родарии миллӣ» торафт зиёд мешуданд. Дар ҳайати онҳо ҳарбиён ҳам
буданд.

29 октябри соли 1936 нерӯҳои ба Бағдод наздикшудаи генерал Бакр
Сидқӣ ба подшоҳ - Ҷозии I талаби қатъӣ пешниҳод карданд, ки ҳукумати
«Бародарии миллӣ» ба истеъфо равад. Подшоҳ ин талабро қабул кард
ва ба Ҳикмат Сулаймон супориш дод, ки кабинети нави вазиронро таъ-
сис бидиҳад. Аз ҳафт аъзои ҳукумат се нафарашон намояндагони гурӯҳи
«Ал - Ахалӣ» (ашхоси дар
атрофи рӯзномаи «Ал
Ахалӣ» муттаҳидшуда) бу-
данд, аз он ҷумла Абулти-
ман ва Алӣ Чадарҷӣ. Ге-
нерал Бакр Сидқӣ сардо-
ри ситоди куллии артиши
Ироқ таъйин карда шуд.

Ҳикмат Сулаймон ва
Абултиман, ки вазифаи ва-
зири молияро ишғол карда
буд, иброз доштанд, ки дар
мамлакат ислоҳоти васеъ
мегузаронанд. Ислоҳот,
аз он ҷумла, ба деҳқонони

*Расми 107. Яке аз қисматҳои Бағдод,
пойтахти Ироқ*

безамин тақсим кардани заминҳои давлатӣ, афви маҳбусони сиёсӣ, му-
соидат ба рушди саноати миллӣ, таъминоти иҷтимоӣ, ҳавасманд карда-
ни фаъолияти иттифоқҳои касаба ва ғайраро дар назар дошт. Вале ин
ҳукумат аз уҳдаи иҷрои ваъдаҳои худ марбут ба ислоҳот баромада ната-
вонист. Баръакс, зӯрварӣ роҳро бар зидди ҳаракати халқӣ боз кард. Аз
ин рӯ, ҳамчун эътироз вазирони «Ал - Ахалӣ»-чиён ба истеъфо рафтанд.

Вазъи баамаломадаро нерӯҳои вафодор ба Англия мохирона исти-
фода бурда, 11 августи соли 1937 Бакр Сидқиро куштанд. Баъди 5 рӯз
ҳукумати Ҳикмат Сулаймон фаъолияти худро қатъ кард. Дар мамла-
кат ҳокимияти нерӯҳои англисимаоб аз нав барқарор карда шуд. 25 де-

кабри соли 1938 ҳукумати нави Нури Саид таъсис ёфт. Ӯ барои барта-
раф кардани нерухои оппозиционӣ чораҳои мушаххас андешид. Моҳи
марти соли 1939 Нури Саид «сӯйқасди зиддиҳукумати»-ро баҳона кар-
да, гурӯҳи калони муҳолифинро ҳабс кард. Файсали 2-и 4-сола подшоҳи
Ироқ эълон карда шуд. Сарпарастии подшоҳи хурдсол шохзода Абдуллоҳ
эълон гардид. Ин шахс ҳамақидаи Нури Саид буд.

Савол ва супориш

1. Англия Ироқро забт намуда, дар он ҷо кадом талбирхоро амалӣ кард? 2. Кадом
воқеаҳои шӯриши соли 1920-и Ироқро ном бурда метавонед? 3. Файсал ал-Ҳошимӣ дар
Ироқ кай ва бо ёрии кӣ подшоҳ эълон карда шуд? 4. Оё халқи Ироқ ба ҳолати зервақола-
ти Англия будани ватани худ розӣ буданд? 5. Ироқ кай истиқлол ба даст овард? 6. Баъди эъ-
лони истиқлол мақоми Англия дар Ироқ чӣ гуна муқаррар карда шуд? 7. Нури Саид Ироқи
«соҳибистиқлол»-ро чӣ тавр идора мекард? 8. Дар бораи ҳукумати «Бародарии миллӣ» нақл
кунед. 9. Нури Саид кай ва барои чӣ табаддулоти давлатӣ анҷом дод?

§ 29. МИСР, ҲИМОЯИ ИСТИҚЛОЛИ МИЛЛӢ АЗ АНГЛИЯИ АБАРҚУДРАТ

Вусъатёбии ҳаракати миллию озодихоҳӣ. Империализми Англия
ханӯз дар чоряки охиринаи асри XIX Мисрро ба юги мустамликавӣ ги-

Расми 108. Харитаи Миср

рифтор карда, ба манбаи ашёи хоми худ табдил дода буд. Англисҳо аз
ин ҷо барои саноати бофандагии худ пахта мегирифтанд. Халқи Миср

ба ҳолати мустамликавии худ тан надода, ба муқобили хочаҳои англис ба муборизаи озодихона бархост. Дар ин роҳ ҳукумати мамлакат низ бо ӯ буд.

Баробари ба охир расидани Чанги якуми чаҳонӣ, моҳи ноябри соли 1918 як гурӯҳ арбобони маъруфи Миср бо сардории Саъд Зағлуллошо, ки нойиби президенти маҷлиси қонунгузори аз тарафи англисҳо пароканда кардашуда буд, ба назди комиссари олии Англия омада, талаб карданд, ки ба Миср истиклол дода шавад, вале ҳукумати Англия ин талабро рад кард. Ҷавобан ба ин раддия охири соли 1918 бо сардории Саъд Зағлуллошо бо номи «Вафд-Мисрӣ» (Вакилони мисрӣ) кумита таъсис дода шуд. Вале аввали моҳи марти соли 1919 англисҳо фаъолияти «Вакилони мисрӣ»-ро манъ ва роҳбарони онро ба қазираи Малта таъбид карданд. Ин кирдори мустамликадорон қаҳру газаби мисриёнро овард.

9 марти соли 1919 оммаи халқ ба кӯчаҳои шаҳри Қоҳира бароманд. Тӯли 3 рӯз намоишҳои зътирозии мардуми ин шаҳр дар зери шиори «Миср барои мисриён» идома ёфтанд, вале намоиши осойишта аз тарафи англисҳо ба ҳоку хун кашида шуд. Хабарӣ куштори англисҳо дар Қоҳира зуд дар сар то сари мамлакат паҳн гардид. Баъди ин фоҷиа намоишгарон ба амали фаъолона гузашта, дар Қоҳира идораи рӯзномаҳои англисимаобро ба ҳок яксон карданд ва бар зидди англисҳо ба ҳучум гузаштанд. Ошӯбҳо шаҳру ноҳияҳои дигари Миср, алалхусус Мисри поён ва Мисри болоро фаро гирифтанд. Англисҳо бар зидди мардуми Миср аз қувваи ҳарбӣ истифода карданд. Дар натиҷаи ин ҳазорҳо нафар мисриён ҳалок шуданд ва захм бардоштанд. Сарфи назар аз ин, шӯриш идома меёфт. Ҳаракати қатороҳо дар байни Қоҳира ва Порт - Саид катъ гардид.

Ба шӯриш одамони гуногунпеша – коркунони роҳҳои оҳан, саноати газ, неругоҳҳои барқӣ, дӯкандорон, трамвайронҳо ва дигарон ҳамроҳ мешуданд.

Маъмурияти мустамликавӣ бар зидди шӯришчиён чораҳои ваҳшиёна ба қор мебард. Англисҳо танҳо дар деҳаи Дейрут 51 нафарро барои ба дор овехтан ҳукм карданд. Онҳо дар зарфи 3 ҳафта зиёда аз 1000 нафар мисриёнро ба қатл расониданд.

Муборизаи миллию озодихонии мардуми Миср рӯз то рӯз авҷ мегирифт. Аз ҳамин сабаб ҳукуматдорони Англия маҷбур шуданд, ки Зағлуллошоро

Расми 109. Нахуствазир
Саъд Зағлуллошо

аз таъбид озод карда, ичозат бидиханд, ки дар Конференсияи сулҳи Париж ширкат варзад. Вале кӯшиши Зағлуллошо барои ба истиқлоли Миср муваффақ шудан ба шикаст дучор шуд. Мувофиқи Созишномаи сулҳи Париж сарпарастии (протекторат)-и Англия бар Миср муқаррар карда шуд.

Ҳукуматдорони Англия хуб мефаҳмиданд, ки протекторати Англия бар Миср дурудароз давом карда наметавонад. Ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Миср баъд аз Конференсияи сулҳи Париж аз нав авҷ гирифт. Охири соли 1921 қоршиқаниии умумии сиёсӣ оғоз ёфт. Дар сангарҳои шахрҳои қалони Миср бар зидди неруҳои мустамликадорони англис муқорибҳои шадид ба амал меомаданд. Мардуми деҳот ба ҷанги ҷирикӣ гузашт.

Англисҳо шӯриши солҳои 1919-1921-и мисриёро сарқӯб карда бошанд ҳам, акнун нақшаи худро ба назардошти манфиатҳои неруҳои сиёсии Миср яктарафа – танҳо ба фоидаи Англия ҳал карда наметавонистанд. Бинобар ин, роҳҳои барои онҳо қобили қабул, вале барои худ безарарро ҷустуҷӯ мекарданд.

Эълони истиқлоли Миср ва Конститутсияи соли 1923. 28 феввали соли 1922 Англия бекор карда шудани протекторати худ бар Мисро эълон кард. Ин иқдоми Англия аз ноилоҷӣ буд. Импералистони англис фаҳмиданд, ки Мисро танҳо аз тариқи зӯрварии силоҳ идора кардан мумкин нест. Онҳо ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Мисро бояд бо ягон роҳи воситае суғ мекарданд. Англия мехост, ки бо буржуазияи миллии Миср созиш кунад. Ӯ низ барои созиш кардан бо ҳукуматдорони Англия омода буд.

Истиқлоли Миср ҳукмронии воқеии Англиро дар ин мамлакат барҳам наод. Дар Миср нигоҳ доштани ҳукмронии худро Англия бо Конститутсияи соли 1923 рӯйпӯш мекард. Ин конститутсия ба подшоҳи Миср вақолатҳои васеи пештараашро аз нав барқарор кард. Вай иҷроқунандаи иродаи импералистони Англия шуд. Мувофиқи ин конститутсия, 40 Ҷоизи ҳайати Сенат аз ашхоси таъйинкардаи подшоҳ ва 60 Ҷоиз аз намояндагии интихобии ашрофони заминдору мансабдорони давлатӣ, палатаи Ҷоизӣ дар асоси интихоботи дузинагӣ таъсис дода мешуд. Конститутсия дар Миср тамоми имтиёзҳои ҳориҷӣро нигоҳ дошт.

Аксари вақилони парламент намояндагони «Вафд-Мисрӣ» буданд. Намояндагони ин созмон бо сардории Саъд Зағлуллошо моҳи январӣ соли 1924 ҳукумати Мисро таъсис доданд.

Ризояти вафдиён ба истиқлоли соҳтаи Миср чунин маънӣ дошт, ки онҳо бо имперализми Англия забон як кардаанд.

Миср дар солҳои болоравии нави иқтисодӣ. Ваҳдати дар байни неруҳои сиёсии Миср ва имперализми Англия дар асоси конститутсияи соли 1923 бамиёномада бозғимод буда наметавонист, ҷунки зиддиятҳо дар байни кӯшиши Миср барои истиқлол ва дар ин мамлакат боқӣ мондани ҳукмронии Англия аз байн нарафтанд. Муҳолифатҳои хеле тезу-тунд байни Англию Миср дар масъалаи Судон ба миён омаданд. Судон

доминиони муштраки Англияю Миср буд. Аз сабаби он ки худи Миср ба мустамликаи Англия табдил ёфт, доминион будани Судон воқеан як чизи қалбаки буд. Ҳаракати Вафд ҳаракати зиддиимпериалистиро дар Судон дастгирӣ мекард. Аз ин рӯ, англисҳо ба барҳам додани ҳукумати «Вафд-Мисрӣ» даст заданд.

Соли 1924 бо истифода аз генерал-губернатори англисии Судонро куштани террористи мисрӣ, мустамликадорони англис бар зидди Миср ҷанг оғоз карданд. Ҳукумати «Вафд-Мисрӣ» бар зидди англисҳо муқовимат кардан натавониста, ба истеъфо рафт. Англисҳо баъди ин ҳукумати иртиҷоии Англиямаоб, он ҳукуматеро, ки дар Миср диктатураи инхисорҳои англисиро дастгирӣ мекард, ташкил доданд.

Ҳукмронии англисҳо ба вазъи иҷтимоии халқи Миср таъсири манфӣ расонид. Дар Миср рӯзи корӣ номаҳдуд ва маоши мардум ночиз буд, қонунгузорӣ дар бораи меҳнат вучуд надошт ва ғ.

Дехоти Миср давраи вазнинро аз сар мегузaronд. Вазъи он бештар ба бозори ҷаҳонӣ вобаста буд. Солҳои 1926 - 1927 дар бозорҳои ҷаҳонӣ нархи хариди пахта ниҳоят пойин рафт, вале захираи он афзуд. Аз ин пахтапарварони мисрӣ зарари қалон دیدанд.

Баробари ин, дар миёнаи солҳои 20-ум англисҳо кӯшиш мекарданд, ки дар ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Миср ҷудой андозанд. Бо ҳамин мақсад ба сармоядорони мисрӣ баъзе гузаштҳо мекарданд. Соли 1927 мувофиқи қонун дар бораи ширкатҳои саҳҳомӣ сармоядорони мисрӣ имкон пайдо карданд, ки дар ширкатҳои хориҷӣ ҳамчун ҳамкорони хурд ширкат варзанд. Гурӯҳи Бонки Миср, ки соли 1920 таъсис ёфта буд, 12 ширкати тичоратӣ, саноатӣ ва нақлиётиро ташкил намуд. Соли 1927 дар Миср ҳамагӣ 238 ҷамъияти саҳҳомии хориҷиён фаъолият дошт.

Болоравии ҳаракати озодихоҳӣ дар солҳои бухрони иқтисодӣ.

Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929-1933 ба иқтисоди Миср зарбаи сахт зад. Бухрон соҳаи кишоварзӣ ва саноатро фаро гирифт. Дар натиҷа корхонаҳои зиёди хурду миёна баста шуданд; шумораи бекорон афзуд, музди меҳнат паст ва зиндагии мардум вазнин шуд. Ширкатҳои хориҷӣ ба имтиёзҳои махсус соҳиб шуда, халқро бештар ғорат мекарданд ва ин боиси авҷ гирифтани муборизаи миллию озодихоҳӣ мегардид.

Ҳукумати лейбористии Англия ба гардани Миср созишномаи нави асо-ратовареро бор кардани шуд. Лоихаи

Расми 110. Нахуствазир
Наҳасношо

ин созишнома дар Миср норизоии сахтро ба вучуд овард. Наҳаспошои роҳбари «Вафд-Мисрӣ», ки соли 1930 нахуствазир буд, маҷбур шуд аз қабули он даст кашад. Аз ин рӯ, подшоҳ Фуод бо ёрии Англия парламентаро пароканда карда, ҳукумати Наҳаспошоро ба истеъфо гусел намуд. Ба ҳукумати нав шахси иртиҷоъпеша Исмоил Сидқишо роҳбарӣ кард. Ӯ бо сармояи молиявии хориҷӣён робита дошт.

Иваз карда шудани ҳукумат аҳволи мардумро беҳтар накард, вазъи ҷамъиятию сиёсии Миср низ ором нашуд. Баръакс, шурӯъ аз моҳи майи соли 1930 дар шаҳрҳои Қоҳира, Порт-Саид, Суэтс ва ғ. қоршиқаниҳои оммавӣ доир гардиданд. Моҳи июл вафдчиён дар Мансур намоиш ва гирдиҷамоӣи муҳташама ташкил намуданд. Ба иштирокчиёни намоиш политсия ҳамла карда, 8 нафарро кушт ва зиёда аз 100 нафарро захмдор кард. Ҷавобан ба ин, вафдчиён ҳаракати эътирозӣ бар зидди истилогарони англисро вусъат бахшиданд. 15 июл ба хотири мотамгирӣ барои ҷавидагони Мансур қоргарони қорхонаҳо қорро 2 соат хобонда, ба кӯчаҳои шаҳр бароманд. Политсия 22 нафарро кушта, садҳо нафари дигарро захмдор кард. Худи ҳамон рӯз дар Қоҳира, Искандария, Порт-Саид ва Суэтс задухӯрдҳои қалони байни мардуми маҳаллӣ ва политсияву аскарон ба амал омаданд. Бо вучуди ин, ба Англия муяссар шуд, ки дар Миср шӯришу намоишҳоро пурра барҳам диҳад.

Моҳи октябри соли 1930 Сидқишо конституцияи соли 1923-ро бекор карда, конситутсияи нав қорӣ намуд.

*Расми 111. Нахуствазир -
Исмоил Сидқишо*

Ба Сидқишо лозим омад, ки дар баробари қораҳои зӯроварии зидди мардум баъзе тадбирҳои мусбатро ҳам амалӣ намояд. Масалан, ҳукумат ба қабул карда шудани қонуни қоргарӣ аз тарафи парламент муваффақ шуд.

Созишномаи соли 1936-и Англияю Миср. Англия аз болоравии ҳаракати зиддиимпериалистӣ дар Миср тарсида, аз ҳиллаву найранг истифода мебард. Он моҳи декабри соли 1935 Конституцияи соли 1930-ро бекор карда, конституцияи соли 1923-ро аз нав барқарор намуд. Баъди ин музокирот барои бастании созишномаи нави байни Англияю Миср оғоз ёфт. Моҳи

маيي соли 1936 интиҳоботи парламенти Миср баргузор гардид, ки дар он вафдчиён аксари қойҳоро ба даст оварда, бо роҳбарии Наҳаспошо ҳукумати худро ташкил намуданд.

Моҳи августи соли 1936 ҳайати вақилони Миср бо Англия созишномае ба имзо расонд, ки халқи Миср тӯли 16 соли ахир барои он мубориза мебард. Лекин ин созишнома аз фиребе бештар набуд.

Англия гӯё ба Миср «гузашт» кард. Гузашти Англия ба Миср аз он иборат буд, ки комиссари олии Англия «сафир» ном гирифт ва ҳолати ишғолии Миср ба истилоҳ бекор эълон карда шуд. Дар баробари ин, созишномаи соли 1936 хузури қувваҳои ҳарбии Англияро дар минтақаи Канали Суэтс ва шаҳрҳои Қоҳираю Искандария муқаррар кард. Неруҳои ҳавоии Англия ҳуқуқ доштанд, ки дар фазои ҳавоии Миср парвоз карда, аз фурудгоҳҳои он истифода баранд. Артиши Миср ба зери назорати намояндагони англис даромад. Дар сурати ҷанг ва ё таҳдиди хатарӣ он англисҳо метавонистанд тамоми қаламрави Мисрро ба сифати тақягоҳи ҳарбии худ истифода баранд. Ҳамин тариқ, созишномаи соли 1936 ҳукмронии Англияро дар Миср мустаҳкамтар кард. Вафдчиён ба ин созишнома имзо гузошта, манфиатҳои ҳаққонии халқи Мисрро поймол намуданд ва дар амал бо мустамликадорони англис забон як карданд.

Баъди бастанӣ созишномаи соли 1936 империалистони англис дар Миср ҳукумати дастнишондаи Ҳизби либералӣ-конститутсиячиёнро ба сари қудрат оварданд. Ин ҳукумат моҳи августи соли 1938 бо Англия созишномаи нав бааст, ки он барномаи англисии соҳтмони ҳарбии стратегиро дар Миср васеъ кард. Мувофиқи ин созишнома, хароҷоти иншооти ҳарбии дар қаламрави Миср будаи Англия ба зиммаи халқи Миср гузошта шуд.

Ҳамин тариқ, масъалаи истиқлоли ҳақиқии Миср дар солҳои 1919 - 1939 ҳал нашуд.

Савол ва супориш

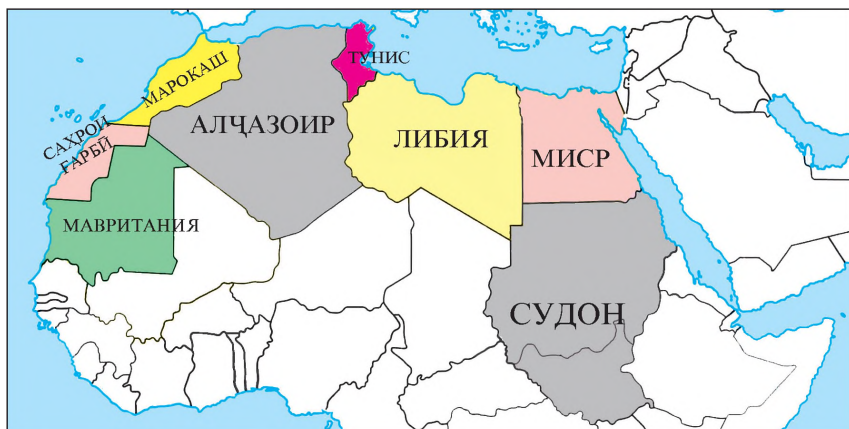
1. Оё баъди ба анҷом расидани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Миср катъ гардид? 2. Қадом шаҳрҳои Мисрро ошӯбу шӯришҳо фаро гирифтанд? 3. Мохияти истиқлоли соли 1923-и Миср дар чист? 4. Дар бораи ҷамъияти «Вафд-Миср» (Вақилони мисрӣ) маълумот диҳед. 5. Конститутсияи соли 1923-и Миср кай бекор ва Конститутсияи нави Миср кай ҷорӣ карда шуд? 6. Кай Конститутсияи соли 1923-и Миср аз нав ҷорӣ карда шуд ва чаро? 7. Созишномаи соли 1936-и Англия ва Миср вақолати сиёсии Мисрро чӣ таъвир муқаррар кард? 8. Оё Созишномаи соли 1938 бо Англия ба Миср озодӣ овард?

§ 30. ҚАДАМҲОИ НАХУСТИНИ МАМЛАКАТҲОИ АРАБИ МАҒРИБ ДАР РОҲИ РУШДИ МИЛЛӢ

Шарҳи умумӣ. Ба гурӯҳи мамлакатҳои арабии Мағриб-Алҷазоир, Марокаш ва Тунис дохил мешаванд. Вале баъзан ба қатори ин се давлати араб Мавритания ва Либияро низ дохил мекунанд. Давлатҳои арабии Мағриб охириҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар зери таъсири Фаронса буданд.

Дар Марокаш, Алҷазоир ва Тунис зоҳиран ҳукуматҳои маҳаллӣ ҳукмрон буданд, лекин онҳо аслан пурра ба намояндагони олии Фаронса итоат мекарданд. Ҳар сеи ин мамлакат ба манбаи ашёи хом ва бозори молфурӯшии Фаронса табдил ёфта буданд.

Соли 1918 аҳолии мамлакатҳои арабии Мағриб 10-11 миллион нафарро ташкил кард, ки онҳо асосан ба зироату чорводорӣ машғул бу-

Расми 112. Харитаи Африқои Шимолӣ

данд. Теъдоди ками аҳоли дар шаҳрҳо зиндагӣ мекарданд.

Халки ин мамлакатҳо бар зидди соҳибони қорхонаҳои инхисории хориҷӣ ва мустамликадорон бо шакли усулҳои гуногун мубориза мекунанд ва мақсади умумии он ба даст овардани истиқлоли миллӣ буд. Барои иҷрои ин мақсад ба онҳо лозим омад, ки боз чандин даҳсолаҳо мубориза баранд.

АЛҶАЗОИР

Алҷазоир дар байни ду ҷанги ҷаҳонӣ. Дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Фаронса аҳолии маҳаллии Алҷазоирро маҷбур ба артиш ва қорҳои ақибгоҳ сафарбар карда, ба ғорати захираҳои табиӣ озуқаи ин мустамликаҳои худ машғул буд. Халки Алҷазоир бар зидди бедодгари мустамликадорони Фаронса ба мубориза бархост. Вазъият гузашти мустамликадоронро талаб мекард. Бинобар ин, ҳукумати Фаронса маҷбур шуд, ки бо қарори худ дар андозгундорӣ тафовутро дар байни алҷазоирҳо

Расми 113. Харитаи Алҷазоир

ва фаронсавиҳо аз байн бардорад. Бо худи ҳамон қарор ба кишоварзон, зиёӣён, мансабдорон ва собиқ хизматчиёни харбӣ ҳуқуқи баробари интиҳоботӣ дода шуд. Бо вучуди ин баробарҳуқуқии ҳақиқии алҷазоирӣҳо фаронсавиҳо таъмин карда нашуд. Мисли пештара алҷазоирӣҳо «табаа» ва фаронсавиҳои сокини Алҷазоир «шаҳрвандон» («гражданинҳо») -и Фаронса ном бурда мешуданд. Дар баробари «Қонун дар бораи мардуми маҳаллӣ», ки ҳуқуқи мардуми Алҷазоирро маҳлуд мекард, қонуни дигаре низ мавҷуд буд, ки моҳияти наҷодпарастӣ дошт. Ин қонун ҳангоми бо қор таъмин кардан бармало эҳсос мекардид.

Амир Холид - набераи қаҳрамони халқи Алҷазоир Абдулқодир баъди ба охир расидани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Алҷазоир баргашт. Ӯ соли 1920 ҳизби «Алҷазоирӣ ҷавон»-ро таъсис дод, ки бо номи «Шуҷоат» рӯзнома ҳам дошт. Ин ҳизб баробарҳуқуқии алҷазоирӣҳо фаронсавиҳо, барҳам додани наҷодпарастӣ, таъмини намоёндагии аҳолии маҳаллӣ дар парламенти Фаронса, озодии матбуот ва иттифокхоро тақозо мекард.

Бар зидди зулми мустамликавӣ созмонҳои гуногуни ватанпарвари Алҷазоир мубориза мебуданд. Аз ҷумлаи онҳо Федератсияи интиҳобшудаи мусулмонон ва Иттифоқи уламои Алҷазоир, ки ба рушди маданият ва забони миллӣ, кушодани мактабҳои миллӣ эътибори калон меоданд, дар байни халқ соҳиби обрӯӣ баланд буданд.

Бухрони иқтисодии ҷаҳонии солҳои 1929-1933 ба иқтисоди Алҷазоир таъсири манфӣ расонд. Истехсоли оҳан ва фосфорит бениҳоят пойин рафт. Даромади арабҳо назар ба фаронсавиҳо камтар буд ва ба ҳадди ақали зарурати озуқа ҳам намерасид. Шумораи бекорон хеле афзуд. Дар натиҷаи хушқосолии ҷаҳорсола то 80 фоизи чорво талаф ёфт. Кишоварзони зиёди чорводор муфлис шуданд. Ҳазорон алҷазоирӣҳо баҳри ёфтани қор ва қути лоямут ба Фаронса раҳсипор мешуданд, вале фаронсавиҳо онҳоро ба Алҷазоир бармегардонданд.

Соли 1920 Федератсияи алҷазоирӣи Ҳизби коммунистии Фаронса таъсис ёфт. Соли 1934 ин федератсия бо номи Ҳизби коммунистии Алҷазоир мустақил шуд. ҲКА чун Ҳизби Алҷазоирӣ ҷавон барои истиқлоли Алҷазоир, аз Алҷазоир баровардани неруҳои мустамликавии Фаронса ва қатъ кардани мустамликасозии мамлакат мубориза мебуд. ҲКА тақозо мекард, ки ба синфи коргар ҳуқуқи сиёсӣ дода шаванд.

Баробари дар Фаронса ба сари қудрат омадани ҳукумати Ҷабҳаи миллӣ ба халқҳои маҳаллии Алҷазоир баъзе озодихои демократӣ дода шуданд. Моҳи июни соли 1936 дар Алҷазоир Конгресси мусулмонҳо ҷамъ омад. Он эълон кард, ки Ҷабҳаи миллиро дастгирӣ мекунад. Конгресси мусулмонҳо инчунин «Эълומияи миллӣ»-ро қабул кард, ки баробарҳуқуқии алҷазоирӣҳо фаронсавиҳо ва бекор кардани «Қонун дар бораи аҳолии маҳаллӣ»-ро тақозо менамуд.

Вазъи пуршиддати байналмилалӣи арафаи Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар назди ватанпарварони Алҷазоир вазифаҳои нав мегузошт. Охирҳои соли 1938 Кумитаи ягонагии халқи Алҷазоир тадбири васеи зидди Гит-

лер ва Муссолиниро доир кард, чунки онҳо иддаои забти Африкои Шимолро доштанд. Соли 1939 Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ оғоз ёфт. Бинобар ин, неруҳои сиёсии Алҷазоир ҳаракати озодихонаи худро муваққатан қатъ карданд.

МАРОКАШ

Ҷумҳурии Риф. То охири Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ханӯз қисми зиёди қаламрави Марокаш аз тарафи мустамликадорон забт нашуда буд. Маҳз дар қаламрави ишғолношудаи Марокаш ҳаракати қабилаҳои

Расми 114. Харитаи Марокаш

озодихоҳ барои озод нигоҳ доштани ватанашон тавлид ёфт.

Соли 1920 Испания кӯшиш кард, ки вилоятҳои кӯҳии аз маъдан ғании Рифро забт кунад. Кӯшиши испаниҳо баҳри забоняккунӣ бо пешвоёни қабилаҳои Риф натиҷаи дилхоҳ надод. Аз ҳамин сабаб ҳукуматдорони Испания бар зидди аҳолии ин вилоятҳо задухӯрди мусаллаҳона ташкил намуданд. Муборзаи зидди испаниҳоро қанд (дохӣ)-и яке аз қабилаҳои Риф - Муҳаммад Абдулқарим сарварӣ кард.

Моҳи июли соли 1921 сипоҳиёни Риф ба душман шикаст дода, ғанимати зиёде ба даст оварданд. Аввали моҳи сентябри соли 1921 дувоздаҳ қабилаи Риф муттаҳид шуда, Ҷумҳурии Рифи соҳибистиқлолро таъсис намуданд. Иттифоқи пешвоёни қабилаҳои Риф худро Маҷлиси миллии Ҷумҳурии Риф эълон кард. Раиси Маҷлис дар айни замон президенти ҷумҳурӣ ҳам буд. Маҷлиси миллий ба ин мансаб Абдулқаримро интихоб кард.

Ҷумҳурии Риф ба рақибон зарбаҳои ҳалокатовар зада, истиқлоли худро аз таҷовузи душманон қаҳрамонона муҳофизат мекард. То охири соли 1924 испаниҳо қариб тамоми қаламрави то соли 1912 забткардаи худро аз даст дода, танҳо дар яке аз шаҳрҳои истехкомдори соҳилҳои Баҳри Миёназамин монда тавонистанд.

Ғалабаи Риф ҳукуматдорони Фаронсаро дар Марокаш ба ташвиш овард. Онҳо бар чунин ақида буданд, ки дар сарҳадҳои шимолии

минтақаи забткардаашон ташкил ёфтани ҷумҳурии сохибистиклол метавонад шӯриши тамоми марокашихоро ба вучуд орад. Бинобар ин, тобистони соли 1924 қувваҳои ҳарбии Фаронса ба минтақаи ғаллақорӣи Риф - водии дарёи Уарги зада даромада, ният доштанд, ки рифихоро ба ҷанголи гуруснагӣ супоранд. Ҷавобан ба ин, артиши Риф моҳи апрели соли 1925 ба минтақаи фаронсавӣи Марокаш хучум оғоз кард, ки он то моҳи июли соли 1925 идома ёфт. Бебарорӣи ҳарбӣ ҳукумати Фаронсаро водор намуд, ки сарфармондеҳи артишро иваз намуда, шумораи онро зиёд кунад. Фаронсавӣҳо бо Испания забон як карданд, то ки муборизаи зидди Риф барои онҳо натиҷаи дилхоҳ диҳад. Моҳи сентябри соли 1925 бар зидди Ҷумҳурии Риф ҳамлаи муштараки қувваҳои ҳарбии Фаронса ва Испания оғоз ёфт. Рифиҳо ватани худро қаҳрамонона муҳофизат мекарданд. Моҳи майи соли 1926 қувваҳои ҳарбии Фаронса ва Испания Ҷумҳурии Рифро шикаст доданд. Абдулкарим ба фармондеҳии фаронсавӣҳо таслим шуд.

Муборизаи озодихона идома меёбад. Муборизаи мусаллаҳона дар ҳар ду минтақа - минтақаи Фаронса ва минтақаи Испания то соли 1934 идома ёфт. Дар шаҳрҳои Марокаш намоишҳои аввалини бузург соли 1930 бо баҳонаи эълон карда шудани қонун «Дар бораи адлияи барбарҳо» ба амал омад. Ин қонун мақсад дошт, ки дар байни барбарҳо ва арабҳо ҷудой андозад. Бо иштироки ҳам арабҳо ва ҳам барбарҳо дар ҳар ду минтақа намоишҳои оммавии эътирозӣ баргузор гардиданд.

Моҳи майи соли 1933 сар то сари мамлакатро мавҷи нави намоишҳои эътирозӣи халқи Марокаш фаро гирифт. Мардум бар зидди маҳдуд кардани ҳуқуқи таҳсил дар масҷидҳо баромаданд.

Соли 1934 гурӯҳи сармоядорон ва зиёиёни Марокаш бо номи «Иттиҳоди мағрибӣ» созмони сиёсӣ ташкил намуданд. Барномаи ин созмон тақозо мекард, ки ваколатҳои дастгоҳи давлатии подшоҳӣ ва сёз карда шаванд. Ҳукуматдорони мустамликавӣ иҷрои ин талабро рад карданд. Бо сабаби авҷ гирифтани намоишҳои зиддиимпериалистии соли 1936 дар шаҳри Фес ва шаҳрҳои дигари Марокаш моҳи март соли 1937 фаёолияти Иттиҳоди мағрибӣ манъ карда шуд. Аъзои Иттиҳоди мағрибии манъкардашуда ду ҳизби сиёсӣ нав ташкил намуданд - Ҳаракати миллӣ ва Ҳизби миллӣ. Ҳар дуи ин ҳизб ҷонибдори дар доираи сарпараст (протекторат) гузаронидани ислоҳоти идораи Марокаш буданд.

Дар баробари ин тамоми соли 1937 дар ноҳияҳои гуногуни Марокаш ошӯбҳои зидди Фаронса ба амал омаданд. Ҳукумати Фаронса бар зидди намоишчиён қувваи ҳарбиро истифода мебард. Охириҳои соли 1937 аксари роҳбарони аҳзоби сиёсӣи Марокаш ҳабс ва таъйид карда шуданд.

Шурӯъ аз аввали солҳои 30-юм ба минтақаи испании Марокаш воридшавии Олмони фашистӣ оғоз ёфт. Ба генерал Франко, ки комиссари сарфармондеҳи минтақаи испании Марокаш буд, муяссар шуд, ки бо ёрии ашрофони фиребхӯрдаи маҳаллӣ қabilaҳои Марокашро ба мубо-

ризаи зидди Ҷумҳурии Испания ҷалб кунад, вале дере нагузашта ин фиреби маҳз ошкор карда шуд. Моҳи сентябри соли 1938 дар минтақаи испании Марокаш шӯриши калони зиддифашистӣ сар зад. Ҳизби ислоҳоти миллии дар минтақаи Испания амалкунанда мардумро даъват намуд, ки ба мубориза ба хотири истиқлоли Марокаш бархезанд.

ТУНИС

Оғози ҳаракати истиқлолхоҳӣ. Моҳи ноябри соли 1918 дар маҷлиси махфӣи арбобони миллии Тунис барномае қабул карда шуд, ки дар он интиҳоботи Маҷлиси муассисон, таҳияи конститутсия ва ташкил карда-

Расми 115. Харитаи Тунис

ни ҳукумати миллии дар назди парламент масъул инъикос гардида буд.

Сарфи назар аз он ки фаронсавиҳо зӯровариро ба кор мебурданд, ватанпарварони Тунис зулму истибдод ва ваҳшонияти ҳокимияти сарпараст (протекторат)-ро фош мекарданд.

Соли 1920 Ҳизби буржуазияи миллии таъсис дода шуд, ки он бо номи мухтасари «Дастур» («Конститутсия») маълум аст. Ҳарчанд ин ҳизб ба-роӣ Тунис дигаргунсозиҳои кулӣ ва истиқлоли миллиро тақозо намекард, дар байни халқи Тунис бо ғояҳои озодихоҳии худ машҳур шуд. «Дастур» дар тамоми Тунис ҷонибдорон дошт.

Охириҳои соли 1920 ҳайати дуҷомаи вакилони «Дастур» ба Париж рафт, вале ин музокирот ҳам бенатиҷа анҷом ёфт. Маъмурияти сарпараст (протекторат) бар зидди арбобони миллии Тунис зӯровариро ба кор бурд. Ҷавобан ба ин дар сар то сари мамлакат намоишҳои коршиканиҳои эътирозӣ ба амал омаданд, ошӯбҳо тамоми соли 1921 давом карданд.

Моҳи апрели соли 1922, вақте ки хабари ба Тунис омадани президенти Фаронса маълум шуд, ошӯбҳои эътирозии халқи Тунис авҷ гирифтанд. Ҳатто бейи Тунис ҳам таҳдид кард, ки агар Фаронса ислоҳоти тақозошударо иҷро накунад, аз тоҷу тахти Тунис даст мекашад.

Ислоҳоти конститусионӣ. Моҳи июли соли 1922 ҳукумати Фаронса дар бораи ислоҳоти конститусионии Тунис қонун интишор кард. Ислоҳоти мазкур дар назар дошт, ки Шӯроӣ бузург бо мақоми маслиҳатӣ таъсис дода шавад. Дар ҳайати ин шӯро намоёндагони фаронсавиҳо нисбат ба тунисиҳо зиёдтар буданд. Дар вилояту навоҳӣ ҳам бояд шӯроҳо таъсис дода мешуданд, ки вазифаи онҳо танҳо аз муҳокимаи буҷа иборат буд.

Ин ислоҳоти ночиз ба талаботи «Дастур» мувофиқат намекард, вале онро ҳизбҳои ростгаро ва рӯхониён бо ризояти том истиқбол намуданд. Даре нагузашта ин ашхос Ҳизби ислохотро таъсис дода, бо ҳукуматдорони сарпараст (протекторат) роҳи ҳамкориро пеш гирифтанд.

Вале аксари аҳолии мамлакат мубориза барои истиқлоли Тунисро қатъ накард. Соли 1921 дар шаҳрҳои Бизерта, Тунис ва Сфекс қоршиқаниҳо доир гардиданд. Маъмурияти сарпараст бар зидди иштирокдорони ҳаракати миллию озодихоҳӣ аз қувва қор гирифт. Ҳизби «Дастур» муваққатан пароканда шуд. Роҳбарии «Дастур» аз мамлакат фирор кард. Иттифокҳои касаба ва созмонҳои Ҳизби коммунистӣ ба пинҳонқорӣ гузаштанд. Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Тунис рӯ ба таназзул ниҳод.

Болоравии нави ҳаракати миллию озодихоҳӣ. Дар давраи бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ дар Тунис истехсоли маъдан бениҳоят кам ва сафи бекорон зиёд шуд. Дар кишоварзӣ маъмурияти сарпараст нобудсозии тоқзорҳои мавҷударо ташвиқ ва бунёд намудани боғҳои нави тоқро манъ мекард. Ин қор ба мустамликадорон барои он зарур буд, ки рақобати тоқпарварону шаробпазони Фаронса кам карда шавад. Аз ин сиёсат кишоварзони хурди Тунис ба тезӣ муфлис мешуданд. Аз сабаби набудани беда дар як қатор ноҳияҳо то 80 фоизи қорво талаф шуд. Тунисро гурӯснагӣ фаро гирифт.

Дар чунин шароити иҷтимоӣ ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Тунис аз нав вусъат ёфт. Маъмурияти сарпараст кӯшиш ба харҷ меод, ки тавассути қораҳои террористӣ бар халқи Тунис ғолиб ояд. Як қисми ҳизби «Дастур» бо сардории Ҳабиб Бурғиба аз нав эҳё гардида, ба муборизаи миллию озодихоҳӣ пайваст. Ҳабиб Бурғиба талаб кард, ки мубориза бар зидди муҳоҷирони мустамликадорро пурзӯр кардан лозим аст. Бурғиба ва қонибдорони ӯ, ки манфиатҳои буржуазияи милли ва зиёёнро ифода мекарданд, аз ҳизби «Дастур» баромада, моҳи марти соли 1934 бо номи «Дастури нави» ҳизби ҷадиди худро таъсис доданд. Онҳое, ки ба роҳбарони қаблии «Дастур» содиқ буданд, «Дастури қуҳна» ном гирифтанд.

*Расми 116. Ҳабиб
Бургиба*

ислохоти иҷтимоӣ ҳам дар амал татбиқ шуданд, хусусан оид ба конунгузории коргарӣ, шартномаҳои коллективӣ ва рухсатиҳои харсолаи пулакӣ. Вале дар маркази диққати ҷомеаи Тунис муборизаи миллию озодихоӣ меистод. 20 ноябри сояи 1937

дар Тунис барои дастгирии истиқлол коршиканиии умумӣ доир гардид. Коршиканиҳо дар ин мустамликаи Фаронса дар тӯли зимистон ва баҳори солҳои 1937-1938 катъ нагардиданд.

Маъмурияти мустамликавии Фаронса дар Тунис таъкиботро аз нав пурзӯр карда, 8-уми январи соли 1938 дар Бизерт намоиши коргаронро тирборон намуд. Моҳи апрели соли 1938 бар зидди намоишгарон аз танкҳо истифода кард. Аввал рохбарони «Дастури нав»-ро ба ҳаёс гирифта, баъд дар Тунис фаъолияти ин хизбро манъ кард. Соли 1939 Тунис дар ҳолати муҳосира эълон карда шуд. Мустамликадорони Фаронса кӯшиши зиёд ба харҷ меоданд, ки мардуми Тунисро дар тобеияти комили худ нигоҳ доранд.

Истиқлоли давлатии Тунис ба давраи баъд аз Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ мавқуф монд.

Сарфи назар аз таъкибот, дар Тунис таъсири «Дастури нав» зиёд мешуд. Ин вақт Ҳизби коммунистӣ низ фаъолият мекард. Вале моҳи сентябри соли 1934 ҳаёс карда шудани рохбарони ин ду хизб боиси дар Тунис заиф шудани ҳаракати миллию озодихоӣ гардид.

Дар Фаронса таъсис ёфтани ҳукумати «Ҷабҳаи милли» ваъро дар Тунис тағйир дод. Ҳизбҳои сиёсӣ аз пинҳонкорӣ бароманд, баъзе

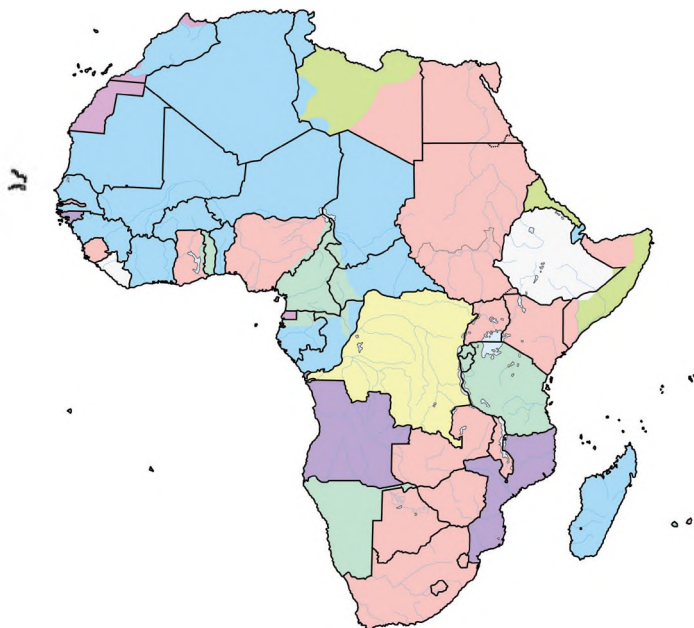

Расми 117. Яке аз хиёбонҳои шаҳри Тунис

Савол ва супориш

1. Вазъи умумии мамлакатҳои арабии Мағрибро шарҳу эзоҳ диҳед. 2. Вазъи Алҷазоир дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ чӣ тавр буд? 3. Ҳолати ҳуқуқии мардуми Алҷазоирро муайян соед. 4. Моҳияти «Қонун дар бораи мардуми маҳаллӣ»-ро баён кунед. 5. Дар бораи набераи Абдулқодири машҳури ватанпарвар - Амир Халид чӣ медонед? 6. Баъди дар Фаронса ба сари ҳокимият омадани Ҷабҳаи миллӣ дар Алҷазоир кадом дигаргунӣҳо ба амал омаданд? 7. Ҷумҳурии Риф кай ва чӣ тавр таъсис ёфт? 8. Фаронса кай ва барои чӣ қувваҳои ҳарбии худро ба Марокаш дохил кард? 9. Ҷумҳурии Риф аз нуруҳои муштаракӣ ҳарбии Испания ва Фаронса кай шикаст хӯрд? 10. Маҷлиси махфӣи арбобони миллии Тунис кадом барнома-ро қабул кард? 11. Ҳизби «Дасти» кай таъсис ёфт ва кадом талаботро ба миён гузошт? 12. Моҳияти ислоҳоти конститусионӣ дар Тунисро шарҳ диҳед. 13. Роҷеъ ба болоравии нави ҳаракати истиқлолхоҳӣ дар Тунис далелҳо биёред. 14. Чаро соли 1934 Ҳизби «Дасти на» таъсис ёфт? 15. Чаро роҳбарони Ҳизби «Дасти на» аз тарафи маъмурияти мустамлиқавӣ ҳаба гардида, фаъолияти худро хизб манъ карда шуд?

§ 31. ХАРИТАИ СИЁСИИ МУСТАМЛИҚАВИИ АФРИҚО БАЪД АЗ ҶАНГИ ЯКУМИ ҶАҲОНӢ

Расми 118. Харитаи тақсими мустамлиқавии Африқо (оғози асри XX)

Шархи умумӣ. Қаблан мо дар бораи давлатҳои африқоии Миср, Алҷазоир, Марокаш ва Тунис нақл кардем. Дар ин мавзӯ ва дар чанд мавзӯи оянда роҷеъ ба қисматҳои тропикӣ ва ҷанубии Африқо маълумоти мухтасар медиҳем.

Дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ғалаба кардани паймони Антанта харитаи сиёсии Африқоро тағйир дод. Дар байни қулли давлатҳои минтақаҳои Африқои Тропикӣ ва Ҷанубӣ танҳо ду давлат – Ҳабашистон ва Либереия соҳибхатиёр ва ҳамаи давлатҳои дигар дар ҳайати империяҳои мустамликаҳои Британияи Кабир, Фаронса, Белгия, Португалия, Испания ва Италия буданд.

Дар натиҷаи шикасти давлатҳои Паймони Сегона империяи мустамликавии Олмон барҳам хӯрд. Ин давлати аврупоӣ мустамликаҳои худро дар Африқои Шарқӣ, Африқои Ҷанубу Ғарбӣ, инчунин Камерун ва Тогоро аз даст дод. Онҳо дар байни давлатҳои Антанта ва иттифоқчиёни онҳо тақсим карда шуданд.

Тақсимои мустамликаҳои Олмон. Тақсимои мустамликаҳои Олмон аз назари қонун дар асоси нишондодҳои низоми ваколат сурат гирифт. Муаллифи асосии ин нишондод нахуствазири Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ Ян Сметс буд. Қарор дар бораи таъсиси низоми ваколатро Конференсияи сулҳи Париж моҳи январӣ соли 1919 таҳия ва моҳи апрели ҳамон сол тасдиқ кардааст. Баъд низоми ваколат ба моддаи 22-юми Ойинномаи Лигай Миллатҳо табдил ёфт.

Мамлакатҳои Антанта туъмаи мустамликавии худро ба се гурӯҳ тақсим карданд: гурӯҳҳои «А», «В» ва «С». Ба гурӯҳи «А» ҳамаи давлатҳои дохил карда шуданд, ки нисбатан тараққикарда ва дар ҳайати империяи Туркия буданд, яъне Сурия, Лубнон, Фаластин, Урдун ва Ироқ. Ягон давлати африқоӣ ба ин гурӯҳ дохил карда нашуд.

Ба гурӯҳи «В» ғайр аз Африқои Ҷанубу Ғарбӣ, ҳамаи мустамликаҳои африқоии Олмон дохил карда шуданд. Дар қаламравҳои зерваколати гурӯҳи «В» бунёд кардани пойгоҳҳои харбию истехкомҳо манъ карда шуд.

Ба гурӯҳи «С» Африқои Ҷанубу Ғарбӣ дохил карда шуд. Ин минтақа аз қаламрави ҳамаи мулкҳои зерваколати воқеъ дар Африқо нисбатан ақибмондатар буд. Лигай Миллатҳо дар назди давлатҳои, ки барои идораи қаламрави гурӯҳи «С» ваколат гирифтанд, қариб ҳеҷ гуна шарте нагузошт. Ин чунин маъно дошт, ки соҳибони ваколат қаламрави зерваколати худро ҳамчун мустамлика ҳисобанд.

Мустамликаҳои калонтарини олмонӣ – Африқои шарқии Олмон дар байни 3 давлат – Британияи Кабир, Белгия ва Португалия тақсим карда шуд. Британияи Кабир қисми асосии ин мамлакатро ба даст даровард. Руанда, Урунди ва ду вилоят дар шимолу ғарбии сарҳади Конго ба зеридораи Белгия дароманд. Руанда ва Урунди аз рӯи масоҳат он қадар калон набуданд, лекин аз ҷиҳати аҳолии бар дигар вилоятҳои Африқои Шарқӣ баргарӣ доштанд. Маҳз дар Руанда ва Урунди зиёда аз нисфи

аҳолии мустамликаҳои собиқи олмонӣ зиндагӣ мекарданд. Вилояти на-чандон калони Конго, ки дар ҷанубу шарқии Африқои шарқии Олмон воқеъ гардидааст, ба Португалия «баргардонда» шуд. Онро Олмон аз Португалия ханӯз соли 1884 кашида гирифта буд. Мисли мустамликаҳои дигари Олмон Конго зерваколат эълон карда шуд. Португалия онро ба мустамликаи худ – Мозамбик ҳамроҳ кард.

Камерун дар байни Фаронса ва Британияи Кабир тақсим карда шуд. Мустамликаи дигари Олмон дар Африқои Ғарбӣ – Тогоро низ Англия ва Фаронса бо ҳам диданд. Фаронса ба қисмати зиёди Шарқӣ ва Британи-яи Кабир ба қисмати Ғарбии он ваколатнома гирифт. Африқои Ҷанубу Ғарбии Олмон ба зерваколлати Иттиҳоди Африқои Ҷанубӣ даромад.

Ҳамин тавр, Антанта тақдири 13 миллион нафар сокини мустамликаҳои Олмонро ҳал кард.

Мулкҳои Британияи Кабир. Мулкҳои Британияи Кабир аз ҳама зиёду васеъ ва ганӣ буданд. То Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ин империяи му-стамликавии калонтарини ҷаҳон орзу дошт, ки дар Африқо ҳудуди му-стамликадорӣ худро васеъ кунад. Ин орзуи Британияи Кабир баъ-ди ҷанг ҷомаи амал пӯшид. Дар баробари ба даст овардани Тангани-ка ҳудуди мустамликаҳои Англия аз Кейптаун то ба Қоҳира васеъ шуд. Мустамликаҳои он дар Африқои Ҷанубӣ, Ғарбӣ, Марказӣ ва Шимо-лу Шарқӣ ҷойгир буданд ва ҳар кадом дар ҳайати империяи Британия мақома доштанд – мустамлика, зерсарпараст (протекторат), зерваколат ва ё доминион.

Иттифоқи Африқои Ҷанубии доминион, ки соли 1961 Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ номгузорӣ карда шуд дар империяи Британия мамла-кати сарватмандтарини Африқо ба ҳисоб мерафт. Солҳои 20-ум зиёда аз нисфи тилои ҷаҳони сармоядорӣ дар он ҷо истехсол карда мешуд.

Дар ҳамсоияи Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ Африқои Ғарбии зер-ваколлати Англия воқеъ буд, ки феълан Намибия ном дорад. Се дав-лати дигаре, ки Англия ҳангоми тақсимои империалистии Африқо ба даст овард, зерсарпарастӣ худ эълон кард. Свазиленд (аз соли 1968 шохигарии Свазиленд), Бечуаналенд (аз соли 1966 Ҷумҳурии Ботсвана) ва Басутоленд (аз соли 1966 шохигарии Лесото) буданд. Ҳар сеи ин дав-лат ба Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ тобеъ буданд.

Дар шимолтари ин минтақа Родезияи Ҷанубӣ ва Родезияи Шимолӣ (аз соли 1964 Ҷумҳурии Замбия), Нясаленд (аз соли 1964 Ҷумҳурии Ма-лави) ба Британияи Кабир тааллуқ доштанд. Ҳар сеи ин давлатҳоро Англия ханӯз дар аввали солҳои 90-уми асри XIX ишғол карда буд. Дар ин ҷо мулкҳои Англияро ширкатҳои британиявии Африқои Ҷанубӣ, ки Сесил Родс таъсис дода буд, идора мекарданд.

Соли 1922 аз сабаби сипарӣ шудани муҳлати ваколатҳои аз тара-фи ҳукумати Британия ба ин ширкат додашуда дар Родезияи Ҷанубӣ раёйпурсӣ баргузор гардид. Ин раёйпурсӣ на дар байни аҳолии маҳаллӣ, балки танҳо дар байни мустамликадорон гузаронида шуд. Ба шарофа-

ти иклими мусоид ва сарватҳои табиӣ ин ҷо ин қабил одамон дар Родезияи Ҷанубӣ нисбат ба аҳолии маҳаллӣ зиёдтар шуда буданд. Яъне тақдири Родезияи Ҷанубиро онҳое ҳал мекарданд, ки ба ин ҷо аз давлати мустамликадор муҳоҷир шуда омадаанд.

Ҳамин тариқ, аз 1 октябри соли 1923 Родезияи Ҷанубӣ мустамликаи «сафед»-и худидорашавандаи дорои парламенти аз ҷониби интиҳобкунандагони сафедпӯст интиҳобшаванда эълон карда шуд.

Дар Родезияи Шимолӣ, ки муҳоҷирони сафедпӯст танҳо 3 ҳазор нафар буданд ва аҳолии ин мустамлика ҳамагӣ 958 ҳазор нафарро ташкил мекард, ҳеч гуна раёйпурсӣ гузаронида нашуд. Вай ҳамин тавр соли 1924 зери сарпарастии Англия даромад.

Танганика ба минтақаи зерваколати Британия табдил ёфт. Он ба Кения, Угандаю султони Занзибари аз ҷониби Британияи Кабир дар охири солҳои 60-уму аввали солҳои 90-уми асри XIX ишғолкардашуда ҳамроҳ карда шуд. Ин мамлакатҳо аввал Африқои Шарқии Британия ном дошта, аз тарафи ширкати имтиёзноки британиявӣ Африқои Шарқӣ идора карда мешуданд ва соли 1885 ба зери идораи шохигарии Британияи Кабир гузаштанд. Кения бошад, аввал зерваколати Африқои Шарқии Британия ва баъд соли 1920 мустамликаи Англия эълон карда шуд, ғайр аз минтақаи тасмавори наздисоҳилии Укёнуси Ҳинд, ки расман қисми султони Занзибар буд. Ин минтақа мақоми зерсарпарастии худро нигоҳ дошт. Уганда низ зерсарпарастии Англия ҳисобида мешуд.

Кения ва Уганда дар Шимол ба мустамликаи дигари Судони Англияю Миср ҳамхӯдуд буданд. Дар шарқтари ин минтақа танҳо як мулкҳои британиявӣ - Сомалии зерсарпарастии Британия воқеъ буд, ки соли 1960 ба ҳайати Ҷумҳурии Демократии Сомалӣ дохил шуд.

Ғайр аз ин мулкҳои Африқои Ҷанубӣ, Марказӣ ва Шарқӣ ба империяи Британияи Кабир чандин мамлакатҳои Африқои Ғарбӣ ийз дохил буданд. Калонтарини онҳо Нигерия буд, ки соли 1960 истиқлол ба даст овард. Ин давлат аз рӯйи шумораи аҳоли дар китбаи Африқо калонтарин мебошад.

Барои Британияи Кабир аз ҷиҳати аҳаммият Соҳили Тилоӣ ҷойи дуҷумро ишғол мекард. Ин давлат соли 1957 истиқлол ба даст оварда, номи Ганаро гирифтааст. Англия барои ишғол кардани Соҳили Тилоӣ тамоми асри XIX мубориза бурда буд.

Ба ҳайати империяи Британияи Кабир инчунин Сьерра-Леоне дохил мешуд, ки соли 1965 соҳибистиқлол гардид. Сьерра-Леоне ба мустамлика ва зерсарпараст тақсим шуда буд. Ҳар дуи онҳо ҳам мулкҳои Британия ҳисоб меёфтанд.

Британияи Кабир баъди Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба мулкҳои Африқои Шарқии худ минтақаҳои ғарбии Того ва Камерунро низ ҳамроҳ кард, яъне аз Лигаи Миллатҳо барои яқоя идора кардани онҳо ваколатнома гирифт.

Гамбия низ ба мустамлика ва зерсарпарастии Англия тақсим мешуд.

Ин давлатро Британияи Кабир дар асри XIX забт кардааст (Гамбия соли 1970 истиқлоли давлатӣ ба даст овард).

Мулкҳои Фаронса. Аксари мулкҳои Фаронса дар Африқои Ғарбӣ ва Экваториалӣ воқеъ буданд. Фаронса ин мулкҳои худро асосан дар асри XIX ишғол кардааст. Фаронса дар охири асри XIX ва аввали асри XX онҳоро дар ду федератсияи калон - Африқои Ғарбии Фаронса ва Африқои Экваториалии Фаронса муттаҳид кард.

Ба ҳайати Африқои Ғарбии Фаронса 8 мустамлика дохил карда шуда буд: Гвинеяи Фаронса, ки соли 1957 истиқлол ба даст овард, Соҳили Оҷ, Волтаи Боло, Дагомея, Мавритания, Нигерия, Сенегал, ки ҳамаи онҳо соли 1960 сохибистиқлол шудаанд ва Судони Фаронса, ки аз соли 1960 Ҷумҳурии Мали ном гирифтааст. Қонунгузорие, ки дар Африқои Ғарбии Фаронса ҷорӣ буд, мувофиқи низоми ваколат як қисми Тоғои зери идораи Фаронсаро низ фаро гирифт.

Ба ҳайати Африқои Экваториалии Фаронса чор мустамлика дохил буд: Габон, Чад, Конгои Миёна ва Убанги-Шари. Ҳар чори онҳо соли 1960 сохибистиқлол гардиданд. Дутои охири - Конгои Миёна ва Убанги-Шари - Ҷумҳурии Халқии Конго ва Ҷумҳурии Африқои Марказӣ ном гирифтанд. Қонунгузорие, ки дар Африқои Экваториалии Фаронса амал мекард, дар як қисми Камеруни дар асоси низоми ваколат ба зери идораи Фаронса дохилшуда низ ба қор бурда мешуд. Ғайр аз ин, Фаронса дар қитъаи Африқо соҳиби як қаламрави нисбатан хурде ҳам буд, ки дар он халқиятҳои афар ва сомалӣ сокин буданд. Аз соли 1896 қаламрави сукувати ин халқиятҳо Соҳили Сомалии Фаронса ном мегирад. Аз соли 1896 қазираи калонтарини қитъаи Африқо - Мадагаскар ҳам ба мустамликаи Фаронса мубаддал гардид.

Мулкҳои Белгия. То ҷорӣ гардидани низоми ваколат Белгия дар қитъаи Африқо танҳо як мустамлика дошт - Конгои Белгия. Онро Белгия дар солҳои 70 - 80-уми асри XIX ишғол карда буд. Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ мувофиқи низоми ваколат Белгия барои идораи Руанда (аз соли 1962 - Ҷумҳурии Руанда) ва Брунди (аз соли 1962 подшоҳии Бурунди, аз соли 1966 Ҷумҳурии Бурунди) ваколатнома гирифт.

Белгия дар вақташ барои ишғол кардани Конго нуруи ҷарбӣ ва маблағи бениҳоят зиёд сарф карда буд. Конгои Белгия аз ҷиҳати масоҳат дар қитъаи Африқо мустамликаи аз ҳама калонтарин ба шумор мерафт. Дар баробари ин Конгои Белгия ва хусусан қисмати ҷанубу шарқии он - Катанга аз маъданҳои қиматбаҳо ғанӣ буд.

Мулкҳои Португалия. Империяи мустамликавии Португалия дар Африқо нисбат ба дигар империяҳо барвақтар таъкил ёфтааст. Ба Африқо воридшавии Португалия ханӯз дар асри XV оғоз ёфта буд. Вале он танҳо то аввали асри XX тавонист, ки нақшаи ишғоли вилоятҳои дар байни Ангола ва Мозамбик бударо амалӣ кунад.

Португалия дар қисмати ғарбии Африқо мулки аз ҷиҳати масоҳат калоне дошт, ки онро Гвинеяи Португалия меномиданд. Гвинеяи Пор-

туғалия аз соли 1973 бо номи Ҷумҳурии Гвинея-Бисау истиқлол ба даст овард.

Мулкҳои Италия. Италия дар қитъаи Африқо ҳамагӣ ду мустамлика дошт – Эритрея, ки соли 1890 ишғол карда буд ва Сомалии Италия, ки бо Ҳабашистон конфедератсия ташкил намуданд. Соли 1962 Эритрея ба ҳайати Ҳабашистон дохил шуд. Сомалии Италия соли 1960 ба ҳайати Ҷумҳурии Демократии Сомалӣ дохил гардид.

Мулкҳои Испания. Кулли мустамликаҳои испании дар Африқои Ғарбӣ ҷойгирифта он қадар қалон набуданд. Инҳо Рио-Муни, ҷазираи Фернандо-По ва як қатор ҷазираҳои хурди дигар буданд, ки аз соли 1968 Ҷумҳурии Гвинеяи Экваториалӣ ном гирифтаанд. Мустамликаҳои дигари Испания, ки аз рӯи масоҳат хеле қалон, вале биёбону камодам буд, Рио-до-Оро аст, ки онро Саҳрои Испания ҳам меноманд.

Савол ва супориш

1. Оё натиҷаҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба тақсими мустамликавии қитъаи Африқо таъсир расонид? 2. Аз рӯи сатҳи тараққиёт Лигаи Миллатҳо мустамликаҳои Олмон ва Туркияро ба қадом гурӯҳҳо тақсим кард? 3. Ба мустамликаҳои гурӯҳи «А» қадом давлатҳо дохил шуданд? Ба мустамликаҳои гурӯҳи «В» чӣ? Ба мустамликаҳои гурӯҳи «С» чӣ? 4. Мустамликаҳои Африқои Олмонро номбар кунед. 5. Фарқи байни мустамликаҳо, давлатҳои зерваколат, зерсарпарасг (протекторат) ва доминионро муайян кунед. 6. Оё мамлакатҳое, ки мулкҳои зерваколат доштанд, аз тарафи Лигаи Миллатҳо назорат карда мешуданд?

§ 32. ИСТИСМОРИ МАРДУМИ ҚИТЪА ВА ИДОРАИ МУСТАМЛИКАВИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚО

Шарҳи умумӣ. То аввали асри XX ба мамлакатҳои империалистӣ мурассаф гардид, ки мулкҳои суқунати қариб ҳамаи халқҳои Африқоро забт кунанд. Ҷараёни ба низоми истисмори мустамликавӣ фаро гирифта шудани ин халқҳо хеле тӯл кашид. Дар бисёр мустамликаҳои африқоӣ ин мубориза даҳҳо сол давом дошт.

Барои ба истисмори муттасил гузаштан мамлакатҳои мустамликадор сарвати табиӣ ҳар як мустамликаҳои худро ба таври ошкоро ва ё пинҳонӣ ҳаматарафа меомӯхтанд. Ба он ҷойҳо роҳҳои ҳамлу нақл месохтанд, низоми идораи мустамликавиро барпо менамуданд, самтҳо ва воситаҳои истисмори захираҳои одамӣ ва табиӣро муайян мекарданд. Қори аз ҳама мушқилтарин амалӣ намудани ҳуди ҳамин истисмор, ба нафъи мустамликадорон маҷбуран қор фармудани халқи мустамликаҳо ва азони худ қардани сарвати миллии онҳо буд.

Истисмори мардуми маҳаллӣ ва захираҳои табиӣ. Соҳаи асосии иқтисоди мамлакатҳои Африқо - кишоварзӣ дар зери фишори шадиди мустамликадорон ба содирот мувофиқ қарда мешуд. Дар натиҷаи чунин сиёсат номгӯи зироатҳои дар Африқо парваришбанда яқбора тағйир ёфт. Дар зарфи қоряк асри то Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва то оғози Ҷанги

дуоми ҷаҳонӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ барои зарурати дохилӣ, махсусан ҷуворимаққа дар як сатҳ қарор дошт. Вале истеҳсоли зироатҳои содиротӣ баръақс меафзуд. Истеҳсоли қаҳва 11 баробар, ҷой 10 баробар, какао ва бибон 6 баробар, арахис зиёда аз 4 баробар, тамоку 3 баробар зиёд шуд.

Бо сабаби тамоюли содиротии кишоварзӣ шумораи мамлакатҳои африқоии парваришкунандаи як зироат хеле меафзуд. Дар мамлакатҳои мустамликавии Африқо 85 Ҷоизи арзиши содиротро зироатҳои ҳамсон ташкил мекарданд. Масалан, Гамбия ва Сенегал барои парвариши чормағзи заминӣ, Занзибар барои парвариши дранфул (як навъи гул), Уганда барои парвариши пахта, Соҳили Тилой барои парвариши қаҳва, Соҳили Оҷ, Того ва Камерун барои истеҳсоли қаҳва, Габон барои сабзондани навъҳои ҷӯбҳои пурқимат ва Гвинеяи Фаронса барои парвариши банану ананас махсус гардонда шуда буданд.

Саноати дар Африқо тавлидӣфта боз ҳам бештар бо назардошти содирот қор мекард. Саноати кӯҳии мустамликаҳои африқоӣ рушди босуръат дошт. Масалан, дар Конгои Белгия истеҳсоли мис аз соли 1913 то соли 1937 зиёда аз 20 баробар афзуд, Африқои Тропикӣ ва Африқои Ҷанубӣ аз ҷиҳати истеҳсоли минерал ва маъданҳо дар олами сармоядорӣ ҷойи намоёнро ишғол мекарданд, аз он ҷумла аз ҷиҳати истеҳсоли алмос, кобалт, тило, хром, марганетс, фосфорит ва платина.

Ба соҳаҳои содиротӣ хориҷӣён бештар маблағгузорӣ мекарданд. Солҳои 1870-1936 дар мамлакатҳои Африқо ҳаҷми умумии сармоягузори хориҷӣ зиёда аз 1,2 млрд. фунт-стерлингро ташкил кард. Тақрибан 75 Ҷоизи ин маблағ аз сармоядорони Британияи Кабир буд. Маҳз дар ҳамина давраи байни ду ҷанги ҷаҳонӣ иттиҳодияҳои калони инҳисорӣ, ба монанди «Юнайтед Африқо компани»-и Англия ва «Юнион минерал О, Катанга»-и Белгия машҳур шуданд. Онҳо дар назди худ вазифа гузоштанд, ки ҳам захираҳои одамии табиӣи Африқоро истисмор кунанд ва ҳам китъаҳои бузурги заминҳои киштбобро аз африқоӣҳо кашада гиранд.

Дар як қатор мамлакатҳои Африқои Шарқӣ – Кения, Таганика ва Нясаленд ширкатҳои зироатпарварии англисӣ ҳукмронӣ мекарданд.

Дар мамлакатҳои зиёди Африқои Ҷарбӣ ширкатҳои тичоратии кишоварзӣ мақоми баланд доштанд. Дар он ҷо хоҷагиҳои калони зироатпарварӣ ташкил наёфтанд. Ин қор шумораи зиёди аврупоӣҳо тақозо мекард, лекин иқлими Африқои Ҷарбӣ барои онҳо бениҳоят гарм буд. Аз ҳамина сабаб дар ин минтақаи Африқо истеҳсолкунандагони асосии зироатҳои содиротӣ фермерҳои африқоӣасл буданд. Онҳо аз тарафи ширкатҳои аврупоӣ ва пеш аз ҳама, тавассути нархҳои пасти хариди маҳаллӣ истисмор қарда мешуданд.

Ширкатҳои истеҳсолкунандаи маъдан, дар навбати аввал, дар Родезияи Шимолӣ ва Конго, ки аз ин захираи зеризаминӣ бой буданд, қор мекарданд. Родезияи Шимолӣ оҳиста-оҳиста дар ҷаҳон ба яке аз қалон-

тарин истехсолкунандагони мис табдил меёфт. Дар музофоти чанубу шарқии Конгои Белгия бошад, алмос ва маъданҳои рангаи зиёди дигар истехсол карда мешуданд.

Чумхурии Либерия низ аз ҳукмронии ширкатҳои калони хориҷӣ наҷот ёфта натавонист, ҳарчанд ки ба ягон империяи мустамликавӣ дохил набуд. Ширкати «Файрстон тайр энд раббер компани»-и Америка соли 1926 барои парвариши каучук 400 ҳазор га заминро ба муҳлати 99 сол аз Либерия иҷора гирифт. Либерия аз ин ширкат танҳо 1 фоизи арзиши каучуки содиротӣ ва барои истифодаи ҳар як га замин камтар аз 15 сент меситонд.

Мустамликадорон қувваи қорӣ арзони маҳаллиро ба нафъи худ бо ҳар роҳ, пеш аз ҳама, бо роҳи қорӣ намудани андозҳо қор мефармуданд. Яке аз он андозҳо сарикасӣ буд. Барои аксари африқоиаслҳо роҳи яғонаи пайдо намудани пул барои пардохти андоз дар хоҷагиҳои «аврупоӣ» қор қардан буд.

Мустамликадорони аврупоӣ инчунин камзаминиро ба таври сунъӣ ба вучуд меоварданд. Онҳо барои иҷрои ин мақсад қаламрави нопайдоканорро «минтақаи зисти аврупоӣҳо» эълон мекарданд. Дар чунин заминҳо мардуми африқоиасл ҳуқуқи киштукор қардан надоштанд. Ин усул аслан дар ҳамон мамлакатҳо ба қор бурда мешуд, ки ба он қойҳо муҳочирати аврупоӣҳо хеле зиёд буд. Масалан, дар Кения камзаминӣ мардуми африқоиаслро маҷбур мекард, ки бо музди кам дар киштзорҳои аврупоӣён қор кунанд.

Барои ба даст овардани қувваи қорӣ аврупоӣён аз урфу одатҳои халқу қабилаҳои маҳаллӣ низ истифода мебарданд. Пешво метавонист ҳамқавамҳои худро ба қорҳои чамбиятии зарур сафарбар кунанд. Ҳукуматдорони мустамликавӣ пешвоёнро маҷбур мекарданд, ки ҳамқавамони худро барои сохтмони роҳҳою иншоотҳои дигар, ки на барои аҳолии маҳаллӣ, балки барои татбиқи сиёсати мустамликадорӣ зарур буд, равон кунанд.

Дар дарёфти қувваи қорӣ маҷбуркунии бевоситаи маъмурияти мустамликаҳо низ мақоми хосса дошт. Ин усул барои мамлакатҳои султараққии сармоядорӣ, ба монанди Португалия хос бошад ҳам, дар мустамликаҳои Фаронса низ васеъ ба қор бурда мешуд.

Барои ташкили бозори қувваи қорӣ дар байни аҳолии африқоиасл ба молҳои аврупоӣ, ки онҳоро танҳо бо пул харидан мумкин буд, ба вучуд овардани талабот аҳамияти қалон пайдо намуд. Тоҷирони сайёр чунин молҳоро нася ҳам мефурӯхтанд. Дар сурати сари вақт пардохта нашудани қарз қарздодагон қарздоронро маҷбур мекарданд, ки ба мардикорӣ раванд.

Савол ва супориш

1. Чаро баъд аз Чанги якуми ҷаҳонӣ дар қитъаи Африқо дигаргуниҳои сиёсӣ иктисодӣ ба амал омаданд? 2. Дар бораи истисмори мардуми маҳаллии Африқо далелҳо биёред. 3. Чаро баъд аз Чанги дуюми ҷаҳонӣ содироти молҳои африқоӣ ба мамлакатҳои Аврупо аф-

зуд? 4. Чаро дар иқтисоди аксари мамлакатҳои Африко парвариши як зироат бартарӣ пайдо кард? 5. Саноати мустамликаҳои африқоӣ чӣ тавр таракқӣ мекард? 6. Ширкати аврупоӣро ном баред, ки дар Либерия ба муҳлати 99 сол 400 ҳазор гектар заминро иҷора гирифтааст? 7. Мустамликадорони аврупоӣ кадом роҳро истифода мебарданд, ки африқонослҳо дар қорхонаҳои заминҳои онҳо қор кунанд?

§ 33. ВАЗЪИ МУСТАМЛИКАВИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚОИ ТРОПИКӢ

Африқои Тропикӣ. Фаронса ба иқтисоди мулкҳои дар ин минтақаи бениҳоят қалони мустамликавӣ мавҷудаи худ хеле қам маблағгузори мекард. Дар ин ҷо саноат ва кишоварзӣ нисбат ба мулкҳои британиявии Нигерия ва Соҳили Тилоӣ суғтар таракқӣ карда буданд. Дар байни ин ду соҳа саноат қам пеш рафта буд. Моҳияти судхӯрии сармоядории Фаронса ба ин ҳолат сабаб шуд. Истисмори мустамликаҳои Фаронса, пеш аз ҳама, тавассути тичорат ва аз тариқи нархҳои пасти хариди ашӣи хоми аз тарафи ширкатҳои тичорати «Компани Франсэ де д, Африк Оксидантал», «Сосга коммерсиал де л. Уэст Африкен» қор мефармуданд ва ғ. муқарраргардида амалӣ карда мешуд. Онҳо аз ин ҷо ашӣи хом содир намуда, ба ин ҷо маҳсулоти саноатӣ ворид мекарданд. Ин ширкатҳо дар ҳама ҷойи мустамликаҳои африқоии Фаронса мағозаҳои дӯқонҳо, нуқтаҳои хариди маҳсулот ва шабақаи васеи қормандон доштанд.

Дар сохтани роҳҳои оҳан, қангалбури ва қорҳои дигар меҳнати маҷбуриро васеъ истифода мебарданд. Ин усул бо амри президенти Фаронса амалӣ гардонда шуда буд. Губернатори ҳар як мустамлика ҳуқуқ дошт, ки африқонослҳоро барои иҷрои қорқое, ки лозим мебуд, сафарбар кунанд.

Барои дар байни аҳолии маҳаллии мустамликаҳо пайдо намудани тақияҳои бозғимод Фаронса оид ба як қисми аҳоли аз сиёсати дурақақунӣ истифода мебард. Дар Африқои Тропикӣ ин усул, пеш аз ҳама, дар Сенегал, ки мустамликаи қуннатариини Фаронса буд, амалӣ карда мешуд. Махз бо ҳақин сабаб соқинони қор шаҳри Сенегал – Даккар, Сан-Луи, Рюфиски ва Горз аз давраи инқилоби соли 1848 расман шаҳрвандони Фаронса ба ҳисоб мефартаанд. Аз ин рӯ, ба парламенти Фаронса як вақил интиҳоб мекарданд.

Нигерия. Нигерия яке аз мустамликаҳо буд, ки дар он низоми идораи бевоситаи ҳуқуқатдорони мустамликавии Британияи Қабир қорӣ карда шуд. Барои истифодаи ин восита вазъи аморатҳои шимолии муслмонӣ (дар он ҷо ҳалқи муслмони ҳаус соқин буд) мусоидат кард.

Қорӣ қардани парвариши зироатҳои содиротӣ Нигерияро ба қурӯшандаи қалони маҳсулоти зайтун, зироатҳои лӯбиёӣ, қаҳва, араҳис ва пахта табдил дод. Васеъ намудани майдони қишти зироатҳои содиротӣ дар ин ҷо қун дар мамлақатҳои дигари Африқо фаъолияти ҳоҷақҳои натуралиро танг намуда, онҳоро ба муносибатҳои бозорӣ қашид.

Нигерия ба фурушандаи ашёи хоми минералӣ, пеш аз ҳама, қальбагии асосан барои мамлакати мустамликадор зарурбуда мубаддал гардид.

Кения, Уганда, Танганика ва Занзибар. Ин мамлакатҳо дар вақташ Африқои Шарқии Британия ном бурда мешуданд. Муҳоҷирони сафедпӯсти Кения бо дастгирии ҳукумати Англия чидду чаҳд мекарданд, ки ин мамлакатҳоро муттаҳид созанд ё ҳеч набошад, се давлати аввал номбурдаро дар Федератсияи Арфиқои Шарқӣ муттаҳид карда, ба дастгоҳи муштараки идораи мустамликавии Британияи Кабир тобеъ гардонанд. Татбиқи ин нақша ба мустамликадорон имкон меод, ки Танганикаи зерваколатро ба ҳайати мулкҳои англисӣ боэътимодтар муттаҳид намоянд. Лекин ин нақша амалӣ нагардид. Яке аз сабабҳои асосии ин ноқомии мустамликадорони англис муқовимати африқоислҳо буд.

Ҳам мустамликадорӣ ва ҳам муносибатҳои сармоядорӣ ба Кения нисбатан ҳаматарафа ворид шуданд, ки ин сабаб дошт. Ба шарофати шароити хуби табиӣю иқлим ба ин ҷо дахҳо ҳазор муҳоҷирони сафедпӯст омада сокин шуданд. Ба сафедпӯстон дар минтақаҳои бехтарини мамлакат замин дода мешуд. Ин заминҳо «Паҳнкӯхи Сафед» ном гирифтанд. Мусодираи замин дар Кения нисбат ба мамлакатҳои Африқои Шарқӣ ва Тропикӣ дар доираи бениҳоят васеъ амалӣ карда мешуд. Зироатҳои содиротӣ асосан дар он заминҳое парвариш карда мешуданд, ки ба муҳоҷирони сафедпӯст тааллуқ доштанд. Ба аҳолии африқоисл заминҳои аз сафедпӯстҳо дуртар ва алоҳида дода мешуданд. Таҳқири наҷодӣ дар Кения нисбат ба дигар мамлакатҳои Африқои Тропикӣ шаклҳои тезу тундтар дошт.

Англисҳо дар Уганда ҳамон иттиҳодияҳои давлатиеро нигоҳ доштанд, ки дар давраи тоустамликавӣ мавҷуд буданд. Номҳои ин мустамлика аз номи калонтарини онҳо – Буганда пайдо шудааст. Мувофиқи принсипи идораи бавосита маликҳо ҳатман дар зери назорати маъмурияти Британия буданд. Ҳокимияти онҳо бар табаа аз тариқи қонунгузории мустамликавӣ танзим карда шуда буд. Дар Танганика ҳам идораи бавосита вучуд дошт. Дар Занзибар баробари мавҷудияти ҳокимияти подшоҳӣ аз болои ӯ назорати намояндаи Англия муқаррар гардида буд.

Конго. Ҳукуматдорони Белгия сиёсати худро дар Конго «падарвор» - «патерналист» (аз номи «патер» – «падар») номидаанд. Мувофиқи ин сиёсат, африқоислҳо «кӯдакони калон» номида мешуданд, ки гӯё ба парастории «падар» эҳтиёҷ доранд. Дар амал сиёсати Белгия дар назорат кардан бар аҳолии африқоисл, ҳукуматҳои маҳаллӣ, намояндагони динӣ ва ғ. ифода меёфт. Сиёсати тақия ба пешвоён бо низоми мустамликадорӣ империалистӣ пурра мувофиқат мекард. Чун дар мустамликаҳои дигари Африқо дар Конго ҳам ба пешвоён чамъоварии андозҳо ва ба корҳои ҳатмӣ сафарбар кардани ҳамқавамҳо супорида мешуд.

Дар рушди иқтисодии Конго тағйироти калон ба амал меоманданд. Қаблан мардуми Конгоро маҷбур мекарданд, ки ба чамъоварии маҳсулоти ҷангал ва хусусан каучук машғул шаванд. Вале баъди Ҷанги

якуми ҷаҳонӣ ба содироти маҳсулоти кишоварзӣ бештар тавачҷух зоҳир карда мешуд. Бинобар ин, мустамликадорон мардуми Конгоро маҷбур мекарданд, ки ба парвариши «зиرواتҳои ҳатмӣ» – пахта, зайтун рағандор ва ҷаҳва машғул шаванд. Дар баробари ин, дар заминҳои, ки аз мардуми Конго мусодира карда шуда буданд, киштзорҳои калони «аврупой», хоҷагиҳои чорвопарварӣ ва корхонаҳои коркарди аввалияи ашёи хоми кишоварзӣ бунёд карда мешуданд.

Дар Конго пешравӣ дар саноат барвақттар оғоз ёфт. Дар дахсолаҳои аввали ҳукмронии Белгия дар Конго ислоҳоти иқтисодие, ки бештар ба истеҳсоли маъдан ва пеш аз ҳама, ба истеҳсоли алмос ва тило нигаронида шуда буд, хотима меёфт. Баъд аз анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ширкати «Юнйон миньер дю О,Катанга»-и дар музофоти Катанга фаъолиятдошта истеҳсоли мис, қалъагӣ, кобальт ва руҳро ба тезӣ зиёд кард. Ин маҳсулот ба Белгия ва мамлакатҳои дигар содир шуда, ба мустамликадорон даромади калон меовард.

Савол ва супориш

1. Африқои Тропиқиро аз харитаи Африқо ёбед. 2. Фаронса мустамликаҳои африқоии худро чӣ гуна истисмор мекард? 3. Нигерияро аз харита ёбед. 4. Зироатҳои содироти Нигерияро номбар кунед. 5. Кения, Уганда, Танганика ва Занзибарро аз харита ёбед. 6. Иборан «зиرواتҳои ҳатмӣ» аз кучо пайдо шудааст? 7. Оё дар Кения, Уганда, Танганика ва Занзибар таҳқири наҷодӣ вучуд дошт? 8. Конгоро аз харита нишон диҳед. 9. Сиёсати «патерналист» – «падарвор»-и Белгияро дар Конго маънидор кунед. 10. Дар бораи вазъи иқтисодии баъдичангии Конго маълумот диҳед.

§ 34. ВАЗЪИЯТИ МУСТАМЛИКАВИИ МАМЛАКАТҲОИ АФРИҚОИ ҶАНУБӢ

Тартиботи наҷодпарастӣ. Низоми мустамликадорӣ дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ, Родезияи Ҷанубӣ ва Африқои Ҷанубу Ғарбӣ бо хусусиятҳои зиёди худ аз мустамликаҳои дигар фарқ мекард. Бо сабаби мавқеи хуби ҷуғрофӣ ва шароити табиӣ аз тарафи аврупоиён мустамликагардонии Африқо аввал маҳз дар ҳамин минтақаи аз Аврупо дури Африқо оғоз ёфтааст. Мустамликагардонии ин ҷо аз миёнаҳои асри XVII сар шуда, ба пайдойиши ақаллияти аҳолии аврупоиасл мусоидат кардааст.

Дар оғози давраи муосир дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ аксари аҳолии сафедпӯсти Африқо сукунат дошт. Тибқи баҳисобгирии аҳолии соли 1921, дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ зиёда аз 1,5 миллиён ё ки 22 фоизи аҳолиро сафедпӯстон ташкил менамуданд. Ғайр аз ин, зиёда аз 10 фоизи аҳолии Иттифоқи Африқои Ҷанубиро дурагаҳо ва ҳиндустониҳои ташкил мекарданд, ки дар дахсолаҳои охири асри XIX дар асоси қарордод ба кор омада, баъд дар ин ҷо муқимӣ шуданд. Аҳолии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ аз назари таркиби иҷтимоӣ наҷодӣ ва милли гуногун ва омехта буд.

Дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ қонҳои дар ҷаҳон калонтарини

тило ва алмоси дар даҳсолаҳои охири асри XIX кашфгардида ба пешрафти саноати маъдан ва алалхусус сохта шудани корхонаҳои коркарди аввалия тақон доданд. Теъдоди корхонаҳои коркарди аввалияи ашӯи хом махсусан дар солҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ зуд афзуданд. Соли 1915 ин гуна корхонаҳо 4 ҳазор адад буда, соли 1920 ба 7 ҳазор адад расиданд. Соли 1928 «ИСКОР» ном трести истеҳсолкунандаи оҳан ва пӯлод таъсис ёфт, ки инҳисори калонтарини Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ва дар тамоми қитъаи Африқо корхонаи якуми маъдан буд.

Пешрафти кишоварзӣ бо сабаби зарурати саноат ва зуд васеъ шудани шаҳрҳо, ки талаботро ба озука зиёд карда буданд, ба амал омад. Иқлим дар аксар минтақаҳои Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ барои кишоварзӣ мусоид буда, имкон меод, ки ҷуворимақка, тоқ, рустаниҳои ситрусӣ ва чорво, аз он ҷумла гову гӯсфанд парвариш карда шаванд.

Рудезияи Ҷанубӣ аз ҷиҳати истеҳсоли тамоку дар ҷаҳон ҷойи якумро ишғол мекард. Африқои Ҷанубу Ғарбӣ, ки қаламрави зиёди онро биёбонҳо ташкил медиханд, аз рӯйи саршумори гӯсфанди қароқӯлии пеш аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аз Осие ба ин ҷо овардашуда низ дар ҷаҳон ҷойи якумро ишғол мекард.

Наҷодпарастӣ дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ. Вазъи умумии сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии Африқои Ҷанубиро асосан Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ муайян мекард. Он дар натиҷаи соли 1910 ба Ҷумҳурии Бурҳо (Трансваал ва Норинҷӣ) муттаҳид карда шудани мустамликаҳои англисии Кап ва Натал ба вучуд омадааст.

Аз лаҳзаи таъсисёбии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ то соли 1924 дар сари ҳокимияти ин мамлакат ҳукумати Ҳизби Африқои Ҷанубӣ меистод, ки ба он генералҳои Бурҳо роҳбарӣ карда, сиёсати англисиро амалӣ менамуданд. Ҳизби Африқои Ҷанубӣ ҳаракат мекард, ки ҳам муборизаи байни заминдорон – Африқонерҳо (сафедпӯстони муқимигардидаи аврупоиасро Африқонерҳо меноманд) ва саноатчиёни англисӣ ва ҳам истисмори аҳолии маҳаллиро муътадилтар гардонад. Ҳам Луис Бота, ки то соли 1919 ба ҳукумат роҳбарӣ мекард ва ҷойгузини ӯ – Ян Христиан Сметс манфиатҳои он заминдоронро ифода мекарданд, ки ошкоро ҷонибдори ҳамкорӣ бо империализми Британия буданд.

Дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ҳаракати ҷудошавӣ аз Англия ва ташкил намудани давлати соҳибистиклол оғоз ёфта буд. Бо ин шиор Ҳизби миллатгаро, ки роҳбараш генерал Герсог буд, баромад мекард.

Дар масъалаи муносибат бо аҳолии африқоиаёл Герсог ақидаҳои наҷодпарастӣ дошт. Ӯ мегӯфт, ки «одами маҳаллӣ аз ҷиҳати хусусияти равонии худ қодир нест, ки мошинро идора кунад». Дар барномаи аввали солҳои 20-ум қабулкардаи Ҳизби миллатгаро ривоят дар бораи «хатари сиёҳ», ки гӯё ба мавҷудияти коргарони Африқонерӣ таҳдид мекунад, мақоми калонро ишғол мекард. Матлаб сари он аст, ки насли аввали бурҳои дар корхонаҳо коркунанда, одатан, коргар буда, таҳасуси паст доштанд. Герсог ба ин аврупоӣҳо мурочиат карда, ҷаҳд менамуд, ки чунин тасаввурот ба вучуд оварад: гӯё ки соҳибони шахтаҳо

аврупоиаслҳоро ба кӯча партофта, ба ҷойи онҳо африқоиаслҳоро ба қор қабул мекарда бошанд. Танҳо ӯ, яъне Герсог онҳоро наҷот дода метавонад, ба шарте ки ба сари ҳокимият биёяд. Дар ин сурат метавонад гоӣ худ – «монсаи ранга»-ро амалӣ намояд. «Монсаи ранга» ҷунин маъно дошт, ки бояд ҳамаи қорҳои таҳассус ва нимтаҳассусталабро сафедшӯстон иҷро намоянд. Африқоиаслҳо набояд ба ин гуна қорҳо роҳ дода шаванд.

Дар солҳои пеш аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ вазъи дохилии мамлақатро ба вучуд омадани созмонҳои фашистӣ ва фаъл шудани иртиҷоъпешағони гузаро тезутунд қарданд. Пурзӯршавии фашизм дар Аврупо дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ҳамовозии гарму ҷӯшон ба вучуд овард. Табақаҳои ҳукмрони Африқонерҳо умед доштанд, ки муборизаи байни Англияю Олмон мавқеи Британияро дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ заиф қардонда, барои фаъолияти сармоӣ бурҳо фазои озод ба вучуд меорад. Наҷодпарастони Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ дар байни табақаҳои васеи аҳолии Африқонерҳо наҷодпарастиро ташвиқу тарғиб мекарданд. Баробари наҷодпарастон дар ин мамлақат созмонҳои миллатгарои ба ҷамъияти пинҳонқори «Брудербунд» («Иттифоқи бародарон») алоқадорӣ низ фаъолият доштанд.

Африқои Ҷанубу Ғарбӣ. Баъд аз он ки ин мамлақат қаламрави зервақолати Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ шуд, аз африқоиаслҳо «тозақунии заминҳо» нисбат ба давраи дар ин ҷо ҳукмрон будани Олмон хеле вусъат ёфт.

Маъмурияти мустамликавии Олмон мамлақатро ду тақсим қарда буд. Дар замони ҳукмронии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ин тақсимои Африқои Ҷанубу Ғарбӣ қавитар шуд. Қисми зиёди он – тамоми ҷануб ва навоҳии марказӣ, ки наздики 500 ҳазор га-ро ташкил мекард, «минтақаи политсиявӣ» ба ҳисоб мерафт. Дар ин ҷо заминҳо байни мустамликадорон, яъне муҳожирони сафедшӯст тақсим қарда шуданд. Танҳо қисми қамии заминҳо барои тақсимои оянда монда шуд. Дар ин қисмат барои африқоиаслҳо ҳамагӣ 100 ҳазор км² замини мамнӯъгоҳ (резерватсия) ҷудо қардид. Дар қулли қаламрави боқимондаи «минтақаи политсиявӣ» оҳиста-оҳиста барои аз як ҷо ба ҷойи дигар рафтани ва тамоми ҳаёти африқоиаслҳо аз тариқи низоми «руҳсатнома» ва «ичозатнома» назорат қорӣ қарда шуд. Африқоиаслҳо бо сафедшӯстон танҳо ҳамон вақт ҳамроҳ буда метавонистанд, ки қорғар, хизматқор ва ё муздури заминдор бошанд.

Ба «минтақаи политсиявӣ» танҳо минтақаи шимолии масоҳаташ тақминан 350 ҳазор км² дохил нашуд. Заминҳои ин ҷо мусодира нашуданд. Дар он ҷо мустамликадорони аврупоӣ ҳам соқин нақардиданд. Ин қоро баъзан «минтақаи қабिलाҳо» ҳам меномиданд.

Баъди зервақолат эълон қарда шудани мамлақат ҳудуди «минтақаи политсиявӣ» борҳо васеъ қарда шуд. Дар замони ҳукмронии олмониҳои қабिलाҳои африқоиасл дар заминҳои «минтақаи политсиявӣ»-и ҳолии ҳанӯз дар он ҷо мустамликадорон соқиннашуда суқунат доштанд. Вале

хукуматдорони Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ ба кӯчондани африқоиаслҳо аз он минтақа шурӯъ намуданд. Соли 1922 «Амр дар бораи идораи халқҳои маҳаллӣ» интишор гардид, ки он дар «минтақаи политсиявӣ» ташкил намудани боз якчанд мамнӯъгоҳро эълон кард.

Барои ташкил намудани мамнӯъгоҳҳо навоҳии регзори шӯразамини беоб ҷудо карда мешуд. Дар он ҷойҳо чоҳҳои об то 70 метр жарф буданд. Дар яке аз ноҳияҳо баъди қанда шудани 244 метр об пайдо шуд. Соли 1926 қарор карда шуд, ки давродаври мамнӯъгоҳҳои барои аҳолии африқоиасл муқарраргардида симҳор қашида шавад.

Родезияи Ҷанубӣ. Дар Родезияи Ҷанубӣ солҳои 30-юм навоҳии аҳолии аврупоиасл ташкил карда шуданд. Дар он ҷойҳо африқоиаслҳо ҳуқуқ надоштанд, ки соҳиби замин бошанд. Чунин заминҳо қариб нисфи қаламрави Родезияи Ҷанубиро ташкил намуданд. Барои африқоиаслҳо 94 мамнӯъгоҳ ташкил карда шуд. Аврупоиаслҳо аз африқоиаслҳо қисми зиёди заминҳои Родезияи Ҷанубиро қашида гирифтанд. Мамнӯъгоҳҳо бо ҳамроҳии хазинаи заминҳои ба африқоиаслҳо барои зарурати ширкатҳо додашуда танҳо аз се як ҳиссаи қаламрави Родезияи Ҷанубиро ташкил мекарданд. Қисми боқимондаи мамлакатро асосан заминҳои аз нав тақсимношуда ташкил меоданд.

Кишоварзии Родезияи Ҷанубӣ чун мамлакатҳои зиёди дигари Африқо асосан ду навъ заминдорӣ аз ҳамдигар фарқкунанда дошт. Заминдорӣ аврупоӣ, ки бо усули сармоядорӣ пеш мерафт ва заминдорӣ африқоӣ, ки аслан хоҷагии натуралӣ буда, ба бозор кам алоқа дошт.

Ба ҳар як мустамликадори аврупоии Родезияи Ҷанубӣ нисбат ба шахси африқоиасл 20 баробар зиёд замин рост меомад. Вале дар байни мустамликадорон аҳолии шахрнишин зиёдтар буд. Аз ҳамин сабаб шумораи фермерҳои аврупоиасл он қадар зиёд набуд. Ба ҳар як фермер ба ҳисоби миёна 2 ҳазор гектар ва ба ҳар як африқоиасл 3,3 гектар замин рост меомад.

Тавре ки мушоҳида кардед, ҳуқуқҳои инсонии африқоиаслҳо аз тарафи мустамликадорон ва ҳукуматдорони сафедпӯст поймол карда мешуданд.

Савол ва супориш

1. Тартиботи наҷодпарастии Иттифоқи Африқои Ҷанубиро шарҳ диҳед. 2. Аз ҳаёти этники Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ мисолҳо биёред. 3. Оид ба саноат ва кишоварзии Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ чӣ иттилоъ доред? 4. Дар бораи фаёлияти наҷодпарастии нахуствазир Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ Герсог нақл кунед ва ба он баҳо диҳед. 5. «Хатари сиёҳ»-ро шарҳ диҳед. Сиёсати «хатари сиёҳ» ба манфиатҳои қадом гурӯҳи аҳолии равона шуда буд? 6. «Монсаи ранга» чист? 7. «Минтақаи политсиявӣ»-ро шарҳ диҳед. 8. Дар Африқои Ҷанубӣ Ғарбӣ «тозақунии замин» барои чӣ буд ва чӣ тавр амалӣ карда мешуд? 9. Дар бораи ҳуқуқи аврупоиаслҳо ва африқоиаслҳо далелҳо биёред. 10. Мамнӯъгоҳҳои африқоиаслҳоро фаҳмонед. 11. Дар бораи усулҳои заминдорӣ аврупоиаслҳо ва африқоиаслҳо дар Родезияи Ҷанубӣ баҳо кунед. 12. Аз мавзӯи хулоса бароред.

БОБИ V **МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ** **1924-1939**

§ 35. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР **МАРҲАЛАИ НАВ**

Шарҳи умумӣ. Муносибатҳои байналмилалӣ дар солҳои 1924 - 1939 ба се давраи хурдтари таърихӣ тақсим мешаванд. Ба давраи аввал солҳои 1924 - 1928 тааллуқ доранд. Ин давра марҳалаест, ки ҳанӯз тақсими мустамликавии мустамликаҳои давлатҳои Иттифоқи Сегона давом дошт. Давлатҳои Антанта ва иттифокчиёни онҳо мавқеи хурд дар ҷаҳон мустаҳкамтар мекарданд. Барои ин кор онҳо Лигаи Миллатҳо ҳам истифода мебарданд.

Давраи дуум солҳои 1929-1933-ро дар бар гирифтааст. Дар ин давра бухрони ҷаҳонии иқтисодӣ ба амал омад. Ин воқеа муносибатҳои байналмилалиро то андозае тағйир дод. Дар байни давлатҳои мустамликадор ва мустамликаҳои онҳо муносибатҳои соҳибқорию тичоратӣ барои аз бухрони иқтисодӣ баровардани мамлакатҳои империалистӣ барқарор карда шуданд.

Солҳои 1934 - 1939 давраи сеюм мебошад. Ин давра ба ғалабаи фашизм дар Олмон, болоравии нави иқтисодии баъди бухрон ва тайёрии бевоситаи давлатҳои империалистӣ ба Ҷанги дуоми ҷаҳонӣ рост омадааст.

Нақшаи Дауэс. Давраи аввалро марҳалаи болоравии баъдичангии иқтисодӣ ҳам меноманд. Сарфи назар аз ин, дар ҷаҳони сармоядорӣ оромии комил ҳукмрон набуд. Дар масъалаи аз Олмон рӯёндани товони ҷанг муносибатҳои байни Англия ва Фаронса тезугунд шуданд. Дар ин масъала Англия барои манфиатҳои худ пуштибони Олмон буд. Аз ин рӯ, Олмон бо ҳар роҳ аз пардохтани товони ҷанг ба Фаронса саркашӣ мекард.

Фаронса бо Белгия ҳанӯз соли 1923 минтақаи саноатии Рури Олмонро ишғол намуда буд. Дар натиҷаи ин саноати Олмон маъдани кам мегирифт. Ин ҳолат дар Олмон то андозае бенизомии саноатиро ба вучуд овард. Вазъи баамаломадаро корхонаҳои инҳисории Олмон барои афзун гардондани сармояи худ истифода бурданд, вале ишғоли Рур ҳадафҳои Фаронсаро амалӣ карда натавонист. Вакте ки Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Англия масъалаи пардохти товони ҷанги Олмонро ба ихтиёри худ дароварданд, Фаронса ба ҷуз аз розӣ шудан ба гузаштҳои илочи дигаре надошт.

Мохҳои июл – августи соли 1924 дар шаҳри Лондон конференсияи давлатҳои ғолиб баргузор гардид. Он пешниҳоди кумитаи бонқдори Америка Дауэс дар бораи аз Олмон рӯёндани товони ҷанг, аз Рур баровардани артиши Фаронсаро тасдиқ намуд. Ин қарордод шикасти сиёсати хориҷии Фаронса буд. Нақшаи Дауэс аз нав барқарор кардан ва таракқӣ додани иқтисоди Олмонро дар назар дошт. Татбиқи он, пеш

аз хама, ба он нигаронида шуда буд, ки саноати вазнини Олмон, аз он чумла неруи харбию саноатии ин давлат аз нав барқарор карда шавад. Бо ҳамин мақсад ба Олмон бояд ба маблағи 500 миллион маркаи тило вомбарги хоричӣ қарз дода мешуд. Нақшаи Дауэс ҳаҷми умумии пардохти товони ҷангро муқаррар накард. Танҳо ҳаҷми ҳарсолаи пардохт муайян карда шуд – соли аввал 1 млрд. маркаи тило ва шурӯъ аз соли 5-ум соли 2,5 млрд. марка пардохтан лозим меомад. Маблағи пардохт аз даромади корхонаҳои саноатӣ, роҳҳои оҳан ва аз ҳисоби андози махсуси ба маҳсулоти истеъмоли чоришуда дар назар дошта шуда буд.

Аз рӯи нақшаи Дауэс Олмон асосан аз ИМА ва Англия аз соли 1924 то соли 1932 дар шакли вомбарг ва маблағгузорӣ 31 млрд. 819 миллион марка гарифт. Дар ҳуди ҳамин давра Олмон ба ғолибон 11 млрд 464 млн марка товони ҷанг дод ва 7 млрд 830 млн марка аз рӯи вомбаргҳо пардохт намуд, Дар натиҷаи ин 12 млрд 525 млн марка аз хориҷа воридшуда дар мамлакат монд. Тавассути ҳамин маблағи ИМА ва Англия неруи харбию саноатии Олмон аз нав барқарор карда шуд.

Кояференсияи Локарно. Қарордоди сиёсии нақшаи Дауэс созишномаҳои ҳастанд, ки 1 декабри соли 1925 дар Конференсияи байналмилалӣ Локарно Швейтсария ба имзо расида буданд. Муҳимтарини онҳо қарордоди кафолати Рейн буд. Мувофиқи ин қарордод, Фаронса, Белгия ва Олмон уҳдадор шуданд, ки дахлнопазирии сарҳадҳои байни Олмон, Фаронса ва Белгияро, ки аз тариқи Созишномаи сулҳи Версал муқаррар гардидааст, кафолат медиҳанд ва ба минтақаи ғайрихарбӣ эълоншудаи Рейн низ даст наметананд. Англия ва Италия кафолати иҷрои қарордоди Рейнро ба зимма гирифтанд. Нисбат ба давлатҳои воқеъ дар шарқии Олмон ҳеҷ гуна кафолати дахлнопазирӣ эълон карда нашуд, ба истиснои созишномаҳои Фаронса бо Полша ва Чехословакия, ки аз ғайрибе бештар набуданд.

Ва нисбат ба қарордодҳои Локарно ба Лигаи Миллатҳо дохилшавии Олмонро дар назар дошт.

Созишномаҳои Локарно муваффақияти калони сиёсии Олмон буданд. Баъд аз ҷанг Олмон бори аввал аз ҷиҳати ҳуқуқ ба Англия ва Фаронса баробар шуд. Ҷамъбасти баъдичангӣ акнун на ба ғайри Фаронса, балки ба ғайри Англия анҷом ёфт. Шурӯъ аз ҳамин вақт дар тӯли чандин соли минбаъда Англия дар қорҳои Аврупо мавқеи аввалро ба даст овард.

Нақшаи Дауэс ва қарордодҳои Локарно бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ низ равона карда шуда буданд.

Бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ. Соли 1929 бухрони бузургтарини иқтисодӣ оғоз ёфт, ки тамоми ҷаҳонро фаро гирифт. Ин бухрон ба муносибатҳои байналмилалӣ таъсири манфӣ расонид. Дар натиҷа кулли муҳолифатҳои ҷаҳонӣ то ҳадди охири тезтунд шуданд. Муносибатҳои байналмилалӣ баъдичангӣ, ки «Низоми Версалу Вашингтон» номида шудаанд, дарҳам шикастанд.

Бухрони иқтисодии соли 1929 дар натиҷаи дар Нью-Йорк ИМА ба фалокат дучор шудани биржа ва зуд дар дигар мамлакатҳои ҷаҳон паҳн

гардидани оқибатҳои он оғоз ёфт. Дар натиҷаи ин бухрон истехсоли саноатӣ якбора таназзул ёфта, бекорӣ то ҳол диданошударо ба вучуд овард. Соли 1932 шумораи бекорон дар мамлакатҳои сармоядорӣ ба 30 миллион нафар расид. Бухрони барзиёдистехсол дере нагузашта ба бухрони молиявӣ омезиш ёфта, вазъи иқтисодии ҷаҳонро боз ҳам мураккабтар кард. Бонкҳои калони сершумор муфлис шуданд. Доираҳои сармоядори як қатор мамлакатҳо баҳри хифозати дорони худ рӯйро ба сӯи фашизм майл карданд.

Бухрони иқтисодии ҷаҳонӣ масъалаи рӯёндани товони ҷангро ба фаромӯши супурд. Ин кор чунин сурат гирифт. Соли 1929 нақшаи Дауэс ба нақшаи Юнга иваз карда шуд, ки онро кумитаи мушовирон бо сардории бонкдори Америка Юнга таҳия карда буд. Нақшаи Юнга маблағи умумии товони ҷангро 113,9 млрд. марка муқаррар кард ва он бояд дар зарфи 37 сол пардохта мешуд.

Соли 1930 нақшаи Юнга ба қор даромад ва баъд аз як сол Олмон ба президенти ИМА Гувер дар бораи боздошти пардохти товони ҷанг муроҷиат кард. Моҳи июни соли 1932 дар шаҳри Лозанна конференсия байналмилалӣ ҷамъ омад, ки он товони ҷангро бекор кард. Ин қарор бар хилофи манфиатҳои Фаронса буд. Ҳамин тариқ, яке аз қисматҳои муҳимтарини Созишномаи сулҳи Версал бекор карда шуд.

Мухолифати зикрёфтаи Аврупо ягона набуд. Бухрони иқтисодӣ дар Шарқи Дур ҳам муносибатҳои байни мамлакатҳои бузургро вайрон кард. Мухолифатҳои империалистӣ дар Шарқи Дур нисбат ба Аврупо ҳам тезтундтар ва босуръаттар сурат гирифтанд. Дар ин минтақа империализми Чопон нисбат ба давлатҳои дигари бузурги ҷаҳон ғайбаттар буд. Моҳи сентябри соли 1931 Чопон забти қисмати Шимолу Шарқии Чинро оғоз намуда, баъди се моҳ онро пурра ба даст овард. Ҳукумати Чин, ки ин вақт ба он Чан Кай-ши сарварӣ мекард, ишғолгарӣҳои Чопонро дар Чин эътироф накард. Англия ва Фаронса дар ин масъала Чопонро дастгирӣ мекарданд, чунки манфиатҳои онҳо ҳамин мавқеъро тақозо менамуд. Бинобар ин, Лигаи Миллатҳо, ки бозичаи ин ду давлат буд, мувофиқи хоҳиши онҳо рафтор карда, барои «омӯхтан»-и масъала ба Шарқи Дур «Комиссияи Литтон»-ро фирисотд. Чопон бошад, ҷавобан ба ин 9-уми март соли 1932 бо номи «Монҷоу-Го» давлати «сохибистиклоли Манҷурия»-ро дар зери роҳбарии Пу И – императори охиринаи сулолаи манҷурии Сини, ки дар инқилоби солҳои 1911 - 1913 сарнагун шуда буд, эълон кард. Комиссияи Литтон зиддиятҳои байни мамлакатҳои империалистиро дар Шарқи Дур, алаҳхусус дар масъалаи тақдир Чин бартараф карда натавонист. Чопон 28-уми март соли 1933 намоишқорона аз Лигаи Миллатҳо баромад.

Моҳи феввали соли 1932 дар Женева Конференсия байналмилалӣ оид ба ҳалъи силоҳ доир гардид, ки кӯшиши аввалини Лигаи Миллатҳо оид ба боздоштани мусаллаҳшавии бошитоби мамлакатҳои аз ҷиҳати ҳарбӣ пурзӯр буд. Вале дар ин конференсия масъалаи дигар рӯйи об баромад. Моддаҳои алоҳидаи Созишномаи сулҳи Версал дар масъалаи мусаллаҳшавии Олмони дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ шикастхӯрда

монеаҳо эҷод карданд. Бинобар ин, Олмон иброз дошт, ки чаро вай бо мамлакатҳои дигар барои ҳифзи худ ҳуқуқи баробар надорад. Барои ин канслери Олмон Шлейхер дар назди вакилони конференсияи Женева талабҳои мушаххас ва қатъӣ гузошт. Англия, Олмон, ИМА ва Италия тавонистанд, ки муқобилати Фаронсаро шикаста, ҳуқуқи Олмонро барои мусаллаҳшавӣ эътироф намоянд. Гитлер, ки ин вақт (30-юми январӣ соли 1933) аз тарафи президенти Олмон Гинденбург канслери мамлакат таъйин шуда буд, ба қабул гардидани чунин қарори конференсия муваффақ шуд. Бар хилофи хоҳиши аксари иштирокчиён Конференсияи байналмилалӣи Женева ба ҷойи ҳалҳои силоҳ он ба конференсияи мусаллаҳшавӣ табдил ёфт. Вакилони Олмон бо сардории Гитлер барои мусаллаҳшавии мамлакати худ расман иҷозат гирифта, моҳи октябри соли 1933 конференсияро тарк карданд. Даре нагузафта Олмон дар барои баромадани аз Лигаи Миллатҳо изҳороти дод.

Ба вучуд омадани манбаи асосии ҷанг. Барномаи Олмони фашистӣ, ки дар китоби Гитлер «Муборизаи ман» инаш гардидааст, пеш аз ҳама, сар кардани ҷанги алайҳи ИҶШС-ро дар назар дошт. Асоси идеологии сиёсати хориҷии Олмонро Гитлер бо назарияи наҷодпарастии «Фазои ҳаёӣ» асоснок намуд. Бо риёкории маҳз Гитлер даъво мекард, ки олмониҳо «наҷоди ҷанобон» буда, қаламқаш ба онҳо муқаррар кардааст, ки бар «наҷодҳои паст» ҳукмронӣ кунанд. Бо сабаби он ки олмониҳо «фазои ҳаёӣ»-и кофӣ надоранд, бояд онро аз «наҷодҳои паст» бо роҳи зӯрӣ ба даст оранд. Ба Аврупо ва тамоми ҷаҳон ҳатари истилои Олмон таҳдид мекард. Пешро роҳи Олмони фашистиро бо ҷидду ҷаҳди муштараки мамлакатҳои пурқуввати ҷаҳон гирифтани мумкин буд. Барои ин кор ИҶШС ба Фаронса, Англия, ИМА ва Ҷопон таклифҳои мушаххас пешниҳод намуд. Вале онҳо бечавоб монданд. ИМА бетарафиро ихтиёр кард.

Англия ва Фаронса барои ҳифзи шартҳои Созишномаи сулҳи Париж ҷорӣ наандешиданд. Олмони фашистӣ бо Англия ин созишномаро ба нестӣ мерасониданд. Соли 1935 ҳукумати Англия бо Гитлер қарордоди ҷарбии баҳрӣ ба имзо расонд, ки муҳолифи Созишномаи сулҳи Версал буда, Олмонро ба ҷанги дарпешистода тайёр мекард.

Сиёсати «дахолат накардан». Миёнаҳои солҳои 30-юм Олмон ва Италия чунон пурзӯр шуданд, ки рӯйро ба таҷовузи ҷарбии зидди давлатҳои соҳибистиқлол даст мезаданд. Ин иқдомро аввалини шуда Италия оғоз кард.

Империализми Италия, ки худро аз натиҷаҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ бенасіб меҳисобид, нақшаи васеи ишғолгариҳои худро дар қитъаи Африқо таҳия намуда, пеш аз ҳама, Ҷабалтистонро забт кардани буд. Фаронса бошад, ба ин иқдоми Италия хайрхоҳона назар мекард, зеро амалӣ гардидани он тавачҷуҳи Италияро аз нимҷазираи Балкан дур мекохт.

Ҳамин тариқ, 3-юми октябри соли 1935 Италия бе эълони ҷанг бар зидди Ҷабалтистон амалиёти ҷангӣ оғоз намуд. Таҷовузи Италия ба Ҷабалтистон Олмони фашистиро ҳам рӯҳбаланд кард. 7-уми март соли

1936 артиши Олмон ба минтақаи ғайриҳарбии Рейн дохил карда шуд ва бо ҳамин нишондоди муҳимтарини Созишномаи сулҳи Париж ва Локарноро шикаст. Фаронса бечуръатона бошад ҳам, хост, ки пеши роҳи ин иқдоми хатарноки Олмонро бигирад, вале Англия ва ИМА ба вай халал расонданд.

Забоняккунии Мюнхен. Олмон ва Италия ба ҷанги калон дар Аврупо ҳаматарафа тайёрӣ дида, ба паймони ҳарбии худ аъзои навро ҷалб мекарданд. Ҳукуматҳои баъзе давлатҳои Аврупо худашон тайёр буданд, ки ба иттиҳоди давлатҳои фашистии Олмон ва Италия бипайванданд. Булғория, Венгрия ва Руминия аз қабилӣ ҳамин гуна давлатҳо буданд.

Шурӯъ аз моҳи майи соли 1937 ба ҳукумати Англия Невил Чемберлен роҳбарӣ мекард, ӯ чораҳои андешид, ки Италия ва Олмонро ба тачовузкорӣ ҳавасманд намуданд. Моҳи ноябри ҳамон сол узви ҳукумати Чемберлен Галифакс бо Гитлер вохӯрда, ба ҳамсӯхбати худ фаҳмонд, ки ҳукумати Англия барои аз эътибор соқит эълон кардани Низоми Версал розӣ аст, то ки Олмон тавонад Австрия, Чехословакия ва шаҳри Дансиг (Гданск)-ро забт кунад. Галифакс инчунин пешниҳод кард, ки Англия ва Фаронса ба иттифоқи Олмону Италия бипайванданд.

Пешниҳодоти мазкури ҳукумати Англия ба Гитлер нисбат ба халқҳои Аврупо амали ҷинояткорона буд. Фаронса ба гаравғони сиёсати хориҷии Англия табдил ёфта, ба муқобили майлу хоҳиши он баромада наметавонист. ИМА муносибати худро бо ин давлатҳо бо назардошти манфиатҳои миллӣ ба роҳ мемонд. Бо ҳамин сабабҳо Австрияро забт кардани Олмон аз тарафи мамлакатҳои Ғарб ҳеч зиддият ва ё эътирозро ба миён наовард.

Баъди Австрияро забт намудан Олмон барои забти Чехословакия талош кард. Гитлер мехост, ки зудтар Чехословакияро ҳам ишғол кунад. Англия Чехословакияро қурбони манфиатҳои худ карданӣ буд. Ба ивази ба Олмон дода шудани Чехословакия Чемберлен мехост, ки бо Олмон дар бораи дахлнопазирии Британияи Кабир ва мустамликаҳои он созишнома ба имзо расонад. Чунин аҳду паймон бо Гитлер 29-уми сентябри соли 1938 дар Мюнхен баста шуд. Дар ин ҷо нахуствазирӣ Англия Чемберлен, сарвазирӣ Фаронса Даладье ва роҳбари Италияи фашистӣ Муссолини вилояти Судетро аз Чехословакия ҷудо карда, ба Олмон супурданд. Қисми боқимондаи ин мамлакат беҳифозат монд ва моҳи марти соли 1939 Гитлер онро ҳам ба Олмон ҳамроҳ кард. Ба ивази ин «некӣ» Гитлер бо Чемберлен дар бораи абдан бар зидди ҳамдигар ҷанг накардани Олмон ва Англия созишнома баст. Моҳи декабри ҳамон сол чунин созишнома дар байни Фаронса ва Олмон низ ба имзо расид.

Забоняккунии Мюнхен дар Аврупо таносуби қуввахоро ҷиддан ба фоидаи Олмон ҳал намуд. Ин иқдом оғози Ҷанги дуҷуми ҷаҳониро наздиктар кард.

Арафаи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ. Тобистони соли 1939 дар шаҳри Москва байни Англия, Фаронса ва ИҶШС дар бобати аз тариқи баста шудани иттифоқи ҳарбию сиёсӣ гирифтани пеши роҳи тачовуз дар Авру-

по музокирот сурат гирифт, ки воқеаи бузурги байналмилалӣ гардид. Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳукуматҳои Англия ва Фаронса пешниҳод кард, ки ҳар се давлат оид ба ёрии байниҳамдигарӣ аҳдномаи самараноке имзо кунанд. Лоихаи аҳдномаи мазкур дар назар дошт, ки Англия, Фаронса ва ИЧШС дар сурати ба таҷовузи ҳарбӣ гирифтгор шудан ба ёрии ҳамдигар меоянд. Ин созишнома давлатҳои Аврупои Шарқӣ (аз Баҳри Балтика то Баҳри Сиёҳ)-и бо ИЧШС ҳамсарҳадро низ дар бар мегирифт. Ҳамин вақт дар Англия ба таври пинҳонӣ музокироти дигар байни намояндагони Англия, Фаронса ва Олмон низ идома дошт. Дар музокироти Москва Англия ва Фаронса дидаю дониста ба кашолқорӣ маҳз роҳ медоданд. Аз ҳамин сабаб музокироти мазкур натиҷаи мусбат надод. Баъд аз он ки музокирот дар байни Англия, Фаронса ва ИЧШС бенатиҷа анҷом ёфт, Ҳукумати Шӯравӣ бевосита бо Олмони фашистӣ сари мизи музокирот нишаст. Ин лаҳза Олмон барои оғози ҷанги васеъ дар Аврупо ҳаматарафа тайёр буд, вале бо вучуди ин, намехост, ки аз ибтидои он сар карда дар ду ҷабҳа - ҳам дар Аврупои Ғарбӣ ва ҳам дар Аврупои Шарқӣ бичангад. Чунин сурат гирифтани ҷанг бар зарари Олмон буд. Бинобар ин, он тайёр буд, ки тавассути аҳдномае ИЧШС-ро фиреб диҳад. ИЧШС ҳам намехост, ки дар ду ҷабҳа - дар Аврупо бо Олмон ва дар Шарқи Дур бо Ҷопон бичангад. Тавре ки дидем, дар айни замон аҳдномаи байни Олмони фашистӣ ва Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳар ду тараф ҳам зарур буд. Лекин ҳар ду тараф ба хубӣ мефаҳмиданд, ки ин аҳднома қавию дарозмуддат буда наметавонад. Ҳамин тариқ, 23-юми августи соли 1939 дар байни Олмон ва Иттиҳоди Шӯравӣ ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳучум накардан ба имзо расид.

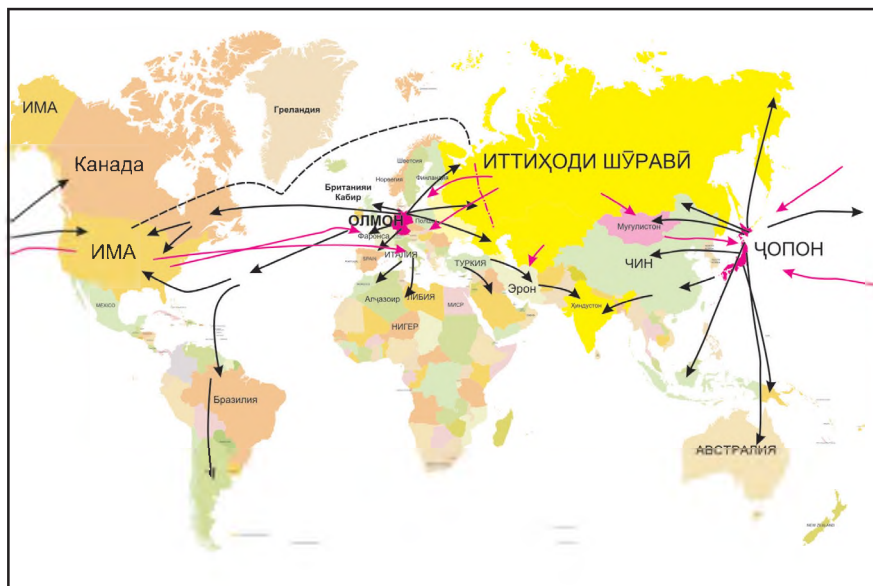
Дар чунин шароит аз ҷониби Олмони фашистӣ оғози Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ва ба он ҳамроҳ шудани иттифокчиёнаш амри воқеӣ гардид.

Савол ва супориш

1. Давраҳои муносибатҳои байналмилалӣ солҳои 1924- 1939-ро баён кунед.
2. Нақшаи Дауэро шарҳ диҳед.
3. Конференсияи байналмилалӣ Лондон (соли 1924) чадвали пардохти товори ҷангро аз Олмон чӣ тавр муқаррар кард?
4. Нақшаи Дауэс ба Олмон чӣ фоида оварда метавонист?
5. Дар бораи Конференсияи байналмилалӣ Локарно нақл кунед.
6. Аз қарорҳои Конференсияи байналмилалӣ Локарно кадом давлат бурд кард?
7. Қарорҳои Конференсияи байналмилалӣ Локарно бар зидди кадом давлат нигаронида шуда буд?
8. Бухрони ҷаҳонии иқтисодии солҳои 1929-1933 дар қучо сар зад?
9. Моҳияти нақшаи Юнга оид ба рӯйдодҳои товори ҷанг аз Олмонро баён кунед. Ин нақша аз нақшаи Дауэс бо чӣ фарқ мекунад?
10. Соли 1930 Олмон ба президенти ИМА Гувер оид ба кадом масъала муроҷиат кард?
11. Конференсияи байналмилалӣ Лозанна соли 1932 кадом масъаларо баррасӣ намуд?
12. Соли 1932 Ҷопон қисмати Шимолу Шарқи Чинро забт карда, дар он ҷо истиқлоли кадом давлати навро эълон намуд?
13. Ҷопон ва Олмон қай ва ҷаро аз Лигаи Миллатҳо баромаданд?
14. Исбот кунед, ки Конференсияи байналмилалӣ Женева ба фоидаи Олмон анҷом ёфт.
15. Ҷаро Англия, Фаронса ва Италия «хуқуқ»-и Олмонро муҳофизат мекарданд?
16. Назарияи «Ҷазои ҳаёгӣ»-и Гитлерро шарҳ диҳед.
17. Сиёсати «даҳолат накардан»-и давлатҳои Ғарбро чӣ тавр фаҳмидед?
18. Оё дар бораи забонякқунии Мюнхен иттилоъ доред?
19. Соли 1939 дар арафаи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ Англия, Фаронса, ИЧШС ва Олмон кадом мавқеъро ишғол намуданд?
20. Аз мавзӯи хулоса бароред.

БОБИ V
ЧАНГИ ДУЮМИ ЧАХОНӢ
(СОЛҲОИ 1939 - 1945)

§ 36. ОҒОЗИ ЧАНГИ ДУЮМИ ЧАХОНӢ

Расми 120. Харитаи Чанги дуюми ҷаҳонӣ

Сабабҳои Чанги дуюми ҷаҳонӣ. Чанги дуюми ҷаҳониро мамлакатҳои империалистӣ тайёр карда буданд. Маҳз талош барои даромади баянд, васеъкунии ҳудудҳои империяҳои мустамликавӣ империалистонро ба чанги истилогарона тақон меод. Ин мамлакатҳо кӯшиш мекарданд, ки қаламрави давлатҳои дигарро забт карда, халқи онҳоро ба асорат гирифта намуда, ҳукмронии худро дар ҷаҳон таъмин намоянд. Зиддиятҳои роҳзанҳои империалистӣ аз он сабаб боз ҳам тезу-тундтар шуданд, ки дар солҳои 20-уму 30-юм нобаробарии тараққиёти иқтисодӣ ва сиёсии мамлакатҳои сармоядорӣ ба марҳалаи ниҳой расид. Давлатҳое, ки аз мустамликаҳо манбаъҳои ашёи хом ва бозори фӯруши мол камтар таъмин буданд, бо мамлакатҳои дорои мустамликаҳои зиёд ба рақобати шадид даст мезаданд. Дар ин давра мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ақибмондатарии империалистӣ ба мамлакатҳои мутараққии сармоядорӣ расида, аз ин мамлакатҳои мустамликадор ҳиссаи муносиби худро қашада гирифтагӣ буданд.

Азнавтасимкунии мустамликаҳо, ки дар натиҷаи Чанги якуми ҷаҳонӣ ба амал омад, танҳо мафиятҳои мамлакатҳои ғолибро ифода на-

муд. Мамлакатҳои дар ин ҷанг шикастхӯрда аз мақсади мустамликазаб-
ткунии худ даст нақашада буданд.

Дар солҳои 30-юм паймони мамлакатҳои империалистии даъвога-
ри ҳукмронии ҷаҳон шудан аз нав ташаккул ёфт. Ба он Олмони гитлерӣ,
Италияи фашистӣ ва Ҷопон дохил буданд. Мамлакатҳои аъзои ин пай-
мон худро дар тақсимоги мустамликавии ҷаҳон бенасиб ҳисобида, ав-
валин шуда ба азнавтасимкунии ҷаҳон сар карданд, Олмон, Италия
ва Ҷопон давлатҳои асосии иттиҳоди фашистӣ буда, ният доштанд, ки
халқҳои ҷаҳонро ба асорати худ гирифтور кунанд.

Ба паймони иттиҳоди давлатҳои фашистӣ Англия, Фаронса, ИҶШС
ва ИМА муқобил меистоданд. Англия, Фаронса ва ИМА, ки дар Ҷанги
якуми ҷаҳонӣ ғолиб омада буданд, мехостанд, ки мавқеъҳои бадасто-
вардашонро боз ҳам мустаҳкамтар кунанд.

Ҳар дуи ин гурӯҳи давлатҳо даъвои ҳукмронии ҷаҳон шуданро до-
штанд. Он давлатҳое, ки дар муқобили давлатҳои иттиҳоди фашистӣ ме-
истоданд, ҳанӯз муташаккил набуданд, яъне дар иттиҳоди ҳарбию сиёсӣ
муттаҳид нашуда буданд. Аз ин рӯ, дар алоҳидагӣ нисбат ба иттиҳоди
фашистӣ заифтар менамуданд. Мавқеи дифоъкорона ба онҳо имкон на-
медод, ки ба ҷанги зидди давлатҳои иттиҳоди фашистӣ хубтар тайёри
бинанд. Ин давлатҳо кӯшиш мекарданд, ки худро бо роҳҳои дипломатӣ
аз ҳучуми фашистӣ эмин нигоҳдоранд.

Дар пеши роҳи давлатҳои иттиҳоди фашистӣ як монеаи пурзӯр ме-
исгод, ки он Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Соҳти давлатии он сотсиалистӣ
буд. Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни он ният доштанд, ки ин давла-
тро барҳам диҳанд. Мубориза дар байни низоми сармоядорӣ ва низоми
сотсиалистӣ яке аз сабабҳои дигари сар задани Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба
шумор меравад.

Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ аз рӯи мақсадҳо ва соҳти сиёсии даалатҳои дар
он иштироккунанда ҷанги империалистӣ, истилогарона ва аз тарафи та-
шаббускорони он беадолатона буд.

Ҳамлаи Олмон ба Полша ва оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ. 1 сентябри
соли 1939 артиши Олмони фашистӣ ба Полша зада даромад. Англия ва
Фаронса, ки ба Полша ёрии ҳарбӣ ваъда карда буданд, 3-юми сентябр ба
Олмон ҷанг эълон карданд. Он вақт Гитлер ба ин давлатҳо ишора кар-
да гуфта буд: «Ин ҳанӯз маънои онро надорад, ки гуё онҳо ҷанг мекар-
да бошанд». Даре нагузашта ин тахмини Гитлер рост баромад. Англия
ва Фаронса, тавре ки ба Чехословакия хиёнат карда буданд, ба Полша
низ хиёнат карданд. Дар Фарб 115 дивизияи Фаронса ва Англия ҳеҷ гуна
амалиёти ҳарбӣ намегузаронд. Ҳол он ки он вақт дар муқобили онҳо
ҳамагӣ 23 дивизияи Олмон меистод. Доираҳои ҳукмронии мамлакатҳои
Фарб гумон доштанд, ки Олмон Полшаро торумор карда, ба Иттиҳоди
Шӯравӣ ҳамла хоҳад кард.

Баъди зада даромадани гитлерчиён ҳукумат ва артиши Полша мам-
лакатро бесоҳибу гузошта, шармандавор ба хорича фирор карданд. Чузӯю
томҳои зиёди артишҳои Полша, соқинони Варшава ва шахру навоҳии
дигари мамлакат ба муқобили истилогарон қаҳрамонона муқовимат ме-

карданд. Вале бартарӣ дар ҷониби гитлерчиён буд. Сарфи назар аз ин, ба артиши фашистӣ лозим омад, ки барои шикастани муқобилати артиш ва халқи беҳукумати Полша қариб як моҳ сарф кунад.

«Чанги ачиб» дар Аврупои Ғарбӣ. Вақте ки дар Аврупо ҷанг оғоз ёфт, ИМА бетарафии худро эълон кард. Инҳисорчиёни америкой таҳмин мекарданд, ки ҷанг иқтисоди мамлакатро аз бӯҳрон мебарорад. Супоришҳои ҳарбии мамлакатҳои вориди ҷанг ба саноатчиён ва бонқдорони америкой даромади афсонавӣ хоҳанд овард.

Баъд аз торумори Полша Англия ва Фаронса ҳанӯз ҳам умед доштанд, ки бо Гитлер забон як карда, ҷангро алайҳи ИҶШС равона мекунанд.

Дар тӯли ҳафт моҳ дар Ҷабҳаи Ғарбӣ ҳеҷ гуна амалиёти ҳарбӣ анҷом дода намешуданд. Аз ин рӯ, дар ин минтақа ҷанг истехзоомез «нишаста ҷангидан» ва он «ҷанги ачиб» ном гирифт. Захираҳои моддии Англия ва Фаронса аз иқтисодии Олмон зиёд буданд. Сарфи назар аз ин, ҳукуматҳои Англия ва Фаронса намехостанд, ки роҳи дар Мюнхен интиҳобкардаи худро аз даст диҳанд. Ба Гитлер фаҳмондани мешуданд, ки «ӯ метавонад дар Шарқ фаёлона амал кунад».

Аз чунин мавқеи Англия ва Фаронса Олмон ба таври худ истифода бурда, дар Ҷабҳаи Ғарбӣ ба ҳучуми барқосо ҳаматарафа тайёри мекунанд.

Ишғолгарӣҳои Иттиҳоди Шӯравӣ. Мувофиқи Созишномаи сулҳи Брест 3 марти соли 1918 бо Олмон империяи Русия, Украинаи Ғарбӣ ва Белоруссияи Ғарбиро аз даст дода буд. Иттиҳоди Шӯравӣ аз қарордоди 23 августи соли 1939 бо Олмон дар бораи ба ҳамдигар ҳучум накардан бағавҳари истифода бурда, моҳи сентябри ҳамон сол ба дубора истило кардани онҳо даст зад. Артиши Сурхи Шӯравӣ Украинаи Ғарбӣ ва Белоруссияи Ғарбиро забт карда, мувофиқан ба ҶШС Украина ва ҶШС Белоруссия ҳамроҳ кард. Ишғолгарӣҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бо ин ба охир нарасиданд. Артиши Сурх моҳи ноябри соли 1939 ба қаламрави Финляндияи соҳибистиклол ҳам зада даромад. Мувофиқи нақшаи роҳбарияти хизбию давлатии Иттиҳоди Шӯравӣ ин ҷанг бояд ҷандон тӯл намекашид. Вале ғайриҷашмдошти онҳо Финляндия ба муқобили Артиши Сурхи Шӯравӣ муқовимати сахт нишон дода, даҳҳо ҳазор аскарро афсар ва техникаи ҳарбии онро несту нобуд кард (Идомаи ҷанги Иттиҳоди Шӯравӣ бар зидди Финляндия дар мавзӯи 37. «Рафти ҷанг дар соли 1940» инъикос меёбад).

Савол ва супориш

1. Ба оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ кадом давлатҳо манфиатдор буданд? 2. Ҷанги дуюми ҷаҳониро Англия, Фаронса ва ИМА оғоз накарданд? 3. Кадом сабабҳои Ҷанги дуюми ҷаҳониро мекунанд? 4. Давлатҳои паймони фашистӣ чӣ мекунанд? 5. Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ кай оғоз ёфт? 6. Кадом давлатҳои Аврупо бо Олмон ҷанг эълон карданд? 7. «Ҷанги ачиб»-ро шарҳ диҳед. 8. Ҷанг дар Ҷабҳаи Ғарбӣ амалиёти ҳарбӣ ниҳоят суғурат мегирифтанд? 9. Иттиҳоди Шӯравӣ кадом вилоятҳоро аз нав забт карда, ба ҶШС Украина ва ҶШС Белоруссия ҳамроҳ кард? 10. Иттиҳоди Шӯравӣ бо кадом давлати соҳибистиклол ҷанг оғоз намуд?

§ 37. РАФТИ ЧАНГ ДАР СОЛИ 1940. САМТҲО, НАТИЧАҲО

Ҳамла ба Фарб. Соли 1940 амалиёти чангӣ дар Аврупои Фарбӣ, Африқо, хавзаи Баҳри Миёназамин, нимҷазираи Балкан ва Шарқи Дур сурат гирифтанд. Вале самти асосӣ Аврупои Фарбӣ буд.

Моҳи апрели соли 1940 гитлерчиён ногаҳон ба Дания ва Норвегия зада дароманд. Артиши Дания ба истилогарон муқовимат накард. Вай бо фармони шох ва ҳукумати Дания таслим шуд. Ватанпарварони норвегӣ муқовимат нишон дода, ба фашистони олмонӣ талафот меоварданд. Вале муқовимати артиши Норвегия дар аввали моҳи июн дарҳам шикаст. Ба ин то як дараҷа «колоннаи панҷум», ки аз фашистони маҳаллӣ иборат буд, мусоидат намуд.

Пешравии таҷовузкорони гитлерӣ ба Фарб маънии шикасти пурраи сиёсати Мюнхенро дошт. Қаҳру ғазаби умумихалқӣ роҳбари мюнхенчиёни англисӣ Н. Чемберленро маҷбур сохт, ки ба истеъфо равад. Ба ҳукумати нави Англия арбоби қатъитари Ҳизби консервативӣ Уинстон Черчилл роҳбарӣ кард. Ӯ хуб мефаҳмид, ки ба Англия хатари калон таҳдид мекунад.

Моҳи майи соли 1940 артиши фашистони олмонӣ Нидерландия, Белгия ва Люксембургро ишғол намуд. Бо ҳамин гитлерчиён аз шимоли хати мудофиавие, ки фаронсавиҳо дар қад-қади сарҳади Олмонву Фаронса сохта буданд, давр зада, чабхаро бурида, ба ҷониби соҳил ҳаракат карданд, нерӯҳои англис ва як қисми артиши фаронсавихоро, ки ҳамагӣ 340 ҳазор нафар низомиро ташкил менамуданд, дар наздикии Дюнкерк ба тарафи баҳр фишор дода, ба ақиб партофтанд. Онҳо силоҳ ва техникаи ҳарбии худро партофта, ба қазираҳои Британия гузаштанд. "Муъҷиза"-и Дюнкерк дар торумор нашудани артишҳои Англияю Фаронса аз он сабаб рух дод, ки Гитлер ба генералҳои худ иҷозати торумор кардани онҳоро надода буд. Ин сабаб дошт. Сарвари фашистони Олмон мехост, ки бо ҳукумати Англия созишнома баста, бо ёрии он бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ бичангад.

5-уми июн артиши Олмон ба ҷануб ҳамла кард. Дар пеши роҳи он шахри Париж меистод. Халқ ва артиши Фаронса комилан тайёр буданд, ки бар зидди душман чанг карда, ҳатто ғалаба ба даст оранд. Вале ҳукумати Фаронса ба манфиатҳои миллӣ хиёнат карда, аз мамлакат гурехт. Париж «шаҳри озод» эълон гардида, ба гитлерчиён бе чанг супорида шуд.

Сардори ҳукумати нави Фаронса яке аз роҳбарони фашистони ин мамлакат маршал Петан таъйин карда шуд. 22-юми июни соли 1940 дар ҷангалаки Компен дар бораи бечунучаро таслим шудани Фаронса санад ба имзо расид. Олмон қисми зиёди қаламрави Фаронсаро ишғол кард. Дар қисмати ҷанубии истилонашудаи мамлакат тартиботи ҳарбию фашистии ҳукумати дастнишондаи Петан ташкил ёфт, ки дар шахрчаи истироҳатигоҳи Виши ҷойгир буд.

Танҳо баъзе намояндагони буржуазияи миллӣ ва афсарҳои артиш ба муқобили таслимшавии Фаронса баромаданд. Дар байни онҳо генерал Шарл де Гол (1890- 1970) низ буд. Дар ҷавоби мурочиатномаи ӯ аз Лондон хизматчиёни ҳарбии дар хориҷи кишвар буда ва ватандӯстони сершумор барои мубориза баҳри эҳёи миллии мамлакат дар созмони «Фаронсаи озод» муттаҳид шуданд.

Аврупои Ғарбиро ишғол кардани гитлерчиён дар ИМА таъвиши зиёде ба вучуд овард. Ҳукумати Америка ба иҷрои барномаи калони сохтмони ҳарбӣ ва зиёд намудани неруҳои мусаллаҳ шурӯъ кард. Сохтани гулӯлаи хастай (атомӣ) низ оғоз ёфт. «Қонун дар бораи бетарафӣ»-и соли 1939-и ИМА тағйир дода шуд. Акнун давлатҳои иштирокчиӣ ҷанг имкон пайдо намуданд, ки аз ИМА аслиҳа ва лавозимоти дигари ҳарбиро нақд харида, аз Америка тавассути кишгиҳои худ бибаранд. Дар ҷанг иштирок накарда, ИМА ба Англия ёрии ҳарбию иқтисодии худро то рафт афзунтар менамуд. Моҳи март соли 1941 Конгресси ИМА дар бораи «ленд-лиз» қонун қабул кард. Мувофиқи ин қонун ИМА метавонист аслиҳа ва лавозимоти ҳарбиро наса ғуруҳта ва ё ба иҷора бидиҳад. Қонуни мазкур ба давлатҳои хизмат мекард, ки муборизаи онҳо бар зидди таҷовузкор барои ИМА аҳаммияти ҳаётан муҳим дошт. Ҳамин тариқ, ИМА амнияти худро тавассути Англия ва мамлакатҳои дигари иштирокчиӣ ҷанг, ки силоҳ ва лавозимоти дигари ҳарбии Америкаро гирифта буданд, таъмин кардани буд.

Ҷанг дар Африко. Моҳи июни соли 1940 Италия ба ҷанг даромад. Артиши он моҳи сентябр ҳамлашро дар шимоли Африқо оғоз намуда, баъд ба тарафи шарқи Африқо ҳаракат кард. Он ният дошт, ки Мисрро ишғол намуда, ба Канали Суэс назорати худро ҷорӣ намояд. Артиши Италия дере нагузашта амалиёти ҳарбиро барои васеъ кардани минтақаи ишғол дар Африқои Шарқӣ вусъат дод. Вале дар ин ҷо ҳукмронии артиши Италия дер напойид. Дар натиҷаи ба ин самт ҳаракат кардани артиши Англия дере нагузашта Италия аз ҳамаи мулкҳои дар Африқои Шарқӣ доштааш маҳрум шуд.

Баробари расида омадани қувваҳои иловагӣ англисҳо истилогаронро аввал аз Миср ва баъд аз Киренаика низ пеш карданд. Сипас артиши Олмон ба ёрии артиши италиявӣ омад. Баҳори соли 1941 фашистон ҳамларо дар Либия давом дода, Бенғозиро ба даст оварда, баъд Тобрукро муҳосира намуданд. Вале ҳаракати онҳо ба дохили Миср боздошта шуд. Ба ҳар ҳол, гитлерчиён дар қитъаи Африқо неруҳои ҳарбии қобили ғалаба надоштанд. Олмон ин замон неруҳои асосии худро барои ҷанги зидди Иттиҳоди Шӯравӣ тamarкуз дода буд.

Таҷовузи фашистон ба Балкан. Васеъшавии амалиёти ҳарбӣ ба ваҳдати минбаъдаи паймони мамлакатҳои фашистӣ кумак мерасонид. Олмон, Италия ва Ҷопон 27 сентябри соли 1940 ба Муоҳидаи Сегона имзо гузошта, бо ҳамин уҳдадор шуданд, ки агар яке аз онҳо бо ягон давлати дигар дар ҳолати ҷанг қарор дошта бошад, пас давлатҳои дигари паймон ба он ёрии ҳаматарафа – ҳарбӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ мерасонанд.

нанд. Дар байни аъзои ин паймон доираи нуфуз дар ҷаҳон муайян карда шуда буд. Олмон ва Италия ба ҳукмрони Аврупо ва Ҷопон ба ҳукмрони Осиёи Шарқӣ шудан даъво доштанд.

Фашистони Олмон ба ишғоли Аврупои Ҷанубу Ғарбӣ аҳаммияти калон меоданд. Аз ин рӯ, моҳи ноябри соли 1940 ба Иттифоқи Сегона Венгрия, Руминия ва Словакияро ҳамроҳ карда, 6-уми апрели соли 1941 бар зидди Югославия ва Юнон ба ҷанг даромаданд. 17 апрел Югославия дар бораи таслимшавӣ ба санади дахлдор имзо кард. Олмон то охири ҳамагон моҳи ишғоли Юнонро ҳам ба анҷом расонид. Давлатҳои дигари Балқан, аз он ҷумла Булгария ҳам ба фашистони Олмон таслим шуданд. Дар ин мамлакатҳо диктатураи фашистӣ ҳукмрон гардид ва онҳо ба иттиҳоди давлатҳои фашистӣ пайвастанд.

Баробари дар Аврупо ва Африқо васеъшавии таъовузи Олмон амалиёти таъовузкорунаи Ҷопон низ дар Шарқи Дур меафзуд. 23-юми сентябри соли 1940 артиши Ҷопон қисмати шимолии Ҳинду Чинро забт кард. Ҷопон ният дошт, ки Индонезия ва Филиппинро забт кунад. Ин иқдоми Ҷопон манфиатҳои ҳаётии ИМА-ро дар ин минтақаи ҷаҳон халалдор мекард. Дар натиҷаи гуфтушунид ин ду давлат моҳи июни соли 1941 дар бораи Доираи нуфуз дар ҳавзаи Уқёнуси Ором созишнома ба имзо расонданд.

Забткориҳои Иттиҳоди Шӯравӣ. Ҷанги Иттиҳоди Шӯравӣ бо Финляндия, сарфи назар аз муқовимати ниҳоят шадид ва талафоти гарони Артиши Сурх, бо галабаи Иттиҳоди Шӯравӣ анҷом ёфт. Моҳи марти соли 1940 дар байни Иттиҳоди Шӯравӣ ва Финляндия созишномаи сулҳ баста шуд, ки мувофиқи он дар самти Ленинград сарҳадҳои шимоли гарбии ИҶШС васеътар карда шуданд.

Соли 1940 ба Иттиҳоди Шӯравӣ муяссар гардид, ки бо талафоти хеле кам Бессарабияро аз Руминия баргардонда гирад. Моҳи август мувофиқи қонуни қабулкардаи Шӯрои Олии ИҶШС Бессарабия ба ҶШС Молдавия табдил дода шуд. Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ қисмати суқунати украинҳои Буковинаи Шимолиро низ аз нав забт карда, ба ҶШС Украина ҳамроҳ кард.

Ишғолгарии Иттиҳоди Шӯравӣ бо ҳамин ба анҷом нарасид. Бо амри Ҳукумати ИҶШС Артиши Сурх моҳи июли соли 1940 Латвия, Литва ва Эстонияро ишғол карда, онҳоро бо номҳои ҶШС Латвия, ҶШС Литва ва ҶШС Эстония ба ҳайати ИҶШС дохил намуд.

Ҳамин тариқ, Ҳукумати Шӯравӣ қаламрави дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ аздастдодаи Русияи Шӯравиро пурраю барзиёд аз нав ба даст овард.

СОЗИШНОМАИ СУЛҲИ ИТТИҲОДИ ҶАМОҲИРИ ШҶРАВИИ СОТСИАЛИСТӢ БО ҶУМҲУРИИ ФИНЛЯНДИЯ (12-уми марти соли 1940)

Моддаи 1. Амалиёти ҳарбӣ дар байни ИҶШС ва Финляндия таъҷилан бо тартибе қатъ карда мешаванд, ки протоколи ба созишномаи мазкур замимагаш-

та пешбинӣ кардааст.

Моддаи 2. Сарҳадҳои давлатӣ дар байни ИЧШС ва Ҷумҳурии Финляндия аз тариқи хати наवे муқаррар карда мешаванд, ки мувофиқи он тамоми гарданаи Карел бо ҳамроҳии шаҳри Выборг (Виннури) ва халиҷи Выборг бо ҳамроҳии қазираҳои ғарбтар ва шимолтари минтақаи соҳилҳои кӯли Ладога бо ҳамроҳии шаҳрҳои Коксголом, Сартавала, Суоярви, як қатор қазираҳо дар халиҷи Фин, қаламрави шарқтари Меркярви бо ҳамроҳии шаҳри Куолярви, як қисми нимқазираҳои Рибачий ва Средний... ба ҳайати ИЧШС ҳамроҳ карда мешаванд.

Моддаи 3. Ҳар ду Тарафи Аҳду Паймонкунанда аз ҳар гуна ҳамлаи зидди ҳамдигар худдорӣ мекунанд ва ягон иттифоқ таъсис намедиханд ва ё дар ягон иттиҳоде, ки ба муқобили яке аз Тарафи Аҳду Паймонкунанда раван карда шудааст, ширкат намеварзанд.

Моддаи 4. Ҷумҳурии Финляндия ризояти худро изҳор мекунад, ки нимқазираи Хонко ва қаламрави баҳрии атрофи онро дар ҳудуди 5 мили ҷануб ва шарқ ва 3 мил ғарбтару шимолтар аз он ва як қатор қазираҳое, ки ба он пайвастаанд, ба Иттиҳоди Шӯравӣ ба маблағи 8 млн маркаи финнии ҳарсола ба муҳлати 30 сол ба иҷора медиҳад, то ки дар он ҷо пойгоҳи ҳарбии баҳрие бунёд карда шавад, ки қобилияти аз ба халиҷи Фин зада даромадани таҷовузкор муҳофизат карданро дошта бошад ва бо мақсади ҳифзи пойгоҳи баҳрӣ ба Иттиҳоди Шӯравӣ ҳуқуқ дода мешавад, ки дар он ҷо аз ҳисоби худ шумораи зарурии неруҳои ҳарбии ҳавоӣ ва хушкигард дошта бошад.

Моддаи 5. ИЧШС уҳдадор мешавад, ки артиши худро аз вилояти Петсамо, ки Финляндия соли 1920 бо хоҳиши худ ба Давлати Шӯравӣ гузашт карда буд, барорад.

ПАЙМОНИ СЕ ДАВЛАТ **(27 сентябри соли 1940)**

Муоҳидаи дар Берлин аз тарафи намоёндагони Олмон, Италия ва Ҷопон ба-имзорасида иттиҳоди таҷовузқорони фашистиро ба таври ниҳой созмон дод. Баъдан ба ин Муоҳида Венгрия, Руминия, Булгария, Финляндия, Испания, Таи (Сиам), ҳуқуматҳои дастнишондаи Хорватия, Мончжоу-Го ва ҳуқумати Ван Тсзин-веяи Чин ҳамроҳ шуданд.

Моддаи 1. Ҷопон мақоми роҳбарии Олмон ва Италияро дар қори ташкили низоми нав дар Аврупо эътироф мекунад.

Моддаи 2. Олмон ва Италия роҳбарии Ҷопонро дар қори ташкили низоми нав дар фазои бузурги Осиёи Шарқӣ эътироф ва эҳтиром мекунанд.

Моддаи 3. Олмон, Италия ва Ҷопон розианд, ки дар асоси дар боло нишон додашуда ҳамкорӣ кунанд. Онҳо минбаъд уҳдадор мешаванд, ки ҳамдигарро тавассути ҳамаи воситаҳои сиёсӣ, хоҷагӣ ва ҳарбӣ дастгирӣ мекунанд, агар ба шарте, ки яке аз се Тарафи Аҳду Паймонкунанда аз ҷониби ягон давлате, ки дар айни замон дар ҷанги аврупоӣ ва ихтилофи Чину Ҷопон иштирок надорад ба ҳамла гирифта шуда бошад.

Моддаи 4. Баҳри амалӣ намудани паймони мазкур таъҷилан комиссияҳои

умумитехникие ташкил карда мешаванд, ки аъзои онҳо аз тарафи ҳукуматҳои Олмон, Италия ва Ҷопон таъйин карда мешаванд.

Моддаи 5. Олмон, Италия ва Ҷопон изҳор менамоянд, ки созишномаи мазкур ҳаргиз ба мақоми сиёсие, ки феълан дар байни ҳар кадоми се иштирокчиҳои созишнома ва Иттиҳоди Шӯравӣ вучуд дорад, халалдор намешавад.

Моддаи 6. Аҳдномаи нав бетаъхир, баъди ба имзо расидани он ба қор меадрояд ва аз рӯзи ба қувваи қонун даромадан дар тӯли 10 сол амал мекунад.

Савол ва супориш

1. Соли 1940 амалиёти ҷангӣ асосан дар кадом самт сурат гирифтанд? 2. Гитлериён Дания ва Норвегияро қай ба даст дароварданд? 3. Тақдирӣ сиёсати «Мюнхен»-ро шарҳ диҳед. Оё баъди ба Ғарб ҳуҷум кардани Олмони гитлерӣ он қавию бозътимод монд? 4. Моҳи майи соли 1940 артиши Олмон кадом мамлакатҳои Аврупоро забт кард? 5. Дар бораи тобени Олмон шудани Фаронса нақл кунед. 6. Петан кӣ буд? 7. Қай ва дар қучо созишномаи таслимшавии Фаронса ба Олмон ба имзо расид? 8. Қонуни «ленд-лиз»-и ИМА дар бораи чӣ буд? 9. Фашистони гитлерӣ дар Африқо таҷовузи худро чӣ тавр идома меоданд? 10. Таҷовузи фашистони Олмон ва иттифокчиёни онҳо дар Балкан қай сурат гирифт? 11. Ба Иттифоқи Сегона боз кадом давлатҳои Аврупо ҷалб карда шуданд? 12. Иттиҳоди Шӯравӣ қучохоро аз нав ишғол намуда, ба ИЧШС ҳамроҳ кард?

§ 38. АМАЛИЁТИ ҶАРБӢ ДАР СОЛИ 1941 ВА ОҶОЗИ СОЛИ 1942. ВАСЕЪШАВИИ ҶУҒРОФИЯИ ҶАНГ ВА ТАВЛИДИ ИТТИҶОДИ ЗИДДИФАШИСТӢ

Ҳуҷуми Олмон ба Иттиҳоди Шӯравӣ. 22-юми июни соли 1941 Олмони фашистӣ созишномаи 23-юми августи соли 1939-ро шикаста, ба Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамла кард. Олмон бо дастгирии Италия, Финляндия, Венгрия ва Руминия бар зидди ИЧШС 190 дивизияи дорои 5,5 миллион нафар аскарӣ афсар, 3,7 ҳазор танк, наздики 5 ҳазор ҳавопаймо, зиёда аз 47 ҳазор тӯпу миномёт равон кард. Гитлериён ниёт доштанд, ки тавассути ин нерӯҳо бо як зарбаи барқосо қувваҳои мусаллаҳи ИЧШС-ро торумор карда, марказҳои ҳаётан муҳимтарини онро ба даст оварда, галабаи Олмонро ба зудӣ таъмин намоянд.

Дар моҳҳои аввали таҷовузи Олмон Артиши Сурхи Шӯравӣ дар ҷангҳои наздисарҳадии ғарбӣ шикаст хӯрда, рӯ ба ақибнишинӣ ниҳод. Вале Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳукумати Шӯравӣ барои гирифтани пепи роҳи таҷовузқор чораҳои фаврӣ андешиданд. 30-юми июни соли 1941 Кумитаи Давлатии Мудофиа таъсис дода шуд. ҚДМ тамоми захираҳои ғарбӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва одамиро барои дифои мамлакат равона сохт.

Оғози таъсисёбии Иттиҳоди зиддифашистӣ. Васеъшавии ҳудуди амалиёти ҷарбии Олмони фашистӣ ва иттифокчиёни ӯ ҳукуматҳои Англия, ИМА, ИЧШС ва баъзе давлатҳои дағарро водор намуд, ки роҳу воситаҳои мубориза бар зидди хавфи фашизми ба ҷаҳон таҳдидкунандаро ҷустуҷӯ кунанд. Доираҳои ҳукмрони Англия ва ИМА ҳуб дарк мекардаид, ки агар иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ИЧШС-ро

торумор кунад, истилои онҳо барои фашистон осон мегардад. Бинобар ин, 22 июни соли 1941 нахуствазири Англия У. Черчилл ва президенти Иёлотӣ Муттаҳидаи Америка Ф. Рузвелт изҳор карданд, ки тайёранд Иттиҳоди Шӯравиро дар ҷанги зидди Олмони фашистӣ дастгирӣ намо-янд. Бо ҳамин мақсад, 12 июли соли 1941, дар байни Англия ва ИҶШС дар бораи амалиёти муштараки ҷангии зидди Олмон қарордод ба имзо расид. Иёлотӣ Муттаҳидаи Америка 2 августи соли 1941 расман эълон кард, ки ба ИҶШС ёрии иқтисодӣ мерасонад.

Баъди ин Ҳукумати Шӯравӣ бо ҳукуматҳои дар муҳочиратбудаи Чехословакия ва Полша дар бораи дар қаламрави ИҶШС ташкил карда шудани ҷузъи тоҷҳои артишҳои Чехословакия ва Полша, ки бар зидди истилогарони фашистӣ мубориза мебаранд, аҳду паймон кард. ИҶШС дар ин замина бо ҳукуматҳои дар муҳочиратбудаи Белгия ва Норвегия ҳам робита барқарор намуд.

Ҳамин тариқ, ба таъсиси Иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ асос гузошта шуд.

Эълومияи Атлантика. Аввали моҳи августи соли 1941 ҳангоми вохӯрии Рузвелт бо Черчилл қарордоди Англияю Иёлотӣ Муттаҳидаи Америка дар бораи мақсадҳои ҷанг қабул карда шуд, ки бо номи «Эълумияи Атлантика» машҳур аст. Ин эълумия муқаррар кард, ки давлатҳои ба он имзогузошта барои забти қаламрави давлатҳои дигар талош наме-кунанд ва имкон намедиханд, ки ҳудуди ягон давлат бе ризоияти халқи он тағйир дода шаванд, ҳуқуқи соҳибхитияри халқҳо ва интиҳоби соҳти сиёсии ба онҳо маъқули идорақуниро эҳтиром мекунанд ва чунин мешу-моранд, ки давлатҳои қобили таҷовуз бояд халқи силоҳ карда шаванд. Ҳукумати Шӯравӣ низ бо назардошти баъзе мулоҳизаҳои манфиатҷӯёна ба Эълумияи Атлантика ҳамроҳ шуд. Ин эълумия барои ба вучуд ома-дани Иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ заминаи ҳуқуқию сиёсии бозъ-тимод ба вучуд овард.

Мавқеи Эрон ва Туркия. Баъди оғози Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ Эрон ба такаҷоҳи ҳарбии Олмони фашистӣ табдил ёфт. Олмон ниёт дошт, ки та-вассути қаламрави Эрон бар зидди Иттиҳоди Шӯравӣ амалиёти ҷосусии таҳриқкорона барад. Агар имконпазир гардад, аз он ҷо бар зидди ИҶШС таҷовузи ҳарбӣ ташкил намояд. Гитлерчиён талаб мекарданд, ки фурудгоҳҳои Эрон ба Олмон дода шаванд. Онҳо мехостанд, ки Эронро ба ҷанги зидди ИҶШС кашанд. Фашистон дар Эрон табaddулоти ҳарбӣ низ тайёр мекарданд. Вале Ризошоҳ ва ҳукумати ӯ барои гирифтани пеши роҳи ҷосусони гитлерӣ ҷорae наандешиданд. Ба ин табaddу-лот Иттиҳоди Шӯравӣ ва Англия ҳалал расонданд. 25-уми августи соли 1941 тақозои моддаи 6-уми созишномаи Эрону Русияи Шӯравии соли 1921-ро ба назар гирифта, Иттиҳоди Шӯравӣ қувваҳои ҳарбии худро ба шимолӣ Эрон дохил кард. Дар айни замон қувваҳои ҳарбии Англия ба Эронӣ ҷанубӣ ворид карда шуданд.

Ҷосибони шӯравӣю англис 27 августи соли 1941 бо сарвари Фарруҳӣ ҳукумати нави Эронро ташкил намуданд. Дар чунин шароит Ризошоҳӣ

рӯй ба Олмон дар сари кудрати шоҳии Эрон монда наметавонист. Аз хамин сабаб 16-уми сентябри соли 1941 маҷбур шуд, ки аз тоҷу тахти шоҳии Эрон даст кашада, мамлакатро тарк кунад. Ба ҷойи ӯ писараш Муҳаммад Ризо шоҳи Эрон эълон карда шуд. Баъди ин намояндагони Олмони гитлерӣ, иттифоқчиён ва ҷосусони зиёди онҳо аз Эрон ронда шуданд.

29-уми январӣ соли 1942 дар байни Иттиҳоди Шӯравӣ, Британияи Кабир ва Эрон дар бораи иттифоқ Созишнома ба имзо расид. Мувофиқи он Англия ва Иттиҳоди Шӯравӣ уҳдадор шуданд, ки якпорчагӣ, соҳибхӯгӣ ва истиқлоли Эронро эҳтиром карда, онро аз таҷовузи Олмон ва давлатҳои дигар муҳофизат менамоянд. Дар баробари ин уҳдадорӣ Англия ва Иттиҳоди Шӯравӣ ҳуқуқ пайдо намуданд, ки баъди анҷом ёфтани ҷанг қувваҳои ҳарбии худро дар Эрон боз 6 моҳи дигар нигоҳдоранд.

Ҳамин тавр, Англия ва Иттиҳоди Шӯравӣ амнияти Эронро таъмин намуданд. Баъди як сол дар байни Англия, Иттиҳоди Шӯравӣ ва Эрон боз як Созишнома ба имзо расид, ки мувофиқи он тавассути хоки Эрон ба ИҶШС аслиҳа ва лавозимоти дигари барои ҷанг зарур интиқол дода мешуд.

9-уми сентябри соли 1943 Эрон бар зидди Олмон расман ҷанг эълон кард. Сарфи назар аз ин, қувваҳои ҳарбии Эрон дар амалиёти ҳарбии зидди иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ширкат наварзиданд.

Баъд аз шикасти Фаронса Туркия ба Олмони фашистӣ наздик шудан мегирад. Моҳи сентябри соли 1939 Туркия бо Англия ва Фаронса Созишнома ба имзо расонда, худро бетараф эълон карда бошад ҳам, шурӯъ аз тобиҷони соли 1940 бо ин ду давлат ҳамрагӣ буд. Ҷор рӯз қабл аз ҳуҷум кардани гитлерчиён ба ИҶШС Туркия мавқеи худро тағйир дода, бо Олмон созишномаи дӯстӣ ба имзо расонд. Мувофиқи ин созишнома Туркия бояд Олмонро аз хром ва маводи дигари стратегӣ таъмин мекард, ба Олмон иҷозат меод, ки тавассути гулӯғоҳҳои Баҳри Сийх киштиҳои ҳарбии он гузаранд. Ҳукумати Туркия инчунин уҳдадор шуд, ки ҳузури ҷосусони фашистиро дар Туркия махфӣ нигоҳдоранд.

Чунин мавқеи Туркия то соли 1944 хамин тавр мондан гирифт. Туркия дар суҳан бетараф, вале дар амал иттифоқчиӣ Олмони фашистӣ буд. Танҳо соли 1944 дар натиҷаи ба шикаст рӯ ба рӯ шудани Олмон ва фишори давлатҳои иттиҳоди зиддифашистӣ Туркия маҷбур шуд, ки моҳи феврале соли 1945 бо Олмон ҷанг эълон кунад. Бо вучуди ин, Туркия дар амалиёти ҷангии зидди Олмон ширкат наварзид.

Оғози ҷанг дар Уқёнуси Ором. Охириҳои соли 1941 амалиёти ҳарбӣ ба ҳавзаи Уқёнуси Ором ҳам расид. Тавре ки дар болотар гуфта будем, Ҷопон ханӯз тобиҷони ҳамон сол Ҳинду Чинро ишғол кард. Дар ҳавзаи Уқёнуси Ором Ҷопон инчунин мулкҳои Ҳолландия, ИМА ва Англияро низ ба даст оварданӣ буд. Ҳукумати Ҷопон ҳамзамон бо Ҳукумати ИМА дар бораи танзими муносибатҳои байни ҳам гуфтушунид мекард. Ин музокирот мақсад дошт, ки ИМА-ро дар ғафлат гузошта, барои ба

пойгоҳи флоти ИМА ногаҳонӣ ҳамла кардан тайёри бинад.

Маълум буд, ки Чопон бар зидди ИҶШС ҳатман ҷанг хоҳад кард. Инро роҳбарони ИМА ҳам медонистанд, вале он вақт Чопон ба ин иқдом даст назад, чунки шароит ҳанӯз барои ҳамла бар зидди ИҶШС муҳайё набуд. Роҳбарони олии сиёсию ҳарбии Чопон ният доштанд, ки аввал захираҳои иқтисодии англисӣ, америкоӣ ва мулкҳои Ҳолландияро дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва ҳавзаи Укёнуси Ором ба даст оранд ва баъди он ки ИҶШС дар ҷанги зидди Олмон беқувват шуд, бар зидди он таҷовуз ташкил кунанд.

7 декабри соли 1941 ҷузъу томҳои флоти муттаҳидаи ҳарбию баҳрии Чопон, ки дар ҳаёти он якҷанд киштии ҳавопаймобар низ буд, ғайриҷаҳмдошт ба флоти ҳарбию баҳрии ИМА, ки дар пойгоҳи Пирл - Харбори ҷазираҳои Гавай мустақар буд, ҳамла карданд. Дар натиҷаи ин ИМА 18 киштии калон, аз он ҷумла 8 киштии «Линкор», киштиҳои зиёди хурдтар ва ҳавопаймоҳои ҳарбиашро талаф дод. Баъди 3 рӯз ҳавопаймоҳои Чопон эскадрилияи дар Укёнуси Ором будаи Британияи Кабирро ҳам гулӯлаборон карданд. Ҳамин тариқ, Чопон дар Укёнуси Ором бартарии худро аз ҷиҳати неруҳои ҳарбию баҳрӣ таъмин намуд. Баъди ин барои дар Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Укёнуси Ором васеъ кардани минтақаи истилои Чопон имкони васеътар муҳайё шуд. Чопон моҳи декабри соли 1941 - марти соли 1942 Филиппин, Таиланд, Бирма, Малайзия, Сингапур ва Индонезияро забт кард. Ҳамин тариқ, Чопон дар муддати кӯтоҳ дар Шарқи Дур, Укёнуси Ором ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ қисми зиёди мақсадҳои стратегии худро ҳал намуда, мулкҳои мустамликавии ИМА, Англия ва Ҳолландияро, ки 3 миллиону 800 ҳазор км масоҳат ва 150 миллион нафар аҳоли доштанд, ишғол кард.

Соли 1941 майдони ҷарбу зарби Ҷанги дуҷуми чаҳонӣ хеле васеъ шуд.

Расми 121. Киштиҳои ҳарбии ИМА «Вест Вирҷиния» ва «Теннеси» баъд аз ҳамлаи ҳавоии Чопон ба Пирл-Харбор. 7 декабри соли 1941

Ба он давлатҳои нав ворид шуданд. 11 декабри соли 1941 Олмон ва Италия ба ИМА ҷанг эълон карданд. Ҷавобан ба ин Конгресси ИМА низ ба Олмон ва Италия ҷанг эълон намуд.

Муҳоррбаи нази Москва. Тирамоҳи соли 1941 сарфи назар аз шикасти нақшаи ҷанги барқосо, фармондеҳии олии Олмон нақшаи амалиётеро таҳия кард, ки «Тӯфон» номида шуда, забти Москва дар назар дошт. Барои амали кардани ин нақша

Олмони фашистӣ 75 дивизия, аз он ҷумла 14 дивизияи танкӣ ва 8 дивизияи техникаи мотордори дигарро сафарбар кард.

Фармондеҳии Артиши Сурхи Шӯравӣ аз ин нақша бохабар шуда, тайёрии ҳаматарафа мекунанд, то ки душман «нағз пешвоз» гирифта шавад.

5-уми декабри соли 1941 қувваҳои ҳарбии ҷабҳаи Калинин ба ҳучуми ҷавобӣ гузаштанд. Дар натиҷаи ҳамлаи пурзӯри ҷавобии Артиши Сурхи Шӯравӣ то аввали соли 1942 неруҳои асосии гурӯҳбанди олмониро дар назди Москва торумор карда, ба масофаи 100-250 км ба тарафи Ғарб ақиб партофта шуданд. Дар назди Москва 38 дивизияи душман нобуд карда шуданд.

Ғалаба дар назди Москва пирӯзии аввалини калони неруҳои зиддифашистӣ дар зарфи 3 соли аввали Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ буд. Ин ғалаба аз ҷиҳати давлатҳои иттиҳоди зиддифашистиро рӯҳбаланд карда, иттиҳоди давлатҳои фашистиро ба ташвиш андохт.

Амалиёти ҳарбӣ дар Африқо, шикаст дар назди Москва Олмони фашистиро маҷбур сохт, ки як қисми артишашро аз ҷабҳаҳои дигари ҷанг ба Аврупо баргардонад, то ки шикасти давлатҳои иттиҳоди фашистиро боздорад.

Моҳи ноябри соли 1941 қувваҳои ҳарбии Англия дар Шимолӣ Африқо ба ҳучуми густурда гузаштанд ва дере нагузашта тамоми қаламрави Киренаикаро озод карданд. Вале фашистони Олмон аз парокандагии артиши англис истифода бурда, моҳи январӣ соли 1942 ба ҳучуми ҷавобӣ гузаштанд ва Киренаикаро аз нав ишғол намуданд. Авиатсия ва флоти баҳрии Италияю Олмон роҳҳои киштигарди Баҳри Миёназаминро ба зери назорати худ гирифта буданд. Аз ҳамин сабаб ба англисҳо лозим омад, ки ақибнишинӣ кунанд. Дар ҷангҳои мудофиавии назди Эл-Аламейнаи воқеъ дар масофаи 100 километр ғарбтари Искандария (дар самти Канаи Суэс) ҳаракати фашистон боздошта шуд. Бо ҳамин вазъи ҳарбӣ дар Африқои Шимолӣ муътадил гардид.

СОЗИШНОМАИ ҲУКУМАТИ ИҶШС ВА БРИТАНИЯИ КАБИР ОИД БА АМАЛИЁТИ МУШТАРАК ДАР ҶАНГИ ЗИДДИ ОЛМОН

(12 июли соли 1941)

Созишномаи мазкур ҳуҷҷати нахустини сиёсӣ гардид, ки ба иттиҳоди зиддигитлерии се давлати бузург – ИҶШС, ИМА ва Британияи Кабир ибтидо гузошт.

Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳукумати Ҷаноби Олӣ дар Британияи Кабир созишномаи мазкурро ба имзо расонда, чунин изҳор менамоянд:

1. Ҷанг ду ҳукумат дар назди ҳамдигар уҳдадор мешаванд, ки дар ҷанги мазкур бар зидди Олмони гитлерӣ ба ҳамдигар ёрӣ мерасонанд ва ҳамдигарро дастгирӣ мекунанд.

2. Онҳо минбаъд уҳдадор мешаванд, ки дар идомаи ин ҷанг бе ризоияти ҳамдигар (бо тарафи душман -Т.З.) на гуфтушунид мекунанд, на созишномаи оташбас ва на созишномаи сулҳ мекунанд.

ТАЪСИСИ МИЛЛАТҲОИ МУТТАҲИДА

(1-уми январи соли 1943)

Дар поён эълומияи умумии 26 давлат дода шудааст: Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Шоҳигарии Британиаи Кабир ва Ирландияи Шимолий, Иттиҳоди Ҷамоҳири Шӯравии Сотсиалистӣ, Чин, Австрия, Белгия, Ҳиндустон, Канада, Коста-Рика, Куба, Люксембург, Чехословакия, Ҷумҳурии Доминика, Эл-Салвадор, Юнон, Гватемала, Гаити, Гондурас, Ҳолландия, Зеландияи Нав, Никарагуа, Норвегия, Панама, Полша, Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ ва Югославия.

Баъдтар ба ин эълумия давлатҳои зерин низ пайвастанд: Мексика, Филиппин, Ҳабашистон, Ироқ, Бразилия, Боливия, Эрон, Колумбия, Либерия, Фаронса, Эквадор, Миср, Арабистони Саудӣ, Сурия, Лубнон. Эълумияи мазкур бо номи Эълумияи Миллатҳои Муттаҳида маълум аст.

Ҳукуматҳое, ки ба он имзо гузоштаанд, ба барномаи мақсад ва принципҳое ҳамроҳ шуданд, ки қаблан дар эълумияи умумии президенти ИМА ва Британиаи Кабир аз 14-уми августи соли 1941 инъикос ёфтаанд ва бо номи «Эълумияи Атлантика» маълум аст, бовар доранд, ки галабаи пурра бар душманон барои ҳифзи ҳаёт, озодӣ, истиқлол ва озодии дин ва барои нигоҳ доштани ҳуқуқ ва адолат чӣ дар давлатҳои худ ва чӣ дар давлатҳои дигар зарур аст ва онҳо акнун ба муборизаи умум бар зидди нерӯҳои ваҳшӣ ва даранда, ки мехоҳанд оламро забт кунанд, машғул буда, эълон менамоянд:

1. Ҳар ҳукумат уҳдадор мешавад, ки тамоми манбаъҳои худ, ҳарбӣ ё иқтисодиро бар зидди он аъзои паймони сегона ва ба он ҳамроҳшудагоне, ки ин ҳукумат дар ҳолати ҷанг аст, истифода бибарад.

2. Ҳар як ҳукумат уҳдадор мешавад, ки бо ҳукуматҳои дигари ба ин санад имзогузошта ҳамкорӣ мекунад ва бо душманон созишномаи ошӣ ва ё созишномаи сулҳи дутарафа намебандад.

Ба эълумияи дар бодо иншоғардида миллатҳои дигаре ҳам ҳамроҳ шуда метавонанд, ки ёри моддӣ мерасонанд ё расонда мегардонанд ва дар мубориза барои галаба бар фашизм шароит муҳайё менамоянд.

Савол ва супориш

1. Олмони фашистӣ кай ба ИҶШС ҳучум кард? 3. Таъсисёбии Иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 4. Эълумияи Атлантикаи ИМА ва Англияро шарҳ диҳед. 6. Чаро Иттиҳоди Шӯравӣ ва Англия ба Эрон артишҳои худро дароварданд? 8. Муҳаммад Ризо кай шоҳи нави Эрон эълон карда шуд? 11. Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар хавзаи Укренуси Ором ва Осиёи Ҷанубӣ Шарқӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 12. Ҷопон кадом давлатҳои хавзаи Укренуси Ором ва Осиёи Ҷанубӣ Шарқиро ишғол намуд? 13. Дар бораи галабаи нерӯҳои Шӯравӣ дар назди Москва ва аҳамияти он нақл кунед. 14. Оё дар рафти амалиёти ҳарбӣ дар Африқо, соли 1941, ягон тағйирот ба амал омад?

§ 39. ГАРДИШИ КУЛЛӢ ДАР РАФТИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ

Муҳорибаи Сталинград. Фармондеҳии Олии Олмони фашистӣ аз мавҷуд набудани ҷабҳаи дуум истифода бурда, тобистони соли 1942 дар қисмати ҷанубии ҷабҳаи Шӯравӣ Олмон ба ҳучуми густурдаи нерӯҳои худ шурӯъ намуд. Дар рафти ин ҳучум дар Сталинград задухӯрди бузург ва бемислу монанд ба амал омад.

Муҳорибаи Сталинград дар масоҳати қариб 100 ҳазор км² сурат ги-

рифта, дар он аз ду тараф зиёда аз 2 миллион нафар аскару афсар ширкат варзиданд. Дар амалиёти харбӣ ҳазорҳо танку ҳавопаймо ва даҳҳо ҳазор тӯпу миномёт ба кор бурда шуданд. Олмон ва иттифоқчиёни он дар самти Сталинград 50 дивизияи дорои зиёда аз 1 миллион нафар аскару афсар доштанд.

Хучуми фашистони олмонӣ дар самти Сталинград 23-юми июли соли 1942 оғоз ёфт. Баъди расо як моҳ артиши душман ба Сталинград

Расми 122. Сталинград дар оташи - августии соли 1942

ҳамла кард, то маркази шаҳро ба даст дароварад. Фашистон то охири муҳорибаи Сталинград ин шаҳро пурра ишғол карда натавонистанд.

Фармондеҳии Олии Шӯравӣ нақшаи ҳамлаи ҷавобии Артиши Сурхи Шӯравиро дар самти Сталинград таҳия намуд. Ин нақша дар назар дошт, ки ба муқобили душман аз ду самт - шимол ва ҷануб ҳамла карда, неруҳои душман дар Сталинград пурра ба муҳосира гирифта, торумор карда шаванд. Ҳамин тариқ, 19 ноябри соли 1942 хучуми барқасои Артиши Шӯравӣ оғоз ёфт. 2

феврари соли 1943 ҷузъу томҳои ҳар ду гурӯҳи артиши Шӯравӣ дар маҳаллаи Калач бо ҳам вохӯрда, ҳалқаи муҳосираи неруҳои фашистӣ бастанд. 22 дивизияи душман иборат аз 300 ҳазор нафар аскару афсар ба муҳосира афтода, сарфи назар аз неруҳои зиёд, дигар аз он баромадан натавонист.

Муҳорибаи Сталинград бо таслимшавии артиши дар муҳосирамондаи олмонӣ бо сардории фелдмаршал Паулос ба анҷом расид. Аз бамуҳосирафтодагон 147 ҳазор нафарашон ҳалок гардида, 91 ҳазор нафарашон асир гирифта шуданд.

Ғалаба дар соҳилҳои Волга ба Артиши Сурх имкон дод, ки дар Ҷабҳаи Шарқӣ ташаббуси ҷангро ба даст гирифта, хучуми минбаъдаи худро вусъат бидиҳад. Ба шарофати ғалаба дар муҳорибаи Сталинград хучуми густурдаи Артиши Сурх аз Ленинград то Қафқозро фаро гирифта, аз қаламрави ИҶШС зада пеш кардани душман оғоз ёфт.

Ғалаба дар Сталинград аҳаммияти бузурги байналмилалӣ дошт, зеро он дар Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ гардиши қуллӣ ба амал овард. Аз ин вақт иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ба шикасти пай дар пай дучор шуд.

Роҳбарони Англия ва ИМА оқибатҳои барои Олмон ва иттифоқчиёни он ҳалокатбори шикаст дар Сталинградро ба хубӣ фаҳмида, мавқеи устуворро ишғол намуданд. Дар маҷлиси машваратии моҳи январӣ соли 1943, дар шаҳри Касабланка баргузоршуда Рузвелт ва Чер-

чилл нияти мамлакатҳои худро дар бораи то пурра таслим шудани иттиҳоди давлатҳои фашистӣ давом додани ҷанг тасдиқ карданд.

Шикасти артишҳои Олмон ва Италия дар Африқо. Аз миёнаҳои моҳи ноябри соли 1942 то 30 марти соли 1943 гитлерчиён аз артиши ғарбии худ 33 дивизияи нав ва 3 бригадаро ба Ҷабҳаи Шӯравӣ фиристоданд. Неруҳои асосии худро дар назди Сталинград тамаркуз дода, иттиҳоди давлатҳои фашистӣ неруҳои ҳарбии худро дар Африқои Шимолӣ заиф гардонд. Дар он ҷо ҳамагӣ 5 дивизияи олмонӣ ва 8 дивизияи италиявӣ боқӣ монд. Артиши англисии дар Миср буда аз ҷиҳати теъдоди танк, артиллерия ва ҳавопаймо бар артиши олмонӣ италиявӣ бартарии калон дошт. 23-юми октябри соли 1942 артиши Англия дар маҳаллаи Эл-Алмейн ба ҳучум гузашта, бар артиши Италия галаба кард. Ин галаба имкон дод, ки артиши Англия Киренаика ва ИМА Триполитанияро ишғол намоянд. 8 ноябри соли 1942 артиши америкию англис ба бандарҳои фаронсавии Африқои Шимолӣ фуруд омада, шаҳрҳои Алҷазоир, Оран ва Касабланкаро ишғол намуданд. Вале шурӯъ аз охири моҳи декабри соли 1942 иттифоқчиён амалиёти ҳарбӣ дар Африқои Шимолро суст карданд.

6-уми майи соли 1943 ҳучуми артиши Англия ва Америка дар Тунис аз нав оғоз ёфт, баъди чанд рӯз артиши Италияю Олмонро маҷбур карданд, ки таслим шаванд.

Шикасти артиши фашистӣ дар Африқо барои дар Аврупои Ғарбӣ кушода шудани ҷабҳаи дуҷум имкони мусоид фароҳам овард. Вале ин иқдоми муҳим бо сабабҳои гуногун сари вақт иҷро нашуд.

Муҳорибаи Курск. Баъд аз муҳорибаи Сталинград Артиши Шӯравӣ ҳучумро идома дод. Неруҳои ҳарбии душман маҷбур шуданд, ки ақибнишинӣ кунанд. Миёнаҳои соли 1943 артиши фашистӣ дар хати Курск - Орёл - Белгород, ки «Камонаки Курск» номгузори шудааст, мавқеи мудофиавиро ишғол намуданд, то ки дар муҳлатҳои наздиктарин ба ҳучуми ҷавобӣ гузаранд. Фармондеҳии артиши Олмон нақшаи ҳучуми калонро бо номи «Такягоҳ» таҳия намуд, ки татбиқи бомуваффақияти он пешравии артиши фашистони Олмонро дар самти Орёл ва Харьков таъмин мекард. Дар сурати муваффақият Артиши Шӯравӣ бояд дар Курск муҳосира ва несту нобуд карда мешуд. Баъди ин муваффақият гитлерчиён ният доштанд, ки шаҳри Москва ро давр зада, ба даст дароранд. Натиҷаи ниҳии нақшаи "Такягоҳ" пурра торумор кардани Артиши Шӯравӣ ва ба ғайри Олмон анҷом додани Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ буд.

Фашистони Олмон намуноҳостанд, ки дар «Камонаки Курск» чун дар Сталинград рӯ ба рӯ шаванд. Аз ин рӯ, ба муҳорибаи дарпешистода ҳаматарафа тайёрӣ мидиданд. Барои иштирок дар муҳорибаи Курск фашистон 50 дивизияи иборат аз 900 ҳазор нафар аскарро афсар, наздики 10 ҳазор адад тӯп, 2,7 ҳазор адад техникаи ҳарбии ҳаракаткунанда, аз он ҷумла танкҳои «Юз» («Пантера») ва «Паланг» ва зиёда аз 2 ҳазор ҳавопайморо сафарбар карданд.

Муҳорибаи Курск субҳидами 5 июли соли 1943 оғоз ёфт. Артилле-

рияи Шӯравӣ тахминан 10 дақиқа пештар аз ҳучум мавқеи душманро гулӯлаборон кард. Дар натиҷа фашистон талафоти калон доданд. Аз худи дақиқаҳои аввалинии муҳориба баргарӣ ба артиши Шӯравӣ гузашт.

Набарди асосӣ дар муҳорибаи Курск 12 июл дар деҳкадаи Прохорова бо иштироки 1,5 ҳазор танку силоҳи дигари ҳаракаткунанда ба амал омад. Ин задухӯрд ба ғоидаи артиши Шӯравӣ анҷом ёфт. Баъди ин Артиши Сурх муваффақияти худро афзун намуда, то 5 август Орёл ва Белгородро ҳам аз фашистон озод кард.

Ғалаба дар «Ҷамонаки Курск» ба торумори пурраи Олмони фашистӣ роҳ кушод. Баъди шикаст дар Курск ба роҳбарони артиши гитлерчиён фаҳмо шуд, ки Олмон ин ҷангро ба ғоидаи худ ҳал карда наметавонад. Баъди муҳорибаи Курск Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳучуми умумӣ гузашт, ки он аз Великие Луки то Баҳри Сиёхро дар бар гирифт.

Дар муҳорибаи Курск эскадриляи фаронсавии «Нормандия» ва аз тирамоҳи соли 1943 Бригадаи 2-юми Чехословакия, ки дар Иттиҳоди Шӯравӣ ташкил карда шуда буд, бар зидди фашистон мечангиданд.

Таслимшавии Италия. Дар ҷабҳаи Олмонву Шӯравӣ шикаст хӯрдани Олмон рӯҳияи ҷангии артиши Италияро паст намуд. Ин ҳолат баъди муҳорибаи Курск бармало ба назар мерасид. Фармондеҳии гитлерӣ нерӯҳои асосии худро ба муқобили ИҶШС равон карда, мавқеи Олмонро дар ҷабҳаҳои дигари ҷанг заиф гардонд.

10 июли соли 1943 артиши Англия ва ИМА ба ҷазираи Ситсилияи Италия фуруд омаданд. То ин вақт артиши Италия қобилияти ҷангиашро қариб пурра аз даст дода буд. Низомӣни италиявӣ аз ҷанг саркашӣ карда, гурӯҳ-гурӯҳ ба тарафи муқобил таслим мешуданд. Дар ҷунин шароит доираҳои ҳуқмрони дурандеши Италия диктатор Муссолиниро аз ҳокимият дур сохта, дар зери роҳбарии маршал Бадоло ҳуқумати нав таъсис намуданд. Бадоло бо фармондеҳии артиши Англияю ИМА ба музокирот шурӯъ кард. 3 сентябри соли 1943 созишнома дар бораи сулҳ ва ба иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ таслимшавии бечунуҷарои Италия ба имзо расид.

Гитлер аз ин воқеаи нохуш бохабар шуда, ба артишаш фармуд, ки Италияи Шимолиро забт кунад. Ҳуқумати нави Италия 13 октябри соли 1943 ба Германия ҷанг эълон кард. Аз ҳамин воқеа барҳамхӯрии иттиҳоди мамлакатҳои фашистӣ оғоз ёфт.

Муборизан зиддифашистӣ дар мамлакатҳои истилошуда. Ғалабаи Артиши Сурх дар Сталинград, Курск ва таслимшавии Италия муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои аз тарафи иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ба асорат гирифтورشударо ба вучуд овард, ки онро дар таърих «Ҳаракати Муқовимат» номидаанд. Ҷунин ҳаракат дар Фаронса, Полша, Италия, Чехословакия, Югославия ва давлатҳои дигар тавлид ёфта, рӯз то рӯз ба нуруи пурзӯр табдил меёфт.

Дар Фаронса нерӯҳои ватанпарвар Шӯроӣ миллии муқовимат ташкил намуданд. Ватанпарварони сершумори ин мамлакат аз зӯран ба Ол-

мон бурда шудан гурехта, дар чангалҳо пинхон мешуданд, то ки баъд дар дастаҳои «франтирерҳо» («тирандозони озод») муттаҳид шуда, бар зидди истилогарони фашистӣ мубориза баранд. Франтирерҳо пулхоро метаркоданд, қатораҳои ҳарбиро чаппа мекарданд ва қотилони фашистиро мекуштанд...

Ғайр аз Ҳаракати муқовимати халқҳои мамлакатҳои муваққатан истилошуда дар мамлакатҳои фашистӣ, аз он ҷумла дар Олмон ва Италия ҳаракати зиддифашистӣ ба вуҷуд омад.

Муборизаи аз ҷама самараноки зиддифашистӣ ҳаракати чирикӣ буд. Дар мамлакатҳои ба истилои фашистӣ гирифтورشуда ҳаракати чирикӣ (партизанӣ) ба нури пурзӯри мубориза бар зидди истилогарони фашистӣ таъдил ёфт. Масалан, чирикҳои Югославия ҳанӯз моҳи декабри соли 1941 Артиши халқӣ-озодихоҳии Югославияро ташкил намуданд, ки шумораи он то охири соли 1943 ба 300 ҳазор нафар расид. Дар Полша соли 1942 Гурди Людова ташкил ёфт. Ин нури чирикӣ соли 1944 асоси Артиши Полшаро ташкил намуд.

Дар Иттиҳоди Шӯравӣ ҳаракати чирикӣ ниҳоят васеъ паҳн гардид. Чирикҳо ҳар рӯз ба фашистон талафоти калон меоварданд. Ҳаракати чирикӣ махсусан дар Белоруссия ва Украина ба нури пурзӯри ҳарбӣ таъдил ёфта буд.

Шакли дигари муборизаи зиддифашистӣ ҳаракати пинхонкорӣ буд. Иштироккунандагони ин ҳаракат ҳам ба қори таҳрибкорӣ ва ҳам ба қори таълиғотӣ машғул буданд. Тавассути ҳаракати пинхонкорӣ чирикҳо ва артишҳои давлатҳои иттиҳоди зиддифашистӣ маълумоти муҳими ҳарбӣ ба даст меоварданд.

Муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои ба истилои фашистӣ гирифтورشуда, ҳаракати муқовимат, ҳаракати чирикӣ ва фаъолияти муборизони пинхонкоре зиддифашистӣ, дар ниҳояти қор, барои ғалаба бар иттиҳоди давлатҳои фашистӣ ва, пеш аз ҷама, дар торумор қарда шудани нури ҳарбии Олмони гитлерӣ саҳми бузург гузоштанд.

Конференсияи байналмилалӣ Техрон. Тағйироти кулӣ дар рафти Ҷанги дуҷониба дар назди иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ масъалаҳои муҳими ҳалғалаб мегузошт. Торумори қатъии Олмони фашистӣ ва иттифокчиёни он ва тақдир баъдичангии қаҳон аз ҷумлаи ин масъалаҳо буданд. Дар марғалаи нимаи аввали ҷанг роҳбарони Англия ва ИМА, одатан, воҳӯриҳои дучониба гузаронида, баъд дар бораи қарорҳои қабулқардашон роҳбари Иттиҳоди Шӯравиро хабардор мекарданд. Яке аз ҷунин воҳӯриҳои Рузвелт ва Черчилл, моҳи август соли 1943, дар шаҳри Квебеки Канада баргузор гардида буд. Дар он вақти ба Аврупои Ғарбӣ дохил қардани артиши иттифокчиён соли 1944 муқаррар қарда шуд.

Қашолқорӣ дар масъалаи қушода шудани Ҷабаҳои дуҷон дар Аврупо Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Англияро дар ҳолати ногувор гузошт. Масъалаҳои анҷоми ҷанг, тақдир баъдичангии Олмонву иттифокчиёни он ва масъалаҳои зиёди дигарро на танҳо ду давлат, бал-

ки хамаи давлатҳои иттиҳоди зиддифашистӣ якҷоя ҳаллу фасл карда метавонистанд. Барои тайёри ба чунин вохӯри дар шаҳри Москва аз 19 то 30 октябри соли 1943 Конференсияи вазирони корҳои хориҷии ИҶШС, Англия ва ИМА баргузор гардид. Конференсияи Москва нишон дод, ки иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ торафт мустаҳкамтар шуда истодааст. Хулосаи муҳимтарини Конференсияи вазирони корҳои хориҷии ИҶШС, Англия ва ИМА он буд, ки роҳбарони ин се давлат бояд дар конференсияи байналмилалӣ ҷамъ оянд.

Конференсияи байналмилалӣ сардорони се давлати бузург - ИҶШС (И. Сталин), ИМА (Ф. Рузвелт) ва Англия (У. Черчилл) дар Техрон аз 28 ноябр то 1 декабри соли 1943 баргузор гардид. Дар он оид ба масъалаҳои муҳимтарини доғи рӯз мувофиқа ҳосил карда шуд.

Дар маркази диққати ширкаткунандагони нишасти Техрон масъалаи торумори Олмон меистод. Дар ин масъала мувофиқа ба даст оварда шуд. Масъулияти асосии иҷрои ин қазия ба уҳдаи давлатҳои бузурги иттиҳоди зиддифашистӣ вогузор гардид.

Конференсияи Техрон қарор кард, ки 35 дивизияи Англия ва ИМА моҳи майи соли 1944 дар қисматҳои Ғарбӣ ва Ҷануби Фаронса фуруварда шаванд. Дар баробари ин дар назар дошта шуда буд, ки то ин вақт артиши Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳучуми густурда гузашта, амалиёти ҳарбии артиши иттифоқчиёро осонтар мегардонад.

Дар Конференсияи Техрон масъалаҳои сарҳадҳои байни ИҶШС ва Полша, ба ИҶШС додани як қисми Пруссияи Шарқӣ ва баъзе масъалаҳои дигари байналмилалӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

1. КОНФЕРЕНСИЯИ САРДОРони СЕ ДАВЛАТИ ИТТИФОҚЧИ - ИТТИХОДИ ШҶРАВИ, ИЁЛОТИ МУТТАХИДАИ АМЕРИКА ВА БРИТАНИЯИ КАБИР ДАР ТЕХРОН

(Иқтибосҳо)

(аз 28-уми ноябр то 1-уми декабри соли 1943)

1. АЗ ЭЪЛОМИЯИ СЕ ДАВЛАТ

Мо, президенти Иёлоти Муттаҳидаи Америка, сарвазири Британияи Кабир ва сарвари Иттиҳоди Шӯравӣ, дар зарфи чор рӯзи охири вохӯри дар пойтахти иттифоқчиамон - ш. Техрон сиёсати умумии худро таҳия ва тасдиқ намудем.

Мо қатъан изҳор менамоем, ки мамлакатҳои мо ҷӣ дар рафти ҷанг ва ҷӣ дар замони баъд аз ҷанг якҷоя ҳамкорӣ мекунанд.

Нисбати ҷанг бошад, намояндагони ситодҳои ҳарбии мо дар музокироти гирди мизи мудаввар иштирок намуданд ва мо нақшаҳои оид ба несту нобуд кардани нерӯҳои ҳарбии Олмон ҳамоянг кардем. Мо дар масъалаи вусъат ва муҳлатҳои амалиёт, ки ҳам аз Шарқ, ҳам аз Ғарб ва ҳам аз Ҷануб ба амал меояд, ризоияти пурра ба даст даровардем.

Хусни тафохуме, ки мо дар ин ҷо ба даст даровардем, ғалабаи моро қафолат медиҳад...

Ҳучуми мо бераҳмона ва вусъатёбанда хоҳад буд.

2. АЗ ЭЪЛОМИЯИ СЕ ДАВЛАТ ДАР БОРАИ ЭРОН

Президенти Иёлоги Муттаҳида, сарвари ИЧШС ва нахуствазири Қороли Муттаҳида бо ҳамдигар ва бо нахуствазири Эрон маслиҳат карда, меҳоханд дар бораи ризоияти умумии ҳар се давлат оид ба муносибатҳои онҳо нисбати Эрон эълон доранд.

Ҳукумати Иёлоги Муттаҳидаи Америка, ИЧШС ва Қороли Муттаҳида эътироф мекунанд, ки Эрон дар пешбарии ҷанг бар зидди душмани умумӣ ёрӣ расонад, алалхусус интиқоли борҳоро аз ҳориҷа ба Иттиҳоди Шӯравӣ осон гардонад.

Ин се ҳукумат мефаҳманд, ки ҷанг барои Эрон мушқилоти хосеро эҷод кард ва онҳо розӣ шуданд, ки маслиҳат ба Эрон чунин ёрии иқтисодие расонанд, ки имконпазир бошад...

Ҳукумати Иёлоги Муттаҳида, ИЧШС, Қороли Муттаҳида ва ҳукумати Эрон ҳамфикранд, ки истиқлоли пурра, соҳибхотӣ ва дахлнопазирӣ қаламрави Эрон нигоҳ дошта шавад. Онҳо умед доранд, ки Эрон бо ҳамроҳии миллатҳои дигари сулҳдӯст дар барқарор намудани сулҳи байналмилалӣ, амният ва рушди нумӯи баъдичангӣ тибқи принсипҳои Эълумияи Атлантика, ки ба он ҳамаи чор ҳукумат имзо кардааст, ширкат меварзад.

Савол ва супориш

1. Дар бораи муҳорибаи Сталинград чӣ медонед? 2. Роҳбарони Англия ва ИМА баъди муҳорибаи Сталинград ба қадом ҳуҷумат омаданд? 3. Дар бораи шикасти артиши Олмон ва Италия дар Африқои Шимолӣ нақл кунед. 4. Муҳорибаи Курск кай ва чӣ тавр сурат гирифт? 5. Италия кай ва чӣ тавр аз иттиҳоди фашистӣ баромада, бар зидди Олмон ҷанг эълон кард? 6. Дар бораи муборизаи зиддифашистӣ дар мамлакатҳои аз тарафи давлатҳои иттиҳоди фашистӣ исғилошуда чӣ гуфта метавонед? 7. Конференсияи вазирони қорҳои ҳориҷии ИЧШС, Англия ва ИМА дар шаҳри Москва баргузоришуда қадом масъалаҳои асосиро мавриди баррасӣ қарор дод? 8. Конференсияи байналмилалӣи Техрон кай баргузор гардид ва он қадом масъалаҳоро мавриди муҳокима қарор дод?

§ 40. ТОРУМОРИ ШУДАНИ ОЛМОНИ ФАШИСТӢ ВА ИТТИФОҚЧИӢНИ ОН ДАР АВРУПО

Ҳуҷуми Артиши Сурхи Шӯравӣ дар соли 1944. Рӯҳияи ватанпарваронаи Артиши Сурх ва халқи Шӯравиро ғалабаҳои дар Сталинград, Курск, убури Днепр, озод карда шудани шаҳри Киев хеле баланд карда буданд. Пеш роҳи артиши Шӯравиро фашистони Олмон ва иттифоқчиёни онҳо дигар гирифта наметавонистанд.

Соли 1944 ҳуҷуми фотехонаи Артиши Сурх барои аз истилогарони фашистӣ пурра озод кардани Мамлақати Шӯравӣ ва расонидани ёрӣ ба халқу мамлакатҳои ба асорати фашистӣ гирифторишуда равона карда шуда буд.

Артиши Сурх 27 январи соли 1944 муҳосираи Ленинградро бартараф карда, дар муддати кӯтоҳ - аз моҳи январ то майи соли 1944 қаламрави қалон - соҳили рости Украина, Қрим ва Одесса озод намуд. Моҳҳои июн-июли соли 1944 дар рафти густариши амалиёти ҷангии қабҳаҳои Ленинград ва Карел артиши фашистӣ ба ҳориҷи кишвар дур андохта шуд. Амалиёти ҷангии артиши Шӯравӣ дар ин моҳҳо сабабгори озодша-

вии Белоруссия, қисме аз Литва ва як қисми Полша гардид. Дар моҳҳои июл-август вилоятҳои ғарбии Украина ва қисми зиёди каламрави Полша ҳам аз фашистон озод шуданд.

20 августи соли 1944 ҳуҷуми густурдаи артиши Шӯравӣ дар минтақаи ҷанубии ҷабҳаи Шӯравию Олмон оғоз ёфт. Дар наздикии Кишинёв гурӯҳи калони артиши олмонию руминӣ торумор карда шуд. Ин амалиёт нерӯҳои зиддифашистиро дар Руминия рӯҳбаланд кард. Ин буд, ки 23 августи соли 1944 дар шаҳри Бухарест шӯриш сар зад. Дар натиҷа ҳукумати Антонеску сарнагун карда шуд.

Бо ёрии артиши Шӯравӣ аз 9 сентябр то охири декабри соли 1944 Булгария, Венгрия, Словакия, Югославия ва Албания аз фашистон озод шуданд. Аз миёнаҳои соли 1944 дар нимҷазираи Балкан артиши Англия низ дар амалиёти ҷарбӣ зидди фашистон ширкат меварзид. 30 июни соли 1944 ИМА муносибатҳои дипломатии худро аз Финляндия канд. Финляндия дар ҳолати ногувор монда, маҷбур шуд, ки 4 сентябри соли

Расми 124. Сарфармондеҳи Ҷабҳаи дуҷуми иттифокчиён дар Аврупои Ғарбӣ генерал Дуайт Эйзенхауэр пеш аз муҳорибаи Нормандия бо сарбозон. 6 июли соли 1944

1944 шартҳои сулҳро қабул карда, алоқаи худро аз Олмон канда, аз ҷанг барояд. 22 октябри соли 1944 артиши Шӯравӣ ба Норвегия даромад. Дар ин ҷо ҳам фашистон шикаст хӯрданд.

Дар ҳамлаи умумии бомуваффақияти Артиши Сурхи Шӯравӣ ёрии сиёсӣ ҷарбӣ ва иқтисодии ИМА, Англия ва давлатҳои дигари иттиҳоди зиддифашистӣ хеле калон буд.

Кушода шудани Ҷабҳаи дуҷум. 6 июни соли 1944 иттифокчиён дар

Фаронсаи Шимолӣ бо сардории генерали Америка Дуайт Эйзенхауер Чабҳаи дуҷумро кушоданд. Иттифоқчиён ният доштанд, ки артиши худро зуд ба маркази Аврупо расонанд. Вале баробари ба сарҳадҳои ғарбии Олмон расидан ба муқовимати пурзӯри артиши фашистӣ дучор шуданд. Артиши иттифоқчиён «хати Зигфрид»-ро раҳна карда натавониста, дар ҳамон ҷо бозистоданд.

Фармондеҳии артиши Олмон мақсад дошт, ки моҳи декабри соли 1944 ба самти наздибахрии Шимоли Аврупо зуд ҳаракат карда, гурӯҳи артиши Англия ва ИМА-ро барҳам диҳад. Дар мавриди муваффақият роҳбарони Олмон ният доштанд, ки бо Англия ва ИМА гуфтушунид оғоз кунанд.

Ҳучуми ҷавобии Олмон 16 декабри соли 1944 оғоз ёфт, ки дар он 3 армия, аз он ҷумла 10 дивизияи танкӣ ва 14 дивизияи пиёдабозӣ мотардор ширкат варзиданд. Артиши иттифоқчиён дар вазъияти ногувор монд. Черчилл ба Сталин барқия фиристода, ёрӣ дархост намуд. Сталин ҳамон лаҳза дар бораи ҳамлаи густурдаи артиши дар чабҳаи шарқибуда фармон дод. Иттифоқчиён дар натиҷаи ин ёрии Артиши Сурх тавонистанд, ки вазъи худро муътадил гардонда, ба ҳучуми ҷавобӣ гузаранд.

Дар музофоти Нормандияи Шимолии Фаронса кушода шудани Чабҳаи дуҷум торумори Олмони фашистӣ ва иттифоқчиёни онро тезонд. Аз тарафи дигар, ин муваффақият нишон дод, ки давлатҳои соҳти сиёсиашон гуногун метавонанд бар зидди неруҳои иртиқӣ ва бадхоҳ якҷоя мубориза бурда, пирӯзӣ ба даст оранд.

Конференсияи байналмилалӣи Қрим. Наздикшавии торумори Олмон аз иттифоқчиён тақозо мекард, ки нисбат ба Олмон ва Ҷопон амалиёти минбаъдаи худро ҳамроҳанг созанд. Барои ин Конференсияи сардорони се давлати бузург ИҶШС (И. Сталин), Англия (У. Черчилл) ва ИМА (Ф. Рузвелт) даъват карда шуд, ки он аз 4 то 11 феввали соли 1945 дар Қрим (Ялта) баргузор гардид. Ин конференсия қарор қабул кард, ки дар марҳалаи охири ҷанг иттифоқчиён бар зидди Олмони фашистӣ якҷоя амал мекунанд. Сарварони ИҶШС, Англия ва ИМА таъкид карданд, ки Олмон бояд бегуфтугӯ таслим шавад.

Мувофиқи қарори Конференсияи Қрим қаламрави Олмон бояд ба чор минтақаи ишғолӣ (ИҶШС, ИМА, Англия ва Фаронса) тақсим карда мешуд. Аз намояндагони фармондеҳии артишҳои иттифоқчиён Шӯроӣ назоратӣ ташкил карда шуд. Назорат ва танзими ҳамаи масъалаҳои марбут ба ишғоли Олмон ба зиммаи Шӯроӣ мазкур вогузор гардид.

Конференсияи Қрим инчунин масъалаҳои дигари муҳимро баррасӣ намуд. Пардохти товони ҷанг, таъсис намудани Созмони Милалӣ Мутаҳхид ва баъди дар Аврупо ба охир расидани ҷанг ба ҷанги зидди Ҷопон дохил шудани ИҶШС аз ҷумлаи ин масъалаҳоанд.

Тақдирӣ баъдиҷангии ҷаҳон дар маркази диққати иштирокчиёни конференсия буд. Зимни ин масъала Конференсияи Қрим қарор кард, ки 25 апрели соли 1945 дар шаҳри Сан-Франсискои ИМА Конференсияи муассисони СММ даъват карда шавад. Намояндагони ИҶШС, ИМА,

Англия ва Чин ханӯз дар Конференсияи Думбартон-Окс, ки моҳҳои август-октябри соли 1944 баргузор гардида буд, лоиҳаи Ойинномаи Созмони Милалӣ Муттаҳидро таҳия карда буданд.

Конференсияи Крим инчунин «Эълония дар бораи озодкунии Аврупо»-ро дастгирӣ намуд. Дар он гуфта мешуд, ки се давлати иштирокчи конференсия мақсади қавӣ доранд, ки ба халқҳои Аврупо барои ба таври демократӣ ҳал кардани мушкилоти ҳалталаби сиёсӣ ва иқтисодӣ ҷидду ҷаҳд мекунанд.

Конференсияи Крим дар роҳи ҳамкории иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ марҳала ва воситаи муҳимме гардид. Ҷамъбасти муҳимтарини Конференсияи Крим қарор дар бораи барҳам додани фашизм ва милитаризми Олмон мебошад.

Бечунучаро таслим шудани Олмони фашистӣ. Баъди кушода шудани Ҷабҳаи дуум халқии муҳосираи артиши фашистони Олмон ба сарҳадҳои Олмон торафт наздик мешуд. То моҳи апрели соли 1945 Олмони фашистӣ қариб ҳамаи давлатҳои ишғолкардаи худро аз даст дод. Амалиёти ҷангӣ қайҳо боз дар ҳудуди Олмон идома доштанд.

Дар Ҷабҳаи Ғарбӣ артиши Олмон дигар ба артиши Англияю ИМА муқобилат карда натавониста, саросемавор ақибнишинӣ мекард. Неруҳои англисию америкой миёнаҳои моҳи апрели соли 1945 дар масофаи 100-километрии Берлин қарор доштанд.

Нимаи дуюми моҳи апрел Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳамлаи қатъии Берлин шурӯъ кард. Дар муқобили Артиши Сурх 85 дивизия амалкунанда, 8 дивизияи эҳтиётӣ ва гарнизони 200-ҳазорнафараи Берлин меистод. Аз 20 апрел дар кӯчаҳои Берлин задухӯрдҳои шадид сурат гирифтанд. 25-уми апрел Берлин ба муҳосира гирифта шуд.

Артиши Англия ва ИМА низ босуръат ба пеш ҳаракат мекард. Чузӯю томҳои Артиши 5-уми Ҷабҳаи 1-уми Украина 25 апрел ва чузӯю томҳои Артиши 1-уми Америка дар маҳаллаи Торгауи соҳили дарёи Элба бо ҳам вохӯрданд. 30-юми апрел аскарони Шӯравӣ Кантария ва Егоров Парчами Сурхи Ғалабаро дар гунбази Рейхстаг ҷилвагар намуданд.

Ҳамон рӯз Гитлер ва Геббелс худкушӣ карданд. 2-юми май Берлин пурра ба дасти Артиши Шӯравӣ гузафт.

8-уми майи соли 1945 дар Берлин қарордод дар бораи бечунучаро таслим шудани Олмони фашистӣ ба имзо расид. Бо ҳамин ҷанги оғозкардаи гитлерчиён бо торумори пурраи артиши Олмони фашистӣ анҷом ёфт. Артишҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Англия ва Фаронса Олмонро ишғол карданд. Роҳбарони фашистӣ ба ҳабс гирифта шуданд. 5-уми июни соли 1945 намояндагони ин чор давлат «Эълония дар бораи шикасти Олмон ва ба зиммаи худ гирифтани ҳокимияти олий дар Олмон»-ро ба имзо расонданд.

Конференсияи байналмилалӣ Сан-Франсиско. Тибқи қарори Конференсияи Крим 25 апрели соли 1945 дар Сан-Франсиско Конференсияи таъсиси Созмони Милалӣ Муттаҳид кушода шуд. Дар қори он аввал 300 вакил аз 46 давлати дунё ширкат варзид. Баъди ҷанде барои иш-

тирок боз намояндагони 4 давлати дигар низ даъват карда шуданд, аз он ҷумла аз ҚШС Украина, ҚШС Белоруссия ва Полша. Ҳамин тариқ, шумораи муассисони Созмони Милали Муттаҳид 50 мамлакати дунёро ташкил кард.

Конференсияи байналмилалии Сан-Франсиско 26-уми июни соли 1945 Ойинномаи Созмони Милали Муттаҳидро қабул кард. Дар он мақсадҳои СММ, аз он ҷумла ҳифзи сулҳ ва амнияти умум, татбиқи чораҳои самараноки пешгирӣ ва бартараф кардани хавфи ҷанг, мубориза бар зидди таҷовузкорон ва вайронкунандагони сулҳу амният, рушди муносибатҳои дӯстона дар асоси эҳтироми принципи баробарҳуқуқӣ ва соҳибхитиёрии халқҳо, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ҳалли масъалаҳои

Расми 126. Сарвазири Британияи Кабир - Уинстон Черчилл, президенти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико - Франклин Рузвелт ва сардори Давлати Шӯравӣ - Иосиф Сталин дар Конференсияи байналмилалии Крим. Соли 1945

иқтисодӣ, иҷтимоӣ, маданӣ ва башарӣ, эҳтироми ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон, сарфи назар аз наҷод, ҷинс, забон ва дин, инъикос гардидаанд.

Дар Ойинномаи СММ сохтор ва мақомоти асосии идораи Созмони Милали Муттаҳид муайян карда шуд. Ҷамъомади умумии намояндагони мамлакатҳои аъзои СММ «Маҷмаи Умумӣ» («Ассамблеяи Генералӣ») номида шудааст. Вазифаи он аз баррасии масоили ғуноғуни марбут ба ҳифзи сулҳу амният, пешниҳоди тавсияҳо ба аъзои СММ ва Шӯрои Амният аст. Шӯрои Амният мақоми муҳимтарини доимоамалкунандаи сиёсии СММ мебошад. Он масъулияти асосӣ барои ҳифзи сулҳ ва амнияти байналмилалиро ба уҳда дорад. Ба ҳайати он 5 аъзои доимӣ (ИҚШС, ИМА, Британияи Кабир, Фаронса ва Чин) ва 10 аъзои ғайридоимӣ дохиланд, ки ба муҳлати 2 сол интиҳоб мешаванд. Шӯрои Амният хангоми

қабули қарорҳои худ аз рӯйи низоми аксари овозҳои аъзо ва ризоияти якдилонаи панҷ аъзои доимии Шӯрои Амният амал мекунад. Ҳар як давлати аъзои доимии Шӯрои Амният ҳуқуқи «рад кардан» («вето»)-ро дорад.

Ғайр аз ин, Ойиннома таъсиси Шӯрои иқтисодӣ, Шӯрои иҷтимоӣ, Шӯрои пуштибонӣ, Додгоҳи байналмилалӣ, котибот, кумитаҳо, комиссияҳо, муассиса ва созмонҳои махсуси Созмони Милали Муттаҳидро дар назар дорад.

Қабули Ойинномаи мазкур ва дар асоси он таъсис намудани Созмони Милали Муттаҳид бегуфтугӯ музаффарияти бузурги неруҳои сулҳпарвари ҷаҳон буд.

Конференсияи байналмилалии Потсдам. Торумори Олмони фашистӣ дар назди иттиҳоди давлатҳои зиддифашистӣ масъалаи сулҳу амнияти баъдичангии Аврупоро гузошт. Барои баррасии ҳамин мақсад аз 17-уми июл то 2-юми августи соли 1945 дар шаҳри Потсдам конференсияи сардорони се давлати бузург И. Сталин (ИЧШС), Г. Трумен (ИМА), аввал У. Черчилл ва баъд К. Эттли (Британияи Кабир) баргузор гардид. Чанде пештар, 12-уми апрели соли 1945 президенти ИМА Ф. Рузвелт вафот карда буд.

Масъалаи марказии Конференсияи Потсдам масъалаи Олмони баъдичангӣ буд. Иттифоқчиён иброз доштанд, ки тайёранд Олмонро ғайриҳарбӣ гардонанд, созмонҳои ҳарбигардондаи онро банданд ва ҷораҳои дигар андешанд, то ки Олмон дар оянда аз нав ба манбаи ҷанг табдил наёбад.

Қарорҳои Конференсияи Потсдам мақсад доштанд, ки миллатгароён, Ҳизби Миллии Сотсиал-Демократии Корғарии Олмон ва ҷамаи созмону муассисаҳои фашистӣ пароканда карда шуда, Вермахтро бо ҳамроҳии ҷамаи ташкилотҳояш барҳам дода, ҷинояткорони ҳарбӣ ба суд дода шаванд.

Конференсияи Потсдам эълон кард, ки мамлакатҳои голиб мақсади халқи олмонро ба асорат гирифтور кардан надоранд. Бояд ба олмониҳо имкон дода шавад, ки давлати сулҳдӯст ва демократӣ ташкил кунанд ва дар байни мамлакатҳои сулҳдӯст ҷойи сазоворро ишғол намоянд.

Конференсияи Потсдам инчунин таъсиси ҳукумати умумии олмонӣ, департаментҳои умумии олмонӣ, рӯёнидани товони ҷанг, даровардани тағйирот ба ҳудудҳои Олмон, муҳофизати судӣ бар ҷинояткорони асосии Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, муқаррар намудани сарҳадҳои Полша ва масъалаҳои дигарро баррасӣ кард.

1. ПОРАҲО АЗ ҚАРОРҲОИ КОНФЕРЕНСИЯИ САРДОРНИ СЕ ДАВЛАТ - ИТТИҲОДИ ШҶРАВИ, ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ВА БРИТАНИЯИ КАБИР ДАР ҚРИМ

4 - 12 феввали соли 1945

Торумори Олмон

Мо, нақшаҳои ҳарбии се давлати иттифоқро бо мақсади торумори пурраи душмани умумӣ баррасӣ ва муайян намудем. Ситодҳои ҳарбии се миллати иттифоқ дар тӯли тамоми конференсия ҳамаҷуз дар машваратҳо вомехӯрданд. Ин машваратҳои дар сатҳи олии аз ҳар ҷиҳат қаноатбахш буданд ва ба танзими боз ҳам бештар зичи кӯшишҳои ҳарбӣ оварданд, нисбат ба он, ки ягон вақт аз ин пеш вучуд дошт...

Ишғоли Олмон ва назорат аз болои он

Мо, аҳду паймон кардем, ки оид ба сиёсати умумӣ ва аз роҳи зӯри амалӣ намудани шартҳои таслими бегуфтугӯро нисбат ба Олмони фашистӣ яққоя ҳамон вақт муқаррар мекунем, ки муқобилати ҳарбии Олмон пурра барҳам дода шавад. Ин шартҳо то замони торумори пурраи Олмон ҷоп карда намешаванд. Мувофиқи нақшаи ҳамоҳангкардаи мо нерӯҳои мусаллаҳи се давлат дар Олмон се минтақаи махсусро ишғол мекунанд. Нақшаи танзими маъмури ва назорат тавассути Кумитаи Марказии Назорат ва ҳамчунин аз ҷониби сарфармондеҳони се давлати қароргоҳашон дар Берлин буда ҷорӣ мешавад...

... Мақсади қатъии мо он аст, ки милитаризм ва миллатгароии Олмон нест карда шавад ва қарорат додани он, ки Олмон минбаъд ҳаргиз қудрате нахоҳад дошт, ки ба сулҳ дар тамоми ҷаҳон ҳалал расонад...

Рӯндани товони ҷанг аз Олмон

2. БА ИМЗО РАСИДАНИ ҚАРОРДОД ДАР БОРАИ ТАСЛИМИ БЕЧУНУЧАРОИ НЕРУҲОИ ҲАРБИИ ОЛМОН

Шаби 8 ба 9 майи соли 1945 дар Берлин аз тарафи фармондеҳии ҳарбии гитлерӣ ба имзо расидааст.

1. Мо, дар зер имзокардагон, аз номи фармондеҳии Олии Олмон амал карда, ба таслими кулли нерӯҳои ҳарбиамон дар хушкӣ, дар баҳр ва дар ҳаво, инчунин ҳамаи нерӯҳое, ки феълан тобеи фармондеҳии олмонӣ мебошанд, бечунучаро ба Фармондеҳии Олии Артиши Сурх ва ҳамзамон ба Фармондеҳии Олии нерӯҳои экспедитсионии иттифоқчиён розӣ ҳастем.

2. Фармондеҳии Олии Олмон бетаъхир ба ҳамаи фармондеҳони нерӯҳои хушкигард, баҳрӣ ва ҳавоӣ ва ба ҳамаи нерӯҳои дар зери фармондеҳии Олмон буда фармон медиҳад, ки соати 23.01 мутобиқи вақти Аврупои Марказии 8-уми майи соли 1945 амалиётҳои ҳарбиро қатъ кунанд, дар ҷойҳои худ бимонанд, дар ҳамон ҷойҳое, ки алҳол ҳастанд, тамоми аслиҳа ва ҷиҳози ҳарбиро ба фармондеҳони маҳаллии иттифоқчиён ё ба афсарони аз ҷониби Фармондеҳии Олии барои ин кор супоришгирифта супоранд, ба ягон киштӣ, ҳавопаймо, ҳаракатдиҳандаҳои онҳо, таҷҳизоти онҳо, инчунин ба мошинҳо, аслиҳа, дастгоҳҳо ва умуман ба ҳамаи воситаҳои ҳарбию техникийи пешбарии ҷанг зарар нарасонанд.

3. Фармондеҳии Олии Олмон бетаъхир сарлашкарони дахлдорро вазифадор мекунанд, ки иҷрои ҳамаи фармонҳои Сарфармондеҳии Артиши Сурх ва Фармондеҳии Олии нерӯҳои экспедитсионии иттифоқчиёнро таъмин намојанд.

4. Ин санад ба ҳуҷҷати дигари кулл дар бораи таслимшавие, ки аз ҷониби

Миллатҳои Муттаҳида ё аз номи онҳо ба имзо расидаасту нисбати Олмон ва умуман ба нерӯҳои ҳарбии Олмон ба қор бурдан мумкин аст, монеъ шуда наметавонад...

Савол ва супориш

1. Ба назари шумо кадом муваффақиятҳои Артиши Сурхи Шӯравӣ дар соли 1944 муҳимтарин менамоянд? 2. Соли 1944 артиши ИЧШС кадом давлатҳоро аз зери асорати фашистони Олмон ва маҳаллӣ озод кард? 3. Ҷабҳаи Дуюм кай ва дар кучо қушода шуд? 4. Ҷаро артишҳои Англияю ИМА «хати Зигфрид»-ро убур карда натавонистанд? 5. Ба ҳамоҳангсозии амалиёти ҳарбии Ҷабҳаи Дуюм ва Артиши Шӯравӣ баҳо диҳед. 6. Конференсияи байналмилалӣи Қрим (Ялта) кай баргузор гардид? 7. Дар Конференсияи Қрим кадом масъалаҳо баррасӣ шуданд? 8. Конференсияи Сан-Франсиско кай баргузор гардид ва кадом масъалаҳоро ҳал кард? 9. Сохтори Созмони Милали Муттаҳидро шарҳ диҳед. 10. Дар бораи Шӯрои Амнияти СММ чӣ иттилоъ доред? 11. Марҳалаи охирини торумори артиши Олмони фашистӣ кай ва чӣ тавр сурат гирифт? 12. Баимзорасии санади бечунучаро таслимшавии Олмони фашистӣ кай ба амал омад? 13. Артишҳои шӯравӣю америкӣ дар кучо бо ҳам вохӯрданд? 14. Дар гунбази Рейхстаг кӣҳо ва кай Парчами Сурхи Ҷабҳаи Дуюм барофарошанд? 15. Дар бораи Конференсияи байналмилалӣи Потсдам иттилоъ диҳед. 16. Аз мавзӯи ҳулоса бароред.

§ 41. ТОРУМОРИ ҶОПОН ВА АНҶОМЊБИИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНИ

Истилогарихи Ҷопон то моҳи августи соли 1945. Баъди ғалабаи Артиши Сурхи Иттиҳоди Шӯравӣ дар муҳорибаи Сталинград ва «Ҷамонаки Курск» амалиёти фотехонаи артишҳои ИМА ва Англия дар ҷабҳаи Укёбуси Ором оғоз ёфтанд. Қувваҳои ҳарбии ИМА моҳи ноябри соли 1943 қазираҳои Гилберт ва соли 1944 ғалақазираҳои Маршалл, Мариан ва Палеуро ишғол карданд. Баъди ин ИМА амалиёти ҳарбии худро ба Филиппин ва Бирма гузаронд. Дар рафти ин амалиёт қувваҳои ҳарбии Ҷопон ва махсусан флоти он талафоти қалон дод. 25-уми марти соли 1945 қувваҳои ҳарбии ИМА ба қазираи Окинаваи Ҷопон фуруд омаданд.

Вале ин шикастҳо Ҷопонро аз раъӣи идома додани ҷанг бознадоштанд. Соли 1944 артиши Ҷопон ҳучуми худро вусъат дода, навоҳии наздисоҳилии Чини Марказӣ ва Ҷанубии дорои на камтар аз 100 миллион нафар аҳолиро ишғол намуд. Тобистони соли 1945 Ҷопон 270 дивизияи қариб дорои 4 миллион нафар аскарӣ хушқинизом, 1,5 миллион нафар аскарӣ баҳринизом ва боз 2 миллион нафар аскарӣ эҳтиётии барои сафарбарӣ тайёр дошт.

Дар муҳорибаҳои баҳрӣ қувваҳои ҳарбии Англия ва ИМА бар Ҷопон ғалаба ба даст оварда, дар набардҳои хушқӣ муваффақияти қам доштанд. Мувофиқи пешбинӣҳои тахминӣи қоршиносони америкӣ онҳо метавонистанд ҷангро бо Ҷопон танҳо тобистони соли 1946 ба анҷом расонанд. Бо ҳамин сабаб ИМА ва Англия ба ишғирок кардани артиши Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҷанги зидди Ҷопон умеди қалон мебастанд. Дар ин бора қарордоди Конференсияи Қрим (Ялта) ҳам мавҷуд буд. Бо назардошти ҳамин санад Иттиҳоди Шӯравӣ 8-уми августи соли 1945 бо Ҷопон ҷанг эълон кард.

Истифодаи бомбаҳои ҳастай. Ду рӯз пеш аз оғози ҷанги Шӯравӣ алайҳи Ҷопон, 6-уми август ҳавопаймоҳои ҳарбии ИМА ба шаҳри Хиросима ва 9 августи соли 1945 ба шаҳри Нагасаки бомбаҳои ҳастай (атомӣ) партофтанд, ки дар натиҷаи ин кирдори ваҳшиёна дар як лаҳза зиёда аз 100 ҳазор нафар одамон ҳалок гардида, 375 ҳазор нафар аз оташ зарар дида, захм бардоштанд ва ба сирояти шуои ҳастай гирифта шуданд. Бояд гуфт, ки бар зидди Ҷопон истифода бурда шудани бомбаҳои ҳастаии Америка зарурати ҳарбӣ набуд.

Торумор карда шудани Ҷопон. Баъди ба Ҷопон ҷанг эълон кардан Артиши Сурхи соҳибтаҷрибаи Шӯравӣ дар Шарқи Дур бо артиши хушкигарди Ҷопон ба ҷанг даромад. Артиши Ҷопон бар зидди артиши шӯравӣ ягон муқобилати ҷиддӣ карда натавониста, талафоти калон дод ва ақибнишинӣ намуд. Артиши Сурхи Шӯравӣ дар Манҷурия муқовимати артиши Ҷопонро, ки Артиши Квантун ном бурда мешуд, шикаста, ба пеш ҳаракат кард. Ҳамин тариқ, артиши Ҷопон дар Корея, Сахалини Ҷанубӣ ва қазираҳои Курил ҳам шикаст хӯрда, ба ҷониби Ҷопон ақибнишинӣ мекард. Артиши Ҷопон дар муҳорибаҳои баҳрӣ низ ба шикаст дучор шуд.

Дар рафти амалиёти ҳарбии каме зиёдтар аз 3 ҳафта давомкарда 594 ҳазор низомиёни Ҷопон ба асорат афтоданд, ҳазорон нафар ба ҳалокат расиданд. Ҷопон пурра шикаст хӯрда, 2-юми сентябри соли 1945 таслим шуд. Бо ҳамин Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба охир расид.

Ҷамъбасти Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ. Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, ки 6 сол давом кард, бо ғалабаи неруҳои зиддифашистӣ анҷом ёфт. Дар ҷанг 61 давлати ҷаҳон ширкат варзиданд, ки дар онҳо 80 фоизи аҳолии кураи Замин зиндагӣ мекард. Амалиёти ҷангӣ қаламрави 40 давлатро фаро гирифта буд.

Дар солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба артиши давлатҳои иштирокчи ҷанг 110 миллион нафар одамон сафарбар карда шуданд. Дар амалиёти ҳарбӣ зиёда аз 3 миллион нафар одамони ғайринизомӣ низ иштирок карданд. Зиёда аз 50 миллион нафар аскарро афсарон ҳалок гардиданд, зиёда аз 12 миллион нафар дар урдугоҳҳои фашистӣ нобуд карда шуданд, 95 миллион нафар одамон маъҷуб гардиданд.

Ҳарочоти ҳарбии давлатҳои иштирокчи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ 1 триллиону 117 миллиард доллари америкоиро ташкил намуд.

Вазнинии асосии Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ба дӯши Иттиҳоди Шӯравӣ афтод. Ин давлат дар торумори истилогарони фашистӣ маҷмӯи ҳалқунанда дошт. Артиши Шӯравӣ дар тӯли солҳои ҷанг 507 дивизияи Олмон ва 100 дивизияи иштирокчиёни онро барҳам дод, асир гирифт ва ё пурра аз саф баровард. Дар ҷабҳаи Шӯравӣ Олмон ҳалокшудагон, ба асирӣ афтодагон ва захмбардоштагон зиёда аз 10 миллион нафар низомиёни душманро ташкил намуданд. Дар ҷабҳаҳои дигар, дар ҷангҳои зидди артиши Англия ва ИМА Олмон 150 дивизияи дорои қариб 1,9 миллион низомиро талаф додааст.

Он мақсадҳое, ки барангезандагони Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ дар назди худ гузошта буданд, иҷро нагардиданд. Иттиҳоди давлатҳои

зидифашистӣ ба онҳо сабақи таърихӣ ва ибратбахш дод. Ба шарофати галаба бар иттиҳоди давлатҳои фашистӣ дар ҷаҳон муносибатҳои нави байналмилалӣ тавлид ёфтанд. Соли 1945 Созмони Милали Муттаҳид таъсис ёфт. Ин созмон дар таърихи муосири ҷаҳон яке аз восоҷҳои боъътимод ва самараноки муносибатҳои байналмилалӣ мебошад.

1. ДАР БОРАИ ҚАТЪИ АҲДНОМАИ ИТТИҲОДИ ШҶРАВИЮ ҶОПОН ОИД БА БЕТАРАФӢ (5 апрели соли 1945)

(Изҳороти Давлати Шӯравӣ)

Аҳднома дар бораи бетарафӣ дар байни Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҷопон 13 апрели соли 1941 баста шуда буд, яъне то ҳамлаи Олмон ба ИҶШС ва то ба амал омадани ҷанг дар байни Ҷопон аз як тараф ва Англияву Иёлоти Муттаҳидаи Америка, аз тарафи дигар.

Аз он вақт вазъият куллан тағйир ёфт. Олмон ба ИҶШС ҳамла кард. Ҷопон ба иттифоқчиҳои худ - Олмон дар ҷанги зидди ИҶШС ёри расонд. Ғайр аз ин, Ҷопон бар зидди ИМА ва Англия, ки иттифоқчиҳои Иттиҳоди Шӯравианд, ҷанг кард.

Дар ҷунин ҳолат нишондоди аҳднома дар бораи бетарафӣ дар байни ИҶШС ва Ҷопон бемаънӣ шуд ва тамдиди ин аҳднома имконнопазир аст.

Мувофиқи гуфтаҳои боло ва тибқи моддаи 3-юми аҳдномаи номбурда, ки ба як сол пеш аз анҷоми муҷлати баохиррасии амали он ҳуқуқи қатъ кардани аҳдномаро медиҳад, Иттиҳоди Шӯравӣ ба ҳукумати Ҷопон зимнан хоҳиши қатъи Аҳднома аз 13 апрели соли 1941-ро изҳор менамояд.

3. ҚАРОРДОД ДАР БОРАИ ТАСЛИМШАВИИ ҶОПОН (2 сентябри соли 1945)

1. Мо, мувофиқи амр ва аз номи императори Ҷопон, ин лаҳза шартҳои баённомаеро, ки 26-уми июл дар Потсдам аз тарафи сардорони ҳукуматҳои Иёлоти Муттаҳида, Чин ва Британияи Кабир интишор гардид ва баъд ба он ИҶШС низ ҳамроҳ шуд, онҳое, ки сипас давлатҳои иттифоқчӣ номида мешаванд, қабул мекунем.

2. Ҳамзамон мо дар бораи аз ҷониби давлатҳои иттифоқчӣ бечунучаро таслим гардидани ситоди кулли императории Ҷопон, тамоми неруҳои ҷарбии Ҷопон ва ҳамаи неруҳои ҷарбии зери назорати Ҷопонро эълон мекунем, сарфи назар аз он, ки дар кучое мустақар набошанд.

3. Ҳамзамон ба тамоми неруҳои ҷарбии Ҷопон, дар кучое, ки набошанд ва ба халқи Ҷопон фармон медиҳем, ки амалиётҳои ҷарбию қатъ кунанд. Ҳамаи киштиҳо, ҳавопаймоҳо ва лавозимоти ҷарбию шаҳрвандиро нигоҳ дошта, ба онҳо осеб нарасонанд, инчунин ҳамаи талабҳои, ки мумкин аст аз тарафи Фармондеҳии Олии давлатҳои иттифоқчӣ ё бо талаби он аз ҷониби мақомоти Ҳукумати Ҷопон ба миён меоянд, иҷро кунанд.

4. Ҳамзамон мо ба ситоди кулли императори Ҷопон амр мекунем, ки ба фармондеҳони ҳамаи ҷузъу томҳои Ҷопон ва ҷузъу томҳои, ки дар зерин назора-

ти Чопонанд, дар ҳар кучое ки набошанд, бечунучаро шахсан таслим шаванд, инчунин таслимшавии ҳамаи қузъу томҳои зери фармондеҳии онҳоро таъмин намоянд.

5. Ҳамаи мансабдорони расмии шахрвандӣ, ҳарбӣ ва баҳрӣ бояд итоат кунанд ва ҳамаи амрҳо, фармонҳо ва нишондодҳои, ки Сарфармондеҳи Олии давлатҳои иттифоқчи барои таслимшавии мазкур зарур мешуморанд, иҷро намоянд.

6. Ҳамзамон, мо - уҳдадор мешавем, ки Ҳукумати Чопон ва ҷойгирони он сидқан ҳамаи шартҳои Баённомаи Потсдамо иҷро мекунанд ва иқдоми амалие нахоҳанд кард...

7. Ҳамзамон, ба ҳукумати императорӣ ва ситоди кулли императорӣ пешниҳод мекунем, ки бетаъхир ҳамаи асирони ҳарбӣ ва ашхоси шахрвандии зӯран рабудашударо, ки алҳол дар зери назорати чопонҳоянд, озод кунанд ва ҳифз, амният ва ғамхорӣ дар ҳаққи онҳо, инчунин ба ҷойҳои таъйиншуда бурда расондани онҳоро таъмин намоянд.

8. Ҳокимияти император ва Ҳукумати Чопон барои идораи давлат ба Сарфармондеҳии Олии давлатҳои иттифоқчи тобеъ карда мешавад. Ӯ чунин чораҳои меандешад, ки барои иҷрои ин шартҳои таслимкунӣ зарур мешуморад.

Савол ва супориш

1. То соли 1945 Иёлоти Муттаҳидаи Америка аз Чопон кадом қазираҳои Уқёнуси Оромро кашида гирифт? 2. Нерӯҳои ҳарбии Чопон дар арафаи ба мубоили он ҷанг эълон кардани Иттиҳоди Шӯравӣ чӣ қадар буданд? 3. Иттифоқчиён масъалаи бо Чопон ҷанг эълон кардани Иттиҳоди Шӯравиро дар кадом конференсияи се давлати бузург баррасӣ карда буданд? 4. Кай ба шахрҳои Хиросима ва Нагасакии Чопон бомбаҳои ҳастаии ИМА партофта шуданд ва дар натиҷаи ин чанд нафар одам ҳалок гардид, чӣ қадари дигар захм бардоштанд ва ё ба шуои ҳастаӣ гирифтӣ шуданд? 5. Артиши Чопон чӣ ном дошт ва дар кучо мустақар буд? 6. Ҷанг бо Чопон чӣ қадар давом кард ва он кай таслим шуд? 7. Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ кай оғоз ёфта буд ва кай ба итмом расид? 8. Дар Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ чанд давлат ва чӣ қадар низомӣён иштирок карданд? 9. Дар Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ чӣ қадар одамон ҳалок ва маъҷуб шуданд? 10. Харочоти молиявии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ чӣ қадар буд? 11. Аҳамияти ғалаба бар иттиҳоди давлатҳои фашистиро муайян кунед. 12. Аз мавзӯи хулоса бароред.

САВОЛҲОИ ТЕСТӢ

1. САВОЛҲОИ ФОРМАТИ АЗ ЧОР ЯК ҶАВОБИ
ДУРУСТБОБИ I. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР
СОЛҲОИ 1919 - 1923

1. Дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ кадом давлатҳо шикаст хӯрданд?
 А) Фаронса, ИМА, Англия, Русия, Канада
 В) Олмон, Австро-Венгрия, Туркия, Италия
 С) Чин, Испания, Ҳиндустон, Бразилия
 Д) Мексика, Миср, Индонезия, Афғонистон
2. Конференсияи сулҳи Париж маблағи 132 млрд маркаи тилоии тово-ни ҷангро ба зиммаи кадом давлати шикастхӯрда бор кард?
 А) Олмон
 В) Австро-Венгрия
 С) Туркия
 Д) Италия
3. Қулли асноди Конференсияи сулҳи Париж қабулкарда, ки муносибатҳои нави байналмилалӣ баъдичангиро ба вучуд оварданд, дар таърих чӣ ном гирифтааст?
 А) Антанта
 В) Низоми Версал
 С) Иттифоқи сегона
 Д) Ваҳдат
4. Дар Конференсияи байналмилалӣи Генуя масъалаи асосӣ кадом буд?
 А) Масъалаи Олмон
 В) Масъалаи Туркия
 С) Масъалаи русия
 Д) Масъалаи сарҳадҳо
5. Конференсияи байналмилалӣи сулҳи Париж баъд аз кадом воқеаи фҷиабори ҷаҳонӣ баргузор гардид?
 А) Бӯҳрони умуми-ҷаҳонӣи иқтисодӣ
 В) Ҷангҳои Балкан
 С) Ҷанги Қрим
 Д) Ҷанги якуми ҷаҳонӣ
6. Дар Конференсияи Лозанна кадом масъалаи баъдичангӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт?
 А) Муайян намудани сарҳадҳои баъдичангӣ
 В) Таъсиси давлати Туркия
 С) Пароканда сохтани Антанта
 Д) Тақсмоти мустамликаҳои нав
7. Конференсияи Вашингтон кадом иттифокро барҳам зад?
 А) Туркия ва Олмонро
 В) Англия ва Ҷопонро
 С) ИМА ва Ҷопонро
 Д) Русия ва Англияро
8. Пораи иқтибоси зеринро аз китоби дарсӣ хонед ва муайян намоед, ки он ба кадом конференсияи байналмилалӣ дахл дорад:
 “Бояд гуфт, ки аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Иёлоти Муттаҳидаи Америка даромади калон гирифт. Он дар солҳои ҷанг ба давлатҳои Антанта ба миқдори зиёд қарз дод. Англия ва Фаронса аз ИМА қариб 10 млрд дол-

ллар қарздор шуданд. Аз ин рӯ, ИМА дар конференсия ҳамчун давлати қарздеҳ нисбат ба Англияю Фаронса мақоми қавитар дошт.”

- A) Конференсияи Париж C) Конференсияи Лозанна
B) Конференсияи Генуя D) Конференсияи Вашингтон

9. Ҳайати вакилони Русияи Шӯравиро дар Конференсияи Генуя кӣ сарварӣ карда буд?

- A) И.В.Сталин C) Г.В.Чичерин
B) Л.Тротский D) В.И.Ленин

10. Лигаи Миллатҳо дар асоси кадом ҳуҷҷатҳо таъсис дода шуд?

- A) Дар асоси қарорлоди Созмони Миллали Муттаҳид
B) Дар асоси ҳуҷҷатҳои Конференсияи байналмилалии Генуя
C) Дар асоси қарорҳои Конференсияи байналмилалии Вашингтон
D) Дар асоси ҳуҷҷатҳои Созишномаи Конференсияи сулҳи Париж

БОБИ II. МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1919-1939

11. Қонун дар бораи Барномаи “Роҳи нав” дар кадом давлат татбиқ карда шуда буд?

- A) Дар ИМА C) Дар Иттиҳоди Шӯравӣ
B) Дар Британияи Кабир D) Дар Фаронса

12. Моддаи аз китоби дарсӣ овардашударо хонда, муайян намоед, ки он аз кадом қисмати Созишномаи сулҳи Париж ба миён омадааст:

“Моддаи 1. Ҳамаи давлатҳо, доминионҳо ва ё мустамликаҳо метавонанд аъзои Лига бошанд, ба шарте, ки аз се ду хиссаи Маҷлис онҳоро ҷонибдорӣ кунад...”.

- A) Дар бораи мустамликаҳо C) Оид ба Лигаи Миллатҳо
B) Оид ба товони ҷанг D) Оид ба ҳудуди давлатҳо

13. Чаро халқҳои дар гузафта дорои тамаддуни ғании Осӣ ба таърихи муосир ҳамчун давлатҳои таназзулфто қадам гузоштанд?

- A) Бо сабаби кам будани захираҳои табиӣ
B) Бо сабаби надоштани кадрҳои миллий
C) Бо сабаби гирифтورشавии зулми мустамликавӣ
D) Бо сабаби надоштани воситаҳои пешрафти иқтисодӣ

14. Баъд аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ Ҷопон дар зерини таъсири кадом давлати абарқудрати Ғарб монд?

- A) Британияи Кабир C) Италия
B) Фаронса D) ИМА

15. Инқилоби соли 1931 дар Испания оғозёфта чӣ ном дорад?

- A) Пролетарӣ C) Сотсиалистӣ
B) Зиддифеодалӣ D) Буржуазии демократӣ

16. Кадом давлатҳои фашистӣ ба генерал Франко дар паҳш кардани инқилоби мардумӣ кӯмаки ҳарбӣ расониданд?

- А) Юнон ва Албания
В) Италия ва Олмон
- С) Венгрия ва Руминия
D) Чопон ва Юнон

17. Австрия то анчоми Чанги якуми чаҳонӣ бо кадом давлат ҳамроҳ буд?

- А) Бо Юнон
В) Бо Фаронса
- С) Бо Туркия
D) Бо Венгрия

18. Фашистони Австрия ва зонибдорони онҳо мехостанд, ки мамлакат бояд дар ҳайати кадом давлат бошад?

- А) Дар ҳайати Италия
В) Дар ҳайати Олмон
- С) Дар ҳайати Фаронса
D) Дар ҳайати Юнон

19. Дар солҳои баъд аз бӯҳрони умумичаҳонии иқтисодӣ ислоҳоти “Роҳи миёна” ё худ “Сотсиализми скандинавӣ” дар кадом мамлакати Аврупо амалӣ карда шуд?

- А) Дар Шветсия
В) Дар Дания
- С) Дар Финляндия
D) Дар Норвегия

20. Венгрия кадом солаз Австрия ҷудо шуда, ба давлати соҳибистиқлол мубаддал гардид?

- А) Соли 1914
В) Соли 1919
- С) соли 1918
D) Соли 1921

21. Диктатураи Хорти дар Венгрия ба кадом солҳо рост омадааст?

- А) Ба солҳои 20-ум
В) Ба солҳои Чанги якуми чаҳонӣ
- С) Ба солҳои 30-юм
D) Ба солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ

22. “Қонун дар бораи Америкаи Шимолии Британия” соли 1867 қабулгардидаи Порлумони Англия кадом мустамликаи ин давлатро дар назар дорад?

- А) Аляска
В) ИМА
- С) Мексика
D) Канада

23. Конститутсияи Веймар конститутсияи кадом давлати Аврупо буд?

- А) Италия
В) Олмон
- С) Фаронса
D) Русия

24. Мувофиқи Конститутсияи Веймар дар Олмон ҳокимияти олий дар дасти кӣ буд?

- А) Рейхстаг
В) Президент
- С) Канслер
D) Суди олий

25. Кадом гурӯҳи аҳолии Олмон барои ба сари қудрат омадани Гитлер маблағгузорӣ намуданд?

- А) Сармоядорони машҳури Олмон
В) Савдогарони миёна ва хурд
- С) Фермерҳо ва роҳиоханчиён
D) Иттифоқи касабҳои саноатӣ

26. Ҷаро Президенти Олмон Гинденбург сарвари фашистон Гитлерро канслери мамлакат таъйин намуд?

- А) Ҳизбҳои дигари сиёсӣ дастгирӣ намуданд
В) Шахси донишманд ва сарвари ҳуб буд.

- С) Ҷонибдори зиёд ва нуруи харбии пурзӯр дошт.
- Д) Дар рушди Олмон аз Гитлер умеди зиёд дошт.

27. Сарварони кадом давлатҳо шароит мухайё намуданд, ки Олмони фашистӣ вилояти Судети Чехословакия, Австрия ва Клайпедаро ба ҷанг ишғол намояд?

- А) Русия, Италия, Испания, Венгрия
- В) Шветсия, Юнон, Туркия, Эрон
- С) Португалия, Белгия, Афғонистон, Сурия
- Д) Англия, Фаронса, ИМА, Чехословакия

28. Қадоме аз ин давлатҳои калонтарин империяи мустанлиқавӣ буд?

- А) Британияи Кабир
- В) Португалия
- С) Туркия
- Д) Фаронса

29. Дар соли аввали баъди анҷомёбии Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ дар Англия кадом ҳизбҳои сиёсӣ иттифок баста, дар интиҳоботи порлумонӣ ғолиб баромаданд?

- А) Ҳизбҳои консервативӣ ва либералӣ
- В) Ҳизбҳои сотсиалистӣ ва коммунистӣ
- С) Ҳизбҳои лейбористӣ ва масеҳӣ
- Д) Ҳизбҳои сотсиал-демократӣ ва деҳқонӣ

30. Пори матни дар поён овардашуда ба сиёсати мустанлиқадорӣ кадом давлати империалистӣ дахл дорад?

“Дар арафаи Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ ҳукумат дар палатаи лордҳо лоиҳаи қонуноро тасдиқ қунонд, ки он ҳокимияти бе ин ҳам номаҳлуди генервал-губернатори Ҳиндустонро боз ҳам васеътар қард. Ин қонун ба губернатори Ҳиндустон ҳуқуқи диктаторӣ дод”.

- А) Португалия
- В) Иёлоти Муттаҳидаи Америка
- С) Британияи Кабир
- Д) Италия

31. Дар миёнаҳои солҳои 30-юм нуруҳои зидди фашистӣ Фаронса дар кадом иттиҳод муттаҳид шуда, дар интиҳоботи порлумонӣ ғолиб омаданд?

- А) Ҷабҳаи миллӣ
- В) Иттиҳоди ҳизбҳои сиёсӣ
- С) Иттифокҳои қасаба
- Д) Иттиҳоди оппозитсионӣ

32. Бухрони умумиҷаҳонӣ иқтисодии солҳои 1929-1933 дар биржаи кадом шаҳри ИМА сар зад?

- А) Вашингтон
- В) Сан-Франсиско
- С) Нью-Йорк
- Д) Лос-Анҷелес

33. Барномаи “Роҳи Нав”-и Франклин Делано Рузвелт бар ақидаҳои кадом иқтисодчии машҳури англис асос ёфтааст?

- А) Адам Смит
- В) Давид Рикардо
- С) Ба ягон ақидае асос наёфтааст
- Д) Ҷон Мейнارد Кейнс

34. Франклин Делано Рузвелт чаро пешниҳод намуд, ки муқобили иттиҳоди давлатҳои фашистӣ бо сардорӣ Олмон “мамнӯъ” – “қарантин” эълон қарда шавад?

- А) Ҷояҳои фашистӣ бо тезӣ паҳн мегардиданд
- В) Режими гайридемократӣ ба вучуд омаданд

- С) Хатари сарзании чанги чахонӣ таҳдид мекард
D) Пеши роҳҳои тичоратиро банд карда буданд

35. Солҳои 1935-1936 Италияи фашистӣ кадом давлати Африкоро забт карда, ба империяи мустамликавӣ табдил ёфт?

- A) Ҳабашистонро
B) Мисрро
C) Сомалиро
D) Анголоро

36. Соли 1939 дар байни кадом давлатҳои фашистӣ “Иттифоқи пӯлодин” баста шуд?

- A) Олмон ва Чопон
B) Олмон ва Италия
C) Олмон ва Австрия
D) Олмон ва Булғория

37. Шоҳи Испания дар солҳои 30-юм ба кадом шахсиятҳо таъяс карда, мамлакатро идора мекард?

- A) Ба олимони соҳаи иқтисодӣ
B) Ба кулли интихобкунандагон
C) Ба генералҳои иртиҷой
D) Бо аҳзоби сиёсӣ

38. Инқилобии соли 1931-и дар Испания оғозёфта чӣ ном дорад?

- A) Пролетарӣ
B) Зиддифеодалий
C) Сотсиалистӣ
D) Буржуазияи демократӣ

39. Австрия то анҷоми Ҷанги якуми чахонӣ бо кадом давлат ҳамроҳ буд?

- A) Бо Руминия
B) Бо Чехословакия
C) Бо Туркия
D) Бо Венғрия

40. Фашистони Австрия ва ҷонибдорони онҳо мехостанд, ки мамлакат бояд дар ҳайати кадом давлат бошад?

- A) Дар ҳайати Италия
B) Дар ҳайати Олмон
C) Дар ҳайати Фаронса
D) Дар ҳайати Юнон

41. Дар солҳои баъд аз ҷуҳрони умумичахонии иқтисодӣ ислоҳоти “Роҳи миёна” ё худ “Сотсиализми скандинавӣ” дар кадом мамлақати Аврупо амалӣ карда шуд?

- A) Дар Шветсия
B) Дар Дания
C) Дар Финляндия
D) Дар Норвегия

БОБИ Ш. МАМЛАКАТҲОИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ ДАР СОЛҲОИ 1919-1939

42. Солҳои 1910-1917 дар кадом мамлақати Америкаи Лотинӣ инқилоби кишоварзон ба амал омад?

- A) Дар Мексика
B) Дар Перу
C) Дар Куба
D) Дар Бразилия

43. Сиёсати “Каудилизми инқилобӣ” бо номи кадом президенти Мексика алоқаманд аст?

- A) Обрегона
B) Калъес
C) Карденас
D) Карранса

44. Ширкатҳои “Роял Датч Шелл” ва “Стандард Ойл” дар Мексика аз они кадом давлат буданд?

- A) Фаронса
B) Русияи Шӯравӣ
C) Британияи Кабир
D) Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка

45. Кадом президенти Мексика ширкатҳои хориҷиро дар Мексика миллии кунонид?

- A) Карранса
B) Обрегона
C) Карденас
D) Калъес

46. Ширкати мексикавии “Пемекс” бар зидди зӯровариҳои ширкатҳои кадом давлат истодагарӣ мекарданд?

- A) Ширкатҳои бразилиявӣ
B) Ширкатҳои англисӣ
C) Ширкатҳои фаронсавӣ
D) Ширкатҳои америкаӣ

47. Ба иқтисодиёти Аргентинаи баъдичангӣ аз ҳама зиёд кадом давлат маблағгузори мекард?

- A) Аргентина
B) Канада
C) Ҳиндустон
D) Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка

48. Иполито Иригойен солҳои 1916-1922 президенти кадом давлати Америкаи Лотинӣ буд?

- A) Дар Венесуэла
B) Дар Колумбия
C) Дар Аргентина
D) Дар Парагвай

49. Ҳаракати “Сафи мағлубнашаванда” дар Бразилия солҳои 1922-1927 аз тарафи кадом гурӯҳи аҳолии ба миён омада буд?

- A) Фермерҳо
B) Кӯҳканҳо
C) Коргарон
D) Лейтенантҳо

50. Жегулио Дорнеллас Варгасро кадом иттиҳоди интихоботӣ ба маснади президенти Бразилия пешниҳод кард?

- A) “Тенентчиён”
B) “Иттиҳоди Либералӣ”
C) “Давлати нав”
D) Нерӯҳои Чапгаро

БОБИ IV. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО ДАР СОЛҲОИ 1919-1939

51. Сарвари эътирофгардидаи ҳаракати миллию озодихоии солҳои 30-40 асри XX дар Ҳиндустон кӣ буд?

- A) Махатма Карамчанд Ганди
B) Лаъл Баҳодур Шостри
C) Чавохирлол Нехру
D) Индира Ганди

52. Ҳаракати “4-уми майи соли 1919” баҳри баргардондани музофоти Шандун аз Чопон дар кадом давлат тавлид ёфта, ба мақсади худ расид?

- A) Дар Ҳиндустон
B) Дар Индонезия
C) Дар Чин
D) Дар Туркия

53. Пораи матнро аз китоби дарсӣ хонда, муайян намоед, ки оид ба масъалаи дар он зикр ёфта аз соли 1947 то имрӯз дар байни кадом давлату халқи Шарқи Наздик муқовимати шадид идома дорад?

“Англия дар вақташ аз Лигаи Миллатҳо барои идораи Фаластин ваколатнома гирифта буд. Вале дар шароити ҳаракати пурзӯри миллию

озодихоҳии халқҳои Араб Англия маҷбур шуд, ки аз ваколатномаи худ бар Фаластин даст кашад. Тақдири минбаъдаи Фаластин ба Созмони Милали Муттаҳид воғузор карда шуд”.

- А) Эрон ва Ироқ С) Ироқ ва Ҷумҳурии Мисри Араб
В) Сурия ва Мисри Араб D) Исроил ва халқи араби Фаластин

54. Соли 1931 Ҷопон ба кадом давлати Осиё таҷовузи мусаллаҳона ташкил намуд?

- А) Ба Чин С) Ба Ҳиндустон
В) Ба Филиппин D) Ба Муғулистон

55. Дар солҳои 30-юм дар Ҷопон кадом ҳаракати ирғичӣ ба миён омад?

- А) Ҳаракати демократӣ С) Ҳаракати фашистӣ
В) Ҳаракати озодихоҳӣ D) Ҳаракати мутлақиятпарастӣ

56. “Созишномаи сегона”, 27 сентябри соли 1940, дар байни кадом давлатҳо ба имзо расид?

- А) Олмон, Италия ва Ҷопон С) ИМА, Канада ва Фаронса
В) Англия, Италия ва Юнон D) ИҶШС, Чин ва Ҳиндустон

57. Индонезия мустамликаҳои кадом империяи мустамликавӣ буд?

- А) Белгия С) Испания
В) Португалия D) Нидерландия

58. Дар солҳои Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ халқи Индонезия аз тарафи кадом давлати империалистӣ ишғол карда шуда буд?

- А) Иёлоти Муттаҳидаи Америка С) Ҷопон
В) Иттиҳоди Шӯравӣ D) Англия

59. Барои дароз кардани умри мақоми мустамликавии Индонезия ҳукумати Нидерландия дар ин ҷо чӣ тадбири авомфиребона андешид?

- А) Ваъда меодод С) Ислоҳоти иқтисодӣ гузаронид
В) Фолксрааад ташкил намуд D) Губернаторро иваз намуд.

60. Дар ҳуҷҷатҳои расмӣ Нидерландия Индонезия дар кадом мақом ном бурда мешуд?

- А) Қисми баробарҳуқуқи империя С) Музофоти Нидерландия
В) Индонезияи Нидерландия D) Иттифоқчи Нидерландия

61. Мардуми ватанпарвари Индонезия асосан аз кадом воситаи мубориза бар зидди мустамликадорӣ Нидерландия истифода мебуданд?

- А) Корпартой С) Шӯриш
В) Гирдиҳамой D) Гуруснанишинӣ

62. Соли 1919 ва 1935 мардуми Ҳиндустон бар зидди кадом иқдоми ҳукумати Англия ба мубориза бархостанд?

- А) Фуруҳта шудани молҳои пастсифати англисӣ
В) Бедодгарии маъмурияти мустамликадорӣ
С) Ғорат карда шудани сарватҳои табиӣи Ҳиндустон
D) Қонун дар бораи идораи Ҳиндустон

63. Сарвари ҳаракати миллию озодихоҳии мардуми Ҳиндустон асосан кадом ҳизби сиёсӣ буд?

- A) Конгресси миллии Ҳиндустон C) Ҳизби коммунистӣ
B) Лигаи мусулмонӣ D) Иттифоқҳои касаба

64. Шахсияте, ки ба муборизаи миллию озодихоҳии мардуми Ҳиндустон роҳбарӣ мекард, кӣ буд?

- A) Мотилал Неру Гандӣ C) Махатма Карамчанд Гандӣ
B) Чавохирлол Неру D) Муҳаммадали Қиноҳ

65. Соли 1919 дар ҳаёти сиёсии Афғонистон чӣ воқеаи хурсандбахш рух дод?

- A) Ҳизби нави сиёсӣ таъсис ёфт C) Интиҳобот баргузор гардид.
B) Англисҳо дар ҷанг шикаст D) Ислоҳот гузаронида шуд.
хӯрданд.

66. Истиқлоли давлатии Афғонистонро кадом шоҳи ин давлат эълон намуд?

- A) Нодирхон C) Ҳабибуллоҳон
B) Ҳабибуллоҳони Қалақонӣ D) Амонуллоҳон

67. Соли 1933 ба ҷои Нодирхони Ҷаъиди тахти подшоҳии Афғонистон соҳиб шуд?

- A) Амонуллоҳон C) Аъламхон
B) Муҳаммад Зоҳиршоҳ D) Ҳабибуллоҳон

68. Дар торумори Ҳабибуллоҳони Қалақонӣ кадом давлатҳои ҷаҳон мусоидат намуданд?

- A) ИМА ва Бразилия C) Чин ва Ҷопон
B) Италия ва Испания D) Англия ва ИҶШС

69. Эрон баъд аз Ҷанги дуҷони ҷаҳонӣ тобеи кадом давлатҳо буд?

- A) Иттиҳоди Шӯравӣ ва Англия C) Туркия ва Миср
B) Фаронса ва Шветсия D) Олмон ва Австрия

70. Бо кадом сабаб соли 1920 дар Эрон Ҳукумати Восутадавла ба истеъфо рафт?

- A) Вусъатёбии ҳаракати миллию озодихоҳӣ
B) Таъмин карда натавонистани аҳоли бо озуқа
C) Ҷанг вазир аз ҳукумат ба истеъфо рафт?
D) Пайдошавии ихтилоф дар масъалаи замин

71. Сарвари шӯриши тобистони соли 1921 дар Ҳурӯсони Эрон кӣ буд?

- A) Муҳаммад Ҳиёбонӣ C) Восутадавла
B) Муҳаммад Тақихон D) Қавом

72. Дар солҳои 1921-1923 кадом ширкатҳои ИМА ба иқтисодии Эрон сар дароварданд?

- A) Ширкатҳои кишоварзӣ C) Ширкатҳои роҳсозӣ
B) Ширкатҳои коркарди пахта D) Ширкатҳои нафти

73. Ҳокимияти сулолаи Кочорхо дар Эрон кадом сол ба охир расид?
 А) Соли 1917
 В) Соли 1923
 С) Соли 1925
 Д) Соли 1927
74. Маҷлиси Муассисон шоҳи нави Эронро бо кадом унвон тоҷгузорӣ кард?
 А) Муҳаммад Ризошоҳ
 В) Ризошоҳи Паҳлавӣ
 С) Ризошоҳ
 Д) Ризошоҳи Одил
75. Дар соли 1933 қарордоди Эрон бо Англия кадом масъаларо дар бар гирифт?
 А) Дар Эрон сохтани корхонаҳои саноатӣ
 В) Сохтмони роҳи оҳани Техрон - Хуррамшаҳр
 С) Тамдиди иҷораи истеҳсоли нафти Эрон
 Д) Дар Эрон бунёди неругоҳҳои барқии обӣ
76. Дар Туркия қай инқилоби миллию демократӣ ба амал омада, бо ғалаба анҷом ёфт?
 А) Солҳои 1914-1917
 В) Солҳои 1924-1925
 С) Солҳои 1925-1928
 Д) Солҳои 1918-1923
77. Империяи Туркияи Усмонӣ дар асоси кадом созишномаи байналмилалӣ пароканда карда шуд?
 А) Қарордоди Мудрос
 В) Қарордоди Париж
 С) Қарордоди Лозанна
 Д) Қарордоди Гаага
78. Дар Туркия кадом одамонро “Камолчиён” меномиданд?
 А) Онҳоеро, ки ҳешу табори Мӯсо Камол буданд
 В) Онҳоеро, ки худро ҳамшаҳрии Мӯсо Камол медонистанд.
 С) Онҳоеро, ки Мӯсо Камолро дастгирӣ мекарданд.
 Д) Онҳоеро, ки муқобили ақидаҳои Мӯсо Камол буданд.
79. Аз кадом вақт ҳокимияти Султони Туркия Меҳмети VI - Воҳидиддин лухтакмонанд шуд?
 А) Баъди шикасти Туркия дар Ҷанги якуми ҷаҳон
 В) Баъди ба имзо расидани қарордоди Мудрос
 С) Вақте ки Мӯсо Камол даст ба инқилоби зад.
 Д) Вақте ки ҳукумати Туркия ба истеъфо рафт.
80. Принсипҳои ғоявии Мӯсо Камол Отатурк чӣ ном гирифтаанд?
 А) Отатуркизм
 В) Лаитсизм
 С) Инқилобӣ
 Д) Миллӣ
81. Дар арафаи Ҷанги дуҷуми ҷаҳон Туркия бо кадом давлати фашистӣ ҳамкорӣ дошт?
 А) Бо Италия
 В) Бо Австрия
 С) Бо Чопон
 Д) Бо Олмон
82. Ибни Сауд шоҳи аввалини кадом давлат аст?
 А) Сурия
 В) Арабистони Саудӣ
 С) Ироқ
 Д) Эрон

83. Арабистони Саудӣ кадом сол таъсис ёфтааст?
А) Соли 1922
В) Соли 1920
С) Соли 1918
D) Соли 1927

84. Ширкати “Стандарт ойл Компани оф Калифорния”, ки дар Арабистони Саудӣ фаъолият мекард, аз кадом давлат буд?
А) Канада
В) ИЧШС
С) ИМА
D) Эрон

85. Сурия аз тарафи Лигаи Миллатҳо зерваколати кадом давлат гардонда шуда буд?
А) Италия
В) Фаронса
С) Англия
D) Олмон

86. Соли 1943 дар ҳаёти сиёсии Сурия кадом воқеаи хурсандибахш рух дод?
А) Инқилоби миллию озодихоҳӣ ғалаба кард.
В) Ҳукумати миллии Туркия таъсис ёфт.
С) Зерваколатии Фаронса бар Сурия бекор шуд.
D) Интихоботи озоди порлумонӣ баргузор гардид.

87. Ироқ аз тарафи Лигаи Миллатҳо зерваколати кадом давлат гардонид шуд?
А) Италия
В) Фаронса
С) Англия
D) Олмон

88. Арбоби маъруфи Ироқи солҳои 30-юмро муайян кунед:

А) Бакри Сидқӣ
В) Нурӣ Саид
С) Файсали II
D) Ҳикмат Сулаймон

89. Кадом давлат Мисрро ханӯз дар охири асри 19 ба мустамликаӣ худ табдил дода буд?
А) Италия
В) Фаронса
С) Англия
D) Олмон

90. Шахсиятеро муайян намоед, ки аз Англия қатъиян истиқлолияти Мисрро талаб карда, бо номи “Вафд-Мисрӣ” кумита ҳам ташкил намулдааст:
А) Фуод
В) Нахаспошо
С) Исмоил Сидқипошо
D) Саъд Зағлулошо

91. Алҷазоир, Марокаш, Тунис, Мавритания ва Либия мамлакатҳои кадом минтақаи Африқо ба ҳисоб мераванд?
А) Мағриб
В) Африқои Ғарбӣ
С) Африқои Ҷанубӣ
D) Африқои Тропикӣ

92. Халқи араби Алҷазоир бар зидди зулми мустамликавии кадом давлат мубориза мебард?
А) Италия
В) Англия
С) Фаронса
D) Олмон

93. Дар ин марҳалаи таърихи алҷазоирӣ ва фаронсавиҳои сокини Алҷазоир мувофиқан ҷӣ тавр ном бурда мешуданд?
А) “Гражданинҳо” ва “Раият” С) “Раият” ва “Табаа”
В) “Табаа” ва “Гражданинҳо” D) “Мардуми баробархуққ”
94. Ҳабиб Бурғиба сиёсатмадори машҳури кадом давлати араби Мағриб буд?
А) Алҷазоир С) Тунис
В) Марокаш D) Мавритания
95. “Дастур” ӯ худ “Дастури нав” дар Тунис ҷӣ хел ташкилот буд?
А) Ҳизби сиёсӣ С) Ширкати истехсолӣ
В) Ҳаракати чамъиятӣ D) Иттиҳодияи эҷодӣ
96. Се давлати Мағриби Араб – Алҷазоир, Марокаш ва Тунис мустамликаҳои кадом давлати империалистӣ буданд?
А) Олмон С) Италия
В) Фаронса D) Испания
97. Давлатҳои “Антанта” дар Африқо мустамликаҳои кадом давлатро тақсим намуданд?
А) Мустамликаҳои Чопонро С) Мустамликаҳои Италияро
В) Мустамликаҳои Португалияро D) Мустамликаҳои Олмонро
98. Дар солҳои 1918-1939 мамлакатҳои Африқо дар кадом ҳолати сиёсӣ қарор доштанд?
А) Баъди Чанги якуми ҷаҳонӣ сохибициклал шуданд.
В) Давлатҳои Африқо аз ҳолати мустамликавӣ розӣ буданд.
С) Мустамликаҳои мамлакатҳои империалистӣ буданд.
D) Ҳамаашон муборизаи озодихонаро оғоз намуданд.

БОБИ V. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1924 - 1939

99. Нақшаи Дауэс нисбати Олмони баъдичангӣ ҷиро дар назар дошт?
А) Барқароркунии ва аз нав тараққӣ додани иқтисоди Олмон
В) Бо пуррагӣ ба пардохти товони ҷанг маҷбур сохтани Олмон
С) Бахшидани тамоми товони ҷанги ба зимаи Олмонбуда?
D) Мавқуф гузоштани товони ҷанги ба зимаи Олмонгузошта?
100. Ҷонибдор ва пуштибони барқарор намудани потенциали иқтисодии Олмон кадом давлат буд?
А) Англия С) ИМА
В) ИҶШС D) Италия
101. Лигаи Миллатҳо бо кадом сабаб барҳам хӯрд?
А) Бо сабаби мавҷуд набудани роҳбари ягона
В) Бо сабаби мавқеи Олмон, Англия ва Фаронса
С) Бо сабаби корношоҷии сохторҳои он
D) Бо сабаби вайрон карда шудани Оиннома
102. Аввалин бӯхрони умумӣҷаҳонӣ иқтисодӣ кадом солҳо ба амал омад?
А) Солҳои 1914-1918 С) Солҳои 1925-1928
В) Солҳои 1919-1922 D) Солҳои 1929-1933

103. Мафхумҳои инсонбадбинонаи “муборизаи ман”, “фазои ҳаётӣ”, “нажоди чанобон” ва “нажодҳои паст” ба кӣ тааллуқ доранд?

- A) Мусолини
B) Гинденбург
C) Гитлер
D) Франко

104. Соли 1932 бо номи “Манчжоу-Го” давлати лухтакмонанди “сохибистиклол”-ро кадом давлат таъсис намуд?

- A) Чин
B) Ҷопон
C) ИМА
D) Англия

105. Моҳияти “хиёнаи Мюнхен” дар соли 1938 дар чӣ ифода ёфтааст?

- A) Мусоидати конференсия барои пешгирии ҷанги нави ҷаҳонӣ
B) Мусоидати конференсия ба нафъи Чехословакия
C) Мусоидат барои бартаграф намудани хатари Шӯравӣ
D) Мусоидат барои ба Олмон додани як қисми Чехословакия

106. 23 августи соли 1939 дар байни кадом давлатҳо ба муҳлати 10 сол созишномаи ба ҳамдигар ҳучумнақунӣ ба имзо расид?

- A) Олмон ва ИҶШС
B) ИҶШС ва Италия
C) Фаронса ва Англия
D) ИМА ва Ҷопон

107. Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ кай оғоз ёфтааст?

- A) 2 сентябри соли 1939
B) 1 августи соли 1939
C) 9 майи соли 1939
D) 8 августи соли 1939

БОБИ VI. ҶАНГИ ДУҶУМИ ҶАҲОНӢ (СОЛҲОИ 1939 - 1945)

108. Порчаи зеринро таҳлил карда, муайян намоед, ки дар он сухан дар бораи чӣ меравад?

“...Иттифокчиён ният доштанд, ки артиши худро зуд ба маркази Аврупо расонанд. Фармондеҳи артиши Олмон мақсад дошт, ки моҳи декабри соли 1944 ба самти Шимоли Аврупо зуд ҳаракат карда, артиши Англия ва ИМА-ро барҳам диҳад...Артиши иттифокчиён дар вазъияти ноговор монд. Черчилл ба Сталин барқия фиристода ёрӣ пурсид...”.

- A) Мухориба барои Берлин
B) Шикастхӯрии Италия ва Ҷопон
C) Ишғол намудани Фаронса
D) Кушодани ҷабҳаи дуҷум

109. Давлатҳои зиёди Иттиҳоди зиддифашистӣ дар Ҷанги якуми ҷаҳонӣ маблағи калон сарф намуда, баъд аз ҷанг ба кӯмак эҳтиёҷ доштанд. Чаро узви ин иттиҳод – ИМА аз ҷанг даромади калон ба даст даровард?

А) Нисбати чанг бетарафиро ихтиёр карда, зидди бекорӣ мубориза бурд.

В) Ба давлатҳои иштирокчи чанг аслиха ва лавозимоти дигар мефурӯхт.

С) Дар мухорибаҳои шадид иштирок кард, вале ғолибият ба даст на-овард.

Д) Дар рафти чанг ба тарафҳои чанг кӯмаки молиявӣ мерасонид.

110. Кадом давлат 7 декабри соли 1941 киштиҳои “Вест Виржиния” ва “Теннеси”-ро дар Пойгоҳи ҳарбии ИМА “Пёрл-Харбор”-и қазираҳои Гавай гулӯлаборон кард?

А) Иёлоти Муттаҳидаи Америка

С) Ҷумҳурии мардумии Чин

В) Иттиҳоди Шӯравӣ

Д) Ҷопон

111. Огози дигаргунӣ дар рафти Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ дар натиҷаи ғалаба дар кадом мухориба рух дод?

А) Мухорибаи Курск

С) Мухорибаи Сталинград

В) Мухорибаи Ленинград

Д) Мухорибаи назди Москва

112. Баъди ба анҷом расидани Ҷанги Дуюми ҷаҳонӣ гунаҳгорони чанг аз Олмони фашистӣ ба суд қашида шуданд. Ин суд чӣ ном дошт?

А) Суди иқтисодии Аврупо

С) Суди байналмилалӣ Гаага

В) Трибунали Нюрнберг

Д) Суди Иттиҳоди Аврупо

113. ИМА бомбаҳои ҳастаиро дар шаҳрҳои Хиросима ва Нагасаки кай партофт?

А) 6 ва 8 августи соли 1945

С) 9 ва 11 августи соли 1945

В) 1 ва 8 майи соли 1945

Д) 2 ва 3 сентябри соли 1945

114. 2 сентябри соли 1945 дар муносибатҳои байналмилалӣ чӣ воқеаи хурсандибархше рух дод?

А) Созмони Милалӣ Муттаҳид таъсис ёфт

В) Мамлакатҳои ҷаҳон рӯ ба ҳамкорӣ оварданд.

С) Конгресси ҷонибдорони сулҳ баргузор шуд.

Д) Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба охир расид.

2. САВОЛҲОИ ФОРМАТИ ПАЙДАРПАЙИИ ВОҶЕАҲОИ ТАЪРИХӢ

116. Конференсияҳои байналмилалӣ солҳои 1919-1922-ро мувофиқи санаҳои доиршавиашон пайдархам гузоред:

- A) Конференсияи Вашингтон
- C) Конференсияи Лозанна
- B) Конференсияи сулҳи Париж
- D) Конференсияи Генуя

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

Ҷавобҳо:

117. Воқеаҳои таърихи мувофиқи санаҳои воқеъгардӣ онҳо ҷо ба ҷо намоед:

- A) Таҷовузи ҳарбии Чопон ба Чин
- B) Таъсисёбии Лигаи Миллатҳо
- C) Анҷомёбии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ
- D) Қабули Конститутсияи Веймар

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

Ҷавобҳо:

118. Воқеаҳои таърихи мувофиқи санаҳои воқеъгардӣ онҳо ҷо ба ҷо намоед:

- A) Қабули Барномаи “Роҳи нав” дар ИМА
- B) Ба имзо расидани қарордоди байни Олмон ва ИҶШС
- C) Хиёрати Мюнхен ба нафъи Олмони фашистӣ
- D) Ғалабаи фашизм дар Италия

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

Ҷавобҳо:

119. Воқеаҳои таърихи мувофиқи санаҳои воқеъгардӣ онҳо ҷо ба ҷо намоед:

- A) Ҳаракати 4-уми май дар Чин
- B) Дар Афғонистон ба сари қудрат омадани М. Зоҳиршоҳ
- C) Таъсиси Ҷабҳаи миллӣ дар Фаронса
- D) Баъд аз инқилоб қабули Конститутсия дар Мексика

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

Ҷавобҳо:

120. Воқеаҳои таърихи мувофиқи санаҳои воқеъгардӣ онҳо ҷо ба ҷо намоед:

- A) Анҷоми ҳукмронии Кочорҳо дар Эрон
- B) Эълони истиқлолияти давлатии Афғонистон
- C) Оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ
- D) Бӯхрони умумиҷаҳонӣ иқтисодӣ

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

Ҷавобҳо:

121. Воқеаҳои таърихи Ҷанги дуюми ҷаҳониро мувофиқи санаҳои воқеъгардӣ онҳо ҷо ба ҷо намоед:

- A) Мухорибаи Сталинград
- B) Ҳабашистонро забт кардани Италия

- С) Анҷомёбии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ
 D) Анҷомёбии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

Ҷавобҳо:

2. САВОЛҲОИ ФОРМАТИ МУВОФИҚКУНИ

122. Мафҳумҳои таърих ва моҳияти онҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) Низоми Версал	1. Фаронса
B) “Аншлюс”	2. Австрия
C) Фашизм	3. Италия, Олмон
D) Ҷабҳаи миллий	4. Конференсияи сулҳи Париж
5. ИМА, ИҶШС	

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

Ҷавобҳо:

4231

123. Воқеаҳои таърихиро бо ҷавобҳои ба онҳо дуруст мувофиқ намоед:

A) Конференсияи сулҳи Париж	1. Солҳои 1932-1945
B) Давраи президентии Ф.Д.Рузвелт	2. Солҳои 1939-1945
C) Табаддулоти генерал Франко	3. Солҳои 1922-1923
D) Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ	4. Соли 1919
	5. Соли 1936

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

Ҷавобҳо:

4152

124. Мафҳумҳои таърих ва моҳияти онҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) “Каудилизми инқилобӣ”	1. ИҶШС, ИМА, Англия
B) Иттифоқчиён	2. Хиросима ва Нагасаки
C) Аслиҳаи ҳастай	3. Мексика
D) Сотсиализми скандинавӣ	4. Шветсия
	5. Канада, Ҷопон, Филиппин

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

Ҷавобҳо:

3124

125. Мафҳумҳои таърих ва моҳияти онҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) Империя	1. Ширкати дар Мексика
B) “Пемекс”	2. Давлати бузурги мустамликадор
C) “Тенентчиён”	3. Иттиҳоди ҳарбӣ
D) Антанта	4. Фашистони Ҷопон
	5. Ҳаркати ватандӯстон дар Бразилия

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

Ҷавобҳо:

2153

126. Мафҳумҳои таърих ва ҷавобҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) “Тенниси” ва “Вест Виржиния	1. Чопон
B) Созмони Милали Муттаҳид	2. Соли 1941
C) Иттиҳоди зиддифашистӣ	3. Соли 1945
D) “Исёни биринҷ”	4. Соли 1939
	5. Ҷанги дуоими
чаҳонӣ

Ҷавобҳо:

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

2351

127. Мафҳумҳои таърих ва ҷавобҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) Мамлакати араб	1. Канада
B) Тоҷеи Британияи Кабир	2. Иттиҳоди Шуравӣ
C) Мамлакаати Шарқ	3. Америкаи Лотинӣ
D) Бразилия	4. Миср
	5. Чин

Ҷавобҳо:

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

4153

128. Мафҳумҳои таърих ва ҷавобҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) Низоми ваколат	1. Чин
B) Антангаи хурд	2. Туркия
C) “Ататуркизм”	3. Лигаи Миллатҳо
D) “Ғомендан”	4. Иттиҳоди
иктисодӣ
5. Номи иттиҳоди ҳарбӣ	

Ҷавобҳо:

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

3521

129. Мафҳумҳои таърих ва ҷавобҳоро бо ҳам мувофиқ намоед:

A) Инқилоби Октябр	1. Номи давлате дар Африқо
B) Лигаи мусулмонҳо	2. Русияи Шуравӣ
C) Шӯрои Амният	3. Мақоми олий дар сохтори СММ
D) “Мончжоу-Ғо”	4. Ҳиндустон
	5. Номи давлати
лухтакмонанд

Ҷавобҳо:

A	B	C	D
☐	☐	☐	☐

2435

КАЛИДҶОИ САВОЛҶОИ ТЕСТӢ АЗ ТАЪРИХИ УМУМИИ СИНФИ 9 (1918-1945)

1-B	2-A	3-B	4-C	5-D	6-D	7-B	8-A	9-C	10-D
11-A	12-C	13-C	14-D	15-D	16-B	17-D	18-B	19-A	20-C
21-A	22-D	23-B	24-B	25-A	26-C	27-D	28-A	29-A	30-C
31-A	32-C	33-D	34-C	35-A	36-B	37-C	38-D	39-B	40-D
41-B	42-A	43-C	44-A	45-D	46-A	47-B	48-D	49-C	50-d
51-D	52-C	53-D	54-D	55-A	56-C	57-D	58-A	59-C	60-A
61-D	62-C	63-B	64-A	65-C	66-D	67-A	68-C	69-B	70-D
71-B	72-D	73-A	74-A	75-B	76-D	77-C	78-B	79-C	80-D
81-A	82-C	83-B	84-A	85-D	86-B	87-D	88-C	89-B	90-C
91-C	92-B	93-C	94-D	95-A	96-C	97-B	98-C	99-A	100-B
101-D	102-C	103-a	104-C	105-B	106-D	107-C	108-B	109-D	110-A
111-B	112-D	113-B	114-D	115-B	116-C	117-B	118-A	119-D	120-BCAD
121-CBDA	122-DACB	123-DABC	124-BDAC	125-DBAC	126-4231	127-4152	128-3124	129-2153	

МУНДАРИЧА

Муқаддима.....	3
БОБИ I. МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР СОЛҲОИ 1919- 1923.....	4
§ I. Конференсияҳои байналхалқии солҳои 1919-1923.....	4
БОБИ II. МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1919- 1939.....	10
§2. Олмон дар марҳалаи нави таърихӣ ва ба сари кудрат омадани фашизм.....	10
§ 3. Англия – бозингари асосӣ дар низоми мустамликадорӣи ҷаҳон.....	15
§4. Фаронса дар шароити ноустуворӣи низоми сиёсӣи иқтисодӣи баъдиҷангии ҷаҳон.....	19
§5. Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар ҷустуҷӯи роҳҳои нави рушд баъд аз шикаст дар конференсияи Париж (солҳои 1919-1929).....	24
§ 6. Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар солҳои 1929-1930.....	28
§ 13. Канада: Конференсияи Париж ва талош баҳри истиқлоли давлатӣ.....	33
§ 7. Иттиҳоди Шӯравӣ дар роҳи мубориза барои сохтмони сотсиализм ва дифои мамлакат аз кишварҳои империалистӣ.....	36
§ 8. Италия дар марҳалаи азнавбарқароршавӣ, ташкили империя ва ҳокимияти фашистӣ.....	43
§ 9. Испанияи дорои иқтисоди ақибмондаи тобеъ ва галабаю шикасти инқилоб.....	48
§ 10. Таъсиси Ҷумҳурии Австрия, ҳаёти сиёсӣи иқтисодӣ ва масъалаи “Аншлюс” бо Олмони фашистӣ.....	53
§ 11. Равнақи иқтисодӣ, ҳаёти сиёсӣ ва “Роҳи миёна”-и рушди Шветсия.....	58
§ 12. Ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодӣи Венгрия баъди ба даст овардани истиқлол.....	61

**БОБИ Ш. МАМЛАКАТҲОИ АМЕРИКАИ
ЛОТИНӢ ДАР СОЛҲОИ 1919-1939.....66**

- § 14. Мексика аз инқилоби буржуазии солҳои
1910-1917 то милликунии ширкатҳои хориҷӣ.....66
- § 15. Аргентинаи дорои иқтисоди тобеш
ва ноустувориинизомии сиёсӣ.....71
- § 16. Бразилия дар роҳи эҳёи миллий ва
норавшании низомии сиёсӣ.....75

**БОБИ IV. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА
АФРИҚО ДАР СОЛҲОИ 1919-1939.....79**

- § 17. Чини тобеи мамлакатҳои империалистӣ,
ҳаракати озодихоҳӣ ва таҷовузи ҳарбии Ҷопон.....79
- § 18. Ҷопон аз «Исёни биринҷ» то
таҷовузи зидди Чин ва хатари фашистӣ.....86
- § 19. Индонезия дар роҳи мубориза
бахри истиқлоли давлатӣ.....91
- § 20. Муборизаи миллию озодихоҳонаи
халқҳои Ҳиндустон бахри раҳой аз юги
мустамликавии Британия.....95
- §21. Ҷанги сеюми Англияю Афғонистон ва
истіқлоли давлатии кишвар.....104
- § 22. Эрон дар солҳои аввали баъд аз Ҷанги
якуми ҷаҳонӣ ва вусъатёбии зиддиятҳои дохилӣ.....113
- § 23. Эрон дар гирдоби
муносибатҳо бо манфиатҷӯйҳои мамлакатҳои
империалистӣ (солҳои 1922 – 1939).....117
- § 24. Инқилоби миллию демократии
солҳои 1919-1923 дар Туркия.....120
- § 25. Ҷумҳурии Туркия дар марҳалаи
таҳкими истиқлол ва калавишҳои
сиёсати хориҷӣ (солҳои 1923- 1939).....126
- § 26. Арабистони Саудӣ - таъсиси давлати Саудӣ
ва ҳамкорӣ бо ширкатҳои нафти ИМА.....131
- § 27. Сурия: давлати зерваколати Фаронса.....134
- § 28. Муборизаи миллию озодихоҳонаи
Ироқ бар зидди зӯрварии Англия.....137

§ 29. Миср: ҳимояи истиқлоли миллӣ аз Англияи абарқудрат.....	142
§ 30. Қадамҳои нахустини мамлакатҳои Араби Мағриб дар роҳи рушди миллӣ.....	147
§ 31. Харитаи сиёсии мустамликавии Африко баъд аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ.....	155
§ 32. Истисмори мардуми қитъа ва идораи мустамликавии Африко.....	160
§ 33. Вазъи мустамликавии мамлакатҳои Африқои Тропикӣ.....	163
§ 34 Вазъи мустамликавии мамлакатҳои Африқои Ҷанубӣ.....	165

БОБИ V. МУНОСИБАТҲОИ

БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР СОЛҲОИ 1924 - 1939.....169

§ 35. Муносибатҳои байналмилалӣ дар марҳалаи нави таърихӣ.....	169
---	-----

БОБИ VI. ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОНӢ

(СОЛҲОИ 1939 - 1945).....175

§ 36. Оғози Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ.....	175
§ 37. Рафти ҷанг дар соли 1940: самтҳо, натиҷаҳо.....	178
§ 38. Амалиёи ҷарбии соли 1941 – оғози соли 1942. Васеъшавии амалиёти ҷангӣ ва тавлиди Иттиҳоди зиддифашистӣ.....	182
§ 39. Гардиши қуллӣ дар рафти Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ.....	187
§ 40. Торумор карда шудани Олмони фашистӣ ва иттифокчиёни он дар Аврупо.....	193
§ 41. Торумори Ҷопон ва анҷомёбии Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ва сабақҳои ҷанг.....	200
Саволҳои тестӣ.....	204

ТАВАРАЛӢ НОЗИМПУР ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ

**(ТАЪРИХИ МУОСИР, ДАВРАИ АВВАЛ.
СОЛҲОИ 1919 -1945)**

Китоби дарсӣ барои синфи 9-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Мухаррири
техникӣ
Тарроҳ
Саҳифабанд

Аваз Камолов
Фурӯзонфар Неъматов
Самандар Яъқубов

Ба матбаа 16.11.2013 супорида шуд. Чопаш 22.11.2013
ба имзо расид. Чопи офсетӣ. Андозаи 60x90 1/16.
Ҷузъи чопӣ 14. Адади нашр 100 000 нусха.

Муассисаи нашриявии «Маориф ва фарҳанг»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734018, ш. Душанбе, кӯчаи Н. Қарабоев, 17.
Тел: 233-93-97, тел/факс: 233-93-97.
E-mail: haitova@inbox.ru

Дар КВД «Комбинати полиграфии шаҳри Душанбе»
чоп шудааст.